www.mruni.eu

Ilona KAJOKIENĖ

DAKTARO DISERTACIJA

Mergaičių seksualumo patyrimas viduriniojoje paauglystėje

SOCIALINIAI MOKSLAI,
PSICHOLOGIJA (06 S)
VILNIUS, 2013

MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Ilona Kajokienė

MERGAIČIŲ SEKSUALUMO PATYRIMAS VIDURINIOJOJE PAAUGLYSTĖJE

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2009–2013 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinė vadovė:

prof. dr. Rita Žukauskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06S)

ISBN 978-9955-19-611-2

© Mykolo Romerio universitetas, 2013

TURINYS

PRATARMĖ 5
SĄVOKOS 7
ĮVADAS 8
Mokslo problema 8
Tyrimo aktualumas 10
Tyrimo naujumas 11
Tyrimo teorinė ir praktinė reikšmė 13
Tyrimo radinių aprobacija 14
1. PAAUGLIŲ MERGAIČIŲ SEKSUALUMAS 16
1.1. „Seksualumo“ termino samprata 16
1.2. Seksualumo multidimensiškumas 18
1.2.1. Seksualumas kaip neišvengiama *buvimo* pasaulyje ypatybė: filosofinis požiūris 18
1.2.2. Sociologinis požiūris į seksualumą 20
1.2.3. Paauglių seksualumas psichologijos mokslo kontekste 22
1.3. Ontogenetinių veiksnių įtaka paauglių seksualumui 31
1.4. Refleksyvios pastabos apie teorinės dalies rengimą 33
2. TYRIMO METODOLOGIJA 34
2.1. Parengiamasis tyrimas 36
2.2. Kokybinis tęstinis tyrimas 39
2.3. Metodologinės seksualumo patyrimo tyrimo prielaidos 40
2.3.1. Tyrimo dalyviai 41
2.3.2. Tyrimo eiga 45
2.3.3. IFA kaip duomenų rinkimo ir analizės metodas 46
2.3.4. Tyrimo interviu 47
2.3.5. Šio tyrimo interviu ribų apmąstymas 48
2.3.6. Tyrimo duomenų tvarkymas 49
2.3.7. Tyrimo etika 50
2.3.8. Tyrimo kokybės užtikrinimo procedūros 52
2.3.9. Tyrėjos ir tyrimo santykis – savirefleksija 55
3. RADINIAI 58
3.1. Sinchroninė patirties analizės kryptis 59
3.1.1. Individualių seksualumo patyrimų aprašai 59
3.1.2. Viduriniosios paauglystės pradžios mergaičių (14–15 m.) seksualumo patyrimo struktūra 64
3.1.3. *Seksualios Aš* išgyvenimas, užmezgus pirmuosius romantinius ryšius 80
3.2. Diachroninė patirties analizės kryptis: atvejo studija 85
3.2.1. Struktūrinė seksualumo patyrimo viduriniojoje paauglystėje analizė 86
3.2.2. Tekstinis tęstinio atvejo analizės aprašas 93
4. DISKUSIJA 126
Seksualumo patyrimas kaip *buvimas* ir *tapsmas* 126
Mokymasis būti seksualia 138
Tyrėjos ir dalyvių santykio tyrimo metu paveikos reflektavimas 142
Tyrimo stiprumas ir ribotumai 144

IŠVADOS 146
REKOMENDACIJOS 147
LITERATŪRA 150
PRIEDAS 1. Parengiamasis tyrimas: Fokus grupių orientuojantys klausimai 171
PRIEDAS 2. Visų pagrindinio tyrimo transkripcijų trukmė 173
PRIEDAS 3. Elenos (15 m. 3 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra 174
PRIEDAS 4. Džeinės (14 m. 4 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra 175
PRIEDAS 5. Aistės (14 m. 9 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra 176
PRIEDAS 6. Viktorijos (15 m. 2 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra 177
PRIEDAS 7. Izabelos (15 m.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra 178
PRIEDAS 8. Indrės (14 m. 7 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra 179
PRIEDAS 9. Gertrūdos (15 m.1 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra 180
PRIEDAS 10. Delfinos (15 m. 4 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra 181
PRIEDAS 11. Interviu orientuojančiųjų klausimų planas 182
PRIEDAS 12. Informacinio lankstinuko-kvietimo į tyrimą (ne vilnietėms) pavyzdys 184
PRIEDAS 13. Pagrindinio tyrimo dalyvių anketos pavyzdys 186
PRIEDAS 14. Pagrindinio tyrimo dalyvių (Vilnius) informuoto sutikimo pavyzdys 188
PRIEDAS 15. Tėvų leidimo dalyvauti tyrime pavyzdys 190
PRIEDAS 16. Disertacinio tyrimo etapų aprašas 193
PADĖKA 195
SANTRAUKA 197
SUMMARY 233

PRATARMĖ

„Jaučiu, kad esu seksuali, tik kaip pasakyt tai kitiems?“
Delfina, 15 m. dalyvė, pirmasis interviu, 2011 m.

Jokia idėja neatsiranda tuščioje vietoje – viena santykinai „galutinė“ mintis tėra skaitytų knygų nuotrupų, asmeninių minčių ar nuojautų ir fragmentiškų įsivaizdavimų, „kaip galėtų būti“, pasekmė. Prieš bet kurią suformuluotą idėją rasime „pirmapradę idėją“[1] (Gadamer, 1981), nes šios *pirmapradės idėjos*, anot M. Heidegger (1996), ir yra buvimo pasaulyje struktūra. Šios disertacijos rengimo idėja taip pat turi savo atsiradimo istoriją.

Atsakymas į klausimą: „Kokia šio darbo asmeninė prasmė autorei?“ asocijuojasi su noru mokytis visą gyvenimą: tobulėti, pažinti, siekti naujų žinių, kurios teiktų ir vienokią ar kitokią visuomeninę naudą. Ilgalaikė klinikinė patirtis, dirbant valgymo sutrikimų srityje, sukėlė neįtikėtinai daug apmąstymų ir asmeninių iššūkių – pacientės dažniausiai buvo paauglės mergaitės ar jaunos moterys, kovojančios su savo pačių *buvimu*. Ilgainiui supratau, jog jų pasakojimai stokoja informacijos apie seksualumą. Pacientės vengdavo kalbėti, prisiminti ar analizuoti tai, kas primindavo šią žmogiškos patirties dalį. Nervine anoreksija sergančios paauglės piktinosi ir atsisakydavo šios patirties kaip nesvarbios, tuo tarpu bulimija sergančios prisipažindavo, kad gausus valgymas bei maisto vaizdiniai joms yra geriausias pasitenkinimas, kurio nepavykdavo patirti su partneriu, jeigu tokį merginos turėdavo. Slapta buvo galima jausti, jog nuolatinis įkyrus kūno kontroliavimas badaujant ar persivalgant buvo tapęs viena iš erotizuoto elgesio formų, taip sunkiai pasiduodančių gydymui. Klinikinė praktika vertė svarstyti, pergalvoti ir skaityti, tačiau negalėjo atsakyti į kylančius klausimus: Kas yra *normalus* paaugliškas seksualumas? *Koks* jis ir kaip keičiasi laikui bėgant? Kuo jis ypatingas, sunkus bei nuviliantis, jog kai kurios paauglės suklumpa šią patirtį integruodamos į savąjį Aš?

Susiklosčius palankioms aplinkybėms, doktorantūros studijos suteikė galimybę ilgai ramybės nedavusios minties įgyvendinimui. Doktorantūros studijas pradėjau po to, kai jau porą metų buvau baigusi vienuolika metų trukusias įvairių pakopų psichoterapijos studijas. Dar 2008 metais buvau pakviesta bendradarbiauti rengiant Šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacijos leidžiamą straipsnių rinkinį, skirtą lytiškumo problemai[2]. Parengta publikacija buvo daugiau apie man geriau pažįstamus valgymo sutrikimus nei apie lytiškumo problematiškumą (Kajokienė, 2009), tad neteikė didelio pasitenkinimo, o ir mokslo sritis, prie kurios tąkart prisiliečiau, kėlė daugiau klausimų nei buvo galima rasti atsakymų parengtame rinkinyje. Psichoterapijos mokymasis sustiprino turimą klinikinį patyrimą teorinėmis raidos nuokrypio sampratomis, galimos pagalbos modeliais. Tačiau pasąmonėje kirbėjo noras pažinti ne ligos paženklintą ir atsižadėtą, bet gyvą, kasdieniškai normalų paauglių mergaičių seksualumą bei šios patirties pokyčius. Taip seksualumo patyrimo fenomenas ir paauglių raida susijungė į disertacinio tyrimo lauką, kuris ir tapo šios daugiau nei trejus metus trukusios studijos objektu.

1 *pre-understanding* (angl.)
2 Pavilionienė, M. A., Kuliešytė, E. (2009). Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Senoja.

Kokybinio atskleidžiamojo tyrimo pobūdis atvėrė unikalią galimybę paauglėms mergaitėms būti *pamatytoms*, būti *išgirstoms*. Galima teigti, jog tyrimas tam tikra prasme įgalino mergaites, nes suteikė joms erdvę savaip pranešti pasauliui, ką reiškia *būti seksualia* paaugle, papasakoti, *kaip* jos tai išgyvena: su kuo susiduria, apie ką svajoja, ko nerimauja. Pats darbas bei jo metu sukaupta medžiaga ir mano, kaip tyrėjos, įžvalgos atliepė Pratarmės epitafijoje nuskambėjusį dalyvės Delfinos retorinį klausimą, „*kaip pasakyti kitiems*" apie tai, ką intymiai išgyvena paauglės. Sutikdamos dalyvauti šiame tyrime, jos tapo svarbios, reikšmingos ir išklausytos. Tyrimo dalyvių ištikimybė, atsivėrimai bei pasisakymai tapo atspirties tašku gilesniems teoriniams svarstymams, tokiu būdu patvirtinat S. Harter mintį, jog „*kokybiniai tyrimai humanizuoja mokslus*" (2011, p. xix).

Pasirinktoji pozicija suponavo tai, kad šis darbas yra arčiau to, ką P. Ricoeur (1970) vadino „*empatine hermeneutika*" (naiviuoju supratimu) nei „*tikėjimo* (kitaip, įtarumo) *hermeneutikos*", kuriai priskiriama ir psichoanalizė, siekianti atverti pačiam dalyviui nematomas, neįsisąmonintas patirties prasmes. Pasirinktas tyrimo metodas – interpretacinė fenomenologinė analizė – pretenduoja atsidurti tarp šių dviejų hermeneutikų (Smith et al., 2009). Taigi, parengtoji radinių interpretacija yra šios dialektinės įtampos rezultatas, ieškant geriausios, mano akimis, galimybės atsakyti į išsikeltus tyrimo klausimus.

Nepaisant to, kad sumanytas projektas sunkiai tilpo į laiko ir formalių akademinių reikalavimų rėmus, noras iki galo parengti kokybinę tęstinę paauglių seksualinio patyrimo studiją išliko iki pat paskutinės minutės. Baigiantis šiam laikui suprantu, kad disertacinis tyrimas tapo man asmenine galimybe susieti mokslininko tapatybę su jau susiformavusia klinikinio profesionalo tapatybe.

Disertacinį darbą pristatau pirmuoju asmeniu, nors tai ir nėra dažna daktaro disertacijų pristatymo forma, tačiau pasirinkta kokybinio tyrimo metodologija bei hermeneutinė fenomenologinė epistemologija tam neprieštarauja. Mano parengta disertacija skirta mergaičių seksualumo patyrimui viduriniojoje paauglystėje išryškinti ir suprasti. Jos turinys atskleidžia du neatsiejamai susijusius egzistencinius procesus: *buvimo* ir *tapsmo* seksualia paaugle patyrimus. Disertacijoje ne tik siekiau gilesnio *seksualumo patyrimo* fenomeno supratimo, bet norėjau plačiau nušviesti viduriniosios paauglystės kontekstų, per kuriuos egzistencinė žmogaus duotybė *būti seksualia* atsiskleidė šio tyrimo dalyvėms, įvairovę.

SĄVOKOS

Vidurinioji paauglystė: 14–17 m. amžiaus periodas (Smetana et al., 2006)

Seksualumas – išgyvenimų sistema, apimanti šias žmogaus patirties dimensijas: mintis bei įsitikinimus, emocijas, įvairius fizinius patyrimus (kūniškumą) bei tipišką seksualinę elgseną (Hill, 2008, p. 7)

Seksuali Aš – savo asmeninių seksualinių charakteristikų ir būdingo seksualinio elgesio samprata (Hill, 2008, p. 208)

Patyrimas – psichinis procesas, pasaulio ir savęs pažinimo būdas, kylantis ne iš samprotaujančio mąstymo, o iš betarpiško bet kurio sąmonėje iškylančio objekto (vidinio ar išorinio) suvokimo. Patyrimui būdingas visiškas *akivaizdumas*: suvokimas, nusakantis tiesioginį žmogaus buvimą, išgyvenamą betarpiškai „čia ir dabar“ (Halder, 2002; Mickūnas ir Steward, 1994; Jackūnas, 2008).

Patirtis – patyrimo rezultatas (Halder, 2002)

Seksualinės praktikos – platus seksualinio elgesio spektras, apimantis intensyvų fantazavimą, susikabinimą, prisilietimus, bučinius, glamones ir kt., keliantis seksualinį jaudulį. Apima tiek autoerotinį elgesį, tiek poros seksualinius veiksmus.

ĮVADAS

Mergaitės – ugnys, tada ugnies miegu
ilgiau temiega...
Jonas Juškaitis, 1979 m. rinkinys „Anapus gaiso“

Paauglių mergaičių seksualumas – nėra plačiai aptariama tema tiek akademiniame, tiek viešajame diskurse. Intymi tema kasdieniniame *gyvenamajame pasaulyje* ir individualioje sąmonėje lengviau reprezentuojama poetiniu keliu nei išsamiais samprotavimais. Vis dar nedrąsu mąstyti, jog vaikai (plačiąją prasme) gali būti ir seksualūs, ir mėgautis šios patirties teikiamais maloniais potyriais. Kažkaip šventvagiškas tada atrodo ir siekis tokias patirtis tyrinėti. Tačiau būtent mokslas padėjo suprasti, jog paauglystės tarpsnis, ir ypač kognityvinė bei puberteto raida, suteikia jiems dvi neįkainuojamas dovanas: naujas protines galimybes žvelgti giliau į save ir kartu puberteto inspiruotą seksualinio impulso sustiprėjimą, atnešantį tiek džiugaus nerimo, tiek kančios. Tyrinėti paauglių mergaičių seksualumo patyrimus – tai reškia *įsigilinti* į patirtis, kurias poetas Jonas Juškaitis pavadino „*ugnimi*“, siekti jas *suprasti ir aprašyti.* Tai siekis suprasti, ką išgyvena tik ką iš „*ugnies miego*“ pabudusios paauglės ir, pernelyg nenutolstant nuo jų asmeninės patirties, suteikti šiai patirčiai mokslinį rūbą.

Mokslo problema

Nemažos dalies mokslininkų (Freud, 1905/1962; Erikson, 1958; Blos, 1968; Moore and Rosenthal, 2006; Savin-Williams and Diamond, 2004; Welsh et al., 2000; Tolman and McClelland, 2011) nuomone, seksualumas yra vienas iš esminių žmogaus patirties fenomenų, kuris kiek skirtingai išgyvenamas atskirais gyvenimo tarpsniais. Raidos psichologijos žiniomis, vidurinioji paauglystė yra pažymėta svarbiomis transformacijų kryptimis, lemiančiomis *seksualinio Aš* sampratą šiuo periodu: nuo antrinių lytinių požymių priėmimo iki reprodukcinių galimybių, reikšmingai keičiančių ir kūno vaizdą, įsisąmoninimą (Laufer, 1991); nuo labilių emocinių procesų iki seksualinio elgesio savireguliacijos įvaldymo (Gailliot and Baumeister, 2007) ir seksualinio veiksnumo[3] pojūčio sustiprėjimo (Carver, 2004); nuo emocinės priklausomybės iki santykinės autonomijos bei seksualinio troškimo objekto pasirinkimo (Blos, 1968). Kadangi „*sveikas seksualumas yra žmogaus gerovės pagrindas*“ (Horne and Zimmer-Gembeck, 2005, p. 25), tai seksualumo patyrimo transformacijos paauglystėje lemia ne tik *seksualinio Aš* įsisąmoninimą, bet ir visos asmenybės raidą – sukuria prielaidas jauno žmogaus tapatumui bei intymumui formuotis (Erikson, 1968; Moore and Rosenthal, 2006; Beyers and Seiffge-Krenke, 2010; Schwartz et al., 2013). Empiriškai patvirtintos sąsajos tarp seksualumo raidos paauglystėje ir suaugusiojo žmogaus seksualinės gerovės (Hooghe, 2012; Schwartz et al., 2013) verčia gilintis ir detaliau suprasti seksualumo patirtį kuo ankstyvesniame paauglystės amžiuje, kad būtų

3 *Agency* (angl.). Lietuviškas vertimas „veiksnumas“ paimta iš A. Bagdono ir E. Rimkutės anglų – lietuvių kalbų psichologijos žodyno (2013, p. 16).

galima paauglystės laikotarpio seksualumo raidos žinias susieti su tolesne jauno suaugusiojo tapatumo raida ir jo psichine bei seksualine sveikata.

Greta individualumą ir tapatumo raidą akcentuojančios krypties, seksualumą galima vertinti ir feministinės tradicijos šviesoje, kuri paauglių seksualumo tyrimuose dominuoja jau antrą dešimtmetį. Kokybinėse paauglių seksualumo studijose analizuojama ir atskleidžiama galios, kontrolės ir subjekto veiksnumo pasireiškimas seksualumo raiškos kontekstuose (Hauge, 2009; Tolman and Diamond, 2001; Tolman et al., 2003; Tolman and Szalacha,1999; Fine, 1988; Tolman, 2002, Stiepe and Tolman, 2003). Tačiau vertėtų pasakyti, jog socialinės galios ar kontrolės seksualumo raiškos ar jo išgyvenimuose diskursas viduriniojoje paauglystėje nėra toks aktualus kaip vėlyvojoje paauglystėje ar jauno suaugusiojo amžiuje.

Seksualusis Aš atsiranda ir formuojasi daug anksčiau nei pasireiškia bet koks fizinis seksualinis elgesys (Freud, 1920; 1905/1962 ; Butler et al., 2006; Santelli et al., 2006). Tai reiškia, jog seksualumo patirties kaupimas vaidina svarbų vaidmenį. Reikalingas tyrimas, kuris praplėstų žinias apie *sveikų* paauglių giluminius procesus, vykstančius seksualinio Aš raidoje iki bet kokio aktyvių seksualinių praktikų pradžios. Tokiu būdu gautas žinias galima panaudoti efektyviam seksualumo ugdymo procesui organizuoti. Ypač stokojama ilgalaikių (tęstinių) giluminių seksualumo patyrimų analizių. Raidos psichologai taip pat skatino papildyti seksualinio elgesio modelius „žvilgsniu iš vidaus“, atliekant daugiau kokybinių seksualumo tyrimų su normalios raidos paaugliais (Florsheim, 2003; Tolman and McClelland, 2011; Welsh et al., 2000). Tradiciškai seksualumo tema iškildavo kaip psichoterapinio (Ross and Green, 2010) ar psichoanalitinio gydymo dalis, pvz., tokie garsūs klinikiniai atvejai, kaip S. Freud aprašyta (1905/1962) Dora ar anoniminė homoseksuali mergaitė (Freud, 1920), ar kiti (Jones, 1927; Fonagy, 2008; Astor, 1987; Cornwell, 1985). Kai kurios studijos žinių apie paauglių seksualumo įsisąmoninimą padėjo gauti analizuojant suaugusių moterų prisiminimus, t. y. retrospektyviu būdu (Morrissey and Higgs, 2006; Daniluk, 1993). Iš prospektyvinių kokybinių tyrimų daugiau žinoma tik apie mergaičių seksualinio troškimo potyrius (Savin-Williams and Diamond, 2004; Tolman, 2002; Fine, 1988), seksualinio sprendimo priėmimo procesą (Vaškova, 2005; Michels et al., 2005) ar asmeninę seksualinių jausmų ir savivertės prasmę (Martin, 1996).

Minėtas K. Martin tyrimas bene vienintelis (kurį pavyko aptikti) palietė ir seksualaus kūno potyrių analizę. Jis analizavo paauglių mergaičių seksualinius jausmus ir jų išgyvenimą, remiantis pačių dalyvių asmenine patirtimi, „iš vidaus“. Šio kokybinio tyrimo radiniai atskleidė, jog dalyvių partneriai jų kūną tyrinėja ir pažįsta labiau nei jos pačios drįsta tai daryti (1996). J. Daniluk (1993) fenomenologiniame tyrime su suaugusiomis, aktyvų seksualinį gyvenimą gyvenančiomis moterimis, kūnas iškilo ir kaip gėdos, ir kaip pasitenkinimo šaltinis, kuriuo dalijasi abu partneriai arba kurį „nusavinti“ gali agresyvus partneris. Tačiau žymiai daugiau tyrimų orientavosi į socialinį kūniškumo diskursą: kaip daugybės galimybių objektą, padedantį išreikšti savo politinius ar socialinius požiūrius, konstruoti „daugumos“ ar „mažumos“ tapatybes (Holland et al., 1994; Stiepe and Tolman, 2003; Hauge, 2009; Tereškinas, 2001). Dar keletas tyrimų paauglių seksualaus kūno dimensiją analizavo skalėmis, atsižvelgdami į kūno vaizdą ar įkūnyto seksualumo savivertę (Zimmer-Gembeck et al., 2011). Rezultatai parodė, kad tik monogaminiai romantiniai santykiai paauglėms stiprina seksualaus kūno savivertę, ypač – jei jie ilgalaikiai.

Kita vertus, kaip teigia kai kurie mokslininkai (Dillon et al., 2011; Eliason, 1995; Worthington et al., 2002; Schwartz, 2005; Sullivan, 1998), vertėtų daugiau dėmesio skirti ir heteroseksualios seksualinės tapatybės paauglių išgyvenimams. Anot M. Striepe ir D. L. Tolman (2003), parodoksalu, kad nors heteoseksualūs paaugliai sudaro absoliučią visų paauglių daugumą, ši dauguma nėra sulaukusi tyrėjų dėmesio iki šiol. Kiek išsamiau ankstesnėse studijose buvo nagrinėjama seksualinėms mažumoms priskiriamų jaunuolių ir vyresniųjų paauglių seksualinė raida (Burch,1998; Diamond and Savin-Williams, 2000; Savin-Williams and Diamond, 2000), o iš empirinių tyrimų rezultatų iškilo ir keletas homoseksualios tapatybės raidos modelių, pvz., V. Cass modelis (1979). Studentų heteroseksualumo patyrimus remdamasis E. Erikson teorija ir J. E. Marcia tapatumo statusų modeliu kokybiškai analizavo M. J. Eliason (1995). Tačiau ir autorius, ir kiti (pvz., Worthington et al., 2002; Schwartz, 2005) pripažino, jog pasirinktas požiūris į heteroseksualumo raidą yra itin siauras, todėl reikalinga gilesnė heteroseksualių patyrimų analizė.

Kaip rodo ši trumpa empirinių studijų apžvalga, išlieka gilesnes psichologines, o ne socialines seksualumo plotmes analizuojančių tyrimų, skirtų sveikų heteroseksualių paauglių grupėms, stoka. Literatūros analizė patvirtina, jog subjektyvias daugialypes seksualumo patirtis analizuojantis (ir ypač kūnišką seksualumo dimensiją neignoruojantis) tyrimas būtų prasmingas, kadangi „*kiekviename seksualumo raidos etape, seksualumas reprezentuoja asmeninio patyrimo bei sociokultūrinio konteksto susiliejimą: kūno, psichikos ir aplinkos*“ (Naus, 1987, cit. pagal Daniluk, 1993, p. 59).

Tyrimo aktualumas

Kadangi seksualumas, kaip ir kitos žmogaus būties dimensijos, yra kontekstualios ir intersubjektyvios, tad paaugliai (kaip ir kiti asmenys) formuoja save remdamiesi aplinkos siūlomomis galimybėmis (Mickūnas ir Stewart, 1994). Šiuolaikinio paauglio seksualumo patyrimas pasižymi komplikuotu kontekstu - postmodernizmo epochos paaugliai atsiduria intriguojančioje dviprasmybėje: nors viešai seksualumas yra eksploatuojamas, nėra pakankamai moksliškai analizuojamas bei reflektuojamas ugdymo procese. Paaugliai gyvena visuotinės žmogaus *būties* seksualizacijos bei kultūrinių standartų liberalumo kontekste (APA, 2007; Papadopoulos, 2010; Skrzydlewska, 2012). Ne taip seniai toks viešasis diskursas buvo prilygintas mergaičių viktimizacijai (Bailey, 2011; Papadopoulos, 2010; Skrzydlewska, 2012). Amerikos psichologų asociacijos dokumente apie visuotinę mergaičių seksualizaciją teigiama, kad „*paauglės yra skatinamos atrodyti „seksualiai“, tačiau jos vargiai žino, ką reiškia būti seksualia, turėti seksualinius troškimus*“ (APA, 2007, p. 3, pabraukta mano). Tai yra seksualizacija gundančiais tekstais ir vaizdiniais (ypač moters kūno eksponavimo) ypač giliai persmelkia mergaičių *gyvenamąjį* pasaulį (Gill, 2009; Jankauskaitė, 2004; Pipher, 2007; Tolman, 2012; Cato and Carpentier, 2010; Ruškus ir kt., 2010). Vis dėlto šeimoje ar mokykloje atvirai paauglių seksualumo klausimais diskutuoti nepriimtina, nejauku ar nėra kalbėjimo tradicijų (Ustilaitė ir kt., 2008; Fine and McClelland, 2006; Let's Talk, 2012). Šioje dviprasmybės kasdienybėje šiuolaikiniai paaugliai formuojasi kaip savarankiški seksualūs subjektai, turintys atrasti savąjį būdą tyrinėti, bendraujant eksperimentuoti ir reflektuoti *seksualųjį Aš*, atsižvelgdami į tradicinius šeimos, religinius, socialinius normatyvinius kodus.

Aptariant šio tyrimo poziciją Lietuvos kontekste, pasakytina, kad iki šiol nebuvo bandyta atskleisti detalaus psichologinio lietuvių mergaičių seksualios Aš paveikslo. Tam tikrą vaizdą apie Lietuvos paaugles bei paauglius buvo galima susidaryti remiantis vieno kito tarpkultūrinio tyrimo rezultatais. 2010 metais kompanijos „Durex" inicijuotas 15 Europos šalių (tarp jų ir Lietuvos) tyrimas sociologiniu požiūriu palygino tyrime dalyvavusių šalių jaunų žmonių *žinių*, *požiūrių* bei *praktikų* ypatumus seksualumo sferoje (remiantis santykiniu KAP indeksu)[4]. Rezultatai parodė, kad KAP indeksas Vakarų Europos (Austrijoje, Šveicarijoje) buvo aukštesnis nei Rytų Europos šalyse. Žemu seksualiniu supratingumu pasižymėjo Turkijos, Vengrijos, Italijos ir Lietuvos dalyviai. Rytų Europos grupėje Lietuva ir Lenkija pasižymėjo artimais įvertinimais ir užėmė tarpinę poziciją tarp žemiausius balus gavusios Turkijos bei aukštesnių Vengrijos, Rumunijos ir Slovėnijos dalyvių KAP įvertinimų („The Face of Global Sex 2010"). Lietuviai turėjo labai nedaug žinių apie žmogaus seksualumo raidą, teigė, jog vengia kalbėtis su partneriu tiek apie seksualinius jausmus, tiek ir apie seksualinio elgesio saugumą.

Dar vienas kiekybinis tyrimas atskleidė, jog Lietuvoje gyvenantys penkiolikmečiai savo seksualinio debiuto ypatumais šiek tiek skiriasi nuo kitų Europos šalių ir kaimyninių Latvijos bei Estijos paauglių: lietuviai aktyvų seksualinį gyvenimą pradeda keletu mėnesių vėliau nei jų bendraamžiai. Seksualiai aktyvių paauglių šioje amžiaus grupėje taip pat yra mažiau (vaikinų – 24,6 % ir mergaičių – 12,2 %) nei rodo statistinis visos Europos vidurkis. Tokia Lietuvos pozicija nesikeičia jau ištisą dešimtmetį (HBSC 2002; 2006; HBSC-Ireland, 2010). Nors Lietuva ir pasižymi vienu žemiausių penkiolikmečių seksualinio aktyvumo Europoje rodikliu, tačiau dėl žemo seksualinio supratingumo ji užima santykinai aukštą vietą pagal penkiolikmečių seksualinio elgesio nesaugumą (bent vienu apsaugos būdu naudojasi mažiau nei 44 % paauglių), kas lemia ir su tuo susijusias paauglių sveikatos problemas. Žinoma, jog kasmet Lietuvoje nėštumą savo noru nutraukia per 870 mergaičių, apie 1000 merginų iki 18 m. kasmet pagimdo (LR Statistikos departamentas, 2012). Užkrečiamų ligų ir AIDS centro duomenimis (2011), apie 6,3% visų sergančiųjų lytinių keliu plintančiomis infekcijomis sudaro moksleiviai. Apibendrinant pasakytina, jog reikia gilesnių studijų, kurios ne tik konstatuotų, jog paaugliai yra seksualiai aktyvūs, tačiau atskleistų gilesnius šios daugiasluoksnės asmens patirties klodus: išgyvenimų įvairovę ar konfliktiškumą.

Tyrimo naujumas

Naujumas gali būti apibūdintas keliomis dimensijomis, kurios susijusios su diktuojama mokslo problema bei aktualumu.

Šis darbas yra vienas iš nedaugelio, kai paauglių seksualumo tyrimuose pritaikyta kokybinio ir kartu tęstinio tyrimo metodologija. Kokybinių seksualumo tyrimų paauglystėje, nors ir ne taip gausiai kaip kiekybių, visgi yra atlikta (Brown and Gilligan, 1993; Martin, 1996; Thompson, 1990; Tolman, 2002; Michels et al, 2005; Gilmartin, 2006; Youdell, 2005; Warr, 2005). *Kokybinio tęstinio* tyrimo metodologija paremtų darbų, analizuojančių viduriniosios paauglystės seksualumo patyrimų pokyčius įvairiais aspektais, yra vos vienas

4 *KAP –Knowledge, Attitudes, Practices* (angl.). KAP indeksas nurodo tam tikrą seksualinį supratingumą: seksualinių *žinių* ir *požiūrių* pritaikymą *elgesyje*.

kitas (Viner, 2012 (dalyvių amžius 13 – 15 m.); Brown and Gilligan, 1993 (dalyvių amžius 12 – 16 m.); Way, 1995 (dalyvių amžius 15 – 16 m.); Hauge, 2009 (dalyvių amžius 12–16 m.)). Daugelį čia išvardintų tyrimų inspiravo J. Daniluk (1993) kokybinis tęstinis tyrimas su moterų fokus grupėmis, analizuojantis jų seksualumo patyrimus.

Šis tyrimas yra atliktas raidos psichologijoje retai pasirenkama hermeneutinės fenomenologijos epistemologija. Fenomenologinės epistemologijos šviesoje mergaičių seksualumo patyrimus nagrinėjo D. Cihonski (2003) (egzistencinė fenomenologinė studija), J. Daniluk (1993) bei G. Morrissey and J. Higgs (2006), kurių tyrimų objektas - moterys, tačiau dauguma kitų kokybinių seksualumo tyrimų paauglystės raidos laikotarpyje remiasi feministine ar postmodernistine socialinio konstruktyvizmo paradigma (Hauge, 2009; Way, 1995; Tolman, 2002; Martin, 1996; Youdell, 2005; Thompson, 1990).

Tyrimo naujumas atsispindi ir pasirenkant dalyvių amžių – viduriniąją paauglystę. Ženkliai daugiau seksualinės raidos studijų yra atlikta su sveikais vyresniosios paauglystės dalyviais (Aubrey, 2007; Horne and Zimmer-Gembeck, 2005; Vrangalova and Savin-Williams, 2010; Vickberg and Deaux, 2005; Legkauskas ir Jakovlevaitė, 2005; Masters et al., 2013).

Šis tyrimas savo kokybiniu žvilgsniu ir fenomenologiniu metodu, kuris iš esmės orientuotas į unikalų dalyvių patyrimą, pretenduoja į visuminį subjektyviai realistinį bei kultūriškai reikšmingą seksualumo raiškos paveikslą „iš vidaus“. Jis *kontekstualizuoja* kitų tyrėjų apibendrintus seksualumo srities tyrimų rezultatus Lietuvos socialinėje kultūrinėje aplinkoje ir papildo juos konkrečiais paauglių *gyvenamųjų* pasaulių pavyzdžiais. Man nepavyko rasti nei vieno kokybinio psichologinio tyrimo apie paauglių seksualumo patyrimą, atlikto Rytų Europos kontekste, išskyrus vieną sociologinę retrospektyvinę čekių paauglių nėštumams ir sprendimui gimdyti skirtą studiją (Vaškova, 2005). Daugelis šioje disertacijoje minimų kokybinių tyrimų yra atlikta angliakalbėse šalyse (JAV, Kanadoje ir Australijoje) arba Skandinavijoje. Duomenys apie europiečių paauglių seksualumą daugiausia gauti jau iš minėtų (HBSC 2002, 2006, HBSC-Ireland, 2010; „The Face of Global Sex 2010“) ir kitų tarptautinių kiekybinių seksualinio elgesio ir jo ypatumų epidemiologinių studijų (Tulloch and Kaufman, 2013; Moore, 2000; Schmitt, 2003), arba yra Rytų Europos moterų prostitucijos analizė (Goodey, 2004; Agustín, 2005; Gülçüra and İlkkaracanb, 2002). Reikia pabrėžti, jog keletas Lietuvos mokslininkų jau anksčiau atkreipė dėmesį į paauglių seksualinio elgesio paplitimo ir lytiškumo ugdymo problemas medicininiu (Jaruševičienė, 1998) ir krikščioniško edukologiniu požiūriu (Ustilaitė, 2008; Obelenienė ir kt. 2007; Ustilaitė ir kt., 2007b). Taip pat atliktas paauglių požiūrio į seksualinį elgesį tyrimas (Juodraitis ir Pacevičienė, 2008).

Apibendrinat norisi pabrėžti, jog šis tyrimas akcentuoja paauglystės seksualumo vertinimą *orientacijos į asmenį* požiūriu. Tokia tyrimo koncepcija visiškai atitinka raidos psichologų kvietimą paauglių seksualumo ypatumus tirti kuo platesnėje jų raidos perspektyvoje (Galambos and Leadbeatera, 2000; Welch et al., 2000; Crockett et al., 2003). Tai atitinka seksualumo, kaip normalios ir tikėtinos žmogaus raidos paauglystėje, aspektą (Tolman and McClelland, 2011). Tradicinis paauglių seksualumo vertinimas *rizikos paradigmoje* apriboja visos paauglystės seksualumo patirties sampratą, tad reikalingas tradicinio požiūrio praplėtimas pozityvių galimybių bei seksualinės kompetencijos ir subjektyvios gerovės kryptimi (Hooghe, 2012; Russel, 2005; Kajokienė, 2011; Vrangalova and Savin-Williams, 2011).

Tyrimo teorinė ir praktinė reikšmė

„Subjektyvių patyrimų studijavimas ir supratimas turi akivaizdžią daugialypę teorinę svarbą, taip pat ir praktinį pritaikomumą“ (Crotty, 1996, cit. pagal Morissey and Higgs, 2006, p. 162). Pagrindinis praktinis šio disertacinio tyrimo pritaikomumas - naujos žinios, kurios praplės šiuolaikinės paauglės seksualumo patyrimo *mikro*procesų sampratą, tuo būdu bus pateikta naujų įžvalgų paauglių švietimo, ugdymo ir konsultavimo srityse.

Teorinė reikšmė: tyrimo metu buvo sukurta koncepcija apie viduriniojoje paauglystėje vykstantį paauglės seksualumo „pabudimo“ procesą, šiame darbe konceptualizuojamą kaip *žvilgsnio situacija.* Fenomenologinėje plotmėje *žvilgsnio situacija* – sąmoningo subjektyvaus seksualumo patyrimo *iniciacija*, vykstanti tik *KITO* (heteroseksualioms mergaitėms – kitos lyties) asmens dėka. *Žvilgsnio situacijos* procesas šioje disertacijoje išskaidytas į penkių persidengiančių, nuolatinėje dinamikoje sąveikaujančių mikroprocesų seką, galima sakyti, (per)keičia paauglės susikurtą savasties pojūtį įsisąmoninant naujai atrandamą seksualią Aš. Išryškinti seksualumo patyrimo mikroprocesai suteikia naujų akademinių įžvalgų apie šio tyrimo dalyvių paauglystės seksualumo sampratą.

Praktinė reikšmė: tyrimo radiniai suteiks galimybę tėvams kitaip pažvelgti į savo paaugles dukras, vadinasi, prisidės ir prie atvirumo skatinimo tarp tėvų ir paauglių. Tyrėja įsitikinusi, jog kuo išsamiau suprasime paauglių seksualumo patyrimo turinį ir jį lydinčias emocijas bei fantazijas, tuo artimesnius bei atviresnius, nesmerkiančius, bet suprantančius santykius su mergaitėmis galėsime palaikyti. Dėl šios esminės humanistinės prielaidos galėtų ir tėvai, ir ugdytojai būti efektyvesni ir kūrybingesni, orientuotų jaunuomenę sąmoningai bei atsakingai seksualumo raiškai.

Visapusiškas, nuolat naujomis mokslo žiniomis papildomas *seksualumo* ugdymas vis dar lieka problemiškas darbo laukas tėvams ir mokytojams. Lietuvos paaugliams būdingą žemą supratingumą jau aptarto tarptautinio tyrimo autoriai siejo su *„nepakankamu seksualiniu ugdymu paauglystės pradžioje“* („The Face of Global Sex 2010“, p. 12). Prieš šešetą metų sukurta „Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa“ (2007) nebuvo pradėta visapusiškai įgyvendinti dėl organizacinių sunkumų ir dėl mokytojų kompetencijų ribotumo šioje srityje (Ustilaitė ir kt., 2009; Purvaneckienė, 2011). Šio disertacinio darbo pabaigoje suformuluotos rekomendacijos turėtų palengvinti mokytojų darbą, rengiantis klasės valandėlėms. Galima teigti, jog temas (pokalbiams su paauglėmis) pasiūlė pačios dalyvės, kurios ir yra tikrosios ekspertės šiame tyrime.

Tyrėjos įsitikinimu, kasdienius seksualumo potyrius ir socialinį kontekstą, kuriame jie kyla, ar įsitikinimus visada verta analizuoti paauglio akimis – tai leistų neprimesti išankstinės kategoriškos ir dažnai stereotipinės nuostatos „suaugę žino geriau“. Šis tyrimas prasmingas ir praktikuojantiems psichologams, nes analizuoja paauglių patirtis, apie kurias pačios jos nedrįsta pradėti kalbėti. Ši disertacija ir jos metu surinkta medžiaga tik patvirtina, kad paauglės nori pasikalbėti intymiomis temomis ne tik su savo draugėmis ar vaikinais. Besiklausantis ir paauglių *gyvenamai patirčiai* atviras suaugęs – tyrėjas, tėvas, psichologas – geriau supras kartais keistai skambančią paauglės logiką ar priimtų sprendimų paaiškinimą ir padės atrasti tinkamesnę pagalbą. Tyrėja įsitikinusi, jog psichologinės pagalbos efektyvumas labai priklauso nuo klausančiojo intencijos girdėti.

Tyrimo tikslas ir tyrimo klausimai

Šiuo tyrimu siekiu atskleisti mergaičių seksualumo patyrimus viduriniojoje paauglystėje.

Tyrimo objektas: seksualumo patyrimas viduriniojoje paauglystėje

Šioje disertacijoje keliu tokius **tyrimo klausimus**:

1. *Kaip* mergaitės išgyvena savo seksualumo patyrimą viduriniosios paauglystės pradžioje?
2. *Kaip kinta* mergaičių seksualumo išgyvenimai viduriniosios paauglystės metu?

Tyrimo radinių aprobacija

Disertacine tema paskelbtos mokslinės publikacijos

1. **Kajokienė**, I. (2013). Paauglių mergaičių seksualinio subjektyvumo analizė. *Psichologija. Mokslo darbai*, *47*, 61–75. ISSN 2345-0061
2. **Kajokienė**, I. (2013). The Experience of Sexual Self in the Context of the First Romantic Relationship. Proceedings of an International Scientific Conference for Young Researchers „*Social Transformations in Contemporary Society 2013*“: Vilnius, Lithuania, 5–6, June, Mykolas Romeris University doctoral Candidates‘ Association, 235– 248. ISSN 2345 – 0126
3. **Kajokienė, I.** , Žukauskienė, R. (2011). Seksualumo patyrimas paauglystėje: teorinė analizė. *Socialinis darbas*, *10 (2),* 353–364. ISNN 1648-4789
4. **Kajokienė, I.,** Iljinychas, I., Žukauskienė, R. (2010). Focus Groups Experience in Searching the Best Way to Study the Sexual-self Aspects in Teens. ISI Proceedings: *The 12th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence*: Vilnius, Lithuania, 12-15 May, ed. by R. Zukauskiene. Pianoro: Medimond, 2010, 167–171. ISBN 9788875875855.

Disertacijos tema skaityti pranešimai konferencijose

1. **Kajokienė, I.** (2013). „*Jaučiu, kad esu seksuali, tik kaip pasakyt tai kitiems*?“: Tėvams apie intymų dukterų pasaulį. Pranešimas praktinėje mokslinėje konferencijoje „*Rūpi vaikai – padėkim tėvams*“, 2013.12.06. Vilnius: Vilniaus universitetas.
2. **Kajokiene, I.** (2013). Sexual Self as Intimate and Salient Transformation over the Mid-Adolescence. *International Scientific Conference for Young Researchers „Social Transformations in Contemporary Society 2013“*, 5–6th, June, 2013, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania.
3. **Kajokienė, I.** (2012). Paauglių merginų seksualumo patyrimas hermeneutiniu žvilgsniu. *MRU doktorantų draugijos konferencijos „Socialinių transformacijų raiška 2012“ konferencijos medžiaga*. 2012m. birželio 6 d. Vilnius, Mykolo Romerio Universitetas. [prieiga per internetą http://www.mruni.eu/lt/mokslas/doktorantura/svarbi_info/SANTRAUKU_ LEIDINYS_2012-06-06.pdf]

4. **Kajokienė, I.,** Žukauskienė, R. (2012). Between Scylla and Charybdis: Navigating Through Narrow Standards on Sexuality Expression. *Fifth Gender Development Research Conference, San Francisco, USA,* April 19–20, 2012. [prieiga: http://gender.ucsc.edu/poster_present_2012.html]
5. **Kajokienė, I.** (2011). *I Feel Boring Without Him*: the Analysis of Sexual Self Development in the First Affection Relationships. Abstract book of IARR Conference: *Relationships Development, Maintenance and Dissolution,* 7–9 July, 2011, Gdansk, Poland, 35–36.
6. **Kajokienė, I**. (2011). Ką man reiškia būti seksualia paaugle? Interpretacinė fenomenologinė seksualumo patirties analizė. *Psichologija pokyčių laikotarpiu: Lietuvos psichologų kongresas: konferencijos medžiaga*: 2011 m. gegužės 6–7 d. VDU Bendrosios psichologijos katedra, VDU Teorinės psichologijos katedra, VDU Psichologijos klinika, Lietuvos psichologų sąjunga. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, 43–44. ISBN 9789955126744

Kiti disertacijos tema skaityti pranešimai

1. **Kajokienė, I.** (2012). Experience of the Self as a Sexual Subject in Female Adolescents (60 min). *Special seminar "Introduction to an Interpretative Phenomenological Analysis through two research projects"* by I. Kajokiene, Mykolas Romeris University, Lithuania and I-L. Matson, Stockholm University, Sweden, 16th March, 2012. Stockholm University, Sweden.

2. **Kajokienė, I.** (2010). Exploration of Sexual- Self Experience in Female Urban Teens (60 min). *International Psychoanalysis Association sponsored Research Training Programme* at UCL, 5–13th, August, 2010. University College of London, UK.

Kitos mokslinės publikacijos, parengtos doktorantūros laikotarpiu

1. **Kajokienė, I.** (2009). Valgymo sutrikimai kaip tapatumo raidos nuokrypis paauglystėje. *Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai. Straipsnių rinkinys* (sudarė M. A. Pavilionienė ir E. Kuliešytė). Vilnius: Senoja, 91-112. ISBN 9789986959410
2. Žukauskienė, R., **Kajokienė, I.,** Vaitkevičius, R. (2012). *Mokyklinio amžiaus vaikų ASEBA klausimynų (CBCL6/18, TRF6/18, YSR11/18) vadovas*. Vilnius. ISBN 978-606-95403-0-6

1. PAAUGLIŲ MERGAIČIŲ SEKSUALUMAS

Pirmoje dalyje pristatysiu teorines prielaidas, sąlygojusias tyrimo fenomeno pasirinkimą ir jo išryškinimą teorinėje socialinių mokslų plotmėje. Pirmasis šios dalies skyrius skirtas „seksualumo“ termino semantiniam laukui aptarti. Antrasis skyrius nuosekliai atskleidžia paties žmogiškojo seksualumo fenomeną taip, kaip jį matė ir suprato filosofai, sociologai ir psichologai. Šios trys socialinių mokslų šakos kartu simboliškai pažymi ir tris skirtingus seksualumo sampratos lygmenis: abstrakčiausiąjį universalųjį (filosofija), kontekstualųjį - socialinės aplinkos ir kultūros lygmenį (sociologija) bei asmens lygmenį (psichologija). Pirmieji du diskursai peržvelgiami labai trumpai, tik kaip dvi reikšmingos seksualumo tyrimo kryptys, o paauglių seksualumą psichologijos požiūriu analizuoju išsamiau, nuodugniai pristatydama empirinių paauglystės seksualumo tyrimų problematiką. Trečiajame pirmos dalies skyriuje aptarsiu kognityvinės raidos bei puberteto – dviejų ontogenetinių veiksnių, lemiančių seksualumo raidą svarbą paauglystėje. Teorinės dalies pabaigoje pateiksiu, manau, keletą labai svarbių pastebėjimų, lėmusių teorinės dalies literatūros analizės medžiagos pasirinkimą, jos analizę.

1.1. „Seksualumo“ termino samprata

Seksualumo terminas įvairiems žmonėms ir įvairioms mokslo sritims reiškia skirtingus dalykus, tačiau *„apskritai, mes nesame visai pasimetę suprasdami, ką žmonės turi galvoje, vartodami terminą „seksualus“* (Freud, cit. pagal Kohut, 1959, p. 476). Dažniausiai seksualumas buvo siejamas su dviem reikšmėmis: tai reiškė bet kokį seksualinį aktyvumą (kitaip sakant, seksą) arba buvo tapatinamas su seksualine orientacija.

XX amžiuje termino samprata patyrė keletą revoliucingų permainų: nuo to, jog žymėjo biologinės prigimties psichinės energijos sampratą (psichoanalizė), iki kultūros ir politinių galių nulemtų socialinių prasmių akcentavimo (Foucault, 1982). Verta paminėti, jog S. Freud savo knygoje *„Trys esė apie seksualumo teoriją“* (1905/1962) pabrėžė, kad infantilusis seksualumas pasiekia savo galutinę raidos pakopą būtent paauglystės periodu, kai pasitenkinimas koncentruojasi genitalinių organų srityje. Paauglystėje, kurią jis laikė pačiu svarbiausiu žmogiškojo gyvenamo ciklo periodu, pasiekiami trys svarbiausi tikslai, visi susiję su seksualumu: nusistovi seksualinė tapatybė, surandamas naujas seksualinis objektas bei susijungia seksualumas su artimumu (švelnumu). Reikia pasakyti, jog skirtumą tarp sekso (seksualinio elgesio) ir seksualumo vienas pirmųjų išryškino A. Freud: *„seksas yra tai, ką darote, o seksualumas – tai, kuo jūs esate“*. Moderniosios L. Tiefer (2001) bei D. Satcher (2001) ir kitų autorių seksualumo reikšmingumo sampratos gana artimos psichoanalizei – jie seksualumą įvardino kaip itin svarbią žmogaus asmenybės dalį. D. Satcher teigė, kad *„seksualumas yra žmogaus gyvenimo dalis. Ji pasižymi stulbinančiu naujos gyvybės kūrimo potencialu. Jis gali inspiruoti intymumą ir prieraišumą, taip pat dalinimąsi pasitenkinimu mūsų santykiuose. Seksualumas patenkina visą eilę asmeninių ir socialinių poreikių, o seksualinę savo būties dalį itin vertiname už pasitenkinimą ir privilegijas, kurias mus suteikia“* (2001, p. 1).

Dėl ilgus metus psichologijoje dominavusios bihevioristinės krypties seksualumas buvo siejamas tik su žmogaus seksualiniu elgesiu, lytinės sistemos funkcionavimu ir biologiniais mechanizmais. Nepaisant dažnos kritikos, medicinoje iki šiol gyvas požiūris, susiaurinantis seksualumą iki seksualinio elgesio ir seksualinių funkcijų sutrikimų aptarimo (DeLamater and Hyde, 2004; Tiefer, 2001). Seksualumas kaip socialiai išmoktas elgesys – tokia paauglių seksualinio elgesio teorija, nulemta A. Bandūros socialinio išmokimo teorijos bei socialinio konstruktyvizmo kaip žinių kūrimo paradigmos – yra viena iš pagrindinių teorinių paradigmų, aiškinančių įvairius žmogaus elgesio fenomenus, tarp jų ir seksualinį elgesį (Miller and Fox, 1987). Socialinis konstruktyvizmas lėmė, jog seksualinis elgesys yra suvokiamas kaip per gyvenimą išmoktas ir socialinių procesų paveiktas elgesys (Dornbusch, 1989). Dėl šios teorijos poveikio paplito terminas „*seksualinė socializacija*“, reiškiantis informacijos, susijusios su lytimi, seksualiu elgesiu ir kt., įsisavinimą per visą gyvenimą. Tačiau autoriai nelinkę nuvertinti ir biosocialinių veiksnių poveikio seksualiniam elgesiui. L. Tiefer, įnirtingai kritikavusi seksualinio elgesio medikalizaciją, atkreipė dėmesį į tai, jog seksualumo (ypač moters) apibrėžimas tik per fiziologinių poreikių tenkinimą ir lytinių organų funkcionavimo kokybę itin susiaurina moters seksualumo patyrimo supratimą, tampa kliūtimi brandžiam, atsakingam ir tarpasmeniniam pasitenkinimui. Autorė atkreipė dėmesį, jog moters seksualumas orientuotas į „*prasmes ir humanizmą*“, o ne vien biologinio pasitenkinimo siekimą (2001). Toks požiūris sutvirtino kompleksinę seksualumo sampratą, paremtą biopsichosocialiniu požiūriu (Moore and Rosenthal, 1996; DeLamater and Hyde, 2004; Fingerson, 2005).

XX amžiaus pabaigoje į seksualumo sampratą psichologijoje buvo įtraukti ir kognityvinės patirties elementai (mintys, fantazijos, įsitikinimai, sprendimai), emocijos ir tarpasmeniniai santykiai (pvz., prieraišumo modeliai (Tracy et al., 2003)). XIX amžiuje filosofo A. Schopenhauerio (1788 – 1860) išsakyta mintis, jog „*seksualinė aistra yra noro gyventi branduolys*“ (cit. pagal May, 2010, p. 99), vėl atgimė ir seksualumą imta konceptualizuoti siejant jį su seksualine sveikata kaip pamatinės žmogaus gerovės sąlyga (Hooghe, 2012).

Besiplečiantis seksualumo tyrimų laukas sukėlė naujos sumaišties. Mėginant konceptualizuoti seksualumą 2002 m. susidurta su tokiais dideliais sunkumais, jog ilgus metus ekspertų grupei Pasaulio sveikatos organizacijoje taip ir nepavyko pasistūmėti toliau nei tik priimant „darbinį“, visa aprėpiantį seksualumo apibrėžimą[5] (Glasier et al., 2006), labiau orientuotą politiškai nei tinkamą žmogaus patirties aspektui nusakyti. Mano įsitikinimu, ekspertų pasiūlytas daugiaplanis seksualumo apibrėžimas yra nepritaikomas empiriniams (ypač kokybiniams) tyrimams. Tokiu būdu teko ieškoti sampratos, kuri pasiūlytų tikslesnę, tačiau neskurdžią *seksualumo* sampratą.

Šiame darbe *seksualumas* suprantamas kaip *išgyvenimų sistema, apimanti visas keturias žmogaus patirties dimensijas: emocijas, mintis bei įsitikinimus, įvairius fizinius patyrimus bei tipišką seksualinę elgseną*. Seksualumas prasideda nuo reprodukcinės funkcijos, tačiau tuo neapsiriboja. Seksualumas apima subjektyvų asmens troškimą patirti seksualinį

5 *Seksualumas- tai pagrindinis visą žmogaus gyvenimą besitęsiantis patyrimas, apimantis seksą, lytinį tapatumą ir lytines vaidmenis, seksualinę orientaciją, erotizmą, malonumą, intymumą ir reprodukciją. Seksualumas patiriamas ir išreiškiamas mintimis, fantazijomis, troškimais, įsitikinimais, požiūriais, vertybėmis, elgesiu, praktika, vaidmenimis ir tarpasmeniniais santykiais. Seksualumą lemia biologinių, psichologinių, socialinių, ekonominių, politinių, kultūrinių, etinių, teisinių, istorinių bei religinių ir dvasinių veiksnių tarpusavio sąveika* (Glasier et al., 2006).

susijaudinimą bei jo galimybes įsitraukti į aktyvų šio troškimo patenkinimą seksualinių ryšių kontekste (pagal C. A. Hill, 2008). Toks seksualumo apibūdinimas išryškina psichologinio, vertybinio ir kūniškojo dėmens sujungimą. C. A. Hill samprata artima filosofės J. Michailovskajos išsakytoms mintims, jog „[aprašydami] *savo seksualinius išgyvenimus, atskleidžiame, jog seksualumas yra vienas pamatinių kūną apibrėžiančių faktorių – per seksualumą ir jo pajautimą mes suvokiame, kaip mūsų kūnas sąveikauja su pasauliu; seksualumo kontekste ypač ryškiai atsiskleidžia santykio su KITU intensyvumas*“ (2011).

Šiame darbe neretai pasitaikys *seksualios Aš* terminas. Šiame darbe s*eksualia Aš* vadinama *savo asmeninių seksualinių charakteristikų ir būdingo seksualinio elgesio samprata*“ (Hill, 2008, p. 208). Darbe vartojama *seksualinio troškimo* sąvoka atitinka K. P. Mark ir S. H. Murray pasiūlytą apibrėžimą, *jog „tai seksualinių minčių, fantazijų bei fizinio impulso įsitraukti į seksualinį elgesį išgyvenimas*“ (2012, p. 198). Sąvokos *seksualus Aš*, *seksuali Aš, seksualinė savastis* šiame darbe vartojamos sinonimiškai. Sąvokos *seksualumo išgyvenimas* bei *seksualumo patyrimas* šiame darbe taip pat vartojamos kaip sinonimai.

1.2. Seksualumo multidimensiškumas

1.2.1. Seksualumas kaip neišvengiama *buvimo* pasaulyje ypatybė: filosofinis požiūris

Kokią vietą žmogaus būtyje seksualumui priskiria filosofai? Tikrai nėra vieningo filosofinio požiūrio į šį fenomeną. Daugiau dėmesio ši sritis yra sulaukusi prancūzų J. Lacan, G. Deleuze ar F. Guattari teorijose. Anot filosofės A. Murphy, tiek egzistencinės, tiek fenomenologinės filosofijos mintis apie žmogaus seksualumą gana komplikuota ir nėra gausi (2006). Kai kurie filosofai kalbėjo apie seksualinio elgesio, kaip skirtingo nuo kitų elgesio aktų, unikalumą, kiti lietė etinius buvimo seksualiu aspektus ar siekė išgryninti seksualinio impulso bei grožio universalumo liniją. Tačiau filosofiniu požiūriu seksualumas yra neišvengiama duotybė, daranti įtaką žmogaus gyvenimui. Žmogus privalo atrasti santykį su seksualumu (jį atskleisti ar suvaldyti), atsižvelgdamas į istorinius ir kultūrinius laikmečio reikalavimus (Murphy, 2006).

Seksualinio elgesio istorikas Alan Soble (2001) filosofus gal kiek ir suprastintai, tačiau pabandė suskirstyti juos į metafizinius seksualumo „pesimistus“ ir „optimistus“. „Optimistai“, anot istoriko, tokie kaip Platonas, Šv. Augustinas, B. Rassell, daugelis moderniųjų filosofų, seksualinį impulsą priėmė kaip vieną iš daugelio žmogaus būčiai būdingų savybių siekti idealo, idealaus Gėrio ar gerojo Dievo, nekenksmingą, nors susietą su kūniškumu, tačiau reikalaujančią intelektinių pastangų ją nukreipti palankia linkme. „Pesimistais“ jis laikė seksualiniu elgesiu nesižavintį I. Kant bei A. Schopenhauer, manantį, jog seksualinio akto metu žmogus tik švaisto savo resursus. I. Kant mintis, jog *„asmuo, trokštantis kito asmens, padaro jį objektu tiek iki seksualinio aktyvumo pradžios, tiek jo metu. <...> Kito kūnas ir jį praplečiantys veiksmai yra instrumentai, kuriuos asmuo naudojasi savam seksualiniam pasitenkinimui, tad kitas tampa tik papildiniu, pakeičiamu ir funkciniu*“ (cit. pagal A. Soble, 2001). Bendrą moters objektyvizacijos idėją plėtojo jau feministinės pakraipos filosofės. Šiai grupei buvo priskirtas ir ankstyvasis S. Freud, kuris seksualinius impulsus ir jų tenkinimą laikė griaunamąja jėga, nesuderinama su žmogaus kilnumu ir jo idealaus gėrio siekiais. „Pesimistai“ teigė, kad seksualinių impulsų galia kelia pavojų civilizuotam pasauliui. Tuo tarpu metafiziniai seksualumo optimistai, anot A. Soble, labai vertino

seksualinio impulso jėgą ir jo gebėjimą suteikti „žmogui sparnus“, suteikti jam įvairias kitas laimės formas. Platonas tyrinėjo *erosą,* kaip aistrą pasiekti gėrį ir grožį, tačiau atskyrė vulgarųjį ir dvasinį erosą. Kitaip nei vulgarusis seksualinis aktas, dvasinis erosas neturi geismo ir tobulina partnerių moralinį ir intelektualinį dvasingumą. Aristotelis seksualinį troškimą prilygino apetitui, vartodamas alkio ar troškulio paralelę. Lietuvių kilmės filosofas A. Mickūnas ir jo *Summa Erotica* galėtų būti priskirtas seksualumo „optimistams“. Jo teigimu, eroso dieviškumo „*veikiamas žmogus tampa didingesnis, kilnesnis ir net reikšmingesnis. Nesupaprastinta visata atsiskleidžia kaip įtampa, svaigus margumas, knibždėte knibždantis gyvybingumas. Seksualumas tampa ne tik vienu iš erotinių žaismų, jis neišsemia viso troškimo, nėra pagrindinis, svarbiausias troškimo objektas*“ (2010, p. 16). Fenomenologinė A. Mickūno prieiga suponuoja, jog erosui netaikomas nei metafizinis, nei ontologinis suvokimas, tai patirtis, kuriai nepaklūsta jokia kultūrinė perspektyva, nes „*į erotinį sūkurį įsivėlęs žmogus praranda bet kokį atspirties tašką, iš kurio galėtų apskaičiuoti savo įsivėlimo perspektyvą*“ (ten pat, p. 26).

Kadangi šis disertacinis darbas remiasi fenomenologine hermeneutine epistemologija, tad verta bent trumpam apsistoti prie fenomenologinės filosofijos idėjų, sietinų su seksualumo samprata. Taigi pastarieji, anot A. Soble (2001), priskirtini metafiziniams seksualumo „optimistams“. Vokiečių fenomenologas E. Husserl vėlyvajame periode teigė, kad intencionalumas neatsiejamas nuo kūniškumo. Kūniškumą jis aptarė *II Idėjų* knygoje: „*Aš yra kūno ir sielos visuma, nes žmogus visada pasirodo žmogaus kūne*“ (Huserl, 1989, p. 99). Filosofo požiūriu, *gyvenamasis* kūnas yra viso patyrimo centras, pradinis taškas (sensorinių pojūčių sritis), kuris padeda patirti kitus įkūnytus asmenis ir kitus daiktus. Erotinės praktikos per kūną atskleidžia unikalų gyvenamojo pasaulio patyrimo stilių: vyrišką ir moterišką patyrimo stilių.

Neskirdamas išskirtinio dėmesio seksualumui, M. Heidegger jį siejo su „*įmetimu į pasaulį*“ ir fundamentalia būties sąlyga – kūniškumu, susietu su biologine lytimi: vyru ar moterimi. Žmogus bejėgis čia ką rinktis, tad turi priimti lyties nulemtas seksualinių troškimų ypatybes. Seksualumą kaip galimybę atsiverti kitam (sambūvio dalis) ir prigimtinę įkūnyto *buvimo* savybę – neišvengiamas žmogaus buvimo aplinkybes – M. Heidegger aprašė savo būties koncepcijoje. Anot filosofo, „*Dasein ist Mitsein*“ – būtis pasaulyje yra *sambūvis*. *Mitsein* nėra tik seksualinių jausmų nuspalvintas santykis, tačiau *sambūvis* apima ir šiuos potyrius. Jis teigia, kad meilė sietina su rūpesčiu ir yra viena iš atvirumo pasauliui formų. Šis atvirumas yra esminė intymumo (arba autentiško atsako į *Kitą*) būsena. Šios būties filosofijos kontekste, siekdami suprasti kitą žmogų, turime matyti asmens gyvenimą kaip santykių su pasauliu visumą (Heidegger, 1996). Ši egzistencinė duotybė yra svarbiausias žmogiškosios egzistencijos kontekstas, kurį vėliau psichologai konceptualizuos kaip objektinių ryšių modelį (Mahler, 1974) ar intersubjektyvumo teoriją (Stolorow and Atwood, 1984). Egzistenciniu fenomenologiniu požiūriu, žmogus niekada negali būti suprastas izoliuotai nuo kitų. Žmogus palaiko santykius su kitais net tada, kai to nepastebi ar yra vienas. Seksualumas siejasi su erdviškumu (kūnų susiliejimu) ir laikinumu – gyvenimo (tad ir meilės, globos, atvirumo kitam) baigtumu.

M. Merleau-Ponty (1962) praplėtė fenomenologinį *buvimo* patyrimo konceptualizavimą, teigdamas, jog percepcijos samprata yra platesnė nei sąmonė, kurią lokalizuoja mūsų kūnas, ir kurio dėka visas patyrimas (tarp jų ir seksualumas) yra suvokiamas bei išgyvenamas: „*mūsų kūnas yra mūsų buvimo veIgrodis*“ (1962, p. 171). M. Merleau-Ponty

radikaliau nei kiti teigė kūno svarbą: subjektas ne *turi* kūną, o *yra* kūnas. Dėl jutimų kūnas gali pats save patirti. Kūnas visada priskiriamas vienai iš dviejų biologinių lyčių, tad seksualumas yra tam tikra ontologinė duotybė, kurią skirtingai patiriame ir kuri unikaliai formuojasi, reiškiasi bei interpretuojama. Taigi, seksualumo išgyvenimas yra vienas iš buvimo pasaulyje aspektų. Intencionali sąmonė yra kūniška (1962, p. 171 – 175). Jo teorijoje išnyksta subjekto – objekto perskyra, nes kūniškume ši perskyra „sudega". Pažindami žmones visada pirmiausia suvokiame juos kaip kūniškus. Tokį kūnų susitikimą N. Depraz pavadino „*pirma empatijos stadija*", kur „*asociatyvus procesas, kuriame lytintys, klausantys kūnai patiria iki-perceptyvų kūno stilių*" (Depraz, cit. pagal Večerskį, 2004, p. 7). Ši N. Deprez mintis atliepia E. Huserl idėją, jog „*KITAS yra mano atspindys <...>, mano analogas*" (1989, p. 114). D. Večerskis patikslina: „*kitaip sakant, ne tik aš žiūriu į KITĄ, bet pats esu jo matomas ir savo žiūrėjimą suvokiu jo dėka. Būtent šioje kūnų nuorodoje vienas į kitą, šiame sujungtume vyksta pirmapradė empatija*" (2004, p. 7). Vėliau šis autorius pirmapradį sujungtumą pavadina „*interkūniškumu*" (2009).

M. Merleau-Ponty buvo įsitikinęs, jog būdas, kaip mes sąveikaujame su pasauliu, atsispindi mūsų seksualume ir kartu išreiškiama per kalbą. Tai nėra vien kūno organų kryptinga veikla, skirta malšinti įtampą ir gauti pasitenkinimą, dėl jo „*ryškiai atsiskleidžia santykio su KITU intensionalumas*" (Michailovskaja, 2011). Pats M. Merleau-Ponty rašė, jog „*seksualumas <...> yra visas mūsų buvimas. Seksualumas yra dramatiškas, nes jam paaukojame visą savo asmeninį gyvenimą*" (1962, p. 171). Juslinis kūniškumas egzistuoja išvien su psichologinėmis seksualumo charakteristikomis. Tokiu būdu lyties paženklintas kūnas yra pagrindas, kuriuo remiamasi kuriant patirtis. Konkretaus žmogaus kasdienio seksualumo istorija yra raktas į jo gyvenimą: į seksualumą projektuojamas buvimo su pasauliu (pvz., požiūris į laiką; santykius su kitu) būdas. Dėl šios ypatybės yra gana sudėtinga nustatyti, kas priklauso seksualumo sferai, bei to, kas jai nepriklauso, negalime atskirti, kas yra seksualu, o kas ne. Kadangi M. Heidegger, o vėliau J. P. Sartre (1958/ 2003) ir M. Merleau-Ponty (1962) vertino kūniškumą kaip lokalizuojantį asmenį konkretaus laikmečio nulemtame socialiniame ir kultūriniame kontekste, tai visos seksualinės emocijos negali būti neutralios *gyvenomojo* pasaulio atžvilgiu, jos susipynusios su tuo, kas biologiška ir kas kultūriška.

Anot fenomenologinės filosofijos, asmuo seksualume dalyvauja paraleliai – kaip kūnas ir kaip subjektas. Įkūnytas seksualumas pagal fenomenologinę filosofiją turi bendresnę prasmę – padeda žmogui realizuoti ontologinį poreikį įprasminti visa, kas vyksta gyvenime: „*būtis pradeda egzistuoti mums per troškimą ar meilę*" (Merleau- Ponty, 1962, p. 154). Kūniškumą, kaip vieną iš keturių pagrindinių būties egzistencialų, išskyrė ir fenomenologas M. van Manen (1997) savo teorijoje greta *laiko*, *erdvės* ir *santykių*.

1.2.2. Sociologinis požiūris į seksualumą

Moksliniai seksualumo tyrimai ir seksualumo konceptualizavimas sociologijoje prasidėjo nuo 1960-ųjų, nes iki tol seksualumas laikytas tik asmeniniu, neturinčiu socialinio dėmens, patyrimu. Kai kurie autoriai mano, kad sociologinė seksualumo koncepcija iškilo kaip tam tikra atsvara psichoanalizės teorijai (Plummer, 2001), seksualumą laikiusiai biologine duotybe, kurios raišką apriboja aplinka. JAV seksologo A. Kinsley epidemiologiniai seksualinio elgesio įvairovės tyrimai įvairiose gyventojų imtyse iš dalies buvo sociologi-

niai, nes tūkstantinės apklausos atskleidė seksualinių praktikų įvairovę ir revoliucinę mintį – tai, kas atrodė nenormalu, tikrovėje buvo labiau priimtina ir praktikuojama. Jis pristatė seksualinės orientacijos kontinuumo skalę, kur homoseksualumas ir heteroseksualumas sudarė du vienos skalės polius.

Sociologijoje požiūrį į seksualumą lėmė keletas epistemologinių krypčių: simbolinis interakcionalizmas (Mead, 1934), europinė socialinės fenomenologijos tradicija (pvz., Schutz, 1972), socialinis konstruktyvizmas ir postmodernizmas. Socialinis konstruktyvizmas bei postmodernizmas buvo stipriausios sociologijos paradigmos pastaruosius 25 metus. Socialinio konstruktyvizmo idėjos, iš esmės kilusios iš fenomenologijos ir simbolinio interakcionalizmo, pažvelgė į seksualumą kaip į socialinį, o ne į biologinį ar psichologinį reiškinį. Seksualumas, kaip socialiai suvokiamas fenomenas, buvo priimtinas feministinei ideologijai, kuri akcentavo moters teisę į seksualinį pasirinkimą, kritikavo visuomenėje įsigalėjusį heteronormatyviškumą. Pirmoji socialinio konstruktyvizmo dvasioje išplėtota seksualumo teorija buvo W. Simon ir J. Gagnon (1986) *seksualinių scenarijų*[6] teorija, kuri domėjosi kasdienio seksualumo raiškos analize. Greta seksualinių scenarijų teorijos iškilo ir daugiau požiūrių: kaip antai, poststruktūralistinis M. Foucault (1982; 1999) požiūris į seksualumą, kuris vėliau (nuo 1990-ųjų) suformavo ir *queer* teoriją, ir jo genealoginis požiūris į seksualumo istoriją. M. Foucault vertino socialines sistemas kaip tam tikrus „seksualinius režimus“, kurie propaguoja tik tokias seksualines vertybes, požiūrius ir praktikas, kurie naudingi politiškai ir ideologiškai. Tad jis reikalavo analizuoti ir „*dekonstruoti*“ šiuos režimus tam, kad būtų galima suprasti, kam jie skirti ir kaip jie veikia (1999).

Plačiausiai žinomą ir empiriniuose tyrimuose pritaikytą sociologę *seksualinių scenar*ijų teoriją (Gagnon and Simon, 1986) įkvėpė dramaturginio scenarijaus paralelė, aiškinusi, jog vidiniai scenarijai (motyvų gramatika) lemia asmens savirefleksijas ir interakcijas. *Seksualinių scenarijų* teorija konkuravo su tuo metu vis dar populiaria psichoanalizės teorija: autoriai teigė, jog: 1) nėra įgimtų varų; 2) seksualumas nėra visa persmelkianti jėga – ji lokalizuojama kasdienybės veiklose; 3) kūdikystės ir vaikystės reikšmė seksualumo raidai yra perdėta; 4) būtina lytį (*gender*) ir seksualumą nagrinėti kaip dvi skirtingas kategorijas. Anot *seksualinių scenarijų* teorijos, socialinė aplinka yra itin svarbi seksualumo raidai: ji ne nukreipia seksualumą, o jį iš esmės kuria. Subjektyvųjį seksualumą autoriai apibrėžė kaip kasdienį patyrimą, priklausantį nuo socialinių santykių konteksto. Jie teigė, kad seksualumas yra nuolat refleksyviai modifikuojamas gyvenimo eigoje. Vaikai nepradeda suvokti savęs kaip seksualių būtybių tol, kol jų nepasiekia seksualiniai scenarijai, gyvuojantys toje kultūroje. Vaikai nėra seksualūs iš prigimties, o šios patirties įgyja internalizuodami socialinius scenarijus. Priešingai nei klasikinės psichoanalizės požiūriu, J. Gagnon ir W. Simon teorija teigė, kad veiksmai, jausmai ir kūno dalys nėra seksualios pačios savaime, tačiau tokiomis tampa tik įkraunant jas kultūriškai nulemtomis prasmėmis.

W. Simon ir J. Gagnon nuomone, yra trys analitiškai skirtingi scenarijų lygmenys: a) subjektyvus – intrapsichinis; b) situacijos nulemtas tarpasmeninių santykių (interpersonalus lygmuo); c) sociokultūrinės tvarkos supratimas (kultūrinis lygmuo). Visi šie lygmenys tarpusavyje neatsiejami ir vieni kitą veikia. Vidinė refleksija keičia seksualinio Aš supratimą, o seksualinis elgesys kuria ir modifikuoja seksualias prasmes. Kultūra kuria elgesio instrukcijas ir dominuojančius požiūrius. Egzistuojantys kultūriniai stereotipai

6 *Sexual scripts* (angl.)

susieti su atskiromis lytimis (Masters et. al., 2013), tačiau tiesiogiai seksualinio elgesio nedeterminuoja, bet tampa resursais, įprasminančiais seksualinį elgesį (pvz., „vyrai nori seksso, o moterys nori meilės“; „vyrai kontroliuoja / inicijuoja seksualinį elgesį poroje, o moterys jiems pasiduoda“). Reikia pasakyti, jog modernizme egzistuoja daug konkuruojančių kultūrinių scenarijų. Individualūs troškimai ir mintys, refleksyvūs savasties procesai sudaro subjektyvius intrapsichinius scenarijus. Tarpasmeniniame lygmenyje besiformuojantys santykiai visada atkartoja individualiame lygmenyje kuriamą seksualinio elgesio modelį ir priskiriamą subjektyvų reikšmingumą. Kasdienybėje interpersonalūs scenarijai tampa tam tikrų kultūrinių normų asmeninėmis variacijomis. Anot autorių, seksualiniai troškimai kyla ne iš pasąmonės, o yra minčių procesai, kuriais reflektuojame kultūrinių scenarijų medžiagą ir tarpasmeninę patirtį vidinės kalbos būdu. Šios teorijos autoriai teigė, kad troškimas nėra konfliktas tarp prigimties ir civilizacijos, o kyla iš siekio autonomiškai reikštis tam tikroje kultūroje. Intrapsichiniai scenarijai yra priemonės, kuriomis mes suteikiame prasmę savo troškimams ir elgesiui. Jį visada veikia ir kiti du scenarijų lygmenys. Tad seksualinė savastis yra kintanti (Simon and Gagnon, 1986).

Trumpai tik paminėsiu, jog kiti sociologai, kūrę sociologines seksualumo teorijas, yra K. Plummer, J. Weeks (pastarasis itin domėjosi homoseksualumo, kaip viešo tapatumo, srityje). Lietuvoje savo kultūrinėmis–sociologinėmis seksualumo studijomis garsėja VDU prof. dr. A. Tereškinas (2001).

1.2.3. Paauglių seksualumas psichologijos mokslo kontekste

1.2.3.1. Psichologinių paradigmų pokytis: seksualinė rizika versus seksualinė gerovė

Šiuolaikiniai paaugliai gyvena labai dinamiškoje, prieštaringoje, kultūriškai permainingoje ir seksualiai provokuojančioje aplinkoje (APA, 2007; Skrzydlewska, 2012), tad į jų seksualumą negalima žvelgti kaip į vienaprasmę (žalos raidai ar rizikos sveikatai) patirtį, taip akcentuojamą seksualinio elgesio tyrimuose (pvz., Jessor et al., 1995; Jessor et al., 1998). Anot L. Tiefer, medicininis diskursas sociologijoje ir psichologijoje lėmė, kad paauglių seksualumo tyrėjai linkę analizuoti tik seksualinio elgesio, kaip paviršinės seksualumo fenomeno manifestacijos, ypatumus (2001). Absoliuti dauguma parengtų mokslo publikacijų paauglių seksualinį aktyvumą vertina kaip problemišką, delinkventinį ar keliantį pavojų sveikatai[7]. Šios paradigmos tyrimų rezultatai akcentavo trijų tipų grėsmes: a) ankstyvasis seksualinis elgesys yra žalingas dėl grėsmės užsikrėsti lytiškai plintančiomis ligomis; b) žalingas dėl neplanuoto nėštumo tikimybės; c) žalingas dėl galimybės tapti seksualiai išnaudojamu. Žvelgiant giliau, tokia psichologinių tyrimų kryptis, mano manymu, labai priartėja prie sociologinės krypties tyrimų. Raidos psichologų (Brooks-Gunn and Reiter, 1990; Moore and Rosenthal, 2006; Blythe and Rosenthal, 2000; Smiler et al., 2005; Galambos and Leadbeatera, 2000) nuomone, viso paauglių seksualumo spektro negalima konceptualizuoti vien probleminio elgesio kategorijomis. Feministinės raidos teorijos taip pat labai intensyviai kritikavo *rizikos paradigmos* tyrimų objekto siaurumą (Brown and Gilligan, 1993; Fine, 1988; Martin, 1996; Thompson, 1990; Tolman, 2002; 2005; 2012; Ru-

7 Išanalizavus EBSCO Academic search ir psychArticel duomenų bazės 1990–2012 m. publikacijas, naudojant raktinius žodžius „sexuality“ ir „ adolescence“ rasta 257 publikacijos, iš jų 14–17 metų patyrimui skirtų kokybinių studijų buvo rasta dvi.

sell, 2005) ir praleistą galimybę greta pamatyti pozityvų šios patirties aspektą individualiai paauglio raidai.

XX amžiaus pabaigoje mokslininkės J. Brooks-Gunn bei R. L. Paikoff (1993) suformulavo alternatyvias paauglių seksualumo, kaip seksualinės gerovės, nuostatas, kurios vėliau buvo pripažintos „koncepciniu lūžiu" (kitaip, *Naujos bangos* prieiga) analizuojant paauglių seksualumo tematiką. Šio požiūrio šviesoje ėmėsi rastis įvairesnių, daugiasluoksnių, sudėtingus paauglių seksualinius išgyvenimus atskleidžiančių studijų (pvz., Tolman, and Szalacha, 1999). Minimu laikotarpiu buvo atlikta ir keletas kokybinių studijų (Daniluk, 1993; Martin, 1996; Thompson, 1995; Way, 1995). Greta to, imta formuluoti ir praktines įžvalgas, kokia linkme kreipti seksualinį jaunų žmonių ugdymą bei lytinį švietimą (Romeo and Kelly, 2009; Roth and Brooks-Gunn, 2003; Welsh et al., 2000; Crockett et al., 2003). Susiedama paauglių seksualumą su holistine bendruomenės psichologo I. Prilleltensky ir kt. „gerovės" koncepcija (2001) bei pozityvios jaunimo raidos koncepcija (Arnett, 2000; Amodeo and Collins, 2007), ši autorių grupė (Sh. Horne, J. Brooks-Gunn, R. L. Paikoff, L. G. Roth, M. J. Zimmer-Gembeck) pasiūlė nagrinėti paauglių seksualumą, remiantis tokiomis sąvokomis, kaip *pozityvi raida*, *gerovė*, *atsparumas* bei *įveika*. S. Moore ir D. Rosenthal (1996/ 2006) išleista knyga „*Paauglių seksualumas: dabartinės kryptys*" tapo reikšminga tuo, jog paauglių seksualines patirtis įtvirtino kaip pagrindą seksualinei sveikatai suaugystėje. *Rizikingo elgesio* sąvoką vis dažniau imta keisti *seksualinio veiksnumo*, *seksualumo tyrinėjimo* bei *seksualinio įgalinimo* terminais (Horne and Zimmer-Gembeck, 2005; 2006; Tolman, 2012; Hensel et al., 2011; Rostosky et al., 2008).

Naujos bangos tyrėjų nuomone, rizikos tyrimai ganėtinai susiaurina mokslinius tyrimus, o svarbiausia – rizikos požiūris neatitinka kasdienių seksualumo išgyvenimų įvairovės ir kompleksiškumo (O'Sullivan et al., 2006; Romeo and Kelley, 2009; Rusell, 2005; Tolman and McClelland, 2011; Tiefer, 2001; Horne and Zimmer- Gembeck, 2005). Seksualinis elgesys, jei tik jis laisvai pasirinktas ir yra naudojamos priemonės apsisaugoti nuo lytiškai plintančių ligų ir nėštumo, gali pozityviai veikti paauglio raidą didinant jo nepriklausomybę, socialinę kompetenciją bei savivertę (Crockett et al., 2003; O'Sullivan et al., 2006; Russelll, 2005). Kartu pabrėžiama, kad negalima teigti, jog visas paauglių seksualinis elgesys yra adaptyvus, sveikas ir moralus. Tačiau pripažįstama, jog seksualumas paauglystėje yra normatyvinis patyrimas, galintis sukelti tiek teigiamų, tiek ir neigiamų pasekmių (Moore and Rosenthal, 2006; Tolman and McClelland, 2011).

Naujos bangos tyrėjų nuomone, seksualiniai išgyvenimai pasižymi susitaikymu su vykstančiais fiziniais puberteto pokyčiais, emocinį esamo kūno dydžio bei formos priėmimą, įsitikinimą savo fiziniu patrauklumu bei supratimą to, jog yra geidžiamas bendraamžių. Taigi, naujosios bangos tyrėjai naudojo kokybinę metodologiją ir savo tyrimų objektais pasirinkdavo kasdienius seksualumo patyrimus, tarp jų ir seksualinio troškimo išgyvenimus. Tyrimai, susiję su paauglių mergaičių seksualinio troškimo analize, buvo veikiami feministinės pakraipos idėjų, jog moters seksualumas atsiduria nelygiavertėje galių pozicijoje, kur mergaičių norai ir troškimai nuvertinti, o jų išgyvenimai atsieti nuo kūno pojūčių (Fine, 1988; Holland et al., 1994; Martin, 1996; Tolman, 1994). Istorinė M. Fine publikacija „*A Missing Discourse of Desire*" (1988) itin kategoriškai akcentavo, jog moterų seksualinis troškimas viešajame diskurse turi būti tiek pat vertinamas, analizuojamas ir pastebimas kaip ir vyrų. Vėlesni darbai šioje kryptyje sietini su D. L. Tolman ir jos kolegų darbais, orientuotais į seksualinio pasitenkinimo ir seksualinio troškimo išgyvenimus pa-

auglystėje (Tolman, 2002; 2005 ir kt.). Mokslininkių nuomone, jeigu suaugę nepripažįsta šios mergaičių seksualumo patyrimo dalies ir jo nepalaiko, tai sunku tikėtis, kad jį savo sąmonėje atpažins ir be nerimo ar gėdos prisiims jaunos mergaitės. D. L. Tolman konstatuoja, jog patriarchalinė visuomenė nėra suinteresuota „išlaisvinti" jaunų merginų seksualumą, kurį kontroliuoja per primestą joms nepilnavertiškumą. D. L. Tolman (2002) ir E. DeBold (1993) nuomone, mergaičių seksualinio troškimo neigimas turi didesnę neigiamą reikšmę raidoje, nei jo aktyvus atskleidimas: „*kai seksualinis troškimas yra apkarpytas, visi kiti troškimai tampa kompromisiniai – tai ir mergaitės meilė sau pačiai, ir žinojimas, ko ji iš tiesų nori*" (Debold et al., 1993, p. 211).

Paradigminės diskusijos, išryškino, jog egzistuoja ne vienas būdas išgyventi seksualumą paauglystėje. Vieni būdai yra labiau adaptyvūs, kiti – riboti ar problemiškesni, tačiau visos paauglіškos raidos trajektorijos pasižymi tam tikrais bendrais bruožais: a) savo paties kūniškumo pokyčių ir ypač antrinių lytinių požymių pripažinimu; b) seksualinio susijaudinimo ir seksualinio troškimo provokuojamų pojūčių suvokimu ir jų kontrolės poreikiu; c) dažnesne galimybe įsitraukti į romantiškus tarpasmeninius santykius ir pačias įvairiausias seksualines praktikas; d) mokymasis susitarti su partneriu (partnere) dėl saugių seksualinių santykių praktikavimo. Tyrimai rodo, jog minimų iššūkių kontekstą sudaro paauglių socialinė, emocinė ir kognityvinė raida. Ontologinius seksualumo raidos veiksnius plačiau aptarsiu šios dalies 1.3. skyriuje. Anot paauglių tyrinėtojų, toks paauglių seksualumo fenomeno kompleksiškumas apsunkina nuoseklių teorinių modelių, kurie vėliau galėtų tapti teoriniu tyrimų pagrindu, kūrimą. Pavyko aptikti tik du paauglių seksualumo modelius, mėginančius visapusiškiau konceptualizuoti seksualinius išgyvenimus šiame amžiaus tarpsnyje.

S. Robinson ir kt. (2002) modelis, pavadintas „seksualinės sveikatos" modeliu, sudarytas iš dešimties bazinių žmogaus seksualinei sveikatai svarbių veiksnių, kurie nevienodai reikšmingi kiekviename amžiaus tarpsnyje (kalbėjimas apie seksą; dvasingumas; intymumas ir tarpasmeniniai santykiai; pozityvus seksualumas; masturbacijos ir fantazijos; seksualinės sveikatos priežiūra ir kontracepcija; lytinių organų veikla; kultūrinis ir seksualinis tapatumas; kūno vaizdas; iššūkiai, stiprinantys atsparumą). Visi modelio komponentai sudaro nehierarchinę „*saulės spindulių*" struktūrą (originalios schemos ieškoti Robinson et al., 2002, p. 47). Šis modelis išryškino ir kultūrines seksualumo reikšmes visuomenėje, lemiančias tiek tarpasmeninius santykius, tiek požiūrius į seksualinį elgesį. Nors šis modelis buvo parengtas ilgalaikei ŽIV prevencijos programai, tačiau, manyčiau, atitinka ir pozityvios paauglių seksualumo raidos koncepciją. Modelis remiasi anksčiau aprašyta „Naujos bangos" ideologija bei humanistine žmogaus samprata, teigiančia, jog seksualinė sveikata – sudėtinga sąvoka, jungianti atsakingumą, sąmoningumą, pagarbą partnerystei bei kultūrinėms normoms bei sau pačiam. Modelio autoriai akcentuoja, jog seksualinė sveikata apima gebėjimą palaikyti intymumą, veiksmų intencionalumą, savų seksualinių poreikių realizaciją drauge su partneriu. S. Robinson ir kt. paauglių seksualinės sveikatos modelis ypatingas tuo, kad, sujungdamas paauglių eksperimentavimo bei rizikos aspektus, visgi nepaneigia paauglio teisės į pilnavertę seksualumo raišką bei seksualinį pasitenkinimą (2002).

Antrasis modelis – amerikiečių D. L. Tolman ir kolegų pristatytas paauglių seksualumo modelis (Tolman, 1994; Tolman, 2002; Tolman et al., 2003; Tolman and Porche, 2000; Tolman and Szalacha, 1999) – remiasi bioekologiniu žmogaus raidos modeliu (pagal

U. Bronfenbrenner, 1995), kuris atspindi labiau socialinio konstruktyvizmo epistemologinį požiūrį į seksualumą. Jame akcentuojami „*klausimai apie galią, privilegijuotumą ir prieinamumą*“ (Tolman et al., 2003, p. 5). Paauglių seksualumo modelis sudarytas iš keturių dimensijų, kurios žymi svarbiausius seksualumo kontekstus (individualų, romantinių santykių, socialinių santykių ir sociokultūrinį). Pažymėčiau, jog, šio modelio kūrėjų nuomone, individualus kontekstas akcentuoja jaunos moters teises į savojo seksualinio troškimo įsisąmoninimą bei išreiškimą nejaučiant gėdos ir priešinantis kūno sudaiktinimui. Kaip pažymi kiti autoriai (Horne and Zimmer-Gemmbeck, 2005), tokie aspektai nėra išryškinami jokiose kitose seksualumo koncepcijose. Pačios autorės teigia, kad šis modelis akcentuoja abiejų lyčių pozityvų požiūrį į seksualumą.

Apibendrinant šį poskyrį reikia pasakyti, jog abu *Naujos bangos* ideologijoje sukurti paauglių seksualumo modeliai akcentuoja seksualinio pasitenkinimo ir pozityvių tarpasmeninių santykių įtaką gerovei bei pozityviai asmenybės raidai. Modeliai praplečia klasikinę sampratą, jog seksualumas yra tik seksas, tad papildo seksualumo suvokimo paauglystėje teorinę sampratą psichosocialinių faktorių svarba. Taigi, abu modeliai atitinka šiuo metu dominuojantį teorinį biopsichosocialinį asmens raidos pobūdį. M. Hooghe (2012) nuomone, paradoksalu, jog toks daugiadimensiškas požiūris iki šiol dar nėra tapęs dominuojančiu diskursu į seksualumą visoje raidos psichologijoje. Šį faktą, matyt, galima paaiškinti ir tuo, jog net ir suaugusiųjų tyrimuose seksualumas vis dar yra mokslininkų aplenkiama tema, neįtraukta net į taip paplitusius subjektyvios gerovės tyrimus (2012).

1.2.3.2. Pagrindinės psichologinių seksualumo paauglystėje tyrimų kryptys

Kaip jau minėjau anksčiau, seksualumo tyrimai atliekami labai įvairiomis kryptimis ir domina skirtingų disciplinų mokslininkus. Šiame disertacijos skyriuje pristatysiu pačias bendriausias psichologinių seksualumo tyrimų paauglystėje kryptis, nagrinėjančias seksualinio elgesio ypatumus bei seksualinį Aš konstruktą paauglystėje. Kiekybiniai tyrimai padeda susidaryti apibendrintą vaizdą apie studijuojamo reiškinio paplitimą bei galimas jo sąsajas su įvairiais teoriniais konstruktais, padeda patikrinti kitų tyrėjų rezultatus skirtinguose socialiniuose bei kultūriniuose kontekstuose ar populiacijose.

1.2.3.2.1. Seksualinio elgesio ypatumai paauglystėje

Kai žmonės yra aprengti ir pamaitinti, tada jie ima galvoti apie seksą[8]
K'ung Fu-Tzu (Confucius) 551-479 BC

Kadangi paauglystė kaip tik ir yra tarpsnis, kada jaunuoliai tiesiogiai susiduria su seksualiniu impulsu ir seksualinio elgesio galimybe, tad jiems tenka pasirinkti, kada ir kaip jie norėtų realizuoti šią naują patirtį (Savin-Williams and Diamond, 2004; Burns at el., 2011). Amerikoje iki 18 m. seksualiai aktyvūs tampa apie 70 % jaunuolių (Carver, 2004; Grunbaum et al., 2004) ir absoliuti jų dauguma pasirenka kitos lyties partnerį (Horne and Zimmer-Gembeck, 2005; Savin-Williams and Diamond, 2004). Tuo tarpu reprezentacinis 11 – 12 kl. mokinių tyrimas Lietuvoje parodė, jog seksualiai aktyvių aštuoniolikmečių skaičius žymiai mažesnis nei Europos vidurkis („The Face of Global Sex 2010“). Seksuali-

8 *After people are clothed and fed, then they think about sex* (angl.)

nis elgesys Lietuvoje buvo tiriamas tiek pavienių Lietuvos mokslininkų (L. Jaruševičienė; St. Ustilaitė) dėka, tiek tarptautinių projektų metu. Vienas jų (HBSC 2002) atskleidė, jog penkiolikmečių amžiaus grupėje seksualiai aktyvių lietuvių paauglių buvo 2,5 karto mažiau (9,2 % *versus* 24.4 %). Šis skaičius yra vienas mažesnių Europoje ir mažiausias Baltijos šalyse (tarp Latvijos mergaičių lytiškai aktyvių buvo 12,5 % , o Estijoje – 14,1%). Tokia pati tendencija išliko ir HBSC 2006, ir HBSC 2010 tyrimų rezultatuose.

2004 m. Lietuvoje atliktas tyrimas (*The Baltic Sea Regional Study on Adolescent's Sexuality*, 2007) atskleidė amžiaus poveikį seksualinio elgesio dažnumui: 28 % Lietuvos šešiolikmečių buvo seksualiai aktyvūs, o tarp septyniolikmečių šis skaičius jau buvo padvigubėjęs (57 % moksleivių). Kaip rodė paauglių seksualinio elgesio tyrimai kitose šalyse (Hensel et al., 2008; Hensel et al., 2011; Halpern-Felsher et al., 2005; McKay, 2004; Kirby, 2002), negalima viso paauglių seksualinio elgesio sieti tik su vaginaline jo forma. Anot tyrėjų, paauglystėje pradedama eksperimentuoti ir kitomis seksualinių praktikų formomis, tik neretai tai prasprūsta pro tyrėjų akis (McKay, 2004). Lietuvoje tokių studijų nėra atlikta. S. Brady ir B. Halpern-Felsher (2007) studijos rezultatai parodė, kad oralinį seksą paaugliai laiko mažiau pavojingu ir labiau priimtinu nei įprastus genitalinius santykius. Įsitraukimo į oralinį seksą motyvacija buvo susijusi su mažesne rizika pastoti, socialiai reikšmingo „nekaltumo" statuso išlaikymu, galimybe įgyti seksualinės praktikos. Be kita ko, motyvacija siejosi ir su galimybe išgyventi galios pojūtį poroje, merginos sustiprino pozityvų savo genitalijų priėmimą ir buvimo suaugusia pajautą (Halpern-Felsher et al., 2005). Epidemiologiniai seksualinio elgesio tyrimai parodė, jog analinis seksualinis elgesys mažiausiai paplitęs tarp jaunesnio amžiaus moksleivių (6%) ir labiau būdingas vyresniosios paauglystės laikotarpiui (Lescano et al., 2009). Įdomu tai, jog padidintos rizikos paauglių grupėje šio seksualinio elgesio tipo dažnis yra didesnis (apie 16 %) (DiClemente et al., 2009). Abu minėti tyrimai išryškino didesnį galios disbalansą tarp partnerių šio tipo seksualiniame elgesyje.

Trumpai tenka aptarti ir dar vieną seksualinio elgesio „formą" – abstinenciją (susilaikymą), kuri suvokiama kaip sąmoningas neįsitraukimas į seksualinį gyvenimą (Santelli et al., 2006). Savo apžvalgoje D. L. Tolman ir S. I. McClelland (2011) pabrėžė, kad seksualinė abstinencija turi būti vertinama kaip atskiras seksualinio elgesio tipas, kurį sąmoningai renkasi dalis paauglių, kuris, remiantis atliktų longitudinių tyrimų rezultatais (Song and Halpern-Felsher, 2011), sudėtingesnis fenomenas nei manyta (Lindberg et al., 2008; Santelli et al., 2006). Tyrimų apžvalga patvirtino, jog jaunuoliai, kurie iki 20 metų išliko susilaikę nuo seksualinių santykių, jau nuo ankstyvosios paauglystės savo psichologinėmis charakteristikomis skyrėsi nuo bendraamžių. Jie buvo mažiau impulsyvūs, pasižymėjo geresniu atsparumu socialiniam spaudimui, turėjo mažiau kitų elgesio ir emocijų sunkumų, buvo labiau orientuoti į mokslą (Rector and Johnson, 2005). Skaistumo įžadų 12–18 m. amžiaus grupėje davimas iš tiesų atidėdavo seksualinį debiutą (pirmąjį lytinį aktą) iki 1,5 metų, tačiau abstinencijos grupės merginos buvo linkusios ištekėti jaunesnio amžiaus nei jų bendraamžės (Bearman and Bruckner, 2001). Šie paaugliai turėdavo mažiau seksualinių partnerių (Bearman and Bruckner, 2001; Santelli et al., 2006). Tyrimų duomenimis, jaunuoliai, sulaužę duotą įžadą, buvo linkę mažiau naudotis apsauga. Įdomu, jog net 88% davusių skaistumo įžadus jaunuolių nuostatos nebuvo nuoseklios (Bearman and Bruckner, 2001). Trumpai pristatyti tyrimai gana gerai informuoja apie kitokią nei tradicinę seksualinio elgesio raišką, tačiau turi vieną trūkumą – absoliuti dauguma jų yra atlikta su JAV

paaugliais (Song and Halpern-Felsher, 2011; McKay, 2004; DiClemente et al., 2009; Halpern-Felsher et al., 2005; Lescano et al., 2009; Bearman and Bruckner, 2001).

Analizuojant seksualinio elgesio paauglystėje sąsajas su kitais kintamaisiais, verta pateikti keletą įdomesnių pastebėjimų. Paplitusį įsitikinimą, jog ankstyvojo lytinio brendimo paaugliai anksčiau pradeda seksualinį gyvenimą, tyrimų apžvalga nepatvirtino dėl duomenų prieštaringumo (Zimmer-Gemmbeck and Helfend, 2008). Tas pats tyrimas nurodė, kad mergaičių ankstyvą seksualinį elgesį (iki 15 m.) labai skatino alkoholio vartojimas, polinkis į delinkventinį elgesį, mokymosi problemos ir depresijos simptomai. Alkoholio vartojimas spartino lietuvių paauglių pirmųjų seksualinių santykių pradžią. Žinoma, jog 4 iš 5 paauglių seksualinius santykius pradėjo būdami apsvaigę nuo alkoholio (Vilniaus sveikatos biuro tyrimas, 2011).

Kiekybinės studijos nenuilstamai ieško atsakymo, kokie motyvai skatina įsitraukti į seksualinį gyvenimą – tai susiję su probleminio elgesio ar lytiniu keliu plintančių infekcijų žalos mažinimo galimybių paieškomis. Vertybinės orientacijų ir seksualinio elgesio sąryšis žinomas seniai, o tyrimai tik dar kartą tai įrodo empiriškai: kuo mažiau suvaržyti moraliniai įsitikinimai ir palaikoma mažiau socialinių ryšių, tuo daugiau įsitraukiama į probleminį elgesį, tarp jų ir rizikingą seksualinį elgesį (Manning et al., 2005; Kirby, 2002; Giordano et al., 2010). Taip pat patvirtinta, jog paaugliai nėra stabilūs seksualiniai partneriai, nes apie 60 % jų turėjo paralelinius seksualinius ryšius. Neištikimybės elgesys tiesiogiai koreliavo su įsitikinimų sistema: kuo liberalesnis požiūris dominavo, tuo daugiau buvo neištikimybės atvejų (Manning et al., 2005).

Atlikti longitudiniai tyrimai patvirtino, kad didelę įtaką seksualinio debiuto pradžiai turi šeima ir bendraamžiai (Mahay et al., 2001; McBride et al., 2003; Huang et al., 2011). Paauglių (16 – 18 m). seksualinio elgesio tyrimų apžvalga teigė, kad darni šeima ir tėvų nuolatinis dėmesys tam, ką ir kur veikia jų vaikai (*monitoravimas*), labai sumažina ankstyvo pirmojo lytinio akto tikimybę, ypač mergaičių (Huang et al., 2011). Iš Norvegijoje atlikto tyrimo (Valle et al., 2009) paaiškėjo, kad žemesnio socialinio sluoksnio ar žemesnio išsilavinimo šeimų mergaitės dažniau pradėdavo seksualinius santykius būdamos jaunesnės nei 15 metų. Ši tendencija stebima ir tarp amerikiečių (Longmore et al., 2004), švedžių (Magnusson and Trost, 2006) ar Naujosios Zelandijos (Paul et al., 2000) mergaičių. Taip pat žinoma, jog ne dviejų tėvų šeimos struktūra, priežiūros stoka ir žemesnis prieraišumo lygmuo asocijuojami su ankstesne seksualinio elgesio pradžia (Cohen et al., 2002; Davis and Friel, 2001). Iš minėto A. Valle ir kt. tyrimo (2009) taip pat paaiškėjo, kad 15 – 16 m. mergaičių įsitraukimui į seksualinį elgesį įtakos turėjo didesnis nepasitikėjimas savo išvaizda ir polinkis į didesnį depresiškumą. Lietuvės mergaitės siekė patirties ir didesnio populiarumo (Juodraitis ir Pocevičienė, 2008). Vienintelis Lietuvoje atliktas seksualinio elgesio ir psichologinės savijautos sąsajas nagrinėjęs tyrimas teigia, jog seksualiai aktyvūs XI – XII kl. mokiniai buvo mažiau laimingi, dažniau jautė nuolatinę įtampą, dažniau rimtai kūrė savižudybės planus ir laužydavo elgesio taisykles mokykloje (Ustilaitė ir kt., 2007). Kadangi nemažai pavienių tyrimų Amerikoje ir kitose šalyse nurodė į mergaičių depresiškumo ir ankstyvų seksualinių santykių sąryšį, JAV buvo atlikta išsamus ilgas (7 metų trukmės) longitudinis tyrimas, kuris tokio ryšio nepatvirtino: tarp šių veiksnių nėra jokio priežastinio ryšio ir ankstyvas lytinis debiutas nelemia depresinės simptomatikos atsiradimo ar atvirkščiai (Jamieson and Wade, 2011).

Aptarti tyrimai rodo, kad nemaža paauglių dalis yra aktyvūs ir pasižymi labai įvairia seksualinių praktikų raiška bei skirtingais motyvais. Pasakytina, kad seksualinėms paaug-

lių mergaičių patirtims daro įtaką jų socialinės klasės, rasės ir etniškumo derinys (Lindberg et al., 2008; Mahay et al., 2001; Tolman and Szalacha, 1999) kartu su kitomis jau aptartomis psichologinėms charakteristikomis. Taigi, seksualumo išgyvenimas paauglystėje apima labai platų patirties spektrą. Šie išgyvenimai padeda pažinti save, savo kūną, intymius partnerius, tarpasmeninius santykius, kad vėliau taptų seksualiai sveiku suaugusiu asmeniu (Rusell, 2005).

1.2.3.2. Tyrimai, orientuoti į seksualinio Aš konstruktų analizę

Prieš maždaug 25 metus kiekybiniuose tyrimuose imta analizuoti ir kitus seksualumo aspektus, nesusijusius su seksualiniu elgesiu. Viena iš tokių krypčių – teorinis visapusiško *Seksualinio* Aš (*sexual self*) konstrukto suformulavimas. Skirtingi autoriai šį labiau patyrimą apibendrinantį konstruktą konceptualizavo skirtingais modeliais ir įvardinimais (*seksualaus Aš suvokimas*; *seksualinio Aš vaizdas*; *seksualinio Aš schema*; *seksualinis subjektyvumas, seksualinio Aš samprata). Seksualinio Aš* tyrimo modelius galima būtų sugrupuoti į 2 grupes. Pirmoji *seksualinio Aš* tyrimų grupė orientuota tik į kognityvinius savasties aspektus ir apibūdinta s*eksualinio Aš schema* (Cyranowski and Andersen,1998). Antroji *seksualinio Aš* modelių grupė siekė sujungti emocinio ir kognityvinio seksualinės savasties komponentų matavimus. Tai labai didelė grupė, apimanti daug skirtingų struktūrinių seksualinės savasties variantų bei jų matavimo instrumentų (pvz., Hensel et al., 2011; Breakwell, and Millward, 1997; Zimmer-Gembeck et al., 2011; O'Sullivan et al., 2006). Mano pačios sudarytoje lentelėje (1 lentelė) pateikiama dažniausiai cituojamų ir publikuojamų *seksualinio Aš* koncepcijų suvestinė.

Beveik visi šioje lentelėje pristatyti modeliai buvo gauti atliekant statistinę faktorinę analizę. Kaip matyti, dauguma šių modelių išskyrė seksualinę savivertę ir seksualinius jausmus vertinančius komponentus. Pasakytina, jog beveik visos lentelėje pateiktos publikacijos tyrė vyresnius nei 16 metų paauglius, išskyrus vieną, atliktą su jaunesniais paaugliais (O'Sullivan et al. 2006). Trumpai apžvelgsiu šių tyrimų rezultatų esmę.

1 lentelė. Seksualinio Aš sampratų konceptualizacija psichologinėse teorijose (1988–2011). Sudaryta autorės

	Autoriai	Seksualinio Aš sampratos	Sudarantys konstruktai
1.	L. Winter (1988)	„*Savo paties seksualinių minčių jausmų ir veiksmų įvertinimas įsitraukiant į seksualinį elgesį ir kontracepciją*"	Viena dimensija (pozityvu ir negatyvu).
2.	G. M. Breakwell ir L. J. Millward (1997)	Samprata nepateikta „*Suvokimas, kaip buvimo seksualiu savybė pritaikoma sau pačiam*"	**Moterims**: 1. Seksualinis įsisąmoninimas. 2. Seksualinių santykių atsakas. **Vyrams**: 1. Socioemocinis seksualumas. 2. Santykių dalykai. 3. Seksualinė kontrolė.

1 lentelės tęsinys.

3.	S. Buzwell ir D. Rosenthal (1996)	„*Seksualinė savastis – kaip asmuo suvokia savo savybes seksualinėje sferoje*“ Apima ir emocinius ir kognityvinius aspektus. „Seksualinio tapatumo“ sąvoka, analogiška „seksualinio Aš sampratai“	1. Seksualinė savivertė. 2. Seksualinis veiksnumas. 3. Susijaudinimas. 4. Tyrinėjimas. 5. Nerimas. 6. Įsipareigojimas.
4.	L. T. Garcia (1999)	„Seksualinio Aš samprata” (p.263). Terminą vartojo kaip „Seksualinio Aš“ sinonimą	1. Seksualinis patyrimas. 2. Seksualinis nukrypimas. 3. Seksualinis patrauklumas. 4. Seksualiniai požiūriai. 5. Seksualinis atsakas. 6. Romantizmas.
5.	W. E. Snell (1998)	„Seksualinio Aš samprata“	**Daugiadimensinis modelis (20 faktorių)** Seksualinio nerimo; seksualinio saviefektyvumo; seksualinio sąmoningumo; motyvacijos išvengti rizikingo sekso; seksualinės atsitiktinumo kontrolės; perdėto seksualinio susidomėjimo; seksualinio atkaklumo; seksualinio optimizmo; seksualinių savęs kaltinimo; seksualinių problemų sprendimo; seksualinės savivertės; seksualinio pasitenkinimo; galios - kito seksualinės kontrolės; seksualinio Aš schemos; sekso baimės; seksualinių problemų prevencijos; seksualinės depresijos; vidinės seksualumo kontrolės.
6.	L. O’Sullivan ir J.Brooks-Gunn (2005)		1. Seksualinis sužadinimas. 2. Seksualinis veiksnumas.
7.	S. Vickberg ir M. Deaux (2005)		1. Seksualinis veiksnumas. 2. Negatyvios asociacijos. 3. Rezervuotas požiūris (atsakingumas).
8.	O’Sullivan, L. H. Meyer-Bahlburg, I. McKeague (2006)	„*Individualus požiūris į save kaip seksualų asmenį*” (p.140)	1. Seksualinis sužadinimas. 2. Seksualinis veiksnumas. 3. Negatyvus seksualinis afektas.

1 lentelės tęsinys.

9.	E. A. Impett ir D. L. Tolman (2006)	„*Individo savęs kaip seksualaus asmens išgyvenimai*“ Pasiremta L. Winter (1988)	1. Seksualinis veiksnumas 2. Viena dimensija (pozityvu ir negatyvu).
3.	S. Horne ir M. J. Zimmer-Gembeck (2006)		1. Seksualinė kūno savivertė. 2. Seksualinis troškimas ir pasitenkinimas (iš savęs ir partnerio). 3. Seksualinė savirefleksija. 4. Seksualinis saviefektyvumas.
4.	J. S. Aubrey (2007)	„*Suvokimas tų savybių, kurios sudaro jo seksualinę sferą*“. Remiasi S. Buzwell ir D. Rosenthal modeliu.	1. Seksualinė savivertė. 2. Seksualinis atkaklumas. 3. Seksualinis interesas.
5.	S. S. Rostosky, O. Dekhtyar, P. K. Cupp, E. M. Anderman (2008)	Paremta W. E. Snell (1998) ir A. Banduros (1977) *saviefektyvumo* samprata	**Daugiadimensinis:** 1. Seksualinė savivertė. 2. Seksualinis nerimas. 3. Seksualinis saviefektyvumas (situacinis ir atsparumas).
6.	D. J. Hensel, J. D. Fortenberry, L., O'Sullivan, D. P. Orr (2011)	Pagal S. Horne ir M. J. Zimmer- Gembeck bei W. E. Snell darbus	1. Seksualinis atvirumas. 2. Seksualinė savivertė. 3. Seksualinis nerimas.
7.	M. J. Zimmer-Gembeck, W. H. Ducat, M. A. Boislard-Pepin (2011)	Seksualinis subjektyvumas Apibendrino daugelio autorių teorijas	1. Seksualinio kūno savivertė. 2. Teisės patirti savo seksualinį troškimą ir pasitenkinimą, supratimas. 3. Teisės patirti pasitenkinimą, gaunamą iš partnerio, supratimas. 4. Seksualinis saviefektyvumas reguliuojant seksualinį troškimą ir pasitenkinimą. 5. Seksualinė savirefleksija.

Anot autorių, *seksualinio Aš* (kitaip vadinamo *seksualinio subjektyvumo ar seksualinės schemos*) raida ir stiprėjimas yra vienas iš psichologinių paauglystės periodo uždavinių. Bene pats nuosekliausias modelis priklauso S. Buzwell and D. Rosenthal (1996; Aubrey, 2007). Šis *seksualinio tapatumo* modelis turi penkis komponentus, orientuotus ir į asmenines vidines savybes (savivertė, saviefektyvumas, tyrinėjimas, nerimas), tarpasmeninius santykius (įsipareigojimas,) bei kūną (susijaudinimas). Šių autorių teorinis modelis yra itin vertingas, nes atskleidė, jog tomis pačiomis seksualinio gyvenimo aplinkybėmis egzistuoja skirtingi latentiniai elgesio motyvacijos ir emocijų raiškos būdai (išskirti penki latentiniai paauglių elgesio klasteriai): *seksualinis naivuolis*; *seksualiai neužtikrintas*; *seksualiai kompetentingas*; *seksualinių nuotykių ieškotojas; išskirtinai seksualiai orientuotas*

elgesio tipas. Viduriniosios paauglystės mergaitės dažniausiai buvo priskirtos *seksualinių naivuolių* bei *seksualiai neužtikrintų* ir *seksualiai kompetentingų elgesio* tipui. Daugelis apžvelgtų studijų atskleidė *seksualinio veiksnumo*[9] komponento svarbą savęs kaip seksualaus asmens suvokimui. *Seksualinio veiksnumo* sąryšį su seksualine patirtimi patvirtino ir kitos studijos (Rostosky et al., 2008; Impett and Tolman, 2006; O'Sullivan et al., 2006; Zimmer-Gembeck et al., 2011). Be to, ne visos jos siejo aukštesnius seksualinio veiksnumo įverčius su didesniu parnerių skaičiumi (Horne and Zimmer-Gembeck, 2006; Impett and Tolman, 2006; O'Sullivan et al., 2006). Štai ankstyvojoje paauglystėje aukštesnis *seksualinis veiksnumas* siejosi su bučiavimusi bei glamonių patirtimi, romantiškai bendraujant (O'Sullivan et al. 2006), o negatyvūs seksualiniai jausmai (nerimo ir savęs tikrinimo) – su šios patirties stoka. Vyresniųjų paauglių ir studentų aukštesni *seksualinio subjektyvumo* įverčiai, nes apėmė ir geresnę seksualinę savirefleksiją, siejosi su pastoviu monogamišku ryšiu ir vėlesniu seksualiniu debiutu (Zimmer-Gembeck, et al., 2011). *Seksualinė savivertė* taip pat nėra vienareikšmis konstruktas ir jo reikšmė labai priklausė nuo tiriamos imties amžiaus ir lyties: vienur mergaitės turėjo aukštesnę savivertę (Rostosky et al., 2008), kitur – vaikinai (Buzwell and Rosenthal, 1996). Kita vertus, aptariamos krypties studijos psichologijoje ir sociologijoje siekė įvertinti visybinį asmens buvimo seksualiu potyrį ir dedukciniu keliu sukurti hipotetinę *seksualinio Aš* struktūrą. Galima sakyti, kad apžvelgti tyrimai kiekybiškai aprašė paauglius kaip subjektus, dėmesį skirdami ne tik jų elgesio analizei: ieškojo išsamesnio supratimo apie seksualumo patyrimą nei tą darė *rizikos* paradigmos tyrimai.

1.3. Ontogenetinių veiksnių įtaka paauglių seksualumui

Žmogų iš kitų būtybių išskiria gebėjimas sąmoningai reflektuoti savo *buvimą*: gebėjimas matyti save lyg iš šono, kartu suvokiant save kaip tą, kuris suvokia ir patiria supantį pasaulį, bei kaip tą, kuris suvokia ir patį save pasaulyje. Gebėjimas mąstyti apie save plėtojasi visos paauglystės metu ir „ *kelia didelį susižavėjimą paaugliams galimybe išbandyti savo paties vidines būsenas – tiek kognityvines, tiek emocines*" (Keating, 1980, p. 215). Seksualumo, kaip tam tikro patyrimo, refleksija taip pat prasideda paauglystėje. Egzistuoja du pagrindiniai šaltiniai, kuriais naudodamiesi paaugliai kuria Aš sampratą. Supratimas („koks aš esu?") kyla apibendrinant savo paties elgesį, vertybes, emocines būsenas arba iš bandymų integruoti įsivaizduojamus požiūrius, kuriuos apie jį turi kiti asmenys („*the looking glass self*" terminas[10]), t.y., paauglio Aš samprata yra socialiai konteksuali.

Tyrimai rodo, paauglystė yra išskirtinis amžiaus tarpsnis savimonės raidoje. Žinoma, jog kognityvinė paauglių raida šiame tarpsnyje suteikia jiems naujų įžvalgų apie savo galimybes, nes neurobiologiniai pokyčiai paauglystėje sparčiausiai vyksta smegenų dalyse, susijusiose su dėmesiu, motoriniais gebėjimais, kognityviniais įgūdžiais ir atmintimi (Barnea-Goraly et al., 2005). Biologines prielaidas gebėjimui mąstyti apie save suteikia ir baltosios smegenų medžiagos didėjimas frontalinėje ir temporalinėje žievės skiltyse, manoma, vykstantis dėl aksonų mielinizacijos proceso, gerinančio neurosignalų perdavimą smegenyse (Paus, 2005; Barnea-Goraly et al., 2005). Taip pat žinoma, kad tam tikrose smegenų dalyse tuo pačiu metu vyksta ir pilkosios smegenų medžiagos masės mažėjimas (Gied et

9 *Sexual agency* (angl.)

10 Aš vaizdo kūrimas per *KITO* atspindžio prisiėmimą:. „veidrodinio Aš vaizdo teorija", sukurta H. Cooley, 1902 m. (Terminą išvertė sociologas V. Leonavičius).

al., 1999), lemiantis geresnį impulsyvumo reguliavimą. Paaugliai ir suaugusieji naudoja skirtingas neurokognityvines strategijas, atliekant tas pačias užduotis – paaugliai labiau priklausomi nuo mėgdžiojimų strategijos nei suaugusieji (Sebastien et al., 2008). Paauglystėje, kai tenka prisiimti naujus socialinius vaidmenis, savirefleksijos ir introspekcijos raida padidina galimybes permąstyti visus asmeninius (tarp jų ir seksualumo) patyrimus bei padaro juos prieinamus nuolatiniam sąmonės stebėjimui ir savo pačių potyrių kasdieniam „konceptualizavimui" – paaiškinimui.

Kadangi puberteto ir seksualumo raidos sąveikos yra plačiai aptartos literatūroje (Graber and Sontag, 2006; Brooks-Gunn and Reiter, 1990; de Graaf and Rademakers, 2006), čia prie šios temos nebeapsistosiu, dėmesį sutelkdama į platesnį kognityvinių pokyčių paauglystėje aptarimą. Aprašyti biologiniai mechanizmai padeda save suvokti kaip tęstinį laike ir santykinai nuoseklų apmąstymų „objektą", kuris pasižymi tam tikru veiksnumu asmeniniuose pasirinkimuose (Gestdottir and Lerner, 2007; Harter, 2011). Formaliųjų operacijų pakopa (Inhelder and Piaget, 1958) ir patobulinti introspekcija – gebėjimas žvelgti į save „iš šono"- padeda paaugliui pastebėti naujas savybes ir geriau suprasti save, stebėti, ką jis jaučia ar galvoja. Ir nors introspekciniai sugebėjimai susiformuoja anksčiau nei paauglystėje, gebėjimas mąstyti labiau abstrakčiomis, bendresnėmis sąvokomis kaip tik ir skiria paauglį nuo vaiko. Formalių operacijų stadija (Inhelder and Piaget, 1958) suteikia galimybę apmąstyti ateities perspektyvas bei išsikelti ateities tikslus. Vakarų kultūroje vidurinioji paauglystė ontogenetiškai siejama su amžiumi, kai paauglys pradeda galvoti apie tai, kuo gyvenime norėtų tapti (Demetriou, 2000). Anot J. Brandtstädter, „*judėjimas <...> formalių mąstymo operacijų link yra apibūdinamas augančiais gebėjimais hipotetiškai nusibrėžti alternatyvias asmeninės ateities raidos kryptis; šie gebėjimai yra pagrindiniai kognityviniai procesai, kurie vadovauja ir motyvuoja <...> intencionalią paauglių ir suaugusių raidą*" (1998, p. 839). Kartu paauglio savęs suvokimas tolydžiai diferencijuojasi ir darosi vis sudėtingesnis.

Klasikinius J. Piaget darbus tęsė S. Harter (1998; 1999; 2011). Jos nuomone, prasidėjus paauglystei, iškyla tarpasmeninių santykių ir socialinių įgūdžių, veikiančių interakcijų kokybę, svarba. Tai reiškia, jog šiame laikotarpyje paaugliai ima apibūdinti save skirtingai, priklausomai nuo asmenų, su kuriais yra susiję (Harter, 1998). Jau ankstyvojoje paauglystėje atsirandantys savęs apibūdinimai yra aukštesnės eilės abstrakcijos, tačiau, anot S. Harter, jos dar izoliuotos, orientuotos į save ir tarpusavyje menkai susietos. Gebėjimas integruoti šias pavienes abstrakcijas norint apibūdinti save įvairiuose tarpasmeninių santykių kontekstuose dar negalimas, nes atsiranda kiek vėliau. Tad, anot S. Harter, ankstyvojoje paauglystėje (11 – 13 m.) integruotas savęs portretas dar neįmanomas: paaugliams būdingi daugybiniai Aš aspektai, kurie įvairuoja kaip skirtingų socialinių kontekstų funkcijos (1998; 2011). Empiriniai tyrimai parodė, kad jaunesnieji paaugliai išgyvena „bendrą savo tapatybės suirutę", kai dar neturi aiškios savęs sampratos. Pastebėta, jog jaunesniųjų paauglių savivertė labiau priklauso nuo santykių konteksto: bendraudami su bendraamžiais jie pasižymi aukštesne saviverte nei bendraudami su suaugusiais asmenimis, tarp jų ir tėvais (Rosenberg, 1986).

Kuriantis naujoms mąstymo struktūroms ir socialinių vaidmenų įvairovei, toliau keičiasi ir paauglio savęs samprata. Vidurinioji paauglystė pasižymi bandymais kurti stabilesnę teoriją apie save. Kaip tik tada ir iškyla klausimų: „Kas esu? Koks esu iš tikrųjų?". Šiuo laikotarpiu paaugliams ypač tampa aktualu ir tai, ką kiti apie juos galvoja. S. Harter šį interesą pavadina „*liguistu susidomėjimu, ką kiti galvoja*" (1999, p. 68). Ypatinga tai, kad

paaugliai pavienes kognityvines abstrakcijas apie save pradeda lyginti bei jungti tarpusavyje. K. Fischer (1980) šį procesą vadino "*abstrakčiu įjungimu*", kai paaugliai mintyse geba vieną hipotetinį konstruktą apie save įtraukti į kitą, kartais taip sudarydami padriką, nesusijusių tarpusavyje atskirų psichinių reprezentacijų kupiną savęs paveikslą. Tačiau, anot S. Harter, nors paaugliai ir atpažįsta egzistuojančius sampratos apie save prieštaringumus, jie dar nėra pajėgūs visiškai integruoti visas priešingas savęs reprezentacijas ir sukurti visapusišką savivaizdį.

Kognityvinė raida taip pat tobulina paauglių *refleksinę funkciją*", kuri apibrėžiama kaip psichologinis procesas, lemiantis gebėjimą „mentalizuoti". Refleksinė funkcija nėra tapatus procesas introspekcijai. Anot P. Fonagy ir kt. (2002), gebėjimas mentalizuoti yra gebėjimas numatyti ir interpretuoti savo bei kitų elgesį vidinių psichinių būsenų (troškimų, jausmų, įsitikinimų ar motyvacijos) kategorijomis, kuris susiformuoja apie penktuosius gyvenimo metus. Tuo laikotarpiu vaikas jau geba papasakoti apie save trumpą istoriją. Kaip rašė Simone de Beavoir, „*savimonė yra ne žinios, bet istorija apie save patį*" (cit. pagal Clavell, 2000, p. 518). Mentalizacijos gebėjimai paauglystės periodu persitvarko, tobulėja ir apima gebėjimą įsivaizduoti save ir kitą kaip seksualinius ir prieraišumo objektus bei gebėjimą integruoti intensyvias psichikos būsenas, pasireiškiančias abiejose patirtyse. Aptartos paauglių ypatybės lemia, jog viduriniojoje paauglystėje savastis yra užpildyta daugybe Aš reprezentacijų, nors jos tarpusavyje ir nėra visiškai suderintos (Harter, 1999; Schmidt and Neville, 2011), tas pasakytina ir apie seksualinio Aš reprezentacijas. Tačiau šiame tarpsnyje paaugliai jau geba pastebėti neatitikimus tarp trokštamų ir realių seksualumo ypatumų bei jo raiškos galimybių. Tobulėjant refleksinei funkcijai, paauglys vis geriau supranta, ką kiti galvoja, sugeba priešpastatyti save socialinėms normoms (lyčių stereotipams, tipiškam seksualiniam elgesiui).

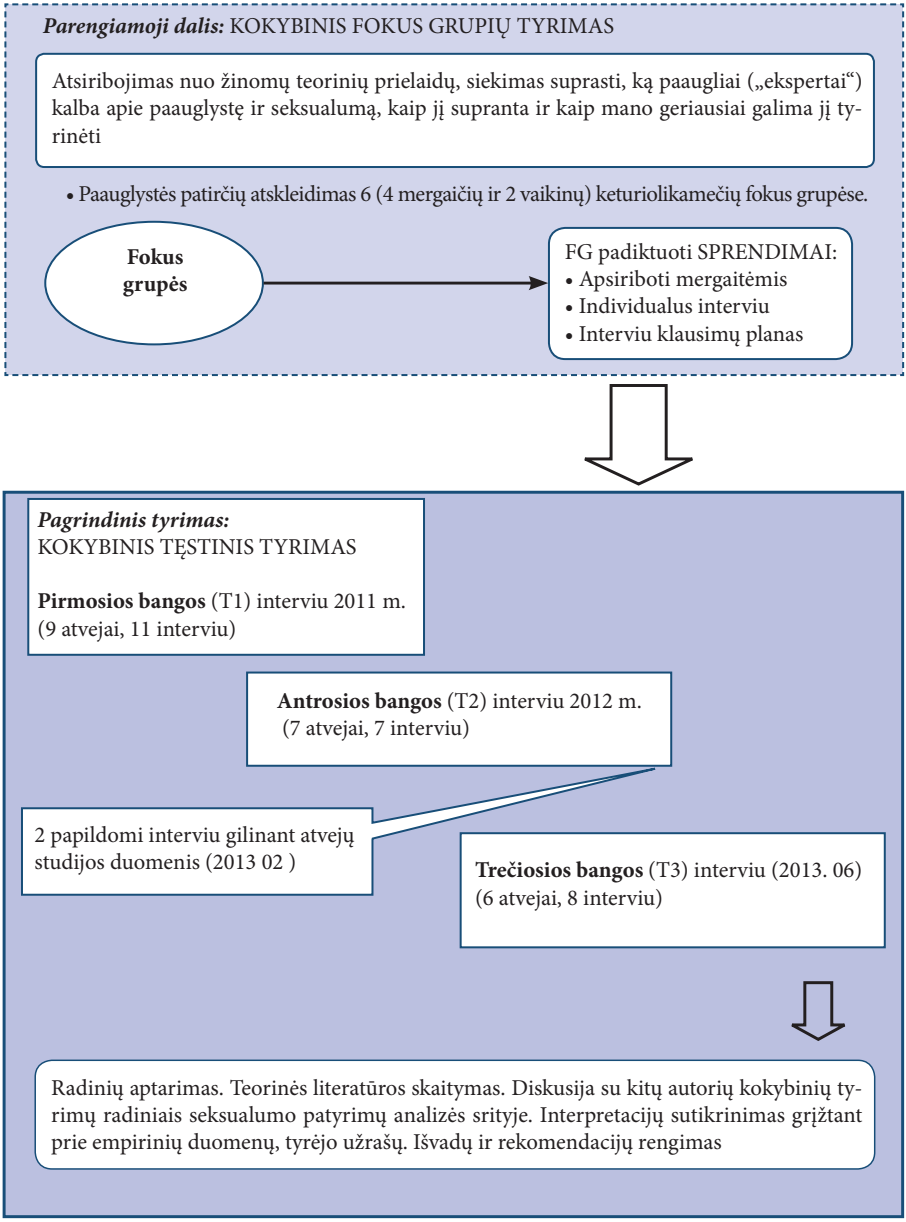
1.4. Refleksyvios pastabos apie teorinės dalies rengimą

Išsamią teorinę seksualumo paauglystėje teorijų ir tyrimų apžvalgą (1.2. ir 1.3. šios dalies skyrius) parengiau jau atlikusi visų empirinių šio tyrimo radinių analizę, rašydama patį disertacijos tekstą. Planuodama tyrimą bei (*per*)formuluodama tyrimo klausimą analizavau tik apžvalginę paauglių raidai ir seksualumui skirtą literatūrą (Moore and Rosenthal, 2006; Savin-Williams and Diamond, 2004; Welsh et al., 2000; Crockett et al, 2003; Schwartz, 2005), kuri ir suformavo atitinkamą tyrimo kryptį, - ji buvo realizuota šiame darbe. Taip maksimaliai siekiau išlaikyti ištikimybę fenomenologiniam susitikimui su dalyvių *gyvenamuoju* pasauliu – atvirai ir be ryškių išankstinių nuostatų. Jau turimą klinikinę patirtį ir bendrąsias psichodinaminės teorijos žinias stengiausi įsisąmoninti, reflektuoti ir dalinai „suskliausti", kad planuojamas atskleidžiamasis fenomenologinis hermeneutinis tyrimas atvertų galimybę netikėtiems radiniams bei nuostabos potyriams, išvengiant žinomų tiesų patvirtinimo ar atmetimo. Tai išsamiau pristatysiu 2.3.9. skyrelyje. Turiu pripažinti, jog visiškai nuosekliai įvykdyti principą „teorijos analizė tik po radinių gavimo" nepavyko įgyvendinti dėl formalių reikalavimų, keliamų doktorantūros studijoms. Doktorantui privalomų publikacijų (Kajokienė ir Žukauskienė, 2011; Kajokienė, 2013a; 2013b) ir pranešimų konferencijoms rengimas nuolat įsiterpdavo į vykdomą kokybinio tęstinio tyrimo eigą. Sąmoningas susilaikymas nuo naujos literatūros skaitymo ir publikacijų kaupimas atskiruose aplankuose tęsėsi iki 2011m. vasaros – po to teko keletą kartų atversti aplankus ir imtis mokslo šaltinių analizės.

2. TYRIMO METODOLOGIJA

Mano siekis susisteminti mergaičių, kaip seksualių subjektų, patyrimus viduriniojoje paauglystėje padiktavo kokybinės strategijos pasirinkimą. Kokybinė strategija tinka, kai tyrimo klausimo formuluotė visą dėmesį nukreipia į giluminių „*procesų, patiriamų iki elgesio, supratimą*“ (Hennink et al., 2011, p. 35). Šio tyrimo klausimas dėmesį nukreipia į *procesų,* dėl kurių žmogiškasis *buvimo* patyrimas identifikuojamas bei išgyvenamas kaip seksualumas, supratimą. Toks tyrimo klausimas siekia gauti naujų įžvalgų apie visuminį subjektyviai išgyvenamą *buvimo seksualiu asmeniu* patyrimą viduriniojoje paauglystėje. Filosofas A. Valantiejus teigia, kad kokybinis tyrimo metodas visada orientuotas į *mikro* lygmens analizę (2005). Anot J. A. Smith, psichologijoje kiekybiniai tyrimai remiasi *makro* lygmens žiniomis, nes kuria visapusiškai apibendrintus elgesio modelius, tuo tarpu kokybiniai tyrimai siekia išskirtinio (mikro) detalumo esant labai konkrečiai problemai (1996). Šis pasirinkimas yra kongruentus hermeneutinei kokybinių tyrimų prigimčiai ir hermeneutinei fenomenologinei epistemologijai (apie ją plačiau 2.1. skyriuje).

Šis tyrimas sudarytas iš dviejų dalių (parengiamojo ir pagrindinio). Disertacinio tyrimo logikos schema pateikiama 1 schemoje (psl. 35). Visi atlikti darbų etapai nuodugniai pristatomi 17 priede. Iš esmės tai du skirtingi kokybiniai tyrimai, nes siekia skirtingų tikslų. Duomenų rinkimo būdas abejuose tyrimuose taip pat buvo skirtingas. Parengiamajame tyrime panaudotas fokus grupės duomenų rinkimo būdas, o pagrindiniame tyrime – pusiau struktūrinis interviu. Skyrėsi ir duomenų analizės metodai. Remiantis R. Edwards ir S. Weller, kokybinių duomenų analizė šiame darbe apibrėžiama kaip „*sisteminga duomenų tvarkymo procedūra, apimanti kodavimą bei refleksyvų unikalios duomenų interpretacijos kūrimą*“ (2012, p. 203). Pirmoje dalyje duomenys buvo analizuojami tematinės analizės būdu (Braun and Clark, 2006), o antrojoje dalyje – interpretacinės fenomenologinės analizės (Smith et al., 2009) metodu. Sėkminga pirmosios dalies patirtis sudarė prielaidas tęsti disertacinį darbą ir įgyvendinti kokybinį tęstinį paauglių seksualumo potyrius atskleidžiantį tyrimą.

1 schema. Disertacinio tyrimo etapai

2.1. Parengiamasis tyrimas

Tyrimo tikslai

Parengiamasis tyrimas turėjo tris tikslus: a) atskleidžiamojo pobūdžio tikslas siekė iš pačių paauglių sužinoti bei suprasti, „*ką reiškia būti 14 metų amžiaus paaugliais*“ bei „*ką reiškia būti seksualiu vyru (vaikinu) ar moterimis (mergaite)*“?; b) metodologinio pobūdžio tikslas buvo įsitikinti, ar mokslinės literatūros analize pagrįstas fokus grupių metodo pasirinkimas yra tinkamiausias praktinis būdas rinkti informaciją apie asmenines seksualumo patirtis bendraujant su Lietuvos paaugliais. Iš literatūros jau žinojau, kad tęstinės fokus grupės buvo pasirinktos fenomenologiniame suaugusių moterų seksualumo tyrime (Daniluk, 1993; Morrissey and Higgs, 2006); c) asmeninės patirties kaupimas ir reflektavimas kalbant socialiai jautriomis ir tradiciškai viešai nediskutuojamomis temomis su paaugliais.

Metodologija

Dalyviai. Fokus grupėse dalyvavo 4 skirtingų Vilniaus mokyklų abiejų lyčių 8 klasių mokiniai. Iš viso buvo sudarytos 4 fokus mergaičių grupės (29 dalyviai) ir 2 vaikinų (10 dalyvių). 2 lentelėje pateikiama detalesnė informacija apie dalyvavusius mokinius.

2 lentelė. Trumpas parengiamojo kokybinio tyrimo fokus grupių aprašymas

Data	Fokus grupė	Dalyvių amžiaus vidurkis	Dalyvių skaičius grupėje
		Mergaitės	**Iš viso 29**
2010.05.03	FGM 1	14 m. 2 mėn.	9
2010.05. 31	FGM 2	14 m. 1 mėn.	7
2010.12.10	FGM 3	13 m. 8 mėn.	5
2010.12.17	FGM 4	13 m. 10 mėn.	8
		Berniukai	**Iš viso 10**
2010.05.10.	FGB 1	14 m. 1 mėn.	5
2010.11.12	FGB 2	13 m. 11 mėn.	5

Pastaba: Trumpinys FGM nurodo mergaičių fokus grupę, o FGB – berniukų fokus grupę ir jų eiliškumą.

Duomenų rinkimo metodas. Tyrimo tikslams pasiekti buvo pasirinktas fokus grupių metodas. Fokus grupės yra kokybiniai interviu, kuriuose nedidelė (tikslingai atrinktų) žmonių grupė susirenka diskutuoti parinktą bei konkrečia tema (Webb, 2002). Remiantis išsamiu apibrėžimu, fokus grupės yra tyrimo technika, kuri „*remiantis dalyvių grupėje sąveikomis padeda surinkti duomenis apie pasirinktą tyrinėti sritį*“ (Morgan, 1996, p. 130). Šis metodas yra interaktyvus, todėl itin gerai tinka suprasti, kaip bendraujant tarp dalyvių atsiranda ar netikėtai atsikleidžia įvairūs analizuojamos temos aspektai. Fokus grupės metodas yra laikomas tinkamu metodu gauti žinių ir apie dalyvių socialinę realybę (McLafferty, 2004, Ruškus ir Sujeta, 2011).

Šioje tyrimo projekto dalyje fokus grupės duomenų rinkimo būdas buvo pasirinktas, nes su mažesniais kaštais norėta gauti reikalingų žinių. Kita vertus, anot literatūros, tai yra tinkamas metodas pilotiniams tyrimams vykdyti (McLafferty, 2004). Kai kuriuose sek-

sualumo tyrimuose autoriai pasirinko fokus grupes kaip pagrindinį duomenų rinkimo instrumentą (Ruškus ir Sujeta, 2011; Daniluk, 1993; Warr, 2005). Pasirinktas duomenų rinkimo metodas siekė „suprasti žmogaus požiūrius" ar perspektyvas. Be to, padeda suprasti jų gyvenamą pasaulį. Interaktyvi dalyvių sąveikos forma fokus grupių metu suteikia papildomų įžvalgų šalia jau tradicinių klausimų „*kaip*" bei „*kodėl*".

Tyrimo eiga. Parengiamasis kokybinis tyrimas buvo vykdomas 2010 m. pavasario – žiemos laikotarpiu. Buvo kreiptasi į 3-jų mokyklų administracijas su prašymu padėti organizuoti paauglių tyrimą. Visos mokyklos sutiko padėti ir suteikė galimybę suteikti informaciją 8 klasėse. Į kiekvieną fokus grupę buvo kviečiama po dešimt vienos mokyklos aštuntų klasių moksleivių. Tyrimu susidomėjusiems moksleiviams buvo išdalinti informaciniai lapeliai apie planuojamą tyrimą ir vokai potencialių dalyvių tėvams, kuriuose taip pat buvo išdėstyta informacija apie tyrimą bei paruoštos tėvų leidimo formos. Dalyvis, apsisprendęs dalyvauti tyrime bei gavęs tėvų leidimą, dar turėdavo pasirašyti ir informuoto sutikimo formą, kurioje buvo išdėstytos konfidencialumo, pasitraukimo iš tyrimo ir kitos taisyklės, kurios padeda užtikrinti tyrimo dalyvių teises.

Visos fokus grupės vyko MRU laboratorijoje. Į ją dalyviai pasibaigus pamokoms buvo atvežami universiteto autobusu. Čia buvo surenkami sutikimai ir tėvų leidimai, išdalinamos vardų kortelės. Prieš pradedant tyrimą, kelios minutės būdavo skirtos neformaliam susipažinimui su moderatoriais bei neįprasta aplinka. Fokus grupėms vadovavo du moderatoriai: vaikinų grupėms – bakalauro studijų studentas I. Iljinychas, o mergaičių grupėms – pati doktorantė I. Kajokienė. Toks sprendimas buvo priimtas remiantis literatūra, jog moderatoriaus lytis seksualumo tyrimuose turėtų atitikti dalyvių lytį (Byers et al., 2002). Vienam moderatoriui dirbant su grupe, antrasis moderatorius stebėdavo pro specialų stiklą ir užsirašinėdavo pastabas apie pokalbio turinį, eigą ar neverbalinį dalyvių elgesį. Grupinę diskusiją orientuojantis klausimų planas buvo sudarytas remiantis anksčiau aprašytais tyrimo tikslais (1 priedas). Klausimų eiliškumas pasižymėjo tam tikra logika: einama nuo bendresnių, skirtų „apšilimui" („*Kaip savais žodžiais apibūdinsite, kas yra paauglystė*?"; „*Kuo paauglystė jums skiriasi nuo vaikystės? Palyginkite save dabar ir kai jūs buvote 10-ties metų*") prie labiau asmeniškų ir labiau tyrėją dominančių klausimų („*Kalbame apie brendimo periodą. Kokios permainos vyksta ir kaip jūs dėl to jaučiatės*?"; „*Kas jums yra "seksuali moteris"? Apibūdinkite*").

Atsižvelgiant į pirmų dviejų fokus grupių su mergaitėmis rezultatus, trečiosios ir ketvirtosios fokus grupės klausimynas buvo pakeistas – labiau priartintas prie paauglių seksualumo tematikos („*Kokie, jūsų nuomone, nauji dalykai susiję su paauglystės laikotarpiu?*"; „*Ką paauglei mergaitei reiškia kūno pokyčiai?*"; „*Lytinis potraukis, kuris atsiranda paauglystėje, kelia daug minčių tiek paaugliams, tiek suaugusiems. Kokiu būdu, jūsų nuomone, būtų galima 14–15 m. paaugliui (merginai/vaikinui) išreikšti savo lytinį potraukį?*"; „*Kaip, jūsų nuomone, yra žiūrima į 14 -15 metų paauglių lytinius santykius (seksą) bendraamžių vaikinų/ merginų /mokytojų akimis/ tėvų akimis/ jūsų akimis?*"). Tai buvo padaryta pastebėjus, jog dalyviai – tiek vaikinai, tiek merginos - gana laisvai atsakinėja į klausimus, susijusius su seksualumu. Tas pas pastebėjimas leido pakoreguoti fokus grupės Nr. 1 (FGB 1) klausimyną antrai vaikinų fokus grupei (FGB 2).

Kiekviena fokus grupė buvo pabaigiama padėka ir "*debrifingo*" procedūra – nujautrinančiu pasiteiravimu apie ateities planus, paaugliškus norus. Kiekvienas dalyvis taip pat

gaudavo voką su psichologinių tarnybų jaunimui kontaktais. Dalyvius į mokyklą atgal parveždavo universiteto autobusas.

Duomenų analizės metodas. Pasirenkama tematinė analizė pagal V. Braun ir V. Clark (2006). Kaip nurodo autoriai, teminė analizė yra priimtiniausias kokybinių duomenų analizavimo metodas, kai tyrėjas neturi didelės patirties ar pasirengimo. Teminė analizė neturi kokio nors epistemologinio pagrindo ir dėl to gali būti lanksčiai taikoma. Anot autorių, tematinė analizė yra metodas, kuris duomenyse „*identifikuoja, analizuoja ir pristato charakteringus teminius darinius (temas)*“ (Braun and Clark, (2006, p. 79). Tai optimalus būdas struktūruoti ir organizuoti gausius fokus grupių duomenis.

Tyrimo etika. Parengus detalų būsimo tyrimo eigos aprašą bei etikos deklaraciją, kreiptasi (2010.02.01) į MRU psichologijos katedros etikos komitetą. Buvo gautas palankus Etikos komiteto sprendimas pradėti parengiamąjį tyrimą (EK sprendimas 2010 m. kovo 7d.).

Parengiamojo tyrimo rezultatai. Pirmą kartą praktikoje susidūrus su kokybinio tyrimo duomenų analizės ypatumais ir duomenų gausa, tapo aišku, jog tai labai laiko sąnaudoms imlus tyrimo metodas, tad kitą tyrimo dalį teko labai tiksliai suplanuoti bei dar kartą pergalvoti duomenų rinkimo bei analizės metodus. Įvertinus laiko apribojimus ir norą atlikti ideografinį tęstinių atvejų tyrimą buvo apsispręsta pagrindinio tyrimo metu susitelkti tik prie vienos lyties dalyvių – paauglių mergaičių tyrimo, paauglių vaikinų seksualumo išgyvenimo tyrimą paliekant nuošalėje.

Fokus grupių patirtis parodė, kad tiek keturiolikametės mergaitės, tiek to paties amžiaus vaikinai, nors ir nedrąsiai, tačiau nori išsakyti savo nuomonę paauglystės eigos, besikeičiančių santykių tarp bendraamžių ar naujo socialinio vaidmens klausimais. Jie nesunkiai reiškė savo pastebėjimus apie skirtumus tarp buvimo vaiku ir buvimo paaugliu; skirtumus vertinant seksualinį elgesį tėvų, bendraamžių ir pačių paauglių akimis. Tačiau fokus grupių medžiaga ir moderatoriaus patirtis parodė, kad toks duomenų rinkimo metodas nesuteikia galimybės nagrinėti intymios asmeninės patirties ir jautrus iškylančių temų kitimui – mat interaktyvi dalyvių sąveika netikėtai keitė pokalbio kryptį, sunkoka buvo įsiginti. Taigi, atsakant į antrąjį parengiamojo tyrimo klausimą, nuspręsta, jog pagrindiniame tyrime geriau būtų taikyti mažiau dinamišką ir dalyvių dėmesį blaškantį, kartu labiau privatumo suteikiantį individualaus pusiau struktūrinio interviu metodą.

Fokus grupės leido pajusti, jog seksualumo tema reikalauja dėmesio specialiems pokalbio vedimo niuansams: tyrėja turi nebijoti ilgesnės pauzės, tačiau kartu jausti, kada pauzė darosi nemaloni ir ją reikia nutraukti nauju ar pakartotinu klausimu; parodė, jog tyrėja pati turi išlikti emociškai stabili, nesmerkianti bei nepasiduoti paaugliškoms provokacijoms ar „tikrinimams“, kai paauglės pavartoja ne visai socialiai tinkamą žodį („*pideras*“; „*mergos*“; „*užkniso tie tėvai*“; „*norisi kartais ir pasigraibyti*“; „*tai bėgame iš tos mokyklos, kai užpisa*“; „*mes gi pletkiname*“ ir t.t.); kartais tyrėjai tekdavo lengvai provokuoti, jog būtų gauti detalesni pasisakymai („*Na, o kas tada vyksta, kai jau nebegalite ištverti tų barnių su tėte?“; „O kaip dar kitaip jūs imatės kviesti patinkantį vaikiną į susitikimą?“* ar pan.). Visa ši asmeninė patirtis nebuvo emociškai lengva, tačiau kiekviena fokus grupė leido pajusti vis didesnį pasitikėjimą savo kaip tyrėjos jėgomis, padėjo patikėti, jog pakaks asmeninių savybių bei profesionalumo atviram ir dalykiškam santykiui palaikyti su tolesnio tyrimo dalyviais.

Šioje disertacijoje nebus išsamiau nagrinėjama, ką į konkrečius fokus grupių diskusijas orientuojančius klausimus atsakė dalyviai – vaikinai ar merginos. Žemiau pateikiami keletas dalyvių pateiktų patarimų, gautų pasiteiravus, kaip ir apie ką būtų galima kalbėti asmeninio interviu metu su paauglėmis:

1. „*Pirmiausia, manau, reiktų paklausti apie paauglio gyvenimo būdą, kuo jis užsiima, ar aktyvų gyvenimą gyvena. Ir pereiti prie klausimų apie seksualumą*“

2. Manau, reiktų paklausti, visų pirma, kaip paauglys suvokia savo seksualumą, savo kūną. Tuomet pereiti prie klausimų apie turėtus lytinius santykius: ar nesigaili, ką norėtų pakeisti, jeigu galėtų? Kokius jausmus visa tai kėlė, ką išgyveno?“

3. „*Apie drabužius: ar rinkdamasi savo drabužius svarsto, kaip pabrėžti savo seksualumą*?“ (Paauglių kalba netaisyta).

Svarbu paminėti tai, jog remiantis fokus grupės patirtimi bei temomis, kurios iškilo, buvo sukurtas interviu klausimynas (11priedas), kuris toliau buvo vartojamas pagrindinio tyrimo pirmos interviu bangos metu.

Toliau pereisiu prie detalaus pagrindinio tyrimo aprašymo.

2.2. Kokybinis tęstinis tyrimas

Siekiant atsakyti į išsikeltus tyrimo klausimus, pasirinkta kokybinio tęstinio tyrimo (toliau tekste KTT) strategija. Kokybinio tęstinio tyrimo (KTT) strategijos pasirinkimas pagrįstas tuo, jog tai naujas ir besiplėtojantis požiūris socialinių mokslų, ypač socialinės politikos, srityje (Thomson, 2007; Neale, 2012). KTT atskleidžia sąveikos tarp asmens elgesio ir konteksto, suteikiančio šiam elgesiui prasmę, ypatumus, o tai atitinka „ekologinį požiūrį“ į raidą ir elgesio keitimą. Dominuojantis KTT modelis socialiniuose moksluose paremtas prospektyviniais kartotiniais interviu, rečiau – etnografiniais stebėjimais (Thomson, 2007; Holland et al., 1994). Kaip teigia J. Saldana, tęstinis kokybinis tyrimas turėtų trukti ne trumpiau nei 9 mėnesius. Tęstiniuose kokybiniuose tyrimuose dėmesys sutelkiamas į procesą, siekiama suprasti individualų pokytį (2003). Manoma, jog dalyvių pasakojimai, net ir kartojami, visgi tik iš dalies atspindi žmogaus patirtį ir tai, kaip ji buvo išgyventa, nes sužinoma tik tiek, kiek asmuo geba savo kalba šias patirtis verbalizuoti (Willig, 2001). Tačiau KTT suteikia daugiau galimybių suprasti šių papasakotų gyvenimo istorijų sudėtingumą ir daugiaprasmiškumą (Bruner, 1987), tai yra gauti „*realistišką supratimą, kaip ir kodėl asmuo ar bendruomenė gyvena taip, kaip gyvena*“ (Thomson, 2007). Tokia metodologinė strategija praplečia klasikinę kokybinių radinių traktavimo galimybę, kadangi fenomeno supratimo procesas yra orientuotas dviem kryptimis: į „dabartį“ (analogija sąvokai „skerspjūvis“) ir tuo pat metu į pokyčio *laike* ir *erdvėje* diskursą („kaip vyko toliau“) (Thomson et al., 2004; McLeod, 2003). Kokybinio tęstinio tyrimo duomenys buvo lyginami su vynu, „*kuris įgauna daugiau spalvos ir sodrumo, savitumo, ryškumo jį laikant ilgiau*“ (Thomson, 2007, p. 573).

Atskleidžiamojo pobūdžio tyrimo tikslas suponavo indukcinę radinių paieškos logiką, o tai reiškia, jog prasmės išryškinamos griežtai remiantis surinktais duomenimis, atspindinčiais empirinę dalyvio patirtį („*iš apačios į viršų*“), nesiremiant išankstinėmis suformuluotomis hipotezėmis, kad tyrėja negalėtų susiaurinti (ar nukreipti sau suprantamu būdu) dalyvio dėmesio lauko, kad laisvai galėtų kilti prisiminimai ar jausmai, reikšmingi šiam konkrečiam dalyviui.

2.3. Metodologinės seksualumo patyrimo tyrimo prielaidos

Siekiant suprasti, kaip disertacinis tyrimas buvo sumanytas bei atliktas, manyčiau, yra prasminga išsamiau išryškinti darbo prielaidas, kurios epistemologijos ir ontologijos pavidalu formavo šio tyrimo projekto eigą nuo pat jo pradžios. Epistemologija (graikų kalboje *episteme* reiškia „žinios“ ir *logos* – „teorija“) nagrinėja klausimus, kas moksle laikytina tiesa ir kaip ji įrodoma (Grbich, 2007). Todėl ir mano, kaip tyrėjos, pozicija tampa *teorinė žiūra*, kuri apriboja minčių eigos bei formuluojamų išvadų rengimo laisvę, tačiau suteikia joms tam tikrą kryptį. Filosofas Arvydas Šliogeris savosiose "Sietuvose" bandė išryškinti skirtumą tarp mokslinio ir empirinio pažinimo - „*abstrakčiausias šio skirtumo apibūdinimas gali būti toks: teorinė žiūra yra mąstymas, suvokiantis savo ribas, o pažinimas yra mąstymas, nepripažįstantis jokių ribų*“ (1992, p. 17). Pasiremiant A. Šliogerio supratimu, teigtina, kad tyrimui - jo planavimui, dalyvių atrankai, orientuojančių klausimų kūrimui bei interviu situacijai bei duomenų analizei – įtaką darė mano *teorinė žiūra*:

a) *hermeneutika*, teigianti, jog nėra „objektyvios“ tiesos (t.y. mokslo žinių), kuri būtų atsieta nuo tyrėjo mąstymo eigos, interesų, išsilavinimo ir asmeninių savybių. Žinios yra subjektyvios ir formuluojamos, remiantis bendra ženklų ir simbolių sistema, kurią atpažįsta konkrečios visuomenės nariai. Įtaką darė ir *fenomenologija*, pabrėžianti subjektyvumą, kaip išeities tašką pažįstant pasaulį (ir tyrimo dalyvių patirtis). Fenomenologijoje tyrimo objektu pasirenkama bet kuri kasdienė patirtis ar veikla. Įsigilinama į tai, kas tarsi „savaime yra“ ar „savaime suprantama“, šiuo atveju kasdienis buvimo seksualiu paaugliu patyrimas. Taigi, šiame darbe epistemologiją atspindi konkreti *hermeneutinė fenomenologinė* prieiga, iškylanti iš M. Heidegger ontologinės hermeneutinės fenomenologijos supratimo. Fenomenologija dažnai vertinama kaip *ontologijos* sinonimas, kadangi abi sąvokos susijusios su klausimu: „Ką reiškia *būti*?“ (pvz., ką reiškia išgyventi įkūnytą nėštumą (Matulaitė, 2013; Smith, 1999); ką reiškia būti gyvam (Šalaj, 2012);

b) patyrimo *kontekstualumas*. Ši asmeninė pozicija atsispindi akcentuojant asmens ir jo artimiausios aplinkos nepaliaujamą sąveiką nuo gimimo iki mirties. Realybę suvokiu kaip psichikoje ir elgesyje sąmoningai ir iš dalies nesąmoningai atsispindinčius asmeninius ir socialinius kodus, susiformavusius dėl gyvenimo konkrečiose istorinėse šeimos sąlygose, konkrečioje socialinėje santvarkoje, kultūrinėje tradicijoje ir religinėje kultūroje, tai yra kiekvieno asmens patirtis yra veikiama *zeitgest* (laiko dvasios) ir atvirkščiai. M. Heidegger akcentavo ir kultūros svarbą *buvimui*, nes pastaroji nuo pat gimimo žmogui suteikia specifinių būdų suprasti pasaulį ir galimybę jame būti (Laverty, 2003). Anot P. L. Munhall, žmogus yra veikiamas jį supančios aplinkos ir kartu pats kuria pasaulį, tad šioje abipusėje transakcijoje tarp asmens bei pasaulio ir gimsta prasmingumas (1989). Tokia tyrimo prielaidų sistema suteikia galimybę pažvelgti į jauno žmogaus patirtis taip, kaip jos išgyvenamos kasdienybėje ir kaip kultūriniame, socialiniame ir istoriniame kontekste jaunas žmogus tampa tuo, kuo jis yra. Mano nuomone, nėra vieno kelio į suaugusio žmogaus seksualumą. Tad ir paauglių patirtys unikalios ir kintančios dėl nesibaigiančio santykio su supančiu pasauliu, biologinių pradmenų ir santykio su savąja patirtimi;

c) patirties *unikalumas*. Pasiremiant fenomenologine hermeneutika (Guignon, 2012; Armour, Rivaux and Bell, 2009; Smith et al., 2009), kasdienės dalyvių patirtys, susijusios su seksualumo fenomeno išgyvenimu, buvo surinktos, interpretuojamos ir aprašytos „priėmus“ konkrečių dalyvių *žiūrą* ir jų gyvenimo aplinkybių supratimus. Tyrėjos nuomone,

paauglių seksualumo patirtis yra unikali, tiksliai neatkartojama, tačiau pasiduodanti supratimui dėl bendrų simbolių: verbalinių ir neverbalinių – kultūrinių prasmių suvokimo. Unikalumas gimsta iš biologinių pradmenų, individualaus *kūniškumo* ir sąveikų su šeima, bendraamžiais bei kitais socialiniais sluoksniais. Paaugliai kaupia patirtį ir formuoja savąjį seksualinį Aš remdamiesi savo santykiais su supančiu pasauliu, kurį patys interpretuoja ir *perinterpretuoja*. Dalyvių pasakojimus lemia jų lytis, amžius, raidos kontekstas ir besiformuojantys savirefleksijos įgūdžiai. Laikiausi nuostatos, kad dalyviai yra tiriamo fenomeno ekspertai;

d) prasmė sukuriama per *supratimą ir interpretavimą*. Pati žodžio *hermeneutika* etimologija kildinama iš graikiško žodžio „*Ερμηνεύς*", reiškiančio „interpretatorių". Hermeneutiniame tyrime egzistuoja trys subjektai: dalyvis, tyrėjas ir tyrimo aprašo skaitytojas. Visi traktuojami kaip aktyvūs įvykių prasmės ieškotojai, pasižymintys subjektyvumu, kuris visada „nuspalvina" skaitomos / klausomos / regimos medžiagos supratimą. Kaip teigia dr. A. Matulaitė, subjektyvumas kartu ir apsunkina supratimą (2013). Kitaip sakant, dalyviai yra pirmieji *hermeneutinės spiralės* proceso subjektai, interpretuojantys bei suprantantys pasaulį „*per savo asmeniškai reikšmingą istoriją*" (Brocki and Wearden, 2006, p. 8). Antruoju hermeneutinės spiralės subjektu tampu aš – tyrėja. Mano, kaip tyrėjos, požiūris į tiriamą fenomeną nėra laikomas „silpna vieta" tol, kol jį analizuoju ir suprantu, kokią reikšmę tai gali turėti duomenų radimuisi ir supratimui, išvadų formulavimui. Galiausiai parengtos mokslinės analizės (interpretacijos) skaitytojas ar vertintojas yra trečiasis subjektas, skaitymo metu aktyviai besiremiantis sukaupta asmenine gyvenimiška patirtimi, savo paties tyrimų patirtimi, subjektyvia nuostata dėl kokybinių tyrimų, emocinio požiūrio į tiriamą fenomeną ypatybėmis ir t. t. Hermeneutinis požiūris akcentuoja, jog seksualinio patyrimo atskleidimas (pirmojo subjekto) kitam asmeniui (antrajam subjektui) yra nulemtas ne tik kognityvinių pateikėjo gebėjimų, bet ir abiejų dalyvių charakterio ypatybių bei susitikimo metu kilusių emocinių būsenų. Tikėtina, jog asmeninės savybės ir kontakto su biografinės istorijos fragmentų klausančiu asmeniu pobūdis lemia, *ką, kaip* ir *kada* dalyvis pasirenka atskleisti konkrečioje pokalbio situacijoje. Ši sudėtinga konstrukcija reiškia, jog tretinė fenomeno interpretacija nevisiškai sutampa su antrine interpretacija, o pirminė interpretacija ne visiškai sutampa su autentišku „tikruoju" *išgyventu* gyvenimu, nes tai, ką dalyviai pateikia, tėra patirties dalis, fiksuota kalboje ir perduota per kalbą, dalis, kuri pasirodė reikšminga būtent to susitikimo metu ir esant tam tikrai nuotaikai. Hermeneutinis supratimas kuriamas nuolat judant hermeneutiniu ratu*: teksto visuma – dalys – vėl visuma*;

e) tyrėjas yra svarbus žinių atsiradimo proceso dalyvis, turintis savitą patirtį, kurią tik iš dalies gali „suskliausti". Jis privalo reflektuoti savo turimas žinias apie analizuojamą fenomeną ir sąmoningai atsisakyti bet kokių išankstinių hipotezių, suteikiančių darbui aiškią minties kryptį, formulavimo.

2.3.1. Tyrimo dalyviai

Dalyvių atrankos kriterijai. Pagrindinio tyrimo dalyvių atrankai pasirinkau tikslinės atrankos metodą. Nustatant dalyvių grupės atrankos kriterijus, stengiausi rasti pusiausvyrą tarp dviejų fenomenologo psichologo A. Giorgi siūlomų naudoti kokybinių tyrimų dalyvių atrankos kriterijų: norimos pasiekti tyrimo gelmės dimensijos ir pragmatiško

laiko bei pastangų apskaičiavimo (2010). Tyrimo gelmės siekis šiame darbe atspindėtas pastangomis rasti tokias dalyves, kurie gebėtų savo *asmeniniais* intymiais išgyvenimais *atvirai* pasidalyti su nepažįstama vidutinio amžiaus tyrėja. Suprantama, paauglių gebėjimas perteikti patyrimą yra apribotas jų kognityvinių funkcijų raidos ypatumų (Harter, 1999; Schmidt and Neville, 2011) – apie tai išsamiau aprašyta disertacijos 1.3. skyriuje.

Atsižvelgdama į tyrimo tikslus ir suformuluotus tyrimo klausimus, laikiausi tokių dalyvių atrankos homogeniškumo kriterijų:

1. Vienodas dalyvių amžius.

2. Lytis (tik moteriškos lyties dalyvės). Vienos lyties dalyvių pasirinkimas buvo nulemtas disertaciniam darbui skirto laiko ir galimybių. Mano, kaip tyrėjos, lytis palengvino apsisprendimą dalyvėmis pasirinkti mergaites (rekomendacija pagal C. A. Hill, 2008). Dėmesys tik paauglėms mergaitėms ribojo galimybes lyginti dviejų lyčių patyrimus, kita vertus, atvėrė kryptingesnės bei gilesnės studijuojamo fenomeno išgyvenimo analizės galimybes.

3. Lytinės raidos statusas: jau turinčios pirmąsias mėnesines dalyvės.

4. Savanoriškas sutikimas dalyvauti interviu.

5. Raštiškas tėvų leidimas dalyvauti tyrime (jo negavo viena norėjusi dalyvauti mergaitė iš Vilniaus. Tėvų atsisakymo duoti leidimą priežastys liko neaiškios).

6. Formalus psichologinės sveikatos kriterijus (neigiamas atsakymas į YSR11–18 klausimyno klausimą „*Ar šiuo metu turite kokių nors psichologinių problemų, dėl kurių lankotės pas gydytoją ar psichologą*?“ bei YSR11/18 klausimyno simptomų dalies atsakymai, patenkantys ne į ribos ar nuokrypio (klinikinę) grupes.

Dalyvių atrankai naudotas YSR11/18 (11–18 metų Jaunuolio klausimynas (*Youth Self Report, YSR11/18*) klausimynas yra vienas iš 2001 m. atnaujintos ASEBA metodikų grupės (CBCL, YSR ir TRF) klausimynų (Achenbach and Rescorla, 2001). YSR metodikos standartizacijos Lietuvoje darbai ir vertimai buvo atlikti remiantis tarptautiniais reikalavimais. Lietuviško vertimo patikimumas bei validumas buvo patvirtintas ankstesniuose Lietuvos mokslininkų darbuose (Žukauskienė ir Kajokienė, 2006; Kajokienė ir Žukauskienė, 2007; Žukauskienė ir kt. 2012). Minėtos metodikos sudarytos iš dviejų dalių, t.y. leidžia įvertinti vaiko adaptyvų elgesį (pomėgius, dalyvavimą sporto, užklasinėje veikloje) bei elgesio ir emocijų sunkumus. Dalyvių atrankai buvo naudojami tik antrosios (probleminės) dalies klausimų atsakymai. Ją sudarė 112 teiginių, leidžiančių įvertinti vaiko elgesio ir emocinius sunkumus, kurių kiekvienas vertinamas 3 balų skale: 0 – jei teiginys neteisingas, 1 – jei iš dalies ar kartais teisingas, 2 – jei dažnai ar labai dažnai teisingas pastarųjų šešių mėnesių laikotarpiu. Bendras tiriamojo asmens sunkumų įvertis (Bendrų sunkumų skalė) apskaičiuojamas sudėjus visų anketos teiginių įverčius. YSR klausimyne teiginiai grupuojami ir sudaro 8 empiriškai pagrįstas problemines skales (*Nerimastingumo / Depresiškumo*, *Užsisklendimo / Depresiškumo*, *Somatinių skundų*, *Socialinių sunkumų*, *Mąstymo sunkumų*, *Dėmesio sunkumų*, *Agresyvaus elgesio* bei *Taisyklių laužymo*) bei dar vieną papildomą skalę, pavadintą *Kitų sunkumų* skale, kuri sudaryta iš atskirų klausimų, neįeinančių nė į vieną skalę. Visi įvertinimai galėjo patekti į tris grupes: sveikų vaikų, ribos ir nuokrypio (klinikinę).

7. Heteroseksuali lytinė orientacija, apie kurią nebuvo klausima anketoje, tačiau tai paaiškėdavo iš dalyvių pasakojimų interviu metu.

Tokia dalyvių atrankos kriterijų logika atitinka atskleidžiamosios strategijos tyrimo esmę: neriboti galimybės atsirasti seksualumo potyrių viduriniojoje paauglystėje įvairovei.

Tyrimo dalyvės. 3 ir 4 lentelėse pristačiau tam tikras dalyvių charakteristikos: gyvenamą vietą, amžių visų susitikimų metu bei mėnesinių pradžios laiką (metais). Šis trejus metus trukęs tyrimas padėjo surinkti 25 pasakojimus. Visų interviu trukmę (minutėmis) pateikiau 6 lentelėje.

3 lentelė. Dalyvių socialinių santykių situacijos aprašymas

	Vardas	Šeimos sudėtis	Mėnesinių pradžia	Broliai, seserys	Ryšių su vaikinais pobūdis T1 metu
1.	Aistė	Abu tėvai	~11m.	Brolis (17 m.)	Pasimatymai, draugystės, PRR
2.	Delfina	Tik mama	13 m.	Brolis (23 m.)	Pirmų seksualinių santykių patirtis, PRR
3.	Džeinė	Tik mama	~10-11 m.	Sesuo (18 m.)	-
4.	Elena	Abu tėvai	13 m.	Sesuo (12 m.)	-
5.	Gertrūda	Abu tėvai	13 m.	Sesuo (20 m.)	Trumpa draugystė, PRR
6.	Indrė	Tik mama	13 m.	-	Pasimatymai, draugystė, PRR
7.	Ingrida	Tik mama	12 m.	Brolis (12 m.)	-
8.	Izabela	Abu tėvai	13 m.	-	Pirmų seksualinių santykių patirtis, pasimatymai, PRR
9.	Viktorija	Tik mama	11 m.	-	Pasimatymai, draugystės, PRR

Pastaba: Puberteto pradžios kriterijus šiame darbe atitinka mėnesinių pradžią. Trumpinys PRR nurodo „pirmuosius romantinius ryšius", o T1 – pirmos interviu bangos laiką 2011m.

Pirmosios bangos interviu (T1, 2011 m.) metu atlikau iš viso vienuolika interviu su devyniomis mergaitėmis. Su dviem dalyvėmis iš Vilniaus (Aiste bei Viktorija), netikėtai man pačiai, teko susitikti po du kartus, kadangi mergaitės į tyrimą MRU atvyko kartu, o interviu buvo trumpesni. Antrieji abiejų dalyvių interviu įvyko po 3 dienų, o gauta medžiaga pridėta prie pirmojo susitikimo transkripcijų, tad abi dalis analizavau kaip vientisą tekstą.

3 lentelėje pateikiau duomenis apie dalyvių šeimos sudėtį ir ryšių su vaikinais patirties įvertinimą. Kaip matyti iš šios lentelės, keturios iš devynių mergaičių gyveno pilnose šeimose (Gertrūda; Aistė; Izabela; Elena), tad tyrime tiek pirmojoje, tiek po metų, antrojoje interviu bangoje, dalyvavo truputį daugiau išsiskyrusių šeimų mergaičių. Realius tebesitęsiančius romantinius ryšius T1 metu turėjo trys dalyvės (Aistė, Viktorija ir Izabela), jų trukmė įvairavo nuo 3 savaičių (Viktorija, 15 m.) iki aštuonių mėnesių (Aistė, 15 m.). Dar trys dalyvės reikšmingų tarpasmeninių santykių su vaikinu buvo turėjusios praeityje. Dvi iš T1 dalyvių pasisakė, jog turinčios pirmųjų genitalinių seksualinių santykių patirties (Delfina ir Izabela).

4 lentelė. Dalyvių gyvenama vietovė ir amžius skirtingų tyrimo interviu metu

	Vardas	Vietovė	Amžius T1	Amžius T2	Amžius T3 (2013.02)	Amžius T3 (2013.06)
1.	Aistė	Vilnius	14 m. 9 mėn.	16 m.	-	-
2.	Delfina		15 m. 4 mėn.	16 m. 5 mėn.	-	17 m. 5 mėn.
3.	Džeinė	Vilnius	14 m. 4 mėn.	15 m. 5 mėn.	-	16 m. 5 mėn.
4.	Elena	Vilnius	15 m. 3 mėn.	-	-	-
5.	Gertrūda		15 m. 1 mėn.	16 m. 3 mėn.	16 m.11 mėn.	17 m. 3 mėn.
6.	Indrė	Vilnius	14 m. 7 mėn.	-	-	-
7.	Ingrida	Vilnius	14 m. 4 mėn.	15 m. 3 mėn.	16 m.	16 m. 4 mėn.
8.	Izabela		15 m.	16 m.	-	17 m.
9.	Viktorija	Vilnius	15 m. 2 mėn.	16 m. 5 mėn.	-	17 m. 5 mėn.

Iš 4 lentelės matyti, jog tyrimą pradėjo daugiau Vilniuje gyvenančių dalyvių, o pabaigoje ir vilniečių ir ne vilniečių mergaičių buvo po lygiai. Į akis krenta tai, jog visoms trims ne Vilniuje gyvenančioms dalyvėms T1 susitikimo metu jau buvo sukakę po 15 metų. Antroje interviu bangoje (T2) 2012 m. gegužę – birželį sutiko dalyvauti 4 iš 6 vilniečių mergaičių ir 3 ne Vilniuje gyvenančios paauglės (4 lentelė). Tyrimo nebetęsė vilnietės Indrė (14,5m.) ir Elena (15 m.). Atsisakymo dalyvauti priežastys taip pat liko nežinomos. Taigi, T2 grupę sudarė septynios dalyvės, su kuriomis susitikau po vieną kartą.

Trečios interviu bangos tyrime dalyvavo šešios mergaitės, nes vilnietė Aistė neatsiliepė į du pakartotinus kvietimus. Su dviem iš jų (vilniete Ingrida ir ne vilniete Gertrūda) susitikau papildomai 2013 m. vasario pradžioje, o po to dar kartą ir 2013 m. birželio mėn. pradžioje. Šie papildomi susitikimai su Ingrida ir Gertrūda padėjo man gauti detalesnius seksualumo patyrimo pasakojimus, nes abi paauglės gebėjo vaizdinga kalba perteikti išgyvenimus, reflektuoti pokyčius, turėjo savotišką „savo gyvenimo filosofiją“. Tai pravertė atliekant išsamią vienos dalyvės (Ingridos) seksualumo patirties studiją.

5 lentelė. Trečiosios bangos interviu (2013m.06.) dalyvių įvairiapusės patirties aprašymas

	Vardas	Mokyklos keitimas	Romantinių ryšių patirtis	Kiti reikšmingi pokyčiai
1.	Izabela	9 kl. įstojo į gimnaziją	Antras romantinis ryšys	Modelio darbo siekimas, labai pagerėjo santykiai su mama.
2.	Delfina	10 kl. išėjo į profesinę mokyklą	Antras romantinis ryšys	Gyvena su draugu, mokėsi prastai, rūkė, mažiau gėrė.
3.	Ingrida	-	Nutrūko pirmasis romantinis ryšys; mėginimai flirtuoti	Mirė tėvas (tėvai buvo išsituokę), pagilėjo santykiai su mergaitėmis.
4.	Viktorija	10 kl. išėjo į profesinę mokyklą	Daug mėginimų, trys ilgesni romantiniai ryšiai	Nustojo vartoti alkoholį, pagerėjo santykis su mama, ėmė tvarkytis namuose.

5 lentelės tęsinys.

5.	Džeinė	9 kl. įstojo į gimnaziją	Nutrūko pirmas romantinis ryšys	Neteko senelės, nutrūko santykiai su tėvu, pagerėjo santykiai su bendraamžiais, apsisprendė mokytis Lietuvoje.
6.	Gertrūda	9 kl. įstojo į gimnaziją	Turėjo tris romantinius ryšius	Mokėsi labai gerai, fotografavo, kiek nutolo nuo mamos, retkarčiais rūkė.

2.3.2. Tyrimo eiga

Tyrimo procedūra. 2011 m. kovo – gegužės mėn., padedant mokyklų psichologams, dviejose Vilniaus mokyklose ir vieno Lietuvos regiono administracinio centro dviejose mokyklose buvo paskelbta informacija apie numatytą tyrimą. Mokyklos psichologės po pamokų organizavo du susitikimus su dviejų atskirų klasių mergaitėmis ir informavo jas apie galimybę dalyvauti šiame tyrime. Lankstinukus (12 priedas) su tyrimo aprašymu bei tyrėjos duomenimis pasiėmė tik susidomėjimą parodžiusios merginos. Iš viso buvo išdalinta 10 lankstinukų. Norą dalyvauti pareiškė septynios aštuntokės vilnietės, iš kurių šešios gavo tėvų leidimus. Priežasties, kodėl viena iš norinčių mergaičių negavo leidimo, sužinoti nepavyko. Tuo pačiu būdu buvo išdalinti dar penki kvietimai viename iš Lietuvos miestų ir prie dalyvių prisijungė dar trys mergaitės, kurios pačios susisiekė su tyrėja. Kiekviena į kvietimą atsiliepusi paauglė gavo du vokus, kurių viename buvo tėvų leidimo dalyvauti tyrime forma (16 priedas), o kitame – Jaunuolio savęs vertinimo klausimynas (YSR11/18), sutikimo dalyvauti tyrime forma (14 priedas) ir trumpa anketa (13 priedas) su klausimais apie šeimos sudėtį, savo pubertetinės raidos statuso vertinimu bei apie romantinių santykių istoriją. Visos 9 dalyvės užpildė YSR11-18 formą ir, sėkmingai atitikusios visus anksčiau pristatytus atrankos kriterijus, buvo pakviestos į pirmąjį interviu. Iki tyrimo pradžios tyrėja jokių ryšių su jomis neturėjo. Gerbiant dalyvių konfidencialumą jų vardai buvo pakeisti, o slapyvardžius mergaitės pasirinko pačios.

6 lentelėje yra pateikiama visų pagrindinio tyrimo metu atliktų interviu trukmė. Vidutiniškai tai buvo apie 90 min pokalbiai. Trumpiausias truko 62 min (Ingrida (15 m.), T2), ir ilgiausias – 124 min (Džeinė (15 m.), T2). Visi susitikimai buvo įrašinėjami, ir tam buvo gauti dalyvių sutikimai ir tėvų leidimai. Susitikimai vyko su kavos pertraukėlėmis, pabaigoje mergaitės galėjo tyrėjai užduoti rūpimus klausimus. Dvi dalyves (Indrę (14,5 m.) ir Gertrūdą (15 m.)) į pirmąjį susitikimą su tyrėja palydėjo mama. Tarpusavyje pažįstamos vilnietės Viktorija (15 m.) ir Aistė (14,5 m.) atėjo kartu, tad tą dieną įvyko du interviu ir viena mergina laukė kitos už durų. 6 lentelėje pateikiama visų interviu trukmė minutėmis.

Interviu eigą orientuojantis klausimų planas yra pateiktas 11 priede. Dalyvėms pateikti klausimai buvo sudaryti orientuojantis į išsikeltus tyrimo klausimus. Klausimų planas buvo tik kiekvieno pokalbio orientyras, leidžiantis per daug nenukrypti nuo studijuojamo dalyko ir kartu nevaržyti dalyvių laisvų asociacijų, pasakojimo turinio. Pusiau struktūrinio interviu klausimai buvo užduoti po trumpo tyrėjos prisistatymo ir padėkos už dalyvavimą, kad dalyvės galėtų apsiprasti. Toliau buvo prašoma daugiau papasakoti apie save, šeimą bei pomėgius. Vėliau buvo užduodami jautresni ir intymesni kausimai, labiau susiję su tyrimo tema, pvz.: „*Ką tau reiškia būti seksualia paaugle?*“ bei „*Kaip manai, kaip (kokiu būdu) tavo seksualumas atsiskleidžia kasdieniniame gyvenime?*“ Susitikimai su mergaitė-

mis vyko su pertraukėlėmis, kurių metu buvo vaišinamasi bandelėmis, kava ar gaiviaisiais gėrimais. Kiekvieno pokalbio metu tyrėja rasdavo progą pasiteirauti, ar mergaitė jaučiasi komfortiškai, kalbėdama atvirai, ar galima tyrimą tęsti. Nė viena iš dalyvių nenorėjo nutraukti pokalbio. Interviu paprastai buvo baigiamas dalyves „*nujautrinančiu*" pasiteiravimu, kaip jaučiasi po susitikimo ir kokius kausimus norėtų užduoti tyrėjai, kokių planų turi vasarą. Trečiosios interviu bangos susitikimų pabaigoje (2013 m. birželio mėn.) dalyvėms užduodavau klausimą, „*ar dalyvavimas tyrime turėjo kokį nors poveikį savo seksualumo suvokimui"*?

6 lentelė. Pagrindinio tęstinio kokybinio tyrimo dalyje atliktų interviu trukmė

	Vardas	Interviu trukmė T1 2011 m.	Interviu T2 2012 m.	Interviu T3 (2013.02.)	Interviu T3/T4 (2013.06.)
1.	Elena	86 min	-	-	-
2.	Indrė	77 min	-	-	-
3.	Aistė	71 min (1d.); 41min (2d.) = 112 min	86 min	-	-
4.	Gertrūda	66 min	112 min	66 min	54 min
5.	Ingrida	99 min	107 min	62 min	58 min
6.	Delfina	79 min	84 min	-	84 min
7.	Džeinė	109 min	124 min	-	93 min
8.	Izabela	92 min	96 min	-	54 min
9.	Viktorija	65 min (1d.); 45 min (2d.) =110 min	80 min	-	55 min

2.3.3. IFA kaip duomenų rinkimo ir analizės metodas

Iš visų galimų kokybinių tyrimų metodų buvo pasirinktas Interpretacinės Fenomenologinės Analizės metodas (toliau tekste IFA) (anglų k. – *interpretative phenomenological analysis),* sukurtas J. A. Smith (1996). IFA turi dvigubą paskirtį: yra duomenų rinkimo būdas ir kokybinės duomenų analizės metodas (Smith, et al., 2009). Išanalizavus IFA tyrimų kokybę vertinančius straipsnius (Brocki and Wearden, 2006), buvo įsigilinta į visus šio metodo privalumus bei ribotumus ir priimtas sprendimas būtent šį metodą taikyti atliekant klausimų atsakymų tyrimą.

Interpretacinės fenomenologinės analizės metodo pasirinkimą lėmė šie argumentai: a) pakankamai aiškiai išdėstyta analizės procedūra, paliekanti tam tikrą laisvę tyrėjui (interpretacijos kaip meno aspektas) ir kartu nurodanti būtinus atlikti analizės etapus (pakartojamumo ir kokybės *patikros* galimybė) (Smith et al., 2009); b) autoriai pateikė gana išsamų filosofinį metodo, kildinamo iš fenomenologijos ir simbolinio interakcionalizmo tradicijų, pagrindimo aprašymą ir tai įgalina bei padrąsina mažiau patyrusį tyrėją imtis kokybinio metodo kaip pagrindinio instrumento rinkti bei analizuoti duomenis; c) IFA yra pritaikytas ir tęstiniams tyrimams, t.y. fenomeno pokyčiams interpretuoti (Shirani and Henwood, 2011; Smith, 1999; Powell et al., 2009); d) metodas atsirado psichologijos disciplinoje ir yra sparčiai plintantis sveikatos psichologijos srityje, vadybos moksle, sporto psichologijoje, edukologijoje; e) iš kitų metodų IFA išsiskiria pritaikomumu nagrinėti kūniškumo dimensiją (Smith, 1999; Allen-Collinson, 2009; Matulaitė, 2013); f) tinka paauglių tyrimams (Roose and John, 2003; Aisbett et al., 2007).

Kaip teigia vieni iš pagrindinių IFA metodologijos atstovų, IFA nėra tiesiog aprašomoji metodologija (Larkin, Watts and Clifton, 2006; Smith et al., 2009), bet siekia pateikti naujas įžvalgas diskusijoje su jau egzistuojančia psichologine teorija. IFA, kaip duomenų analizės procesas, nėra griežtai apibrėžtas tyrimo proceso etapas. Realybėje tai yra nuolat sąmonėje ir laike besitęsiantis procesas, išeinantis už tyrimo projekto ribų. Hermeneutinėje tradicijoje duomenų interpretacija susijusi ir su rašymo procesu, radinių apibendrinimo etapu, kai įžvalgos iškyla ir papildo pradiniuose analizės etapuose atrastus sąryšius. Patyrimo prasmės kūrimas (ir perkūrimas) orientuoja tyrėją į tam tikrą ontologinę poziciją, tai yra būdą, kuriuo atsiskleidžia tyrėjo santykis su dalyviu ir jo išgyvenama socialine realybe.

IFA remiasi F. D. Shleiermacherio, W. Dilthey ir H. G. Gadamerio darbais bei P. Ricoeur hermeneutika. IFA derina savyje dvi fenomenologinės filosofijos tradicijas: aprašomąją fenomenologiją bei hermeneutiką ir iš dalies yra veikiama simbolinio interakcionizmo srovės. Metodo autorius J. Smith teigė, kad IFA yra „*pastangos atskleisti prasmes, glūdinčias pasakojimuose, naudojant interpretacinį įsitraukimą į tekstus ir transkriptus*“ (1997, p.189).

IFA, nors ir remiasi dalyvio požiūriu (empiriniais interviu duomenimis), kartu siūlo ir abstraktų tyrėjo žvilgsnį (interpretuojančią įžvalgą) į dalyvio *išgyvenamą* santykį su savimi ir supančiu pasauliu.). IFA yra pagrįstas prielaida, jog *tyrėjas yra duomenų rinkimo instrumentas*" (Mertens, 1998, p. 175). Anot metodo tyrėjų, išskirtinė epistemologinė IFA pozicija sudaro prielaidas IFA būti ir aprašomųjų, ir paaiškinamųjų mokslo žinių kūrėja (Willig, 2001; Smith, 1999).

Kadangi IFA remiasi ideografiniu dėmesiu analizės procesui, tai IFA tyrimuose renkama nedidelė, pakankamai homogeniška grupė (Smith et al., 2009). Mažos grupės pasirinkimas yra ne atsitiktinis, o metodologiškai reikšmingas, nes pasirinktas duomenų analizės metodas reikalauja išsamaus kiekvieno atvejo nagrinėjimo atskirai (ideografinis principas), o tyrimo dalyviai „*turi „reprezentuoti“ perspektyvą, bet ne populiaciją*“ (Smith et al., 2009, p. 49). Interpretacinės fenomenologinės analizės autoriai teigia, jog kiekvienu atskiru atveju reikia atsižvelgti ne į tyrimo dalyvių skaičių, o į bendrą atliktų interviu, kurie atskleidžia realistines sukauptų duomenų apimtis (Smith, et al., 2009), skaičių.

2.3.4. Tyrimo interviu

Duomenys apie paauglių mergaičių seksualumo patirtį šiame tyrime buvo renkami pusiau struktūrinio interviu būdu. Pusiau struktūrinis interviu yra vienas dažniausių instrumentų kaupiant duomenis įvairaus pobūdžio psichologiniuose kokybiniuose tyrimuose (diskurso analizėje, grindžiamojoje teorijoje, A. Giorgi fenomenologinėje analizėje) (Willig, 2001). Pusiau struktūrinis interviu pripažintas tinkamu duomenų rinkimo metodu, kai tyrėjui yra svarbu suprasti prasmių gilumą, o tyrimas visų pirma yra nukreiptas į įžvalgas bei supratimą (Gillham 2000; Legard et al., 2003).

Pusiau struktūrinis interviu pasižymi dviem privalumais: klausimai neleido man, kaip tyrėjai, labai nutolti nuo tyrimo klausimų ir kartu *nukreipė* dalyvių mintis bei asociacijas tiriamo fenomeno linkme. Šio duomenų rinkimo būdas leido kelti pagrindinius atvirus klausimus, o po to ir atsakymus pagilinančius klausimus. Taip tyrėja galėjo gyvai „*sekti paskui kiekvieną dalyvę“,* o kiekvienas atskiras interviu pateikdavo ir bendrų, ir unikalių paaugliško gyvenimo ypatybes nusakančių detalių. Kitas privalumas – tam tikras interviu eigos lankstumas, spontaniškumas, kai pati mergaitė nevaržomai pasirinkdavo, kaip ir

kiek giliai atsakyti į tyrėjos užduotus atviro pobūdžio klausimus. Tokį pasirinkimą lėmė ir faktas, jog ši duomenų rinkimo technika yra dažniausiai taikoma IFA studijose (Smith et al., 2009) bei gerai atitinka hermeneutinę fenomenologinę tyrimo epistemologiją. Pasirenkant šį duomenų rinkimo būdą, teko priimti ir jo ribotumą: tokia dialogo forma labai priklausoma nuo konteksto, dalyvio – tyrėjos santykio, tyrėjos gebėjimo užmegzti kontaktą ir kitų nenumatytų detalių (pvz., įtampos dėl stacionarios garso įrašymo technikos gedimo, kaip tai atsitiko Džeinės T1 interviu pradžioje).

Norėčiau pabrėžti, jog IFA tyrimų su paaugliais nėra daug (išskyrus Foster, 2009, Roose and John, 2003, Aisbett et al., 2007; Coleman and Cater, 2005; Shaw et al., 2009; Colton and Pistrang, 2004). Tačiau jie parodė, kad IFA bei interviu metodas gali būti sėkmingai pritaikytas ir šiame tyrime su paaugliais, išskyrus tai, jog tyrėjas paprastai yra kiek aktyvesnis nei pokalbiuose su suaugusiais asmenimis, o gaunama informacija mažiau nuosekli ar išsami, tad visą laiką tenka pateikti patikslinančių arba *„ar teisingai tave supratau, kad tu ...“* klausimų. Kaip seminaro Vilniuje metu aiškino IFA bendraautorius M. Larkin (2013 m. vasario 9 d., VU), nepaisant to, jog tokios studijos itin reikalingos, nedidelis paauglių studijų kiekis susijęs su tuo, jog paauglių atsakymai nėra tokie išsamūs kaip suaugusiųjų, stokoja gilumo, o tai labai apsunkina jų teisingą interpretavimą.

2.3.5. Šio tyrimo interviu ribų apmąstymas

Vienas iš pagrindinių praktinių iššūkių, iškilusių man atliekant tyrimą, buvo kryptingas susitikimo su dalyviais kaip tyrimo medžiagą pateikiančiais, bet ne psichologinių sunkumų turinčiais asmenimis, pokalbio ribų išlaikymas. Tai yra, kaip tyrėja ir klinikinė praktikė, turėjau nuolat būti akyla ir reflektuoti skirtumus tarp klinikinio ir tyrimo interviu situacijų. Vienas iš pagrindinių fenomenologinių tyrimų interviu ir klinikinio interviu skirtumų tas, kad fenomenologiniame interviu dėmesys pirmiausia sutelktas į fenomeną, apie kurio patyrimą dalyviai pasakoja, ir mažiau kreipiamas dėmesys į patį pasakotoją, pateikiantį šiuos patyrimus. Deja, realybėje teorinį žinojimą pritaikyti buvo ne taip ir paprasta. Tad tyrimo eigoje pasitaikė klaidų: kai dialogas vykta tarsi „savaime suprantama“ tėkme, tie neaiškūs riboženkliai kartais buvo ir peržengiami. Tokią subtilią būseną gerai iliustruoja situacija, susiklosčiusi pirmajame susitikime 2011 m. su Gertrūda (15 m).

G: (eil. 80) *Man parodo pirštą ir aš juokiuosi. Ir mane visi žino kaip iš visko besijuokiančią ir linksmą. Aš ... prie draugių esu labai ... atsipalaidavusi būnu, būnu tikriausiai savim. O prie kitų būnu, stengiuosi būti rimta, nes, na, nelabai kam patinka tos „palaidos balos“ panelės.*

Tyr: (eil. 84) ***Bet tikriausiai tu esi labai jautri... Besijuokiantys žmonės būna jautrūs!***

G: (eil. 85) *Labai!* [jos akys sudrėksta]

Tyr: (eil. 86) ***Tas žodis labai yra svarbus. Ne šiaip sau „jautrūs“, bet labai jautrūs žmonės. O dėl ko tu nerimauji labiausiai? Kas tave neramina kaip žmogų?***

G: (eil. 88) *Hmm... kad gal pereisiu į kitą mokyklą, nerasiu draugų arba hmm... susipyksiu su kuo nors ir bus ... labai nefaina* [sako liūdnai].

Tyr: (eil. 89) ***Papasakok, į kokią mokyklą tu dabar keliausi?***[11]

11 Dalyvių kalba visose citatose netaisyta.

Tyrėja greitai atpažinusi galimai pokalbio pakrypimą ne fenomeno tyrimo, o emocijų atspindėjimo ir empatizavimo linkme, nenorėdama tęsti ir prisiimti konsultantės vaidmens, klausimą užbaigia neutraliau, nesusiedama su tyrimo situacijoje pasirodžiusiu susijaudinimu (emocine prasme): „*O dėl ko tu nerimauji labiausiai? Kas tave neramina? Kaip žmogų?*" - taip pokalbis vėl grąžinamas į pageidaujamą interviu tėkmę (eil. 88).

Šis pavyzdys parodo, kaip nejučiomis tyrėjos pozicija pereina į empatiškos konsultantės (eil. 84) poziciją, pradžioje pastebinčios ne dalyvės būsenų kitimą dvejose skirtingose situacijose (akcentas į turinį) ir kt., bet galimą dalyvės, kaip asmenybės, senzityvumą. Pavadinu ją „jautria", nors tiesiogiai tekstas to neatskleidžia. Tai galima būtų pavadinti klaida arba „*interpretacija iš išorės*" (Smith et al., 2009), paremta daugiau klinikiniu tyrėjos patyrimu, nuojauta ir turimų klinikinių praktinių pastebėjimų apibendrinimu, tačiau tiesiogiai susijusia su interviu situacija. Fenomenologinio hermeneutinio tyrėjo pozicija to nereikalauja ir netgi pabrėžia būtinybę nenutolti nuo dalyvio asmeninio patyrimo. Ši interviu ištrauka rodo, kad praktiškai to sunku išvengti.

2.3.6. Tyrimo duomenų tvarkymas

Duomenų analizė vyko laikantis metodologinių reikalavimų (Smith, 2011; Smith et al., 2009). Analizė vyko šiais etapais:

1. Transkribavimas. Šiame etape buvo įsigilinama į tai, kaip dalyviai kalbėjo apie save: jų toną, ritmą, pauzes, temų pokyčius. IFA reikalauja detalios ir išsamios interviu transkribavimo medžiagos (teksto), kuris ir yra analizės objektas. Tad jame privalo būti pažymėta ir kai kurios esminės dalyvių interakcijų vietos (juokas, juokas ir verksmas, tyla, akivaizdus nuotaikos pasikeitimas ar kt.) (Smith and Osborn, 2003, p. 64).

2. Pirmas žingsnis. Daugkartinis skaitymas arba „panirimas į gelmę". Šiame etape laikytasi pagrindinių fenomenologinio tyrimo nuostatų: atvirumo medžiagai (šiuo atveju interviu tekstui) ir vengiama parodyti savo asmeninių nuostatų ar įsitikinimų apie gyvenimą, apie fenomeną. Fokusuoto skaitymo tikslu buvo siekiama kuo geresnio teksto prasmės supratimo ir pajautimo. Perskaičius kiekvieną tekstą atskirai ir iki galo bent 2–3 kartus, laisvu stiliumi užrašomos pastabos, išgyvenimai ir mintys. Šios refleksyviosios pastabos buvo susijusios su tyrėjo jausmais arba su tiriamo fenomeno ypatumais.

3. Fenomenologiniai komentarai (Smith et al., 2009) arba kodavimas (Smith and Osborn, 2003) . Šiame etape buvo išryškinama asmeninė dalyvio patirtis ir dėl to kodavimas atliekamas „linija po linijos" būdu, pažymint pasisakymo esmę, kuri tiesiogiai siejosi su tyrimo klausimu. Buvo išskirti tyrimo dalyviams svarbūs įvykiai, reikšmingi emociniai išgyvenimai ir pasikartojančios temos. Tai pirmosios hipotetinio pobūdžio įžvalgos, kurios vėliau dar buvo tikslinamos. Šis etapas buvo susijęs su dėmesio perkėlimu nuo tyrimo dalyvio kalbos prie bendresnės psichologinės kalbos ir reikalavo daugiau kūrybiškumo, intensyvesnės interpretacinės veiklos, susijusios su kodavimu (Smith, et al., 2009; Šalaj, 2012). Buvo stengtasi išvengti pernelyg didelio abstrahavimo, nutolimo nuo empirinės medžiagos.

4. Trečias žingsnis - interpretacinė analizė, kurios tikslas - sudaryti pagrindinių temų sąrašą. Remiantis fenomenologinės analizės pastabomis, buvo suformuotos įžvalgos, susietos su jas atitinkančiais psichologiniais fenomenais. Taip panaudojant psichologijos mokslo terminus buvo suformuluotos fenomeną aprašančios temos. Šiame etape induk-

tyviai ieškoma to, kas bendra tarp kelių fenomenologinių pastabų ir kaip jas būtų galima integruoti – prasmingai konceptualizuoti. Interpretacinės analizės tikslas – praplėsti požiūrį į akivaizdžius reiškinius, įžvelgiant naujas (kartais vadinamas latentinėmis) reikšmes, kurių pačios dalyvės galėjo ir nesuvokti. Dažnai tyrėja darė pastabas (patikslindama jas teksto citatomis), laikydamasi hermeneutinio principo „dalis ir visuma", ieškodama temai „įrodymų" viso interviu metu.

Sudarytų temų sąrašas, kuris pradžioje atspindėjo chronologinę interviu eilę (Smith and Osborn, 2003, p. 71), vėliau buvo peržiūrimas ir susiejamas dar aukštesniu abstrahavimo lygiu, tai yra labiau analitiškai ir teoriškai – jungiant jas į temų „kekes"[12]. Taip galiausiai kiekvienai dalyvei buvo sudaryta sava fenomeno reikšmių struktūra, geriausiai atspindinti konkrečios dalyvės perspektyvą (arba fenomenologine reikšmė – jos horizontą). Temų „kekė" yra kiekvienos dalyvės „aukščiausias" abstrahavimo lygmuo. 3–10 prieduose pateikiami tokių struktūrinių lentelių pavyzdžiai. Analizės metu keletas temų gali likti nuošalyje, nes jos netinkamos kuriamai struktūrai arba nėra pakankamai turtingos įrodymų konkrečiame interviu tekste (Smith and Osborn, 2003). Pabaigus vienos dalyvės pasisakymo temų struktūravimą, pereidavau prie kito atvejo. Buvo laikomasi principo, jog į kiekvieną naują tekstą žvelgiama kaip į atskirą ir nesikartojantį.

5. Ketvirtas žingsnis. Indukcinė skirtingų atvejų analizė. Vienas iš sudėtingesnių analizės vietų, kai pavienio dalyvio medžiaga turi būti integruojama į kitų dalyvių medžiagą. Šiame etape atskiriems atvejams parengtos struktūrinės fenomeno lentelės buvo sujungiamos į vieną bendrą struktūrą. Remiantis IFA metodu, duomenų analizės tikslas – ne tik paprasto temų sąrašo sudarymas, bet hierarchinės temų (reikšmių) struktūros, kurioje išryškinamos trys keturios esminės temos (metatemos), sukūrimas. Metatemą sudaro keletas bendrumu pasižyminčių „kekių", paremtų empirine medžiaga, tai yra gerai parinktomis teksto citatomis. Metatemos atitinka ypatumus, esmingai atspindinčius tyrimo klausimą ir tiriamą fenomeną. Nuspręsti, kurios atskirų dalyvių medžiagoje išryškintų „kekių" taps prioritetinėmis, autorei tapo gana daug streso ir nerimo keliančiu darbu. Teko stebėti, kurios temos yra išsamesnės, kad kiekvienos dalyvės pasisakymų medžiaga būtų įtraukta į galutinę fenomeno temų struktūrą – dalyvė būtų reprezentuojama kiekviename metatemų lygmenyje.

6. Rašytinis fenomeno paveikslas. Remiantis IFA, galutinis analizės produktas sudarytas iš dviejų dalių: jungtinės teminės fenomeno reikšmių struktūros (lentelės) ir rašytinio fenomeną aprašančio bei interpretuojančio teksto, išryškinančio prasmes, būdingas dalyvių patirčiai. Tad šiame etape kiekviena atskiros dalyvės teminė fenomeno struktūra buvo trumpai aprašoma, taip ją paverčiant jau tyrėjo perdirbta fenomeno rašytine interpretacija, kuri vėliau buvo analizuojama psichologijos mokslo žinių šviesoje. Šiame etape schematizuota struktūrinė forma verčiama naratyvu, išryškinat skirtumą tarp to, ką pasakė dalyvis, ir mano sukurtos interpretacijos (Smith et al., 2009; Smith and Osborn, 2003).

2.3.7. Tyrimo etika

Šio tyrimo aplinkybės suponavo padidėjusį dėmesį tyrimo etikai bei dalyvių apsaugai. Visos pagrindinio tyrimo proceso procedūros buvo aprobuotos MRU Psichologijos

12 Terminą „kekės" pirmoji pasiūlė dr. A. Matulaitė (2013).

katedros Etikos komitete (2011m. kovo 8 d.). Tiriamosios dalyvavo savanoriškai ir neatlygintinai. Nei pačioms dalyvėms, nei jų tėvams nebuvo suteikta jokia klaidinanti informacija apie tyrimo tikslus ar rezultatų pateikimo formą. Detaliau pristatomi esminiai etikos principai, kurių buvo laikomasi šiame tyrime bendraujant su paauglėmis (Sacks and Westwood, 2003; Žydžiūnaitė, 2011):

Teisė nebūti pažeistai. Paauglės gavo patikinimą, jog dalyvavimas tyrime neturės žalingos įtakos jų fizinei, socialinei ar psichinei sveikatai, tačiau gali sukelti nedidelį diskomfortą dėl intymaus klausimų pobūdžio. Jeigu kiltų abejonių dėl klausimų tinkamumo ar atitikimo dalyvių įsitikinimus (mergaitės buvo raštiškai įspėtos), tai gali nutraukti interviu bet kuriuo metu be būtinybės paaiškinti priežastis (priedas 16). Siekdama apsaugoti dalyves nuo psichologinio pažeidžiamumo, stengiausi stebėti dalyvių reakcijas į užduodamus klausimus, o interviu metu bent vieną kartą pasiteiraudavau apie jų savijautą. Nei viena dalyvė nenutraukė tyrimo interviu metu. Po interviu dalyvių buvo prašoma pasidalinti savo mintimis. Joms buvo sudaryta galimybė pasilikti po pokalbio tiek, kiek reikia, jog pasijustų baigusios pokalbį.

Po pirmojo interviu visos dalyvės gavo voką, kuriame buvo lapas su padėka bei informacija apie paaugliams teikiamas psichologinės pagalbos paslaugas. Jos buvo paragintos parašyti el. laišką ar SMS, jeigu manytų, jog po tyrimo tikrai jaučia įtampą. Nė viena dalyvė nepasinaudojo tokia galimybe.

Teisė būti saugiai. Visas tyrimo dalyves patikinau, jog pateikta informacija nebus panaudota prieš jas ar perduota trečiai pusei (pvz., mokyklai, mokyklos psichologei ar tėvams). Pokalbio metu buvo siekiama išvengti „galios" pasireiškimo, kai, argumentuojat tyrimo klausimais, paauglės dalyvės būtų primygtinai spaudžiamos atskleisti asmeninę informaciją. Stengiausi retkarčiais „atsitraukti", jei po užduoto klausimo stodavo tyla arba buvo galima justi emocinį pasimetimą, nežinojimą, kaip atsakyti. Stengiausi palaikyti adekvačią bendradarbiavimo atmosferą, nesistengiant jos paversti draugiška ar itin pozityvia. Dviejų dalyvių mamos (Gertrūdos ir Indrės) palydėjo savo dukras į pirmą susitikimą. Jos norėjo patikrinti, ar tyrimas nėra apgaulė ir ar nėra grėsmės jų dukterų saugumui.

Tyrimo naudingumas. Dalyvės sąmoningai sutiko dalyvauti, nes tai pasirodė svarbu joms pačioms. Kaip paaiškėjo, mergaitės norėjo išsakyti savo nuomonę. Dalyvės suvokė, kad jų dalyvavimas konkrečiame tyrime prisideda prie seksualumo raidos tyrimų Lietuvoje. Tyrėja atvirai pateikė informaciją, kokiose mokslo renginiuose ketinama viešinti susistemintus rezultatus ir gavo raštiškus sutikimus viešinti medžiagą publikuojant ją moksliniais tikslais.

Privatumas. Privatumas, kuris leidžia asmeniui kontroliuoti situaciją bet kuriuo būdu tiesiogiai atskleidžiant informaciją apie save (Lowrance, 2003), itin svarbus atliekant apklausas, susijusias su intymios informacijos pateikimu. Privatumo principo buvo laikomasi parenkant tyrimo susitikimo vietą (Sacks and Westwood, 2003). Vilniuje interviu vyko po pamokų MRU psichologijos laboratorijoje, už dviejų uždarų durų, siekiant maksimaliai sukurti saugumo bei privatumo atmosferą. Ne Vilniuje susitikimai vykdavo privačiame psichologo kabinete, kurį kolegos užleido tyrėjai. Šis kabinetas turėjo bendrą laukiamąjį su greta įsikūrusio privataus gydytojo konsultanto kabinetu, tad interviu buvo stengiamasi atlikti po darbo valandų arba savaitgaliais, siekiant maksimaliai garantuoti tyrimo dalyvių emocinį saugumą bei perteikiamos informacijos konfidencialumą.

Kadangi privatumas nurodo ir asmens teisę į teisingą, pagrįstą ir slaptą informacijos (pasisakymų, tapatybės identifikavimo, psichologinių duomenų) panaudojimą, tai visos tyrimo dalyvės buvo informuotos, jog tyrimas vyksta mokslo žinių gilinimo labui, bet ne asmeniniam smalsumui tenkinti, ir jos pačios turi nuspręsti, kiek atvirai atsakinės į tyrėjos klausimus. Vadovaujantis šiuo etikos principu, visa su tyrimu gauta informacija buvo perkelta į asmeninį tyrėjos kompiuterį, kompiuterinės bylos su tyrimo medžiaga buvo koduotos slaptažodžiais, o visa medžiaga prieinama tik tyrimą vykdžiusiai disertantei.

Konfidencialumas. Konfidencialumas, anot etikos klausimus nagrinėjančios literatūros, susijęs su tyrėjo įsipareigojimu apsaugoti pasitikėjimo situacijoje atskleistą privačią dalyvių informaciją nuo paviešinimo (Lowrance, 2003; Sacks and Westwood, 2003). Šiame tyrime dalyvėms bei jų tėvams buvo raštiškai garantuota, jog jokia interviu metu gauta informacija nebus platinama; kad neapdorota informacija nebus prieinama nė vienam su tyrimu nesusijusiam asmeniui; jog pristatant duomenis publikacijose, konferencijose ar pačioje disertacijoje nebus atskleidžiama nei jų tapatybė, mokyklos ar mikrorajono pavadinimas, nei kita aiški informacija, leidžianti jas identifikuoti. Siekiant garantuoti duomenų konfidencialumą, dalyvių demografiniai duomenys buvo saugomi atskirai nuo interviu tekstų transkripcijų tam, kad jų nebūtų galima susieti su konkrečia dalyve. Taip pat slepiant dalyvavusių mergaičių tapatybes, jos pačios galėjo pasirinkti slapyvardžius.

Teisingumas. Tiriamųjų atranka buvo pagrįsta metodologiškai pagrįstais kriterijais, nesiremta naudos ar kompromiso faktoriais. Siekta, kad tyrime dalyvautų asmenys, gebantys perteikti savo patirtis. Mergaitės galėjo klausti papildomų kausimų apie tyrimo eigą, organizavimą ar duomenų panaudojimą ateityje. Visą tęstinio tyrimo laiką buvo stengiamasi palaikyti pagarbius ir orius santykius, tačiau jie nebuvo familiarūs.

2.3.8. Tyrimo kokybės užtikrinimo procedūros

IFA metodui radinių kokybės klausimas aktualus kaip ir visiems kitiems mokslo žinių gavimo metodams. Tad problemos, kylančios dėl išskirtų temų ar interpretacijų pagrįstumo, artimos visiems kokybinių tyrimų metodologija paremtiems tyrimams. Kadangi dažniausios kokybinių tyrimų problemos sietinos su tyrėjo subjektyvumu, tai šiame darbe buvo vadovautasi L. Yardley (2000) suformuluotais kriterijais, kuriais remiantis siekiama pagerinti atliekamo tyrimo patikimumą: a) *jautrumas* kontekstui; b) tyrėjo *pasirengimas*; c) tyrimo *skaidrumas* ir *vientisumas*; d) tyrimo *indėlis* ir *praktinis svarbumas*. Žemiau šie kriterijai yra detaliau pristatomi:

a) jautrumas kontekstui. Tyrėja suvokia pasirinkto disertacinio darbo tematikos aktualumą visuomenei ir savo socialinę atsakomybę interpretuojant ir viešinant gautus radinius. Kita vertus, pripažįstu, jog nepilnametės dalyvės yra lengvai pažeidžiamos ir skyriau daugiau dėmesio etikos procedūrų įtvirtinimo klausimams - pačių mergaičių bei jų tėvų (globėjų) teisių garantavimui. Siekiau maksimalaus tyrimo procedūrų aptarimo skaidrumo bei atvirumo;

b) tyrėjo pasiruošimo dimensija buvo realizuojama tyrėjos kompetencijos atlikti mokslinius tyrimus ugdymu. Pradėdama disertacinį tyrimo projektą, autorė jau turėjo patirties atliekant kiekybinius reprezentacinius psichologinius tyrimus (Žukauskienė ir Kajokienė, 2006), tačiau neturėjo kokybinių tyrimų atlikimo patirties. Doktorantūros studijos, kurių metu vyko įvairūs metodologiniai seminarai, specialios literatūros skaity-

mas bei praktinės stažuotės užsienyje padėjo įgyti trūkstamų kokybinių tyrimų atlikimo kompetencijų;

Tyrėjos kompetencija buvo ugdoma šiuose 2009 m. – 2013 m. vykusiuose mokymuose:

1. „Everyday Life in the Study of Persons Learning“ (prof. T. Ingold, prof. K. Ellegard, prof. A. Andenaes, 2009 m. lapkritis, Danija: Kopenhaga).
2. „An Introduction to Interpretative Phenomenological Analysis. A workshop“ (dr. R. Shaw, prof. P. Flowers, 2010 m. kovas, Astono universitetas. Didžioji Britanija: Birminghemas).
3. „Research training Programme at UCL sponsored by International Psychoanalytic Association“ (prof. P. Fonagy, UCL, 2010 m. rugpjūtis. Didžioji Britanija: Londonas).
4. „Interpretacinė fenomenologinė analizė“ (dr. A. Matulaitė, 2011m. vasaris. Vilnius: VU).
5. Trijų mėnesių stažuotė Stokholmo universitete, Edukologijos departamente (2012 m. sausis–kovas) pas prof. G. Karlsson, kuris yra sukūręs artimą IFA fenomenologinį-psichologinį metodą (Karlsson, 1995).
6. „Tarpdisciplininė kokybinių tyrimų metodologijos laboratorija“ (prof. dr. V. Žydžiūnaitė, doc. dr. R. Bubnys, dr. J. C. Clark, dr. M. Farah, 2012 m. birželis. Kaunas: VDU).
7. Fenomenologinių tyrimų seminaras (dr. V. Eatough, dr. P. Larkin, dr. A. Matulaitė, 2013 vasario 9 d. Vilnius: VU).

Šio tyrimo kokybę padėjo užtikrinti ir kolegų, kurie domisi ir atlieka kokybinius tyrimus, pagalba. Nuo 2009 m. esu specializuotos internetinės diskusijų forumo „*Interpretative Phenomenological Analysis Research Yahoo Interest Group*“ dalyvė (*ipanalysis@yahoogroups.com*).

Temų auditavimas sistemingai vyko kolegų supervizijų grupėse 2013 m. kovo – 2013 m. birželio mėnesiais (supervizorė dr. A. Matulaitė). Dalis pirmosios „interviu bangos“ medžiagos, kuri buvo naudojama publikacijos rengimui (Kajokienė, 2013b), buvo pateikta devyniems kolegoms psichologams doktorantams bei magistrams, tai yra ekspertams, susipažinusiems su kokybinių tyrimų atlikimu. Jie padėjo įvertinti, ar išryškintos temos įtikinamai paremtos empirine medžiaga. Hermeneutinės fenomenologijos nuostatos teigia, jog radiniai laikytini validžiais (tikėtinais), jeigu kiekviena tema daugiau ar mažiau atspindi visų respondentų patirtis (Dahlberg et al., 2001). J. A. Smith nuomone, „*tema gali būti išskiriama tuomet, kai ji atsispindi pusės dalyvių transkripcijose*“ (Smith, 2011, p. 11). Analizuodama duomenis, stengiausi laikytis šio nurodymo: kiekviena suformuluota tema būtų būdinga daugiau nei pusei interviu dalyvavusių mergaičių;

c) tyrimo skaidrumas ir vientisumas nusakomas visų procedūrų ir tyrimo eigos aprašymu bei analizės proceso temų išskyrimo pagrįstumu. Remiantis šios dimensijos reikalavimais, kiekviena tyrimo procedūra yra atlikta kruopščiai, kaip to reikalauja metodo bendrasis aprašymas (Osborn and Smith, 2003; Smith et al., 2009), o visa eiga disertacijos tekste aprašyta aiškiai ir detaliai. Interviu transkripcijos bei struktūrinės lentelės yra koduotos ir neprieinamos nepriklausomam auditui;

d) tyrimo indėlis ir praktinis svarbumas aptarti pratarmėje, pristatant šio disertacinio tyrimo praktinį naudingumą ir aktualumą.

7 lentelė. Bendri kiekybinių ir kokybinių tyrimų kokybės parametrai ir jų atitikimas šiame tyrime

Kiekybiniai tyrimai	Kokybiniai tyrimai	Šio tyrimo kokybės procedūros
Patikimumas. Ar rezultatai atitinka surinktus duomenis? Pasikliaujamumas (vidinis validumas). Tyrimo rezultatų tikslumas, t. y. rezultatų atitiktis realiai tiriamą situaciją ir surinktus duomenis.	**Tikėtinumas** (*angl. credibility*) - tinkamumas, tikroviškumas. Ar gauti tiriamo reiškinio rezultatai suprantami tyrimo dalyviui? Ar galima patikėti rezultatais? Ar aiškūs atvejų atrankos, duomenų rinkimo ir analizės kriterijai?	1. Proceso ir interpretacijų peržiūra su kolegomis. 2. Tyrėjo refleksijos 3. Tyrėjo įsitraukimas į duomenų rinkimą ir transkripcijų parengimą. Asmeninio požiūrio atskleidimas užrašuose. 4. Tikslus aprašymas, kad kiti, kurie turi panašią patirtį, galėtų procedūrą atpažinti. 5. Aprašymų struktūros darnumas.
Generalizavimas (*išorinis validumas*)	**Perkėlimas** *(transferability).* Ar galima tyrimo rezultatus perkelti į kitą kontekstą, aplinką? Ypač kruopštus aprašymas ir tyrimo prielaidos yra perkeliamumo pagrindas. Dalyvių ir laiko įvairovė.	1. Išsamus dalyvių aprašymas. 2. Tyrimo eigos aprašų „tirštumas“. 3. Dalyvių trankos ir metodo pasirinkimo kriterijų aprašymas.
Konsistencija, darna, nuoseklumas (*reliability*)	**Priklausomumas** (*dependability*). Kokią įtaką tyrimo procesui ir rezultatams turėjo kontekstas? Aprašyti tyrimo konteksto ir tyrimo proceso priklausomumą	1. Tyrimo metodų išsamus aprašymas. 2. Išorinis auditas supervizijų grupėje 3. Pateiktos dalyvių mintys apie tyrimo poveikį savęs suvokimui. 4. Kodavimo – perkodavimo procedūra.
Neutralumas (*objektyvumas*), patvirtinamumas	**Patvirtinamumas** (*confirmability*). Kiek skirtingi tyrimo dalyviai patvirtina tyrimo rezultatus, sutaria dėl rezultatų? Protokoluoti tyrimo dalyvių pasisakymus.	1. Duomenų auditas pasibaigus tyrimui – disertacijos gale pateikiamas transkripcijos pavyzdys. 2. Išskirtos kategorijos, audituotos kolegų supervizijų grupėje: audituotas citatų „kekės“ įtikinamumas. 3. Pirmos interviu bangos dviejų kategorijų pagrindimą empirine medžiaga tikrino priskirti ekspertai. 4. KTT dizainas ir ryšys su dalyviais leido gauti papildančių žinių ir taip patvirtinti jau esamas. 5. Ingridos atvejo aprašus perskaitė pati dalyvė. Pateikė vieną koreguojančią pastabą.

Kaip minėta, kiti autoriai yra nurodę kiek kitokius kokybinių tyrimų kokybės parametrus. 7 lentelėje pateikiama detalesnė informacija, kokios procedūros konkrečiai buvo

atliktos. Ši lentelė buvo sudaryta pasiremiant L. Krefting (1991) įvardintais kokybės kriterijais.

2.3.9. Tyrėjos ir tyrimo santykis – savirefleksija

Hermeneutiniame tyrime tyrėjas yra duomenų rinkimo instrumentas, tad savirefleksija – būdas pažinti galimą tyrėjo subjektyvumo poveikį iškylantiems radiniams (Smith et al., 2009; Laverty, 2003; Armour, et al., 2009). Ši savirefleksija yra būtinybė apmąstyti savo paties, kaip tyrėjos, asmeninę, politinę ir intelektualinę autobiografiją; atvirai aprašyti savo poziciją bendraujant su tyrimo dalyviais ir tiriamu fenomenu. Todėl šiame poskyryje taip itin aktyviai vartojamas pirmasis asmuo.

Pradėčiau nuo to, kad šiuo metu esu 45 metų tyrėja, turinti ilgą praktinio darbo su paaugliais ir su jaunais žmonėmis patirtį. Mano amžius yra artimas dalyvių tėvų ar jų mokytojų amžiui, todėl man buvo svarbu išlaikyti psichologinę savikontrolę, nenuslysti nei į vieną iš šių vaidmenų. Amžiaus disproporcija galėjo sukelti grėsmę užimti pernelyg globėjišką poziciją arba „negirdėjimą" informacijos, kurią dalyvės norėjo atsiskleisti kaip daugiau žinančios ar turinčios „suaugusiųjų" patirties. Kita vertus, kartais mintyse atsirasdavo noras palyginti savo studenčių dukterų patirtis (žinoma, mano įsivaizduojamas) su dalyvių perteikiamais potyriais. Šiuos ir kitus dalykus nuolat apmąstydavau bei siekiau atskirti – atsiriboti. Mano bei tyrimo dalyvių socialines pozicijas ženklino dar viena asimetrija: „tyrėjo – dalyvio" galios santykis. Šį faktą priėmiau kaip neišvengiamą realybę, o jį švelninti padėjo priimtina fenomenologinė nuostata apie tyrimo dalyvių lygiavertiškumą.

Praeityje daug laiko ir jėgų paskyriau psichoanalitinės psichoterapijos studijoms, tai neabejojau, kad teorija apie asmens raidą ir seksualumą turėjo poveikį mano pasaulio suvokimo būdui, kuris netiesiogiai, bet vis dėlto darė įtaką tyrimo eigai, duomenų analizei ir radinių interpretacijoms. Turėčiau pasakyti, jog manau, kad asmuo jau gimsta seksualus, tačiau šios savybės prasmė suvokiama tik laikui bėgant: socialinei aplinkai formuojant seksualumo raiškos kryptį. Laikantis metodologinių nurodymų, kiek įmanoma, siekiau atsiriboti nuo visų teorinių žinių bei klinikinės praktikos tam, kad galėčiau kuo geriau suvokti subtilius pačių dalyvių patirties niuansus – jų „kalbėjimą" ir patirtį. Norėdama išlaikyti atvirą fenomenologinę poziciją duomenų rinkimo ir atvejų analizės etapuose, nuo doktorantūros studijų pradžios (2009 m. spalis) iki pat pirmosios interviu bangos radinių analizės (2012 m. pavasaris), susilaikiau nuo visos naujos psichologinės, aišku, ir psichoanalitinės literatūros skaitymo. Formalūs doktorantūros studijų reikalavimai skatino mane rengti publikacijas ir kitaip viešinti tyrimo rezultatų fragmentus, dalyvauti konferencijose, tad nepavyko visiškai išvengti atsiribojimo nuo su radiniais susijusios įvairios psichologinės literatūros skaitymo. Todėl vėlesnių interviu bangų duomenų analizė jau nebebuvo taip maksimaliai ir sąmoningai neutrali kaip pirmosios bangos interviu analizė. Tiesa, aš bandžiau į kiekvieną tekstą žvelgti kaip į unikalią patirtį, kurios negalima teoriškai paaiškinti vienu straipsniu ar vienu autoriumi. Su disertacijos tema susiję straipsniai, kuriuos pavyko aptikti duomenų bazėse, buvo kaupiami kompiuterio atmintinėse ir lentynoje, atskiruose teminiuose aplankuose. Visais jais aktyviai pradėjau remtis baigusi visą pirmosios ir pradinę antrosios bei trečiosios interviu bangos empirinių duomenų analizę (nuo 2013 m. pradžios).

Šiame tyrime mano, kaip tyrėjos, ir dalyvių deklaruota seksualinė orientacija sutapo – tyrimą atliko ir tyrime dalyvavo heteroseksualios orientacijos moteriškosios lyties asmenys. Manau, kad tam tikra prasme tai lengvino susikalbėjimą ir supratimą, tačiau, matyt, ir paliko tam tikrų „baltų dėmių“, kurios neišvengiamos, kai sąmoningai nepagaunama ir nekvestionuojama „savaime aiški“ patirtis.

Prieš pradėdama duomenų analizę, permąsčiau ir savo kertines krikščioniškąsias dorovines nuostatas, mėginama jas kiek „suskliausti“. Tad tyrimo eigoje stengiausi laikytis ramiai, nei smerkdama nei nuvertindama dalyvių asmeninius pasirinkimus, nei kaip nors kitaip atskleidžiant savo konservatyvų požiūrį į seksualumo raišką. Ypač buvo sunku klausantis pirmojo Delfinos pasakojimo, kuris tikrai neatitiko mano pačios vertybinės pozicijos.

Turiu pabrėžti, jog tęstiniame kokybiniame tyrime nepavyko laikytis itin neutralios emocinės pozicijos tiriamųjų atžvilgiu, kaip tai būtų galima daryti atliekant kokybinius tyrimus skerspjūvio metodu. Tęstinis tyrimas vertė mane rasti „optimalų“ santykį, kuris padėtų sudominti mergaites, padėti išlaikyti pakankamai gerą ryšį ir jų neprarasti bei paskatinti pakartotiniems susitikimams. Tyrimo eigoje man kildavo pačių įvairiausių reakcijų: ir džiaugsmo bei dėkingumo, kad sutiko dalyvauti tyrime, arba nusivylimo, kai dalyvė neatvykdavo laiku arba nukeldavo susitikimą. Tyrimo darbą lengvino dalyvių drąsa pasakojant savo intymias paslaptis. Retkarčiais pagaudavau save išgyvenant „moterišką solidarumą“, nuo kurio buvo sunkiausia atsiriboti.

Apibendrindama turiu pasakyti, jog tikėtina, kad, tyrėjas, turintis kitokią gyvenimišką patirtį bei išsilavinimą, būtų linkęs kai kuriuos dalyvių seksualumo patyrimų aspektus vertinti neįprastai. Tačiau tai, apie ką bus kalbama kitame skyriuje, susidėliojo dėl mano patirties bei turimų įžvalgų.

Skirtingų laikotarpių tyrėjos dienoraščių ištraukos (kalba netaisyta)

Pirmas interviu ir pirmas netikėtumas. Vietoje vienos dalyvės atėjo dvi. Tiesiog, draugės gi po vieną nevaikšto! Ypač kai laukia kažkoks tyrimas ir nauja patirtis – vizitas į universitetą. Ir, pasirodo, kad jos abi užsirašė dalyvauti. Laiko nuspręsti, ką daryti „teisingai“, nebuvo. Ir negalėjau paskaityti protingo kokybinių tyrimų vadovėlio. Nebuvo kada. Pati turėjau susigalvoti, ką čia daryti. Na, nutariau patrumpinti susitikimus, bet du interviu padaryti per vieną dieną, kad nei viena neliktų nuskriausta ir neišblėstų dalyvio entuziazmas. Vieną pasodinau koridoriuje už dviejų durų su romerio bandele ir kava. Kitą pakviečiau atsisėsti. Bet karts nuo karto prisimindavau tą, kavą geriančiąją už durų, ir pagalvodavau: "Ką ji ten dabar veikia? Ar ne per ilgu jai laukti?". Taigi, buvo sunkoka išlaikyti visą dėmesį prie medžiagos. Bet manau, man dar visai neblogai pavyko.

Vis galvoju, net galva įsiskauda: pagal kokį kriterijų atrinkti dalyves atvejų analizei. Literatūros skaitymai nepadeda: per daug palieka tyrėjo atsakomybei. Patirties turtingumo ir detalumo kriterijus netinka. Juk kalbame apie sunkiai verbalizuojamą patyrimą. Antra vertus, man jos visos, kaip vaikai, mielos ir įdomios. Kiekvienoje jų randu kažką, dėl ko norėčiau pristatyti detaliau. Svarstau jau antras mėnuo. Ir jaučiu, kaip skausmingai artėja būtinybė tai padaryti.

Sustojau rašiusi. Kilo „karšta“ mintis – jos negaliu atsikratyti, tad sėdau rašyti. Neįtikėtina! Susidūriau su problema, apie kurią nebuvau pamąsčiusi. Kai sudėliojau dviejų mergaičių, kaip metodologiškai „kraštutinių“ atvejų, aprašymus, tai supratau, kad turiu dar kartą pergalvoti šią vadovėliuose rekomenduojamą būdą. Tiesiog realybėje viskas sudėtingiau nei moksle. Mergaitės . Jos kitaip gyveno, kitaip išgyveno savąjį seksualumo įgyvendinimą. Kad neatrodytų, jog siekiu jas supriešinti (juoda/balta), pavaizduodama vieną geresnę už kitą. Manau, kad aš būtinai turiu to išvengti. Aš ne teisėja. Aš – tyrėja. Ir abi dalyvės pasakojo savo neįtikėtinas patirtis tik todėl, kad manimi tikėjo ir pasitikėjo. Kėlusi aukštus etikos standartus pradžioje, turiu juos išlaikyti toliau. Tai kažkaip įpareigoja dar kartą pamąstyti apie etiką: kaip nenuvertinti kitokios asmeninės seksualumo patirties turinčios Delfinos ir atskleisti jos unikalumą. Kaip nesusitapatinti su idealizuojančia Ingridą moraliniu balsu ir sugretinant nesupriešinti jų abiejų. Sugalvojau, kad kai kurias detales pakeisiu, kad būtų dar mažiau atpažįstama ir kai ką perdėliosiu, jog iki kraštutinumo sumažinti galimybę skaitančiajam būti moraliniu teisėju. Būčiau laiminga, jeigu pavyktų tai pasiekti. Oi, kažkaip pradžioje etika atrodė mažiau svarbi.

Viskas baigėsi paprasčiau. Pragmatiškai nusprendžiant, geriausia išeitis yra išsamiai pristatyti vienintelės Ingridos atvejį. Seksualumo tyrime sunku likti emociškai neutraliam ir išvengti mergaičių lyginimo tarpusavyje, kaip kad vyksta nuolat kasdieniniame gyvenime. Vienas atvejis padės to išvengti. Tačiau skaitančiam kitam ir neparodys tos visos įvairovės, kuri man atsivėrė.

Pastebėjau, kad Ingridos istorijoje jos siekis tobulėti, yra tiesi nuoroda į mano pačios įsisąmonintą norą „mokytis visą gyvenimą“. Tai turiu apmąstyti, ar tai negalėjo įtakoti pasirinkimo pristatyti būtent šį atvejį??? Na, taip nesąmoningai, žinoma. Kiek aš pati tapatinuosi su savo pačios paaugliška patirtimi, kiek ji čia iškyla? KONTROLIUOTI savo apibendrinimus ir klausti, ar čia tik apie dalyves, ar kažkas nutolusio nuo teksto.

3. RADINIAI

Prieš pradedant pristatinėti radinius, trumpai apžvelgsiu šią darbo dalį bei paaiškinsiu, kokia tvarka skaitytojui pristatomi gausūs radiniai. Nėra jokios griežtos tvarkos, kaip kokybinių tęstinių tyrimų (KTT) radiniai turėtų būti pristatomi, o pasirinkimą dažniausiai lemia tyrimo klausimai, tyrėjo kūrybiškumas bei atskleistų radinių pobūdis. Ne itin gilias tradicijas turinčiuose KTT paprastai laikomasi dviejų radinių chronologinės orientacijos krypčių. Pirmoji akcentuoja skirtingas tyrimo radinių bangas (T1 ir T2 – *sinchroninis kelias* – klasikinis būdas), o antroji – radiniai pristatomi taip, kaip medžiaga buvo renkama (atvejis po atvejo). Sinchroninis kelias padeda atrasti pačias bendriausias „artimas" arba, priešingai, labiausiai nutolusias ir subjektyvias temas kiekvieno atskiro susitikimo medžiagoje. Vaidinasi, sinchroninėje analizėje susitelkiama į dalyvių seksualumo patirties atsiskleidimą vienu konkrečiu laiko momentu („atsitiktinis laiko pjūvis"), pvz., keturiolikos – penkiolikos metų (T1), arba šešiolikos – septyniolikos metų (T3) amžiuje. Antrasis kelias padeda dėmesį sutelkti į pasirinkto fenomeno (arba temų, įvykių, patirčių) pokyčius (pvz., gali egzistuoti T1, tačiau neaptiktas T2). Šis analizės būdas vadinamas *diachroniniu.* Diachroninė chronologija leidžia stebėti vieną ar keletą pasirinkto fenomeno aspektų bei „*analizuoti juos kaip laike kintančius tęstinius procesus*" (Thomson, 2007, p. 572; Neale, 2012). Kadangi KTT dalyvių grupė paprastai yra nedidelė, tikslingai parinkta, tad diachroninė analizės kryptis padeda sutelkti dėmesį į subjektyvius fenomeno patirties pokyčius laikui bėgant bei konteksto ir patirties sąveikas. Kaip būtų galima pristatyti gausius tęstinio kokybinio tyrimo radinius, mokiausi analizuodama kitų autorių publikacijas (Thomson and Holland, 2003; Thomson and Holland, 2005; Thomson et al., 2003; McLeod, 2003; Thomson, 2007; Yates, 2003).

Atsižvelgiant į iškeltą tyrimo tikslą, šioje disertacijoje pasirinktas mišrus (sinchroninio ir diachroninio) radinių pristatymo būdas. Sinchroninės analizės krypties radiniai bus pristatyti skyriuje 3.1., o diachroninės analinės krypties radiniai – 3.2 skyriuje. Siekiant atsakyti į pirmąjį išsikeltą tyrimo klausimą, tai yra išryškinti mažiausiai tyrinėtas viduriniosios paauglystės pradžios (14 m. – 15m.) mergaičių seksualumo patirtis, pirmosios interviu bangos (2011 m.) radiniai pristatomi pirmieji ir labai išsamiai. Kadangi IFA metodas reikalauja kiekvienos dalyvės interviu medžiagą analizuoti atskirai, kaip vieną nuo kito nepriklausomus atvejus, tai pradžioje (3.1.1.) pateiksiu trumpus kiekvienos dalyvės seksualumo patyrimo konteksto aprašus, suteikiančius galimybę susipažinti su tyrimo dalyvėmis ir jų pasauliu, kokį jį matė pačios mergaitės bei aš, kaip jų patirties stebėtoja. Kiekvienos dalyvės atskira T1 interviu medžiagos hierarchinė seksualumo patyrimo struktūra pateikiama 3–10 prieduose. Vėliau (3.1.2.) pateiksiu detalų (arba „tirštą") tekstinį seksualumo patyrimo viduriniosios paauglystės pradžios aprašymą ir *seksualumo patyrimo viduriniosios paauglystės pradžioje* fenomeno hierarchinę struktūrą (10 lentelė). Anot IFA metodo kūrėjų, schematiška suformuluotų teminių grupių reprezentacija „*padės skaitytojui suprasti visumos platumo pojūtį, prieš žengiant toliau į pirmosios temos detalumą*" (Smith et al., 2009, p.109). Visus pirmosios interviu bangos radinius suskirsčiau į keturias atskiras grupes – metatemas. Šiame tyrime *metatema* vadinamas stambiausias kokybinės duomenų analizės vienetas, kuris apibūdina viduriniosios paauglystės tarpsnio mergaičių

seksualumo patirties turinį. Paskutiniame sinchroninės analizės krypties radinių pristatymo skyriuje (3.1.3.) pristatysiu viso tęstinio tyrimo medžiagoje reikšmingai dominavusio fenomeno – *mergaičių seksualinio Aš išgyvenimų analizę pirmųjų romantinių ryšių erdvėje* – hierarchinę struktūrą ir jos detalų aprašą. Per trejus tyrimo metus, aštuonios iš devynių tyrimą pradėjusių mergaičių ankščiau ar vėliau įgijo pirmosios emociškai reikšmingos romantinių ryšių patirties. Pirmųjų santykių su vaikinu fenomenas vis iškildavo tęstinių susitikimų pokalbiuose ir savaime prašėsi atskiro bei detalaus pristatymo.

Radinių dalies 3.2. skyrius skirtas diachroninei jų analizės krypčiai: atskirų seksualumo patyrimo fenomenų išgyvenimų transformacijų analizei. Radinius iliustruoti pasirinktas konkretus Ingridos atvejis, kaip seksualumo patyrimo atsiskleidimo pavyzdys.

Aprašinėdama darinius, dažnai vartoju žodžius „pamatyti" arba „būti pamatytai". Šiame darbe tai itin svarbi sąvoka, kurios semantinis laukas čia išplečiamas nuo įprastinės suprantamos „*akimis, regėjimu patirti, matyti*" iki rečiau vartojamos „*gerbti, rūpintis*" (Internetinis lietuvių kalbos žodynas). Šiame darbe šiam žodžiui dar suteikiu ir psichologines „palankiai įvertintas", „viešai pripažintas" prasmes. Kaip nurodo žodynas, žodis „pamatyti" gali turėti ir dar kitą prasmę: „*sueiti*", „*susitikti*". Ir šis „susitikimą" išryškinantis aspektas tiksliai atkartoja psichologinį *žvilgsnio situacijos,* kaip „ryšio per atstumą", idėją. Simboline prasme abi šios dažnai pasikartojančio veiksmažodžio prasmės tinkamos dalyvių seksualumo potyriams aprašyti.

3.1. Sinchroninė patirties analizės kryptis

3.1.1. Individualių seksualumo patyrimų aprašai

Tai kiekvienas žmogus yra seksualus (Iz1, 578).

Atlikus atskirų atvejų analizę, teko nemažai pagalvoti, kaip trumpiau ir aiškiau pristatyti duomenis. Pasirinkau paieškoti visoms dalyvėms svarbios patirties, savaip varijuojančios jų gyvenimus, tačiau kuri daugiau ar mažiau leistų mergaites sugrupuoti ir taip išvengti duomenų gausumo. Kadangi absoliučiai visos mergaitės palietė ir draugysčių su berniukais temą, tai atlikus pirmosios bangos interviu (T1) duomenų analizę, nusprendžiau dalyves suskirstyti į tris pogrupius, atspindinčius šią jų patirtį, įvardintą kaip „romantinių ryšių patirtis". Romantiniais ryšiais čia vadinu „*savanorišką diadinį santykį, kurį abu partneriai pripažįsta kaip išskirtinį emocinį ir fizinį tarpusavio ryšį*" (pagal W. A. Collins, 2003). Tokią grupavimo logiką pasiūlė viena iš dalyvių. Elenos nuomone, egzistuoja „*dvi grupelės merginų, kurioms tai yra reikšminga ir kurioms nerūpi. Kurioms reikšminga, tai joms svarbu dabar turėt vaikiną, nes dar labiau pabrėžia, kad dabar dar labiau subrendusi, tu pasiryžusi rimtesniems santykiams, o kitiems tas nerūpi, laukt* [gali] *tik tos progos, kad ir kiek jinai ten gali užtrukti*" (E1, 550)[13].

13 Ištrauka iš Elenos transkripto. **Paaiškinimas**: Toliau disertacijoje ištraukos iš mergaičių originalių tekstų bus žymimos jų slapyvardžių trumpiniais (vardiniu kodu). Kiekviena dalyvė turi tokį kodą: E – Elena, Gertrūda – G, Aistė – A ir t. t. Skaičius greta vardinio kodo nurodo interviu eiliškumą, o toliau – vietą transkripte (eilutės numerį). Pvz., žymėjimas (E1, 550) turėtų būti suprastas kaip pirmojo Elenos interviu transkripto 550 eilutė. Citatose įterpti **laužtiniai skliaustai „[...]"** nurodo juose pateikiamus

Mano požiūriu, mergaites, „*kurioms tai yra reikšminga*“, dar derėjo sugrupuoti pagal romantinių ryšių patirties trukmę (daugiau nei 3 savaitės). Tokiu būdu išskirti pogrupiai išsamiau aprašyti 8 –oje lentelėje bei po ja einančiame tekste.

8 lentelė. Dalyvių suskirstymas į pogrupius, pagal draugystės su vaikinais patirtį

Pogrupis	Romantinių santykių situacijos apibūdinimas T1 (2011 m.)	Dalyvių vardai
1.	Asmeninės patirties su vaikinais neturėjusios mergaitės	Elena, Džeinė, Ingrida
2.	Trumpo ir vienintelio romantinio ryšio patirtį turinčios mergaitės	Indrė, Gertrūda, Delfina
3.	Didesnę romantinių ryšių patirtį sukaupusios mergaitės	Aistė, Viktorija, Izabela

Asmeninės patirties su vaikinais neturėjusios mergaitės

Šį pogrupį sudarė mergaitės, kurios dar nėra turėjusios jokių asmeninių santykių su vaikinais, Pristatysiu Eleną (vardo kodas E), Džeinę (vardo kodas Dž) ir Ingridą (vardo kodas Igr).

Elena (15 m. 3 mėn.). Save priskiria grupelei merginų, kurias pati pavadino „*Nereikšmingai* [grupelei]“, nes „*dabar aš nesu turėjusi vaikino*“. Gyvena pilnoje šeimoje kartu su jaunesne seserimi (12 m.). Prieš 8 metus šeima atsikraustė iš mažo Lietuvos miestelio, tad Elena nėra tipiška vilnietė. Interviu metu Elena buvo mamos patikėtine ir kartu su ja mėgino „auklėti“ paauglystės išbandymus patiriančią seserį. Interviu metu Elena nuolat lygino save su ja ir kartojo, jog „*ir man taip buvo*“. Brendimo pradžią (12 – 13 m.) įvardino kaip sudėtingą patirtį („*po brendimo* [14 m.]*, viskas pasikeitė. <...> Labiau apsiraminau, jau žiūriu į gyvenimą jau biškį rimčiau*“ (E1, 113)). Iki tol dalyvė norėjo būti populiari, turėti vyresnių draugių, dėvėti atvirus ir figūrą pabrėžiančius drabužius, būti vaikinų kompanijoje. Pirmojo interviu metu Elena jautėsi, kad šiuo metu yra „*kažkiek pasikeitusi, ramesnis žmogus*“, o ne „*ta trylikametė, kuri veda visus iš proto*“ (E1, 271). Šios dalyvės medžiagoje ryškiau nei kitų mergaičių transkripcijose dominavo socialiai pageidaujamo elgesio bei geros reputacijos nuostatos („*man jau geriau pabūt tylia pele, pasitraukt į šoną, kad aplinkiniai nežiūrėtų į tave kreivai*“ (E1, 199)). Suaugusiosios vaidmenį prisiėmusi Elena labai nedrąsiai ir painiai prasitardavo apie asmeniškus seksualumo išgyvenimus: „*aš savęs apie seksualumą aplamai iš savo pusės aš nežinau... Jeigu atsiranda tokių, kurie laiko, tai aš nežinau, tebūnie. Labai gerai*“ (E1, 872). T1 metu Elena pripažįsta: „a*š esu moteris, kurią traukia vyrai*“ (E1, 650). Kalbėdama apie save dažniau nei kitos dalyvės pereidavo iš pirmojo asmens į trečiąjį arba atsakymą pateikdavo nuasmenintai („*mergaite, tau jau mėnesinės! Jeigu tau labai rimti santykiai, – gali atsitikti ir nelaimė, kai tu nepilnametė*“ (E1, 581)). Elenos T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 3 priede.

Džeinė (14 m. 4 mėn.). Gyvena su vyresne seseria bei mama, apie kurią iš viso vengė kalbėti ir ant kurios pyko už tėvo nuvertinimą (teko ištverti ilgas ir skausmingas skyrybas). Tėvą truputį idealizavo, tačiau matėsi su juo retai. Džeinės pasakojimas buvo „perskeltas“ tėvų skyrybų: ryški takoskyra laike „*tada*“ ir „*dabar*“. Dabartis – malonesnis ir

autorės patikslinimus ar komentarus, o **skliaustai „<...>“** nurodo, jog dalis teksto yra praleista kaip mažiau reikšmingas, labiau nutolęs nuo pristatomos temos.

lengvesnis periodas, o praeitis, žymima žodeliu „tada“, – įskaudinimų, atstūmimų ir sunkumų metas. Džeinė kartu su vyresne seseria svajoja kuo greičiau išvykti mokytis į Angliją ir gyventi atskirai. Tyrėjos užrašuose išliko įrašas: „*kenčiantis skyrybų vaikas, belaukiantis meilės*“. YSR formoje dalyvė pažymėjo, jog „*norėčiau būti kitos lyties asmeniu*“. Tyrėjai atrodo, jog tokiu būdu ji atskleidžia sudėtingą santykį su savo moteriškumu bei įsitikinimą, jog berniukams lengviau pasaulyje. Gyvenimo situaciją susitikimo metu Džeinė įvardina kaip „*pagėrėjusių santykių su visais ir atsivėrimo*“ metą, kai draugės paraginta nustojo rūkyti ir vartoti alkoholį. Labai labai nori pradėti draugauti su vaikinu. Pirmą kartą uždavus kausimą apie išgyvenamą seksualumą, Džeinė bando surasti tam tinkamus žodžius ir pasirenka apibūdinti šią patirtį pabrėždama išvaizdą ir asmenybinį gerumą („*seksualumą, tai pasakius, aš jaučiu, kad aš tikrai nesu bjaurus žmogus, hm, aš iš vidaus, nu, esu gera, bet gera, meili, bet tai nežinau, kaip kitiems atrodo, o dėl išvaizdos, aš sau atrodau graži. Aš nesirūpinu dėl savo gabaritų <...> Nežinau dabar, kaip paaiškinti, aš dabar truputį į pievas einu*“ (Dž1, 353)) . Kiek lengviau apie savo seksualumą kalbėti kaip apie aplinkinių reakciją į save ir asmenines pažiūras: „*aš kažkaip dar nesu išgirdusi, kad kažkas mane pavadintų seksualia, nes nėra dabar toks laikotarpis, o tai dėl savęs aš nežinau, kaip atkreipti dėmesį, savo seksualumą. Aš nebandau to parodyt. Aš kaip labiau konservatyvi esu*“ (Dž1, 363). Visa Džeinės T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 4 priede.

Ingrida (14 m. 4 mėn.). Pasižyminti sklandžia kalba, jautrumu saviems išgyvenimams dalyvė, palaikanti atvirus santykius su mama. Tėvai išsituokę („*išėjo į naudą iš tikrųjų*“), su tėvu ryšių beveik nepalaiko. Seksualumą suvokė, sulaukusi vaikinų dėmesio. Tokie fragmentiški seksualumo potyriai priimami kaip pozityvūs, kurie visada „*pakelia nuotaiką*“ (Igr1, 363). Nelabai išgyvena dėl vaikino neturėjimo („*galbūt dar nesu tam pasiruošusi*“). Save laiko „*pakankamai seksualia*“. Su seksualumu susijusią patirtį padeda kaupti pamąstymai, knygos, filmai ir draugių pasakojimai. Subjektyviai vertina save kaip vėlesnės fizinės brandos asmenį ir yra patenkinta savo kūnu. Šioje disertacijoje Ingridos seksualumo patyrimas pristatomas kaip vieno atvejo analizės duomenys (skyrius 3.2.1–3.2.2.).

Trumpo ir vienintelio romantinio ryšio patirtį turinčios mergaitės

Šį pogrupį sudarė mergaitės, kurios dar nėra turėjusios ilgesių nei 3 savaičių trukmės santykių su vaikinais, tačiau jau buvusios bent keliuose pasimatymuose ar patyrusios pirmuosius romantinius, nors ir trumpučius, ryšius. Šios grupės paauglės yra turėjusios ir pirmąsias seksualines praktikas (apsikabinimus, prisilietimus ar bučinius). Pristatysiu Indrę (vardo kodas I), Gertrūdą (vardo kodas G) ir Delfiną (vardo kodas D).

Indrė (14 m. 7 mėn.). Tai viena iš dviejų dalyvių, kurias į tyrimą palydėjo mama. Prieš metus mirė senelė, kuri buvo dalyvei labai svarbi. Tėvai išsiskyrė dar vaikystėje, tėvas gyvena užsienyje. Indrė labai pyksta ant tėvo, kartu jo ilgisi ir „kompleksuoja, kad „*neturi tėčio*“. Gyvena vieno kambario bute, mergaitė labai norėtų turėti atskirą kambarį. Save apibūdino taip: „*neišsiskiriu iš minios, bet nesu tokia kaip visi*“ (I1, 395). Intensyviai rūko nuo 7 kl. ir mesti neketina („*aš nenoriu mesti rūkyti*“), nes taip geriau atpalaiduoja ir sutvirtina artimesnius santykius su draugais. Emancipuota - „*viską darau pati, sprendžiu pati*“. Draugės ją pavadino „*ekstremale*“, nes Indrė viską siekia išbandyti savo kailiu: yra vaikščiojusi per stiklus, išlaužusi palėpės duris, kad galėtų pasideginti „*gulint ant dekučio*“ ant daugiaaukščio namo stogo, svajoja apie šuolį su parašiutu. Turi keturias drauges, su kuriomis kasdien susitinka ir atvirai kalbasi. Greta to, apie pusę metų yra pažįstama su vienu vaikinu, tačiau tik prieš 3 sav. pradėjo „*bendrauti*“ artimiau: susirašinėja sms, susiti-

kę – bučiuojasi. Seksualumą sieja tik su seksu, ir teigia, jog tam nepasiruošusi. Visa Indrės T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 8 priede.

Gertrūda (15 m. 1 mėn.). Gyvena viename iš Lietuvos didesnių miestų, aktyvi, įdomi, mėgstanti fotografiją mergaitė. Į tyrimą atlydėjo mama, kuri dirba švietimo sistemoje, norėjo padėkoti tyrėjai už dėmesį retai diskutuojamai temai bei dėmesį mergaitėms. Trumputis pokalbis su mama vyko kabinete, dalyvaujant ir Gertrūdai, kuri klausėsi tylėdama ir linkčiojo galva. Svarbiausias asmuo – mama. Tyrime dalyvauti paskatino mama, o vėliau ir pati labai susidomėjo. Mergaitė šneki. Pokalbis atskleidė sudėtingus santykius tarp abiejų lyčių. Berniukai Gertrūdą domino, kaip priešingos lyties atstovai, kaip bendravimo partneriai (*„pažinojau, pavyzdžiui, vieną vaikiną, kuris buvo labai labai nedrąsus ir su juo tiesiog neradom bendros temos, nes jis visą laiką tylėdavo ir nebendrauju su juo daugiau* (G1, 365*)*. T1 pokalbyje daug vietos užėmė pirmoji meilė ir pirmasis vaikinas, apie kurį nenustoja galvoti ir sapnuoti. Mergaitė pasižymėjo itin gera refleksija ir gebėjimu gerai verbalizuoti. Orientuota į sėkmingą, savarankišką ateitį. Laikosi savo vertybinės pozicijos bei pažiūrų (*„lytiškai manęs dar nieks netraukia, nes gal nebendrauju su vaikinais, tiesiog, neturiu jiems laiko. Tiesiog galvoj mokslai ir laisvalaikis su draugėmis. hm. Šiaip, manau, kad tai reiškia, norą mylėtis, nors man taip dar nė karto nebuvo*“ (G1, 514), saugo savo ir šeimos reputaciją. Itin vertina savo drauges mergaites, nors susitinka su jomis tik savaitgaliais, tačiau jas vienija mergaitiškos paslaptys ir noras dalintis paskalomis. Visa Gertrūdos T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 9 priede.

Delfina (15 m. 4 mėn.). Gyvena miestelyje, 15 km nuo vieno iš didesnių Lietuvos miestų, kur lanko mokyklą. Nors tėvai išsituokę seniai, kiekvieną vasarą ji aplanko tėvą, su juo atostogauja.

Save apibūdinti buvo sunku. Save įvardina kaip labiau fiziškai subrendusią nei dauguma bendraamžių. Kalba tyliai, nenuosekliais sakiniais, retkarčiais sunkoka suprasti, o vėliau paaiškina, jog taip *„bando neparodyti, kad nusišneka*“. Tačiau pasakoti apie save mėgsta, o kalbėjimą paįvairina ištiktukais ir palydi gausiais gestais. Kalbėdama nuolat liečia savo rankas, kūną, glosto kojas. Mokosi vidutiniškai, neturi aiškių siekių mokytis geriau, apie ateitį visai negalvoja. Nėra susidomėjusi savo vidiniu pasauliu. Idealizuoja savo kaimynę, kuri moka sudaryti geros reputacijos merginos įvaizdį, tačiau jo nesilaiko privačiame gyvenime. Yra turėjusi pirmuosius seksualinius santykius su vaikinu, kuriam nieko nejaučia, tačiau pasinaudojo proga praplėsti patirtį. Kartais išgeria – taip buvo ir pirmosios patirties metu. Nori būti mylima, tačiau sunkiai išlaiko net trumpus santykius. Pati nesijaučia graži, tad patvirtinimo ieško aplinkoje. Sudarė naivios ir nebrandžios įspūdį, tačiau interviu metu atsiskleidė ir netikėtas nuovokumas ar pastabumas. Asmenybė gana prieštaringa. Santykiai su mama formaliai geri – stengiasi jai nesipriešinti, nekonfliktuoti, tačiau teigė, kad mama nėra tikros situacijos žinovė ar patarėja. Draugių turi dvi, abi yra gerokai vyresnės. Visą laiką praleidžia su vaikinais, mėgsta jų dėmesį. Visa Delfinos T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 10 priede.

Didesnę romantinių ryšių patirtį sukaupusios mergaitės

Šį pogrupį sudarė mergaitės, kurios jau turėjo ilgesnės nei 3 savaičių asmeninės patirties su vienu ar keletu vaikinų, buvo įsitraukusios į pirmuosius romantinius ryšius. Tai Aistė (vardo kodas A), Viktorija (vardo kodas V) ir Izabela (vardo kodas Iz).

Aistė (14 m. 9 mėn.) Nelabai sutaria su mama. Sutikimą pasirašė tėvas. Drovi, mažakalbė, daug laiko praleidžia su draugais kieme, kai niekas negirdi, dainuoja. Mokosi

patenkinamai, kartais praleidžia pamokas. Į susitikimą atėjo dviese su Viktorija („*naa, apie problemas ...na...ten, kai būna... vaikinus... ten... ką... ten susirašinėjam <...> tarkim... būna... ar šeimoj negerai, ...kai nesiseka... ten... meilėj... meilės reikaluose... ar diena nesėkminga, mes ten išsipasakojame viską ir panašiai*“ (A1, 63)). Pokalbio metu buvo galima justi, jog Aistė ėmė paauglystės metu geriau suprasti suaugusio žmogaus kasdienybės sudėtingumą ir matyti pasaulį tėvų akimis, todėl ateitis dalyvei atrodo sudėtinga bei baugi. Mergaičių draugių turi nedaug, daugiausia laiko praleidžia su aktyvesne ir labiau dominuojančia Viktorija, kurią pažinojo nuo darželio. Pirmojo interviu metu išaiškėjo, kad Aistė yra turėjusi keletą artimesnių draugysčių su vaikinais. Draugaudama su jais jausdavosi reikalinga („*jaučiausi laiminga ten... nn nu, tiesiog, kad yra žmogus kuriam tikrai rūpi, kuris nenusisuks*“ (A1, 265)), mažiau vieniša („*draugės ne visada turės laiko, o vaikinas – jis visados turės laiko. Išklausys, kai tu pasakoji, kai paskambini... visada susitikti galės*“ (A1, 246)). Tyrimo metu taip pat buvo susižavėjusi nauju vaikinu, apie jį daug svajodavo, tačiau išgyveno dėl atsako nebuvimo. Svajoti nemėgo, nes bijojo, kad teks labai nusivilti neišsipildant svajonėms. Visa Aistės T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 5 priede.

Viktorija (15 m. 2 mėn.). Tėvai išsituokę nuo 4m., su tėvu matosi retokai. Tyrime jautėsi tikra savo patirties eksperte, kalbėjo lengvai ir net kiek per atvirai. Save apibūdino kaip nelabai „*gerą mergaitę*“ – mokėsi prastai, praleidinėjo pamokas, rūkė ir mėgo su draugais savaitgaliais išvykti kartu, vartojo alkoholį („*nepavydžiu tokios dukros kaip aš – nes aš visą laik... problemos būna su manim, – tai tą prisidirbu, tai aną*“ (V1, 18). Ūmi, neplanuojanti gyvenimo ir ateities dalyvė. Vienintelė iš visų dalyvių, Viktorija taip labai išsamiai pasakojo apie gana seksualią paauglių aplinką, kurioje jiems tenka gyventi („*kartais kokie draugeliai ar draugės papokštaut pabando ir nusiunčia virusą kokį... tenai... kai vyras vyrą... tenai... vyras su vyru mylisi... ir jis ten šokinėja ir jo niekaip ten... išjungt negalima. Visą kompą reik restartuot*“ (V1, 571).

Viktorija turėjo susikūrusi paskyrą keliose internetinėse svetainėse, kuriose buvo jos fotografijų, kurias komentuodavo vyresni vyrai („*kažkaip – jeigu nuotrauką užsidedi kokią seksualesnę – tai tenai tokių žinučių gausi, kad gali apakt!*“ (V1, 558). Ji konstatavo, kad yra turėjusi „*daug*“ (minėjo 11) vaikinų, tačiau draugystės, greičiau, buvo labiau panašios į trumpučius susidomėjimus. Šio interviu metu Viktorija jau 4,5 sav. draugavo su vyresniu (16m.) vaikinu, ir tokia ilga šio ryšio trukmė jai pačiai kėlė nuostabą. Su mergaitėmis draugauti nėra linkusi, mėgsta vaikinų kompanijas. Savąjį seksualumą išgyveno kaip fizinio patrauklumo ir provokuojančio elgesio demonstravimą bei kūno „*virpuliukus*“, kai buvo glamonėjama vaikino. Ateityje norėtų būti „dar plonesnė ir seksualesnė“. Visa Viktorijos T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 6 priede.

Izabela (15 m.). Sutikimą pasirašė mama. Gyvena vieno Lietuvos didesnių miestų priemiestyje. Santykiai su tėvais labai blogi jau treji metai, o barniai kyla dėl per ilgo buvimo su draugais. Tėvai priekaištauja, jog bendravimas su draugais gadina ir šeimos reputaciją. Konfliktas su tėvais dėl „laisvės“. Mokykloje mokosi gerai (aštuntukais), tačiau mama pyksta ir reikalauja geriau mokytis. Save laikė negražia, ypač įnirtingai kritikavo savo „arklio formos veidą“, svajojo apie koreguojančias grožio operacijas. Objektyviai tai buvo dailių bruožų mergaitė, kuriai netrūko realaus draugių ir vaikinų dėmesio. Tuo metu, kai vyko interviu, ji turėjo metais vyresnį vaikiną, su kuriuos susipažino per internetą, draugavo jau 3 mėnesius. Draugystę apibūdino kaip „rimtą“, tačiau varginančią ir norėjo, kad santykiai „*eitų į pabaigą*“. Izabela bijo būti palikta ir norėjo pirma palikti vaikiną, dar prieš išvažiuojat šiam padirbėti į Angliją. Tai viena iš dviejų dalyvių, turėjusių pirmuosius

seksualinius santykius. Nustebino tuo, jog nors ir gėdinosi, tačiau įdėmiai klausytojai papasakojo pozityvią patirtį ir itin stipriu orgazmo pajautimu pasižyminčią seksualinio gyvenimo pradžią. Iki šio vaikino dar buvo turėjusi ir dvi „nerimtas" draugystes su vaikinais. Izabelos T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 7 priede.

3.1.2. Viduriniosios paauglystės pradžios mergaičių (14–15 m.) seksualumo patyrimo struktūra

Priminsiu, kad pirmasis suformuluotas tyrimo klausimas *„Kaip mergaitės išgyvena savo seksualumo patyrimą viduriniosios paauglystės pradžioje"* atspindėjo mano norą suprasti seksualumo patyrimą viduriniosios paauglystės tarpsnio pradžioje. Pirmųjų susitikimų su devyniomis paauglėmis metu atsiradę pasakojimai leido man detaliau suprasti jų subjektyvias seksualumo patirtis ir, apibendrinus jas, pristatyti šiame poskyryje. Sujungus visų dalyvių pirmosios bangos interviu (2011 m.) radinius išryškėjo, jog kalbintų mergaičių seksualumo išgyvenimai „sugula" į devynias tarpusavyje susietų temų kekes, kurios savo ruožtu dar sugrupavau į keturias stambias radinių grupes (metatemas). Temas formulavau ir pagal tai, *ką* paauglės pasakojo (kalbėjimo turinys), ir atsižvelgdama į tai, *kaip* šį turinį pasakojo (turiu galvoje interviu eigos formą, atsakymų formuluotes ar jų nebuvimą).

9 lentelėje pristatomos pirmos bangos interviu išskirtų teminių kekių pasireiškimas dalyvių transkripcijose.

9 lentelė. Pirmosios „bangos interviu" teminių kekių pasireiškimas tarp dalyvių

	Teminės kekės / Temos	Kalbėjusių mergaičių vardai
1.	Apranga ir išvaizda kaip seksualumo raiškos dimensijos	Džeinė, Delfina, Viktorija, Gertrūda, Aistė
2.	Maloniai jaudinančio kūno nekasdieniškumas	Ingrida, Izabela, Viktorija, Gertrūda, Aistė
3.	Miglotas seksualios Aš vaizdas	Džeinė, Gertrūda, Viktorija, Indrė, Izabela
4.	Sunkumas įvardyti išgyvenamą naują patirtį	Džeinė, Elena, Indrė, Ingrida, Izabela, Delfina, Gertrūda, Aistė
5.	KITO žvilgsnis pažadina seksualios Aš pojūtį:	Ingrida, Aistė, Elena, Gertrūda, Ingrida, Delfina, Viktorija
	a) keičiasi KITO žvilgsnio į mergaites pobūdis,	Ingrida, Aistė
	b) kūnas tampa viešai stebimu objektu,	Elena, Gertrūda, Ingrida, Aistė, Delfina
	c) asmeninio ypatingumo pojūčio iškilimas,	Ingrida, Aistė
	d) žvilgsnio situacijos atkartojimo siekis.	Aistė, Elena, Delfina, Gertrūda
6.	Priešingos lyties KITO akcentavimas žvilgsnio situacijoje	Ingrida, Elena, Viktorija, Aistė
7.	Artimų santykių su priešingos lyties KITU svarba:	Elena, Gertrūda, Delfina, Aistė, Džeinė, Indrė, Viktorija, Izabela, Ingrida
	a) Draugystė su vaikinu – tarp bendraamžių atpažįstamas procesas,	Elena, Gertrūda, Delfina, Aistė, Džeinė, Indrė, Viktorija

9 lentelės tęsinys.

	b) noras turėti vaikiną,	Džeinė, Delfina, Aistė, Elena, Indrė, Gertrūda
	c) dvejonės dėl noro turėti vaikiną.	Izabela, Gertrūda, Delfina
8.	Siekis suvokti nerašytas taisykles ir jas prisitaikyti	Džeinė, Izabela, Viktorija, Indrė, Aistė
9.	Stereotipinis seksualios Aš pirmavaizdis	Elena, Džeinė, Ingrida, Delfina, Aistė, Izabela
10.	Draugystė su mergaitėmis, kaip palaikomąja aplinka	Elena, Indrė, Gertrūda, Aistė, Viktorija

10 lentelėje pateikiama hierarchinė šių metatemų struktūra. Kiekviena metatema, ją sudarančios tematinės kekės ir jas patvirtinančios citatos iš įvairių dalyvių interviu vietų bus pristatomos ir teksto forma.

10 lentelė. Viduriniosios paauglystės pradžios mergaičių (14-15 m.) seksualumo patyrimo hierarchinė struktūra

Metatema ir ją sudarančių teminių kekių pavadinimai	**Kekę sudarančių temų pavadinimai**
I. METATEMA. Fizinio seksualumo atpažinimas	
1. Apranga ir patraukli išvaizda kaip seksualumo raiškos dimensijos	
2. Maloniai jaudinančio kūno nekasdieniškumas	
II. METATEMA. Fragmentinė seksuali Aš	
3. Miglotas seksualios Aš vaizdas	
4. Sunkumas įvardyti išgyvenamą naują patirtį	
III. METATEMA. *Seksualumo patyrimas kaip santykio Aš – (priešingos lyties) KITAS dalis*	
5. *KITO* žvilgsnis pažadina seksualios Aš pojūtį	a) keičiasi kitų žmonių žvilgsnio į mergaites pobūdis; b) kūnas tampa viešai stebimu objektu; c) asmeninio ypatingumo pojūčio iškilimas; d) *žvilgsnio situacijos* atkartojimo siekis
6. Priešingos lyties akcentavimas *žvilgsnio situacijoje*	
7. Artimų santykių su priešingos lyties *KITU* svarba	a) Draugystė su vaikinu – tarp bendraamžių atpažįstamas procesas; b) noras turėti vaikiną; c) dvejonės dėl noro turėti vaikiną
IV. METATEMA. Seksuali, bet ne „*pasileidusi*“: naujo tapatumo paieškos	
8. Siekis suvokti nerašytas taisykles ir jas prisitaikyti	
9. Stereotipinis seksualios Aš pirmavaizdis	
10. Draugystė su mergaitėmis kaip palaikomąja aplinka	

3.1.2.1. I METATEMA: Fizinio seksualumo aspekto atpažinimas

1 teminė kekė: apranga ir išvaizda kaip seksualumo raiškos dimensijos. Ši teminė kekė labai ryškiai atsispindėjo daugelio mergaičių pasisakymuose, ypač tiksliai nusakė Elena (15 m.): *„penkiolikmetis kai esi, kai komentuoja tavo išvaizdą – tu atsižvelgi į tai, kad gali kitiems patikti. Nori, kad apie tave susidarytų gerą nuomonę, turi skonį, tavo drabužiai dera, išvaizda gera, kūno sudėjimai neblogi. Ką mato kiti, tas man svarbu*“ (E1, 900).

Džeinė (14 m.) spontaniškai savąjį seksualumo patyrimą susiejo su išvaizda: *„seksualumą tai pasakius... aš jaučiu, kad aš tikrai nesu bjaurus žmogus <...> o dėl išvaizdos, aš sau atrodau graži. Aš nesirūpinu dėl savo gabaritų*“ (Dž1, 1). Seksuali ir savuoju kūnu visai patenkinta. Ir jos galvoje esantis seksualios moters įvaizdis atitinka keturiolikametės Džeinės nuomonę apie save pačią: *„jinai jaučiasi pasitikinti savimi ir jinai pati jaučia tą savo kūną, kad jinai gali tą... jį sutvarkyti, kad atrodytų kuo seksualesnė*“ (Dž1, 715).

Viktorijos (15 m.) nuomone, drabužiai yra svarbu, kad net *„pačioj mokykloj pas mus... ėė dauguma* [mergaičių] *rengiasi gražiai ir seksualiai“.* Šią mintį patvirtino ir Izabela, kuri siejo seksualumą su atviresniais drabužiais ir provokuojančiu elgesiu: „[seksualumas] *gal būt išorė? <...> gal rodymas savo kūno vietų: krūtinės? - apie paneles, jeigu trumpi sijonai, aptemptos kelnės, iškirptės*“ (Iz1, 551). Drabužiai tampa svarbiu seksualumo atpažinimo arba seksualumo išreiškimo signalu. Kaip pasakojo ši dalyvė, būtent drabužių stiliaus pakeitimas lėmė, kad aplinkiniai ėmė Viktoriją priimti kaip seksualią ir seksualiai patrauklią paauglę: *„kai pakeičiau stilių iš reperės... buvau tokia reperiukė... tenai gatvėj visą laiką ir kai pradėjau nešiot aptemptus džinsus, timpes, neapdribusius drabužius, tada jie visi pastebėjo.* ***T: Kaip manai, ką jie pastebėjo tavyje? V:*** *Gal pastebėjo, kad Viktorija užpakalį turi?* ***T: Kaip tave kaip seksualų žmogų mato? V:*** *Tai sakau... Kai pasikeiti drabužius, kai nešioji kažką aptempto... kai tavo visi apvalumai išryškėja, ten liemuo ar užpakaliukas ar krūtinė... visi tai pastebi seksuali, ir taip toliau... bet jeigu tu nešiosi kitokius džinsus, daleiskim, apsmukusius ir jeigu jie nebus aptempti – tai to seksualumo, tipo, nebus*“ (V1, 601).

Analizuojant dalyvių patyrimus ir jų refleksijas, iškyla, jog dauguma jų turi labai aiškų supratimą, ką ir kaip turi daryti mergaitė, norėdama palikti įspūdį: ji turi būti patraukli. Kalbantis su Aiste (14,5 m.) išaiškėjo, jog pasirinkdama drabužius arba pasidažydama ji *„nori patikti kitiems. Nu, kai... Stengiesi atrodyti patrauklesnis kitiems, galvoji, ką kiti apie tave galvoja*“ (A1, 409). Patrauklumą kitiems Aistė paminėjo ir dar keliose T1 interviu vietose *(„rūpi ten švariai, gražiai apsirengti, ten susišukuoti, galvą išsiplauti. Kartais pasidažau irgi, kad ten, kad gražiau atrodyti ir panašiai“*(A1, 100)). Tokias Aistės pastangas išsiskirti pastebėdavo bei komplimentais įvertindavo ir vaikinas, su kuriuo tada draugavo: *„būna ten, pasako: „gražiai šiandien atrodai“, ten, „gražiai apsirengusi“, kad „labai patinki tu man*“ (A1, 409).

2 teminė kekė: maloniai jaudinančio kūno nekasdieniškumas. Ši kekė sujungia tas mergaičių seksualumo patirties aprašų vietas, kuriose seksualumo patyrimai atsiskleidžia fiziškai. Anksčiau nepatirti kūno seksualiniai pojūčiai dalyvėms dažniausiai siejosi su atsitiktiniais arba intencionaliais lietimaisis su vaikino kūnu.

Ingrida (14 m.) kūno malonius pojūčius susieja su seksualiniu susijaudinimu. Šiuos pojūčius pavadina *„virpuliukais“*. Šios malonios įelektrinto kūno reakcijos kyla prisilietus prie vaikinų*: “tokie <u>virpuliukai</u> nuo prisilietimų... na, tave paliečia, ir tu iškart pajauti <u>kažką</u>*

tokio!“ (Igr1, 461). Kalbėdama apie „*virpuliukus*“, Ingrida pabrėžia, jog juos sukelia tik vaikinų prisilietimai: „*ne šiaip sau kaip tenai su drauge ar ką. Jautriau! <...> Kaip karštą dieną šalti ledai. Toks malonus atsigaivinimas*“ (Igr1, 463). Vaikinų prisilietimų sukeltas pojūtis yra stiprus ir einantis per visą kūną, kaip tai metaforiškai perteikta citatoje.

T1 metu Aistė (14,5 m.) pasidalino asmenine informacija apie jau turėtas keturias draugystes su vaikinais, kurių metu turėjo įvairių seksualinių praktikų. Malonius pojūčius („*jaudulį*“) ji spontaniškai susiejo su bučiniais: „*kai, tarkim, bučiuojuosi... tada kitoks pojūtis biškį <...>, nu, yra jaudulio biškį, na, gal ir ne biškį ten <...>, gal kai bučiuojuosi labiau tai yra jaudulio*“ (A1, 409). Sunkiai paprastais žodžiais įvardinamą potyrį dalyvė tiesiog pavadino „*ypatingu*“ („*kaip ir būna ypatingas jausmas: malonumo biškį yra*“ (A1, 410) bei „*kitokiu*“. Kitoniškumą dalyvė juto mintyse lygindama kūno reakcijas kasdienybėje ir seksualinio susijaudinimo akimirkomis.

Nuodugniausiai apie savo pasitenkinimą keliantį seksualinį kūniškumą pasakojo Viktorija. Sąmonėje identifikuojami su niekuo nepalyginami seksualiniai pojūčiai jos kūne kyla aktyvių seksualinių praktikų metu. Dalyvei Viktorijai (15 m.) atsiradusios kūno reakcijos bučiuojantis padeda sustiprinti seksualumo patyrimo pradžią, o jaudinantiems potyriams nusakyti dalyvė pavartoja poetišką kalbą:

„*Kai pirmą kartą pasiglamonėjom.., net nežinau... turbūt tada... Pilve kažkokie „drugeliai“ pradėjo, kaip sakoma, skraidyt... per kūną šiurpuliukai ėjo...* ***T****:* ***Ir kurioj klasėje buvai?*** *Septintoje klasėje.* ***T****:* ***O kaip jautei jau tą seksualų savo kūną? V:*** *Jis buvo gan įkaitęs... pilve „drugeliai“ skraidė ar ten „drakoniukai“ taip vadinami. Oda biškį pasišiaušus buvo... ir tiesiog malonu buvo*“ (V1, 506). Prie poetinio sujaudinto kūno aprašymo dar kartą tame pačiame interviu Viktorija grįžta mėgindama paaiškinti kūno jaudulio nenuspėjamumą: „*šiaip... kažkaip taip užplaukia, nu, ir viskas!*“ ir aiškindama šio patyrimo išskirtinumą: „*nu, kai sėdi arba guli su tuo pačiu savo vaikinu... ir kai pradedi bučiuotis. Tada arba kai.. tada kokį kažkokį malonumą tokį .. šiurpuliukai eina, pilve tokie patys „drugeliai skraido... šiaip, toks... toksai... malonus jausmas... tokie, ir viskas. Tai va.* ***T: Ar tai kasdieninė būsena? V****: Tai nekasdieninė būsena*“ (V1, 709). Odos jautrumo pokytį seksualinio susijaudinimo metu yra išskyrusi ir Gertrūda (15 m.): „*kai bučiavausi antrą kartą su liežuviais, tai po to... tai valandą sėdėjau „apšalusi“, nes tai buvo kažkas „vau!“* ***T: Vau? Ir kas tas „vau“? G:*** *Nežinau, negalėčiau pasakyti. Neįsivaizduoju! <...> šiurpuliai eina ir nutirpsta rankos, tiesiog!*“ (G1, 239). Maloniems kūniškiems potyriams perteikti ši dalyvė pavartojo ištiktuką „vau!“ ir plačiai tarp paauglių paplitusį žodį „*apšalusi*“, suteikiantį ir nuspėjamą „nustebimo“ bei „savęs nekontroliavimo“ reikšmes.

Ypač subtilių kūno pojūčius padėjo atskleisti Izabelos interviu tekstas. Pokalbio su Izabela (15 m.) metu įjaudrinto kūniškumo tema savaime iškilo labai greitai, jau 8 pokalbio minutę, dalyvei pasakojant apie savo santykius su pirmuoju vaikinu. ***T: Kaip gali apibūdinti jūsų santykius? I:*** *Gal būt meilė... šiltus santykius ir gražius žodžius... kad ir tuos prisilietimus...* ***T: O ką jauti, kai jis tave liečia? I:*** *per pilvą eina šiurpuliukai*“ (Iz1, 90). Išskirtinius kūno potyrius Izabela paminėjo ir dar keliose interviu vietose (pasakodama apie pirmuosius seksualinius santykius ir kūno pojūčius einant į intymų pasimatymą). Vieną kartą Izabela išryškino glamonių keliamo seksualinio susijaudinimo stiprumą, kurio metu kūną išgyveno kaip absoliučiai atskirą ir autonomiškai veikiančią dalį: „***I:*** *Buvo baisu labai.* ***T: O kaip savo kūną jautei? I:*** *nevaldžiau aš jo* [šypsosi]! ***T: Jis tarsi pats sau? O ar veikė tavo mintys? I:*** *Nieko nebuvo su protu – buvau kaip apsvaigus*“ (Iz1, 352).

Čia pastebėjau žodžio „*apsvaigusi*“ prasminį panašumą su žodžio „*apšalusi*“ reikšme, kaip jį pavartojo Gertrūda („savęs nekontroliavimo“ aspektu). Kitoje vietoje detaliau perteikė visapusišką seksualinio jaudulio apimto kūno pobūdį: „*jau eidama jaučiau <...> kojos tai linko, rankos... nusvirę, nu... <...> širdis daužėsi.<...>* ***T: Anksčiau tau neteko to patirti? I:*** *nieko panašaus*“ (Iz1, 619).

Apie ypatingą rankų pojūtį pasakojo ir anksčiau aptarta Gertrūda. Taigi, atrodytų, kad seksualinis jaudulys nėra kaip nors ypatingai lokalizuotas konkrečioje kūno vietoje: šio tyrimo dalyvės jį išgyveno individualiai. Tačiau seksualumo įkūnytumą visos dalyvės išgyveno kaip nekasdienę patirtį.

3.1.2.2. II METATEMA: Fragmentinė seksuali Aš

3 teminė kekė: miglotas seksualios Aš vaizdas. Žemiau pateiksiu iliustracijas suformuotai teminei kekei tyrime dalyvavusių paauglių mėginimą perteikti pirmuosius apibendrinimus apie neryškų, daugiau nujaučiamą ir besiformuojantį seksualinį savivaizdį. Labiau struktūruotas seksualinio Aš vaizdas dalyvių buvo nusakomas žodeliu „*pakankamai*“ (Ingrida, 14 m.): „*esu tikrai pakankamai seksuali, kad* [at]*kreipčiau kitų vaikinų dėmesį į save*“ (Igr1, 795). Dalyvės, kurios savasties paveiksle neturėjo aiškesnės vizijos apie savąjį seksualumą, pateikė tokius atsakymus:

Pasakodama apie save Aistė (14,5 m.) pasinaudojo numanomu savęs ir bendraamžių mergaičių lyginimu: ***„T: Save laikai seksualia? A****: nežinau, nelabai kaip ir... Nesu ten tokia labai seksuali.* ***T: O „nelabai“? A:*** *Nu, esu kaip ir per vidurį to seksualumo*“ (A1, 457). Draugų kaip išorinių ekspertų pagalba savęs seksualios pojūčiui apibūdinti pasinaudojo ir Džeinė („*nemanau, kad jie* [draugai] *mano, kad aš tokia labai seksuali, bet nemano, kad aš tokia per daug kaip ten – susikausčiusi*“ (Dž1, 422)), ir Elena („*aš savęs... apie seksualumą, aplamai, iš savo pusės, aš... nežinau. Jeigu atsiranda tokių, kurie ir laiko seksualia, tai aš to nežinau*“ (E1, 782)).

Gertrūda (15 m.) ir Delfina (15 m.) apie save kaip seksualią paauglę atsako pasinaudodamos nuorodomis į kūną („*nežinau, čia apie išvaizdą ar apie ką?*“ (D1, 115)). Gertrūda seksualumą susieja su kūno patikimu kitam: „*nesu nei stora, nei „kūda“ labai. Esu vidutinė ir atrodau kartais visai neblogai ir... Gal patinku kam nors, o to nežinau*“ (G1, 411– 441). Delfina kalbėjo ne apie fizinį patrauklumą, bet žavėjimąsi savo pačios kūnu: „*savo ten rankom, pilvu, kojom – tikrai nesiskundžiu, nebent ten kai išeina... bet šiaip, tai – gražu, seksualu mano kojos. Prie mano kojų dera aukštakulniai... ilgos atrodo... vajėzau! Vajezus! Kojos tai man daug ką reiškia <...> Tai va, seksualumas*“ (D1, 135). Tuo tarpu Izabela į klausimą apie tai, kaip subjektyviai išgyvena savo seksualumą, atsakė netiesiogiai, lyg ir apie save, lyg ir apie kitus, laikydama tam tikrą atstumą su šia nauja patirtimi: „*tai kiekvienas žmogus seksualus*“ (Iz1, 578).

Tyrimas atskleidė, kad šio tyrimo dalyvės neturėjo atvirų seksualinio akto fantazijų, tačiau retkarčiais bandė svajoti arba mintyse kurti seksualios Aš vaizdą. Kaip papasakojo Delfina (15 m.), kartais ją apimdavo romantinio pobūdžio mintys: „*apie bučinius ten tai negalvoji. Tik paprasčiausia, būtų smagu kur nors nueiti ar į kiną, ar kitur, į kavinę*“ (D1, 754); arba kitoje vietoje: „*taip negalvoju, kad ten vaikinas, kurį myli ir įsivaizduoji, kad aš ten su juo myliuosi... Ne, paprasčiausiai, ateina, apsikabina... šilčiau atrodo*“ (D1, 740).

Ne visoms mergaitėms seksualinės fantazijos ar vaizdiniai apie save buvo vienodai priimtini. Elenai (15 m.) tokie galvojimai sukėlė įtampą: „*kažkada esu turėjusi* [fantazijų]*... pagalvojusi: kaip ir kiekvienas suaugęs asmuo... sakys, kad tau teks užsiimt tuo lytiniu santykiu, – tu galvoji: „kaip tas bus“? Na, dar nupurčiau mintis, kad dar nelaukiu. Kai bus, tai bus <...> nejaukios buvo, buvau pagalvojus, neturėjus vaikino, tokios seksualinės fantazijos, tas nupurto ir nenoriu apie tai labai galvoti*“ (E1, 1010). Tuo tarpu kita dalyvė (Džeinė) tai priėmė visai kitaip*: „buvo tokių fantazijų su mano tokiom simpatijoms, kad tai būtų labai romantiška. Kad tai būtų, tiesiog pasakius, gražu.* ***T: Gal sapnavusi ir turėjusi sapnų erotiškų? Dž:*** *Hmm. Erotiškų tai, kad ne pasakius, o dėl to tenais vat, toks kokioj pozicijoj aš būčiau mergina, vaikinas prie manęs, nu, man labai patikdavo man tokie sapnai. Norėdavau, kuo geriau atsimint juos <...> nežinau, aš vien tik susapnavusi juos, labai linksmai jaučiausi. Tiesiog lygtais pamaloninta savo sąmone jaučiausi*“ (Dž1, 409). Romantinių minčių pobūdį gerai perteikė Viktorijos pasakojimas: „*na, įsivaizduoji ten kartais... kai tenai apsikabinus sėdi su savo mylimu vaikinu arba šiaip su draugu <...> paskutinį kartą tai svajojau, kad sėdžiu, tipo, nu, tiesiog, apsikabinus. Kai buvau susipykus su savo dabartiniu, tai tiesiog įsivaizdavau, kad mes sėdim apsikabinę: nei pykstamės nei ką*“ (V1, 432). Apie savo buvusį pirmąjį vaikiną retkarčiais galvojanti ir Gertrūda (15 m.): „*šiaip* [nefantazuoju]*, nu, kol kas ne! Sapnuoju Vaidą kartais. Būna užeina kartais, va, pavyzdžiui, čia neseniai sapnavau, kad jis liepė man nerašyt. Mes su drauge labai juokėmės* ” (G1, 45).

Indrės (14,5 m.) patirtis rodo, kad tokios romantiškos mintys dalyvę aplanko retokai (*„na, nežinau... aš kažkaip nefantazuoju*“), nes palaikė romantinius santykius su konkrečiu vaikinu: „*turiu šiuo metu patinkantį man vaikiną, žinau, kad aš jam patinku, bet mes nesame kartu. <...> Labai laukiu, kol jis parašys man kiekvieną dieną.. jis parašo 3 – 4 kartus į dieną*“ (I1, 268).

4 teminė kekė: sunkumas įvardinti išgyvenamą naują patirtį. Ši kekė padeda išskirti sunkumus, kurie neišryškėjo tekstų turinio lygmenyje, tačiau įdėmi kalbos struktūros analizė padėjo suprasti, kaip varžydamosi dalyvės kalbėjo apie pirmąsias seksualumo patirtis. Ši <u>nerišli</u> ištrauka gerai iliustruoja, kaip Elena stengiasi perteikti mintį, jog ją traukia priešingos lyties asmenys: „*šiaip apie vaikiną galvoju visai kitaip* [nei mergaites]*. Tada prasideda: tas jo kūnas, jo išvaizda, hm, jo kūno sudėjimas. Tai tada pradedi galvoti apie seksualų vyrą: kaip jis šiandien atrodo... koks jis yra... nes vis tiek kažkoks stipresnis požiūris yra į juos nei mergaites. Vaikinas, pati supranti, yra... ir supranti, kad tave traukia. Vis tiek* [vaikinai] *yra stipresnis* [traukiantis] *polis... Kaip ir jo gyvenime – per kitus*“ (E1, 826).

Kalbėti apie tai, kas pačiai dalyvei nėra aiškiai suvokiama ir tėra menkai pažįstama, nebuvo lengva. Man paprašius papildyti ir detaliau papasakoti apie seksualinius jausmus, jos įsitempdavo, ilgiau patylėdavo (kaip Izabela, Indrė, Aistė) arba trumpai atsakydavo: „*nežinau*“ (*„išvaizda... ai, <u>nežinau</u>... Nežinau, labai sunku*“ (Iz1, 594)). Tai pailiustruosiu keletu pavyzdžių: „*<u>nežinau</u>... nesmagu sakyti, kad aš seksuali. Kažkaip keista*“ (D1, 119); „*<u>nežinau</u> dabar, <u>kaip paaiškinti</u>, aš dabar <u>truputį „į pievas einu</u>*“ (Dž1); „*net <u>neįsivaizduoju,</u> kaip jums atsakyti*“ (G1, 381)). Sunkumą surasti žodžius iliustruoja ir ši trumpa ištrauka iš Izabelos interviu: „***T: ...*[apie seksualinį potraukį]*. Kaip tu jį pajauti? Iz:*** *<u>Nežinau</u>... kažkaip apsakyt sunku.* ***T: Bet ar tu pasakytum, kad to niekada nejautei? Iz:*** *Nepasakyčiau.* [PAUZĖ 20 s]*... Manau, kad neatsakysiu, nes nemoku*“ (Iz1, 607).

Vidinę įtampą tarp vidinio išgyvenimo ir jo atskleidimo tiksliai perteikia drąsios ir atviros dalyvės Delfinos retorinis klausimas: „*NEa! Aš pati savy tai jaučiu, kad seksuali... nu, aš savyje tai jaučiu, kad esu seksuali, tik kaip pasakyt tai kitiems?*“ (D1, 125). Kaip ir Delfina, apibūdindama savo seksualumo patirtis, Ingrida keliose pirmojo interviu vietose nurodė tą pačią savaime suprantamo „tiesiog žinau“ būseną: „*Vaikinai? Kažkuo jie traukia, įdomūs… net sunku apsakyti tai žodžiais, nes tai labiau toks jausmas, kurį jauti ir tiesiog žinai*“.

Kai būdavo nedrąsu tiksliau pasakyti, dalyvės ieškojo pakaitinių žodžių. Kaip antai Indrė, neišdrįsusi pavartoti žodžio „seksas“ / „seksualiniai santykiai“, suranda tokią išeitį: „*niekada negalvojau, kad norėčiau TO*“; kitoje vietoje: „*nemanau, kad jis iš manęs TO tikisi ir aš iš jo TO nesitikiu*“ (I1, 466); arba dar kitoje vietoje Indrė retoriškai klausė: „*kaip pasakyt? apie TOKIUS dalykus kol kas dar negalvoju*“ (I1, 428).

Pasakojimuose pasitaikė daug *lapsus linguea* momentų, kurie taip pat rodė įtampą pradėjus verbalizuoti nepažįstą iki galo psichinį patyrimą („*sapnuoji tą žmogų, jis tave pri/si/apsikabina arba prie tavęs prisi-atsisėda*“ (G1 225); „*pasi-kabina, irgi pabučiuoja, ten paglosto, nu, tokie šiltyi-i judesiai*“ (Igr1 360)). Transkripcijose pasitaikė ir kitokių kalbinių riktų, kaip pvz., Džeinės (15m.) priešingos reikšmės žodžio („*laikinas*“ vietoje „nelaikinas“) pavartojimas: „*aš norėčiau laikino vaikino.* ***T: Laikino? Dž:*** *Taip. Nu, su kuriuo nebendrauji mėnesį, ar du mėnesius. Nes tu tikrai nesužinosi, ar tau jis taip... tokiu būdu patinka, kad tu jį įsimylėtum. Tu tikrai nesužinosi per mėnesį <...> nesinori tokių santykių be įsipareigojimų*“ (Dž1, 518). Galiausiai, apie nelengvą užduotį – atsiverti tyrimo metu – Izabela pasakė: „*labai jau sunkūs klausimai*“ (Iz1, 541). Kad kalbėti šia tema neturi jokios patirties ir kad tai nebuvo lengva, patvirtino ir kita paauglė: „*nu, nežinau... kai nepratus kalbėtis – visai ir sunkoka* [interviu]“ (A1, 665).

3.1.2.3. III METATEMA: Seksualumo patyrimas kaip santykio Aš – (priešingos lyties) *KITAS* dalis

Ši radinių grupė siejama su dalyvių perteiktu seksualios Aš vaizdavimu tarpasmeninių santykių kontekste. Kitaip tariant, seksualinės patirtys buvo pristatomos kaip intersubjekyvūs išgyvenimai. Dalyvės pateikė gausių situacijų Aš – *KITAS* (mergaitė – vaikinas) pasakojimų, kurie atskleidė seksualinių išgyvenimų konteksto ypatumus. Žemiau pristatomos dvi pagrindinės šią metatemą sudarančios teminės kekės ir šias kekes sudarančios temos bei jas pagrindžiančių interviu transkripcijų ištraukos.

5 teminė kekė: KITO žvilgsnis pažadina seksualios Aš pojūtį. Ši kekė suformuota kaip teminė grupė, apimanti svarbius pirminius seksualinės savivokos išgyvenimus situacijoje, kurią įvardinau kaip „*žvilgsnio situaciją*“. Tai teminė kekė, kuri turi savo aiškią struktūrą ir skaidoma į penkis smulkesnius vienetus – temas: a) *keičiasi KITO žvilgsnio į mergaites pobūdis*; b) *asmeninio ypatingumo pojūčio iškilimas*; c) *kūnas tampa viešai stebimu objektu*; d) *žvilgsnio situacijos atkartojimo siekis*; e) *priešingos lyties akcentavimas žvilgsnio situacijoje.*

Savo pasakojimuose dalyvės atskleidė išgyvenimus, kurie kildavo, kai viešoje erdvėje jos atsitiktinai sulaukdavo praeivių įdėmių žvilgsnių ar pačios dėmesį nukreipdavo į kokį nors patrauklų priešingos lyties asmenį. Tikėtina, jog būti pastebėtai *KITO* paauglystėje

tampa labai svarbu, nes šią situaciją vienaip ar kitaip apibūdino visos dalyvės. *Būti pamatytai* potyris šioje disertacijoje konceptualizuojamas kaip *žvilgsnio situacija*. Išsami *žvilgsnio situacijos* analizė leidžia detaliau atskleisti, kaip mergaičių sąmonėje vyksta naujos savybės – seksualios Aš – įsisąmoninimas („*gal kai tarkim ten... praleidžia lifte pirmą, kai pro duris praleidžia*“ (A1, 401)). Drįsčiau teigti, kad sąvoka „*žvilgsnis*“ nusako intensyvų dviejų asmenų sąveikos procesą, vykstantį trumpai, tačiau intencionaliai bei emociškai reikšmingai pastebint akiai patrauklų asmenį. Įvairius vidinius pasikeitimus, kurių dalyvės iki tol sąmoningai nefiksavo savo patyrime, tačiau kuriuos, mano nuomone, išryškino giluminė analizė, įvardinau kaip penkis *žvilgsnio situacijos* mikroprocesus:

a) ***keičiasi kitų žmonių žvilgsnio į mergaites pobūdis.*** Vaikystėje ir paauglystės pradžioje mergaitės buvo įpratusios prie vienokio žvilgsnio – paprasto, kasdienio, nuslystančių akių žvilgsnio - jos nebuvo išskiriamos kaip fokusuoto žvilgsnio *objektai.* Sąveika socialiniame lauke kinta iš „pamato – praeina“ į „pamato – nužiūri – reaguoja – praeina“ (pabraukta autorės) („*Matai <...> kaip kiti reaguoja į tave, matai, kaip keičiasi požiūris į tave, kaip pats keiti požiūrį... pastebi vis naujesnius dalykus tiek savo kūne, tiek kitų <...> Paskui jau pradėjau kitaip žiūrėti į aplink mane esančius žmones*“ (Igr1, 178)). Pasikeitusi žvelgiančiųjų reakcija, kurią pastebi mergaitės („*kai pasižiūri ne tik, kad pasižiūri ir nueina, bet kai ilgiau pažiūri. Nužiūri nuo galvos iki kojų... Kartais dar nusišypso ar panašiai*” (A1, 362)), signalizuoja apie kažkokią naują savybę, kurios ji anksčiau nereflektavo. Ingrida pastebėjo žvilgsnį, kurį priėmė kaip jos brandos įvertinimą („[bernai] *taip kitaip pasižiūrėdavo į mane. Ne kaip į vaiką, o kaip į kažką daugiau*“ (Igr1, 306)). Taigi, sutelktas atsitiktinio praeivio žvilgsnis keičia mergaitės seksualinės savimonės plotį – jį padidina;

b) „žvilgsnio situacija“ nėra lengvai toleruojama. Tai nauja, netikėta suvokimo situacija, kai mergaitės **kūnas**, anksčiau pažįstamas ir priklausęs tik jos žinojimo ir valdymo sferai, netikėtai **tampa viešai stebimu** („*aplinkinių žvilgsniai krypsta ne į tavo vidų, o į tavo išvaizdą <...> į viską praktiškai: į tavo veidą, į tavo kūno apimtis*“ (E1, 334)), **vertinamu** (ir net liečiamu!) **objektu** *(„[į diskoteką] nuėjom. Ir aš tenai vaikščiojau ir keli bernai man per užpakalį suduodavo ir aš atsisukdavau*“ (Igr1, 186). Anot Elenos, „*šiuo metu, kaip aš pastebėjus esu, be išvaizdos pagalbos, be nuostabių rūbų, šukuosenos, makiažo yra kiek sunku, gal nežinau, kiek aš pažįstu, labiausiai vaikinams yra išvaizda, kaip mergina atrodo*“ (E1, 602). *KITO* žvilgsnis išgyvenamas tuo pat metu ir kaip trikdantis (Viktorija, Elena, Aistė), ir kaip jaudinantis (Gertrūda) patyrimas. Savo jaudulį Aistė taip perteikė: „*biškį gėda pasidaro, kad ten nužiūrinėja ar panašiai, bet taip tai nieko*“ (A1, 356). Viešai pastebimas moteriškų formų pakeistas kūnas jau nustoja būti nematomu gyvastingumo pagrindu ir tampa seksualinės komunikacijos priemone, rūpima dalyvėms (Delfina, Elena). Delfina pasižymi itin sudaiktintu santykiu su savo kūnu: „*kūnas – tai didžiausias dėmesys. Ne sau, o kūnui <...> dėmesį reik sau skirt, kūnui, – nes visi žmonės, kad ir ką sakytų, – vis tiek pirma žiūri į išvaizdą*“ (D1, 146)). Tekstinė analizė išryškino dar vieną „žvilgsnio situacijos“ ypatumą paauglystėje. Vyksta stebėjimas ir kita linkme – kai mergaitės ypatingai žvelgia į vaikinus („*mes dažnai su draugėmis pamatom kokį vaikiną, nužiūrim. Jis nueina toliau ir apšnekam, kaip atrodo, ir šiaip pasakom, kad „visai gražus“ ir panašiai*“ (G1, 415)). Taigi „žvilgsnio situacija“ abiem atvejais išgyvenama su tam tikra emocine įtampa bei jauduliu, kaip tai atskleidžia vienos iš dalyvių, Gertrūdos, įtaigiai perteikiamas sportininko vaikino nužiūrinėjimo epizodas („*kai pamatom gražų futbolininką, pažiūrim į jo kojų raumenis. Nežinau, kodėl, bet tai žiauriai gražu*“ (G1, 504);

c) anot T1 interviu medžiagos, sulaukus intensyvaus dėmesio, iškyla asmeninio išskirtinumo, ypatingumo išgyvenimas, kurį galima apibūdinti kaip antrą "*žvilgsnio situacijos*" mikroprocesą. „*Žvilgsnio situacija*" suponuoja mergaitėms ***asmeninio ypatingumo pojūtį*** – dėl jo prasiplečia savivaizdis ir sustiprėja savivertė, išryškėja individualumo pojūtis („*tai kaip ir parodė, kad aš tikrai esu įdomi kitiems, kad mane mato ir stebi*" (Igr1, 310)), toks svarbus paauglikojo tapatumo raidai. Anot dalyvių, *būti pamatytai* potyris provokuoja suvokimą, kad esi ypatinga praeivė. Ypač vaizdingai šis mikroprocesas perteiktas Aistės interviu: „*eini gatve, tave užkalbina vaikinas koks, tu jam pasirodai patraukli, seksuali... kartais būdavo... kai, tarkim, tave nužiūri ten, tai pajunti, kad kitokia esi, išsiskiri iš minios, vadinasi, esi seksualesnė už kitas*" (A1, 350);

d) suvokimo apie savo patrauklumą ir seksualumą procese kristalizuojasi siekis kartoti „*žvilgsnio situacijos*" išgyvenimus. ***Siekio atkartoti*** mikroprocesas įgyvendinamas dėl noro patikti kitiems, kaip tai kiek nuasmenintai perteikia Aistė („*kai stengiesi atrodyti patrauklesnis kitiems*" (A1, 409)). Elena kalba apie „geros nuomonės" suformavimą („*nori, kad apie tave susidarytų gerą nuomonę <...> Ką mato kiti, - tas man svarbu.<...> tą, ką kiti mato*" (E1, 911). Delfinai itin svarbu prisiderinimas prie kitų nuomonės: „*Atrodo... išeisi ir stovėsi, ir lauksi, - žiūrėsi į kiekvieną žmogų, - kaip kiekvienas į tave pažiūrės. Kokiu žvilgsniu? Ir tu iš to nustatysi, ar aš čia gerai atrodau, ar blogai? Gal reiktų ten ką nors persitvarkyti?*" (D1, 210). *Žvilgsnio* atkartojimo siekis gali būti vykdomas per suintensyvėjusią savo kūno priežiūrą, kaip tai atskleidžia Gertrūdos kalba („*taip įstringi tiesiog vaikinams, kai tave pamato ir atsimena, kad tokia yra, o jeigu būsi kaip viena mano draugė buvusi – visiškai savęs neprisižiūri, tai jos niekas nemėgsta ir ji tiesiog atstumta visų*" (G1, 645)).

Apibendrinant penktosios „kekės" teminę struktūrą, galima būtų teigti, jog pirmąsias seksualumo patirtis paauglės siejo su netikėtais kitos lyties susidūrimais viešoje erdvėje. Šie susidūrimai galima sakyti „pažadindavo" subjektyvius savo, kaip seksualaus asmens, potyrius ir tolimesnes refleksijas.

6 teminė kekė: priešingos lyties akcentavimas „žvilgsnio situacijoje". Visų tyrime dalyvavusių mergaičių pasakojimuose vienu ar kitu aspektu dominuoja „vaikinų klausimas". Suformuluota tema padėjo suprasti, jog *žvilgsnio situacija* tampa šio tyrimo dalyvėms aktuali ir jaudinanti tik tada, kai *KITAS* akių susitikimo metu heteroseksualioms dalyvėms yra priešingos lyties žmogus. *Žvilgsnio situacijos* analizė išryškino dalyvių kylančių jausmų skirtingumus regint mergaites arba vaikinus *(„vaikinai... kažkuo jie traukia, įdomūs. Net sunku apsakyti tai žodžiais, nes tai labiau toks jausmas.., kurį jauti ir tiesiog žinai*" (Igr1, 573)). Dalyvės skirtingai traktavo savo dėmesį vaikinams ir pačių norą būti pastebėtoms. Elena („*kitoks bendravimas su berniukais. Labiau... Net į jų kūną žvelgi kitaip*" (E1, 111); Viktorija („*kažkaip merginos... nelabai į jas dėmesio kreipiu, bet, pavyzdžiui, į vaikiną – tai jo. Man jis seksualus, kai yra pasportavęs, tvarkingas, gali pašnekėti*" (V1, 559)), Delfina ir Aistė („*eina ten, tave užkalbina vaikinas koks, tu jam pasirodai patraukli, seksuali*" (A1, 241)) dėmesį vaikinams suvokia kaip savaime suprantamą dalyką. Tuo tarpu Ingrida kiek atsargesnė, tad belytį, nuasmenintą „*kažkas*" pamažu savo pasakojime paverčia į lyties charakteristikomis apibūdinamus asmenis: „*Kai einu, pavyzdžiui, gatve, tave <u>kažkas</u> nužvelginėja, į tave vis daugiau kas nors atsisuka, pasižiūri – <u>vaikinai</u> ir <u>vyrai</u>*" (Igr1, 566).

7 teminė kekė: artimų santykių su priešingos lyties KITU svarba. Vienas iš svarbiausių šio tyrimo radinių yra tas, jog savojo seksualumo išgyvenimus dalyvės tiesiogiai siejo su artimesne pažintimi su vaikinu ar vaikinais:

a) ***vaikino turėjimas – atpažįstamas procesas tarp bendraamžių.*** Kai su Gertrūda susitikau pirmą kartą, ji ramiai man pasakė: „*vaikinus turi, tiksliau, turėjo gal beveik ir visos* [klasiokės]“ (G1, 211). Lygiai tą patį, tik jau Vilniaus kontekste, vėliau patvirtino ir Indrė: „*dauguma mano metų, aišku, turi savo antrąsias puses*“ (I1, 263). Gertrūdos bei Indrės mintį patvirtina ir Džeinė („*man atrodo, dauguma ten tų* [mergaičių] *vaikinus turėjo nuo 6-7 klasės*“ (Dž1, 455), dar tiksliau apibūdindama pirmųjų draugysčių pradžios laiką. Tarp paauglių paplitusią tradiciją – mergaičių / berniukų - draugystes pradėti šeštoje septintoje klasėje pripažino ir Delfina („*draugaut tai nuo 6 klasės, tai*“), ir Aistė, kartu akcentuodama ir tokios tradicijos šiuolaikiškumą („*<u>dabar</u> išeina*, *<u>šiais laikais</u> išeina, kad netgi šeštokai penktokai draugauja*“(A1, 161)). Asmeninę ankstyvos draugystės patirtį buvo turėjusiosi Aistė (keturios draugystės, ilgiausia truko 8 mėn.), Delfina („*aš paskutinį kartą šeštoje klasėje draugavau ten! Savaitę. Dabar net mokykloje nesisveikiname*“ (D1, 240), Viktorija (vienuolika draugysčių, ilgiausia – 4,5 sav.) ir Gertrūda (viena draugystė tetrukusi iš viso keturias dienas). Viktorija lyg dvejodama, tačiau patvirtina, kad vaikinų turėjimas yra ne tik atpažįstama, bet ir vertinama patirtis: „*nu kaip? Buvo gal neturėjimas ką veikt ...ar šiaip. Vat, kad draugės turi bachūrus, o tu – neturi. Tai va tokie va dalykai! anksčiau... anksčiau buvo turėti svarbu vaikiną, dabar irgi yra svarbu turėti*“ (V1, 346);

b) ***dalyvių noras turėti vaikiną.*** Ši tema sujungė tas transkripcijų vietas, kurios išryškino dalyvių norą turėti vaikiną bei patirti jausmus, lydinčius šį troškimą. Absoliučiai visos šio tyrimo mergaitės pasipasakojo apie daugiau ar mažiau viešą norą draugauti su vaikinu, nors nė viena jų tiesiogiai nesiejo šio noro su jau minėta tarp paauglių išplitusia ankstyvų draugysčių subkultūra ir jaučiamu spaudimu ją atitikti. Vienos dalyvės troškimą turėti vaikiną išgyveno stipriau (Džeinė, Delfina, Aistė), kitos – ramiau (Ingrida, Elena), tačiau aišku, jog šią draugystę jos aiškiai suvokė kaip besiskiriantį ryšį nuo draugystės su tos pačios lyties draugėmis. Apie tai itin išraiškingai papasakojo Džeinė: „b*uvo noras bendrauti su kitos lyties atstovu, ne taip, kaip su mergaitėm, bet su berniukais. Tiesiog bendrauti, kaip pasakius, kaip iš kitos planetos ateiviais. Taip atrodė, kaip noras pažinti juos. Kitaip negu draugus*“ (Dž1, 455).

Džeinę, Delfiną ir Aistę galėčiau pavadinti „laukiančiosiomis“, mat jų išgyvenamas noras draugauti buvo pats intensyviausias. Vilnietė Džeinė, kuri T1 interviu atrodė išoriškai vyresnė nei buvo, atskleidė slaptą intensyvų, keletą metų trunkantį norą („*pirmas noras vaikino <u>turėti</u> atsirado dvylikos metų ir jis mane persekioja, kaip ir... Nu, negaliu numalšinti to jausmo*“ (Dž1, 444)) ne tik „*turėti*“ vaikiną, bet ir išgyventi gilius romantinius jausmus: „*Aš labai norėčiau turėti vieną. Bent... patirti tą pirmąją meilę. <...> <u>Labai</u> norisi tą vaikiną turėt*“ (Dž1, 433); „*Artimiausioje ateity, kaip ir sakiau, aš <u>tikrai</u> norėčiau vaikino ir <u>tikrai</u> patirti tą pirmą meilę, nes, nu, <u>tikrai</u> yra noras sužinoti, koks yra jausmas, kaip gali pasijausti*“ (Dž1, 733). Džeinės ilgesys, kaip matyti, yra orientuotas ne į tolimą perspektyvą, nuspėjamas suaugusiųjų galimybes, o į konkrečią dabartį (ar „*artimiausią ateitį*“) , tad negalėjimas realizuoti savojo troškimo kelia Džeinei (14 m.) įtampos ir pykčio jausmus („*labai norisi tą vaikiną turėt, bet aš kartais ant savęs pykstu dėl to. Už tai, kad aš <...> sau prisižadėjau, kad turėsiu vaikiną tiktais 15 metų*“ (Dž1, 436)). Dar daugiau, nuvertindama save, Džeinė

mano, jog turi kažkokių problemų, dėl kurių nesulaukia vaikinų dėmesio: *„yra kai kurių mergaičių, kurios irgi neturėję. Nežinau, ar jos turi tokių pačių problemų kaip aš*“ (Dž1460).

Delfina (15 m.) jau šeštoje klasėje trumpai „turėjo“ vaikiną, bet pati jį paliko. Pirmojo interviu metu ši dalyvė išsakė norą turėti rimtesnį draugą, tačiau kartu negalėjo atsistebėti, kodėl praėjus dvejiems metams, ji vis dar jo neturi, nors yra daili bei nuolat apsupta vaikinų (*„o, Dieve! Ten atrodo, kiek aš ten galėčiau vardint, vardint! Bet nei su vienu, ten, nedraugavau*“ (D1, 255)). Aktyvi ir „patyrusi“ panelė net keletą kartų mėgino flirtuoti („s*u kiekvienu, kuriuo ten “bazarindavau” – su kokiu ten vaikinu tai, jo, tikrai! Kiekviena – o jų buvo penki – su visais „bazarinau“ ilgai ilgai!*“ (D1, 243)), Delfina vis dar nebuvo išgirdusi nė vieno pasiūlymo tapti pora, nors to ir labai laukė: „*jau atrodo tuoj tuoj... per drauges, per draugus jau sužinai: „oi, man pasakė, kad tau siūlys draugauti!“ bet kažkas nutinka ir nieko nebūna*“ (Dž1, 243). Aistė, kuri taip pat praeityje jau buvo turėjusi keturias romantines pažintis (viena jų – savaitės, kita – net 8 mėn. trukmės!), T1 interviu metu buvo dar kartą susižavėjusi metais vyresniu vaikinu ir turėjo slaptą troškimą: „*norėčiau, kad .... m... kaip ir užkariauti to vaikino, kuris man patinka širdį... Neišeina niekaip niekaip...* ***T: Ar ilgai apie jį galvoji?****. Nu... vakarais galvoju <...> gal pusę metų*“ (A1, 646). Skirtingai nei nerimaujanti Džeinė, į savo neišsipildžiusį norą Aistė reaguoja filosofiškai*: „nėra tai nėra – ką čia padarysi“.* Dar kartą šis artimos draugystės ilgesys išlenda kitoje tyrimo medžiagos vietoje, tai yra klausiant, o ką Aistė norėtų pakeisti: „***T: O ką keistum? A:*** *Savo tą svajojimą...* ***T: O kur tavo mintys nubėga tada? A:*** *Dažniausiai apie vaikinus ten*“ (A1, 635). Kaip minėjau, Elena, Indrė ir Gertrūda savąjį norą išreiškė ne taip drąsiai ir aiškiai, kaip tai darė prieš tai aprašytos tyrimo dalyvės. Šeimyniška ir apsiskaičiusi Elena prasitarė, jog tokios mintys kildavo tik girdint kitas bendraamžes pasakojant savąsias meilės istorijas (*„kartais pagalvoju: tavo bendraamžės jau turi susiradusios draugą. Pati galvoju: man reikia irgi susirast“* (E1, 448)). Tikslindama sužinojau, kad Elena norėtų sutikti tik rimtą ir jos asmenį, bet ne išvaizdą vertinantį vaikiną, *kuris „mokėtų pritapti* [ne] *prie savo draugų, o kiek prie pačios manęs“* (E1, 437). Elenos norą turėti vaikiną vertėtų laikyti dar ne iki galo subrandintu ir dar besiformuojančiu („a*išku, gal ir norėtųsi kažką pabandyt, pabendraut su vaikinu intymiau ir kažkokį draugą netolimoj ateity. Šiuo metu tai ne, geriau dar paklausysiu, kaip mano kitoms draugėms sekasi, negu pati kažką darysiu*“ (E1, 968)). Lygiai tokioje pat situacijoje norą turėti vaikiną atpažino ir jauniausia šio tyrimo dalyvė Indrė: „*bendraamžės jau turi susiradusios draugą, pati galvoju: man reikia irgi susirasti, bet nesusidėti, tik kad kitos pavydėtų*“ (I1, 449). Turėjusi labai trumpą, bet audringą pirmąją meilę ne vilnietė Gertrūda vėl atsargiai ilgėjosi artimesnės draugystės su vaikinu: „*kartais, kai pažiūriu kokį romantinį filmą ir pamatai, kad, pavyzdžiui, už rankų susikabinę smagiai leidžia laiką, pagalvoji, kad ir tu norėtum*!“ (G1, 587). Neskubėjimą ir žvalgymąsi, matyt, būtų galima pagrįsti jau sukaupta asmenine Gertrūdos patirtimi su vaikinais ir jos įžvalga apie bendraamžių nebrandumą: *„jų neina suprati. Vieną dieną jie gerai bendrauja, linksmi, o kitą dieną - pravardžiuoja, stumdo. Sako: „tu tokia ir anokia*“ (G1, 351);

c) ***dvejonės dėl noro turėti vaikiną.*** Kalbėdamos apie savuosius norus užmegzti ar palaikyti jau turimus ilgalaikius ryšius, dauguma dalyvių (išskyrus Džeinę) jų neromantizavo, o greta noro išsakydavo ir įtampą keliančias abejones. Anot dalyvių, *„vaikinais nelabai galima pasitikėti tokiam amžiuje. Nes sako vienaip, o galvoja kitaip*“ (G1, 174). Viena iš pagrindinių baimių, kurias suprato ir nurodė didžioji dalis mergaičių, buvo baimė būti paliktomis esant romantiniam ryšiui. Šią baimę pavadinčiau kaip „atstūmimo nerimą“:

„kas iš to, kad aš prie jo prisirišiu, ir paskui galbūt jis paliks, bus vėl negerai“ (Iz1, 687). Izabela, T1 metu palaikiusi trijų mėnesių trukmės intensyvų romantinį ryšį, teigė, kad greta troškimo turėti vaikiną, noro eiti į pasimatymus, jaučiai ir baimę, jog po pirmųjų pasimatymų vaikinas gali persigalvoti (*„labai jaudinausi, galvojau, kad nepatiksiu ir ten dar kas nors bus. Bijojau, kad atstums“* (Iz1, 111)). Ypač daug dvejonių Izabela turėjo po pirmųjų seksualinių santykių: *„tai bijojau, kad jisai paskui kitą dieną parašys, kad „viskas“, „skiriamės“, „nieko panašaus nebuvo“. Bet vis tiek! Dabar baisu jį prarasti“* (Iz1,141). Nors ir be reikalo, Izabela taip pat nerimavo, kad vaikinas pasirinko ją vien dėl intymių santykių, o ne tikros draugystės su ja: *„kad jam tik to reikėjo, kad pasiėmė ir viskas“* (Iz1, 156).

Tylų nerimą būti pažemintai išsakė net drąsioji Delfina: *„po to* [sekso], *kitą dieną, tai kai ėjau į parduotuvę dar, tai galvojau: „kiekvienas žvilgsnis, vajėzus Marija“ – galvojau – „visi čia viską žino!“* (D1, 578). Vėliau ji iš tiesų sužinojo, kad vaikinas purtėsi savo kaip pirmojo vaikino atsakomybės: *„savo vienam draugui pasakė: <...> „čia nieko“ , „nieko čia, žinai, nebuvo“. Nu, bet aš tai jaučiu! Jis taip sako, nes aš jam sakiau: „čia man pirmas kartas“* (D1, 567). Greta kitų sunkumų, abi pirmuosius, tačiau nesaugius seksualinius santykius su vaikinais turėjusios mergaitės, buvo patyrusios ir intensyvią nėštumo baimę (*„baisu, kad... pastoti, ar dar kas <...> dar visą mėnesį bijojau <...> ir visą mėnesį buvo neramu! <...> užsimiršdavo kai kada, paskui prisimindavau ir vėl nervindavausi“* (Iz1, 315 – 339), kuri malšino tolimesnių seksualinių praktikų tąsą. Gertrūdos norą turėti vaikiną čia pat šaldė mintis apie romantinių santykių keliamas emocines problemas ir bendravimo sunkumus: *„kai pagalvoji apie visus pykčius, kad galima bus susipykti dėl smulkmenų, kad reikės daug laiko, tai atgraso nuo tos minties tiesiog. Nes nenoriu jų turėti“* (G1, 588).

Netikėtai sudėtingo nerimą pobūdį atskleidė Delfina ir Izabela. Jų pasakojimai rodė, jog ir trokšta turėti vaikiną, bet ir bijo prarasti susikurtą autonomiją. Anot Izabelos, baisu, kad *„per daug neprisirišti. Paskui būtų nesmagu, kad visai negalėčiau be jo būti <...> paskui būsiu kaip jo vergė, viską darysiu ko norės <...> Tada neturėsiu savo gyvenimo, turėsiu vykdyti svetimą valią“* (Iz1, 419). Apie kontrolės keliamą įtampą panašiai kalbėjo ir Delfina: *„man rodė labai didelį dėmesį – mane tas pradėjo nervint - kad jau per daug didelį dėmesį. Nu, pastoviai ten kišasi, ten viską sužino: ką tu darai? Kur tu eini, su kuo tu būni.., viską viską sužino, po to ten bando priekaištaut“* (D1, 352).

3.1.2.4. IV METATEMA: Seksuali, bet ne „pasileidusi“: naujos tapatybės paieškos

8 teminė kekė: siekis suvokti nerašytas taisykles ir jas prisitaikyti. Ši teminė kekė apibūdina socialinio konteksto keliamas sąlygas mergaičių seksualumo raiškai. Apie tai, jog šio tyrimo dalyvės jau turėjo supratimą apie visuomenėje priimtas, tačiau nerašytas seksualumo raiškos reguliavimo taisykles, galima spręsti iš to, jog jos savo seksualines praktikas apibrėždavo tam tikromis „tinkamomis“ ribomis. Kiekviena jų turėjo savitą šių ribų pojūtį ir savą „filosofiją“. Ribos dažniausiai atspindėjo supratimą, koks seksualinio elgesio tipas tinka kokiam amžiaus tarpsniui. Interviu medžiaga atskleidė, jog ribos dalyvių sampratoje buvo siejamos ir su reputacija.

Viktorija atskleidė tokias seksualinio elgesio ribas: *„tiktai, kad pasi-pasibučiuot, pasiglamonėt... bet tai visą laiką turi ribas... pas mane daugiau kaip megztinio nuėmimas negali būt“*. Aistės nuomone, leistina *„nu, glamonių būtų, graibymųsi, bet ..kad... ten... ten... nusi-*

renginėt ar panašiai ... tikrai nebūtų“. Tokiu būdu aišku, kad leistina „riba“ yra viskas, kas vyksta „su drabužiais“.

Elena, Ingrida ir Aistė nurodo tikslesnį laikotarpį, kada būtų galima pabandyti ir kitas elgesio praktikas, pvz., seksą. Elenos nuomone, „*turėti intymius santykius netraukia kol kas dar*“ (E1, 960). Anot Ingridos, „*lytinių santykių nenoriu, kad man jų dar nereikia <…> Galbūt ne paauglystėje*“ (Igr1, 494). Aistė laikosi tos pačios nuomonės – seksualinis elgesys nėra tinkama viduriniosios paauglystės periodo praktika: „*nu, tarkim, intymiam ryšy su vaikinu, tai šių metų, tokių metų tai tikrai nenorėčiau. Ten iki to mylėjimosi. Tokio amžiaus dar ne visai subrendęs esi. Nu, ir taip ne visai gražu ten tokio amžiaus ten jau tuo užsiiminėti*“ (A1, 440). Aistė nurodė tokį konkretesnį „stipresniam“ seksualiniam elgesiui tinkamą laiką: „*reikėtų jau suaugus* [daryti]*, jau to brendimo pabaigoje*“ (Dž1, 497). Aistė vėliau dar patikslina: „*nu, nuo septyniolikos metų jau ir gal ir tinkama*“ (A1, 442). Šioje iliustracijoje taip pat girdžiu bendrinio etinio dėsnio „gera / bloga“ ir „gražu / negražu“ pritaikymą savojo seksualinio elgesio reguliavimui. Ingrida stengiasi neskubėti. Jos nuomone, „*galima tai padaryti ir po truputį, iš lėto. Nes nemanau, kad viską reikia daryt labai skubotai*“. Paradoksalu, tačiau Ingridos nuomonei „neskubėti“ pritarė ir jau turėjusi santykius Izabela:„*kad galbūt per daug greitai viską darom <...> gal būt dar per jauna rimtiem santykiams, nes paskui ir tuokiasi septyniolikmetės iš tos “meilės”. T*: ***Kai sakai „gal mes per greit darom“ – iš kur jauti, kad per greitai vyksta? I:*** *visi santykiai …<...> Viskas gerai, bet galbūt viskas buvo per greitai*“ (Iz1, 131).

Iš T1 medžiagos matyti, kad dalyvės gerai suprato asmeninės reputacijos svarbą („*paprasčiausia,* kad kiti *turėtų apie tave gerą nuomonę*“ (D1, 155)) bei viešoje erdvėje egzistuojančius subtilius paauglėms taikytinus seksualinio elgesio standartus. Štai Viktorijos ribų nustatymo priežastis yra „*nebūti kaip kitos*“. Ji aiškino: „*ribą nusistačiau vien dėl to, kad nenoriu ... nebūt kaip kitos – nes visos kitos tai... ė kai draugės tenai... sako.. kad dėl bachūro gali belen ką padaryt*“ (V1, 330). Kontroliuoti seksualinį elgesį ir nesudaryti „*pasileidusios*“, lengvai prieinamos merginos įvaizdžio siekia ir Indrė: *“būti seksualia? nežinau net kaip apibūdinti... Kaip pasakyt... nebūti pas.. kaip čia pasakyt?... pasileidusi... <...> Su visais pašnekėtų gražiai, ten, ar dar ką nors, bet nebūtų su visais tą ar aną“* (I1, 684). Perimtos kultūrinės normos padeda ir Džeinei kontroliuoti viešą savojo seksualumo raišką „*aš nebandau to* [seksualumo] *parodyti. Aš kaip labiau konservatyvi esu. Nu, ir nesinori taip atrodyti lyg tokia „žemesnio“ lygio mergina“.* Prisilaikydamos kultūrinių tradicijų, dalyvės siekia išlaikyti gerą reputaciją.

Džeinė aiškiai supranta, kad grėsmė prarasti reputaciją iškyla toms paauglėms, kurios praranda saiką pasirinkdamos atvirus drabužius arba makiažą*: „parodo per daug savo kūno. Kuri nešioja labai gilias iškirptes ir per daug dažosi*“ (Dž1, 364). Džeinei atviri drabužiai dabar nėra svarbūs: „*tai nėra reikalinga, kad tai iš viso, tiesiog nėra noro tokių rūbų nešioti, nes kai supranti, kad tai nėra... kad tai ne... tai, kad nenormalu, bet... nėra gražu, kad... parodyti per daug kūno*“ (Dž1, 377). Šioje ištraukoje aiški socialinio normatyviškumo („normalu / nenormalu“) samprata ir moralinio imperatyvo („gražus / negražus elgesys“) internalizacija.

Išgyvenama dilema, kai mergaitės norėtų elgtis kiek laisviau, tačiau visos dalyvės kartu siekia išsaugoti „geros mergaitės“ įvaizdį. Svarstydama Džeinė labai greitai **patenka į dilemą:** „*nėra gražu, kad parodyti per daug kūno – lyg tais išsiskirt iš kitų per daug,* [atskleisti]*, kad tu esi pasitikinti savimi – bet* [kartu] *ir tu nori parodyti seksualumą*!“. Džeinė

tuo tarpu bando laviruoti drabužių saikingumu ir rasti mažiau tiesioginę savo seksualinio patrauklumo formulę „*aš tiesiog maunuosi tokius rūbus, kurie yra ir ... mhm... ir paryškintų seksualumą ir truputį jį paslėptų*“ (Dž1, 426).

Tyrimas parodė, kad reputacijos svarbą suprato ir taip pat norėjo išsaugoti ir dalyvės, kurios jau buvo turėjusios pirmuosius seksualinius santykius. Izabela laikė šią patirtį visiškoje paslaptyje („*draugė žino, vienintelė, nes niekam negalėjau pasakyti.* ***T****: **Kodėl negalėjai? Iz:** Nes galvos, kad čia kokia ...* ***T: Ką reiškia „kokia“? Iz:*** *Visiems... duoda ir... tai „kūrvom“ vadina. Geriau, kad niekas nežinotų*“ (Iz1, 183)). Kalbėjimo metu paaiškėjo, jog Izabela nenorėjo sugriauti gero įvaizdžio net savo draugės akyse. Jos paslaptis reiškė, kad ji suprato neatitikimą tarp to, kokias vertybes deklaravo, ir to, kaip elgėsi: „*norėjau jai sakyti, bet kažkaip neužteko drąsos.* ***T: Ko bijojai? Iz:*** *Nes mes kaip kalbėjomės kažkur prieš mėnesį, kad tik po vestuvių tas pirmas kartas... Paskui galvoju: „bus negerai, kad paskui... galvos, kad čia kokia „pasileidusi*“ (Iz1, 386).

Kalbant apie ribas ir autoritetus, viename interviu iškilo mamos, kaip ribas rodančio asmens, svarba. Viktorija teigė, kad norėtų būti panaši į mamą. „*norėčiau biškį pasikeist. Bet nelabai išeina... Nes vis tiek gyvenime toli su tokiu elgesiu toli nenueisi*“ (V1,138)*; „aš pavyzdžiui, mamą labai gerbiu.. nes jinai.. ji nu.. žino ribas: kur gali ką pasakyt, o kur jau reik patylėt*“ (V1,145); „ *Kaip mama: protinga tokia! Žinanti, ko ji yra verta, žinanti, kada jau reikia pasakyt, kad žmonės nu... kaip mamą – gerbtų... ir kad ji tiesiog-būti autoritetas... nu, tiesiog tai kaip aš... aš norėčiau būti... o man – nelabai pavyksta*“ (V1,153).

9 teminė kekė: stereotipinis idealios seksualios Aš pirmavaizdis. Beveik visos dalyvės savo pasakojimuose panašiai vaizdavo „idealią“ merginą. Jų apibendrinimuose dominavo fizinė išvaizda, tai yra aukštos lieknos blondinės vaizdinys, taip labai atitinkantis media piešiamą „sexy“ paauglės ar jaunos moters portretą. Tačiau tik viena iš šio tyrimo dalyvių, t. y. Delfina, tokį atitikimą savo pasakojime pateikė tiesiai ir atvirai: „*eilinis seksualumas – kaip visi įsivaizduoja: per TV rodo ir visiems į galvą įkalė: „va, čia tai yra seksualu*!“ (D1, 772).

Savojo idealo dailią krūtinę bei ilgas kojas pabrėžė Aistė, Izabela ir Ingrida. Aistė: „*aptempti drabužiai, ten figūra, ten... kai yra, tarkim, krūtinė, užpakaliukas, pilvuko nėra... Kojos plonos, ilgos*“ (A1, 454); Izabela: „*tai galbūt labai įdegus, didelė krūtinė. Blondinė... Išvaizda*“ (Iz1, 595). Ingrida: „*parodo savo išvaizdą, jos linijas, kūno savo privalumus: didelė krūtinė, gražus liemuo, platūs klubai, ilgos kojos, dailus veidas, rankos*“ (Ing1, 468). Tuo tarpu Elenai buvo svarbu pabrėžti tokio stereotipinio provaizdžio aukštesnį nei vidutinės merginos ūgį bei pastangas atrodyti dailiai: „*kad ir pasidažo, ten savo akių paryškinimas, lūpų paryškinimas, ištiesinti ilgi plaukai, batai su kulniuku, kad ten kokia tu aukšta, kad be kulniukų aukštesnė. Aptempti tie džinsai*“ (E1, 785).

Kai kurios dalyvės (Ingrida, Džeinė, Elena, Izabela) išryškino dar keletą idealios seksualios moters parametrų: ypač drąsą atskleisti save atviresniais drabužiais bei laisviau reiškiamu dėmesiu vaikinams. Ingridos nuomone, tokia mergina „*parodo daugiau kūno*“ (Igr1, 471). Džeinei tai „*tiesiog graži moteris, bet tuo pačiu ir tokia nebijanti parodyti savo seksualumo*“ (Dž1, 709). Izabela apie provokuojantį elgesį užsimena netiesiogiai: „*gal būt išorė... Kaip elgiasi?*“(Iz1, 551); „*tai daugiausia, kad poelgiai ir veiksmai*“ (Iz1, 597). Elenos moters provaizdyje išryškinti tradiciniai moteriškos figūros ypatumai: „*ryškina savo sėdmenis, savo iškilumus visur. Kuri nori pabrėžti savo keitimąsi net*“. Džeinės supratimu, tokie dailios moters išvaizdos bruožai skirti patraukti vaikinų dėmesį („*su tokia figūra tik-*

rai patrauktų kiekvieno vyro akį: hm, plona, nu, nei per aukšta, nei per žema, gražių veido bruožų“ (Dž1, 711)).

Vidiniame Delfinos idealios moters įsivaizdavime gan keistokai yra susipynę dailios išvaizdos, elgesio ir išminties parametrai: „*svarbiausia, tai protinga! Aišku, išvaizda būtinai turi būti... Hmm.. neturi būti ten, kad krūtinė perkarus.. kad ten didelė - visų svajonė, net. Atrodo, kad paskaičius internete, kad daugumai ir nepatinka didelė krūtinė, nors ten visi vaizduoja vaje vaje!... turi būti liekna. Ten, aišku, figūra, ten, kaip mano, va! Būtinai turi būt protinga.. Protas... mąstai, ką tu turi daryti... Elgesys, kūno judesiai, elgsena – viskas viskas... Galbūt tai... ilgos kojos, šviesūs plaukai*“ (D1, 763).

Savo kalboje Elena itin išraiškingai perteikia dvi savęs atskleidimo dimensijas: seksualu sau ir seksualu kitam. Elena: „[sau] *ir tą, ką kiti mato*“ (E1, 907). Atrodytų, kad Elena išryškina galimą skirtingą to paties elgesio ar apsirengimo būdo interpretavimą: tai, kas vienam mažiau seksualu, kitam gali būti pernelyg atvira ar pernelyg gundantis dalykas. Šią mintį Elena pakartoja kitoje pokalbio vietoje: „*moteriškum*[ą] *tą bando parodyti aplinkiniams <...> man atrodo, kad yra tai, ką moteris bando parodyti, kaip ji atrodo, kad kiti kokią apie ją susidarytų nuomonę: ar ji seksuali, ar neseksuali*“ (E1, 789).

10 teminė kekė: draugystė su mergaitėmis, kaip palaikomąja aplinka. Ši teminė „kekė“ padėjo suprasti, kokią svarbą dalyvių seksualumo patyrime vaidina tos pačios lyties draugės. Elena nurodė būsenos kitoniškumą bendraujant su draugėmis: „*kai esi viena, būni visai kitokia, kai būni prie draugių. Su draugėm tu jautiesi ir su draugais, tu vis tiek drąsesnė, laisvesnė labiau, gali labiau parodyti*“; „*smagiau, kai yra kažkas prie tavęs, kad pašnekėt su tuo žmogum tiesiai... yra toks saugumo ir jaukumo jausmas <...> nesinori būt vienam*“ (E1, 718). Elena čia kalba apie saugumą ir laisvumą. Kartu nurodo, kad paauglystėje ji labiau nori būti su kuo nors, tik ne viena. Tokią pačią mintį persakė ir Viktorija, ir Delfina. Viktorija (15 m.) apie save sakė: „*man tai geriau visą laiką būt su draugais, prižiūrėt nei kaip būt su savim*“ (V1, 68). Delfinos interviu tekstuose randu tokią pačią idėją bei svarstymą, kiek buvimas su draugėmis gali būti laikytinas „*pomėgiu*“: „***T**: **Ką labiausiai mėgsti daryti? I**: Būti su draugais. Nes viena tai neišbūčiau. Čia, nežinau, čia pomėgis ar ne ? Ir šiaip, kaip pasakyt, jo! – mėgstu ir su draugais*“ (D1, 31).

Draugės tampa svarbiomis, kai skleidžiasi paauglikas seksualumas. Tai rodo ir interviu medžiaga, pasakojanti apie keitimąsi intymia informacija tarpusavyje (Elena, Aistė, Delfina). Apie draugiškos paramos svarbą pasakojo ir Gertrūda[14]. Elenos T1 medžiagoje labai išsamiai nušviečiama, kokios tiksliai intymios temos yra gvildenamos susitikus. Tai mėnesinės, patinkantys vaikinai ir pirmosiomis seksualinės praktikos („*buvom* [susitarusios] *pranešt, kad jau prasidėjusios pirmos mėnesinės <...>Tai jau visos žino, kada kurioms prasideda. O taip pat apie vaikinus*“ (E1, 535); „*esam susitarusios, kad viena kitai pranešim, kai įvyks tas pirmasis bučinys. Ir kai jos papasakoja, kad tuo metu jautėsi, kad buvo pakylėtos, kaip per filmus rodo, kaip tenai meluoja ir visa kita... Tai štai, apie bučinius būna, pirmuosius esam susitarusios, kad pranešim*“ (E1, 509). Gertrūda: „*aišku, pasišnekam apie filmus ir apie bučinius pirmuosius*“ (G1, 233). Aistė papildo kitų dalyvių medžiagą informacija apie tai, kad mergaitės viena su kita dalinasi ne tik džiugiomis žiniomis, santykių su

14 „*Mamą paguldė į ligoninę ir negalėjau važiuoti* [pasimatyti]. *Ir visos mano draugės sako, kad „čia likimas“. Nes man geriau nematyti, nes, man atrodo, kad aš jam kažką jaučiu gal. Ir dažnai jį prisimenu ir net draugėms... gal draugėms net ir atsibodo, kai apie jį šneku*“ [Gr1, 257].

vaikinais patyrimu, bet ir guodžiasi, ieško patarimų, tai yra kalbasi „*apie problemas... na... ten, kai būna, vaikinus ten. Ką ten susirašinėjam ir panašiai <...> tarkim, būna ar šeimoj negerai, kai nesiseka ten... meilėj, meilės reikaluose... Ar diena nesėkminga – mes ten išsipasakojame viską ir panašiai*“ (A1, 64). Anot Džeinės ir Elenos, bendraudamos tarpusavyje mergaitės išgyvena stiprius jausmus: ir pavydą, ir džiugesį, ir smalsumą ir susitaikymą: kartais viena kitą „pertraukia per dantį“ dėl vaikinų: „*šiaip tai, dauguma iš jų juokiasi, kad turi tą vaikiną: „kaip tu ten jautiesi?“, bet taip – mergaitiškai, – su tokiais juokeliais* bendraujant“ (Dž1, 533). Draugės vaikšto kartu į pasimatymus (kaip Aistė ir Viktorija) arba, susitikusios pas kurią nors namuose, pasakojasi, kas svarbaus įvyko (pvz.: „*kalbėjau su kitomis draugėmis, su, pavyzdžiui, viena klasioke. Tai jos draugas už ja buvo 2 metais vyresnis. Ir jis visą laiką visai TO labai norėjo, bet ji sakydavo „ne“. Ir jie išsiskirdavo, ir vėl susitaikydavo. Bet jis rūkydavo žolę. Jai tai labai netiko ir jam liepė rinktis, „ar jinai ar žolė“. Ir jisai pasirinko žolę. Ir jie nuo šiol negali vienas kitam į akis žiūrėti*“ (G1, 191)).

Kaip pasakojo dalyvės, kai kurioms vaikinų neturinčioms mergaitėms (Džeinė, Elena) yra nelengva tokių visokių istorijų klausytis. Štai Džeinei skaudu dalyvauti mergaičių, kurios turi vaikinus, pokalbiuose ir jaustis nepilnavertei („*aš šiaip nelabai domiuosi ten kitų merginų tais vaikinais, nes tada dar labiau užsinori, tai nėra malonu klausytis, kaip kitos jaučiasi dėl to, ko pati nesi patyrusi*“ (Dž1, 533), tačiau kartu vyresnių draugių pasakojimai praplečia patirtis ir iš anksto parengia realistiniam vaizdui. Elena: „*bendrauju su draugėm, kurios turėjusios vaikinus ir žino, ką tai reiškia <...> tai kažkaip keista, kad tu neturi iš savo patirties pasidalint su jom, ką tu galvoji <...> patyli ir paklausai, ką kitos šneka*“ (E1, 960).

Reikia pabrėžti, kad nors mergaitės ir atviros viena su kita, tačiau ne iki galo. Būtent draugių dėka jos mokosi suprasti, kas vieša ir kas intymu. Anot dalyvės, tarp draugių nėra priimta viešinti romantinių ryšių „kulminacinių potyrių“ („*nėra malonu atskleisti visų, pavyzdžiui, problemų arba labai gerų dalykų, kuriuos tu patiri su tuo savo vaikinu*“ (Dž1, 538). Elena patikslina, kad pasipasakojama tik apie „*pagrindinius*“ (nedetalizuojant) dalykus: „*gal ne tiek atvirai, kiek norėtųsi mums žinot, bet jinai kažką pasako, pavyzdžiui, pagrindinius dalykus: koks tai yra jos vaikinas, kuo patiko ir kuo jai nepatiko <...>* a*pie tokį labai didelį intymumą nešnekam. Kažkiek bijom, vis tiek tas uždara. Tai judviejų, kas rimta <...> apie patį didesnį intymumą ar glamones ar visa kita, ten nešnekam. Vis tiek lieka ten tarp jų dviejų*“ (E1, 487).

Dar viena intymi tema, kuri neliečiama draugių pokalbiuose – tai savęs lietimas ir autoerotinės praktikos. Nors būna labai atviros, tačiau kaip matyti iš interviu tekstų, mergaitės šių seksualumo patirties aspektų neliečia. Išsamiausiai tai atsiskleidė Viktorijos interviu: „*merginos gali papasakot tiktai, ką daro su vaikinais, daleiskim, kad ir pasimylėjo, tą padarė, aną padarė... Bet ką daro su savim – tai tiktai nieks nesako <...> gal papasakoja tai, ką... kas galėtų jas, tipo, kaip pasakyt? padarytų „kietesnes“. <...> O kas gali jas pažemint - to tikriausiai ir nesako*“ (V1, 466). Tačiau ne visa intymi patirtis laikoma tinkama dalintis net tarp draugių. Tai patvirtina Izabelos pastaba: „s*u draugais nešnekame apie <u>šitus</u>* [seksualinius santykius] *dalykus.* ***T: Ir vaikinai nejuokauja? Iz:*** *Nea*“ (Iz1, 660).

Taigi, šioje disertacijos skyriuje analizavau keturias pagrindines metatemas, kurios atskleidė mergaičių seksualumo patirties viduriniosios paauglystės pradžioje bendrumus. Dar kartą išvardinsiu šias bendras visoms dalyvėms ar bent jau didesnei jų daliai metatemas: 1) *fizinio seksualumo atpažinimas;* 2) *fragmentinė seksuali Aš*; 3) *seksualumo pa-*

tyrimas kaip santykio Aš – (priešingos lyties) KITAS dalis; 4) *seksuali, bet ne „pasileidusi“: naujos tapatybės paieškos.*

Kitame skyriuje paauglių seksualumo patyrimus atskleidžiančią tyrimo medžiagą pristatysiu kiek kitu būdu. Fenomenologinio tęstinio tyrimo strategija leidžia sukaupti labai didelį kiekį detalių patirčių aprašymų, gautų kalbinant tuos pačius tyrimo dalyvius. Tokiu būdu galima apčiuopti bendras, tačiau kiekvieno dalyvio gyvenime skirtingame amžiuje „išnyrančias“ patirtis, kurias galima analizuoti kaip (santykinai) atskirą *gyvenamą* fenomeną, turintį savo struktūrą ir išskirtinumą bei kontekstą, per kurį jis save atskleidžia. Pasinaudodama turtinga interviu medžiaga, priėmiau sprendimą atskirai apibendrinti dalyvių pasakojimus apie jų unikalų seksualumo patyrimą pačių pirmųjų gyvenime romantinių santykių erdvėje.

3.1.3. *Seksualios Aš* išgyvenimas, užmezgus pirmuosius romantinius ryšius

Šiame skyriuje pristatysiu sinchroninės krypties duomenų analizei radinius. Manau, jog ankstesniame poskyryje (3.1.2.) kai kurios plačiai iliustruotos pirmos interviu bangos teminės kekės parodė, jog pasimatymai ir draugystės su vaikinais tiek svajonėse, tiek realybėje yra maloni ir geidžiama patirtis visoms šiame tyrime dalyvavusios devynioms paauglėms. Kadangi šis savęs seksualios patyrimo diskursas atsikartojo ir T1, ir kitų (T2, T3) susitikimų su mergaitėmis metu, tad savo dėmesį sutelkiau, manau, į asmeniškai šio tyrimo dalyvėms labai reikšmingą buvimo seksualia patirties aspektą.

Ne visos T1 interviu dalyvės realybėje buvo turėjusios pirmuosius romantinius santykius, nors apie juos daug galvojo, fantazavo ar aktyviai jų siekė (11 lentelė). Medžiaga šio fenomeno analizei kaip mozaika buvo surinkta iš 18 įvairių tyrimo interviu: devynių pirmosios bangos (2011 m.), septynios antrosios bangos (2012 m.), ir dviejų trečiosios bangos interviu. 11 lentelėje pateikiau daugiau informacijos apie pirmųjų romantinių ryšių trukmę ir amžių.

Pirmojoje interviu bangoje realios pirmosios romantinių ryšių (PRR) patirties turėjo šešios mergaitės (be Elenos, Džeinės ir Ingridos). Dar dvi paauglės šios patirties įgijo po metų (Džeinė, 15 m.) arba dviejų (Ingrida, 16 m.).

Abi mergaitės savo nepatyrimą šioje srityje išgyveno skirtingai: Džeinė labai dėl to nerimavo, net abejojo savo moteriškumu: „ *kai aš neturėjau jo, aš tiesiog truputį jaučiau nepasitikėjimą <...> galvojau, arba kad nemoku flirtuoti visiškai* ar *nesu jų tipo.<...> Dvejojau. Galbūt tik dėl to, kad arba esu nepatraukli ? Arba mano būdas kitiems nepatinka*?“ (Dž2, 206). Ingrida tuo tarpu ramiai laukė tokios naujų emocijų ir patirties galimybės („*supranti, kad tave traukia berniukai, tai jau vis tiek į juos žiūri, ne į paprastus draugus <...> kai bus tavo vyras? ką ten darysim?*“ (Igr1, 823)). Aistės, Gertrūdos ir Delfinos pasakojimai apie savo pirmuosius romantinius ryšius buvo retrospektyvūs.

Toliau pristatysiu penkis reikšmingus aptariamo fenomeno aspektus, t.y. penkias temines kekes: 1) *aš – atvira potyris*; 2) *aš – laiminga*; 3) *aš –eksperimentuojanti*; 4) *įkūnytas jaudulys*; 5) *saviorientuotas bendrumas*. 12 lentelėje pateiktos teminės kekės ir nuorodos į dalyvių transkriptus, kuriuose įvardinta kekė pagrindžiama aiškiausiai.

11 lentelė. Dalyvių pirmųjų romantinių ryšių patirties atsiskleidimo interviu metu laikas

	Vardas	Interviu	Interviu, kuriame PRR epizodai iškyla spontaniškai	PRR trukmė	Prieš tai buvusių PRR mėginimų skaičius
1.	Gertrūda	T1 Retro	T1, T2, T3	2 mėn.	-
2.	Aistė	T1 Retro	T1, T2	8 mėn.	-
3.	Delfina	T1 Retro	T1, T2	8 d.	5
4.	Džeinė	T2	T2	2 mėn.	2
5.	Indrė	T1	T1	5 mėn.	1
6.	Izabela	T1	T1, T2	4 mėn.	2
7.	Ingrida	T3	T3, T4	4 mėn.	2
8.	Viktorija	T1	T1, T2	1,5 mėn.	10
9.	Elena	-	-	-	-

Pastaba: PRR – trumpinys, reiškiantis „pirmąjį romantinį ryšį“. „Retro“ nurodo retrospektyvų pateikimą.

12 lentelė. Metatemos „Seksuali Aš pirmųjų romantinių ryšių erdvėje“ struktūra

	Metatema „Seksuali Aš pirmųjų romantinių ryšių erdvėje“	
	Teminė kekė	**Dalyvės**
1.	Aš – atvira	Izabela, Džeinė, Gertrūda, Viktorija, Inga
2.	Aš – laiminga	Gertrūda, Džeinė, Aistė, Ingrida, Viktorija, Inga
3.	Aš – eksperimentuojanti	Džeinė, Izabela, Gertrūda, Inga, Ingrida, Viktorija, Delfina, Aistė
4.	Įkūnytas jaudulys	Aistė, Ingrida, Izabela, Delfina, Viktorija, Gertrūda.
5.	Saviorientuotas bendrumas	Aistė, Izabela, Delfina, Džeinė, Viktorija

1 teminė kekė: Aš – atvira. Buvimas atvirai su vaikinu – šią išskirtinį asmeninio buvimo kartu pobūdį akcentavo dalyvės. Nauja, didesnio atvirumo patirtis santykiuose su vaikinu skyrėsi nuo atvirumo gilumo santykiuose su tėvais ar bendramoksliais. Savo pasakojime Izabelė (15 m.) apibūdino šią intersubjektyvią intymumo erdvę kaip „*vietą, kurioje apie viską galima kalbėti*“. Atvirumas kaip romantinio ryšio išskirtinumas nebuvo išankstinė duotybė, bet atsirado kaip asmeninė kryptingai kuriama ateitis. Tai geriausiai, mano supratimu, patvirtina Ingridos įžvalgos: „[pati] *kitaip pradėjau elgtis būdama su vaikinu: laisviau, atviriau*“ (Igr3, 118) arba „*jis buvo pirmas žmogus, kuriam nė karto nebuvau pamelavusi. Visiškai. Jeigu ko paklausdavo, tai ir atsakydavau taip tiesiai*“ (Igr3, 450). Taigi, remiantis šios dalyvės supratimu, romantinius ryšius žymėjo tiesos sakymas, kuris ir atspindėjo atvirumą. Kalbėdamos, jog PRR galima „*artimiau bendrauti*“ (Izabela) užsimena tiek apie fizinio, tiek apie psichologinį artumą, taip pat vertintiną kaip atvirumą. Apie santykio su pirmuoju vaikinu savybę kalbėjo ir Džeinė („p*radėjo rašyti <...> meiliais žodžiais ir taip... Tai ir kalbėjomės mes ten su juo visokiom temom*“ (Dž2, 116), ir Gertrūda („s*usiradau žmogų, su kuriuo galiu šnekėti apie viską, ir, žinau, kad jis patikimas. Ir niekam*

nieko nepasakos“ (G1, 318), ir Viktorija. Ji akcentavo palaikymą ir pastiprinimą, kurį teikia vaikinas*: „tasai, kuriam gali jau ir viską išsipasakoti, būti... kuris tave palaiko, kuris tave paguodžia, kuris tave ir supranta, ir gali* [jam] *viską pasakyti!*“ (V1, 951). Kaip rodo šio tyrimo rezultatai, nors siekis atsiverti buvo išgyvenamas su grėsme būti atstumtai ar pašieptai: „s*usimausiu koki žodį - baisu bus. Galbūt, kad ten..<...> kai sakiau, kad bijau, kad nusišnekėsiu*” (D1, 782). Būti atviroms drąsos suteikdavo ir partnerio gebėjimas išklausyti bei priimti partnerę, kaip tai pabrėžė santūrioji Aistė („*artimiau galime bendrauti, apie viską gali kalbėt*“ (A1, 56)) ir Izabela („[svarbus] *jo bendravimas: nuoširdumas, atvirumas*“ (Iz1, 268)). Atvirumą dalyvės siejo ir su patraukliomis partnerio asmenybės ypatybėmis: Indrė akcentavo vaikino tvirtumą („*labai nuoširdus žmogus. <...>Toksai žmogus, kuriam savo pačias svarbiausias paslaptis patikėtum ir tikrai nebijotum, kad jis kažkam pasakys*“ (I1, 245). Tai Indrei teikė jai stiprybės bei sumažino atsivėrimo nerimą.

2 teminė kekė: Aš – laiminga. Antroji teminė kekė, žyminti unikalias mergaičių Aš patirtis PRR erdvėje, įvardinta kaip „laimingumo“ būsena. Pasakojimai atskleidžia, jog PRR sukeldavo mūsų dalyvėms pozityvių jausmų audrą. Galima teigti, jog šis pakilus jausmas pereidavo į neapibrėžtą bendrą gėrio pajautimo išgyvenimą kasdienybėje (Aistė, Džeinė, Ingrida), pasireiškiantį pakilia nuotaika. Džeinė sako: „*tai labai daug laimės suteikia man tuo pačiu*“ (Dž2, 197). Aistė teigė, kad „*jaučiausi laiminga ten*“ (A1, 265); „ *kai turi vaikiną, tai tu ten laimingas*“ (A1, 515). Apie savąjį laimės pojūtį Gertrūda antrame susitikime sakė: „*kai turiu vaikiną <...> atsikeli su gera nuotaika, viskas gerai. O kai neturi, kad ir kiek bemiegotai, pikta visada būni. Taip, būnu ir, nu, tiesiog viskas nemiela būna. Atrodo viskas blogai... ir nesiseka labai*“ (G2, 261). Džeinei pirmasis romantinis ryšys teikė ir laimingumo pojūtį, ir kartu tai buvo įkvepiantis impulsas patirti naujų emocinių išgyvenimų: „t*okia labiau energinga, labiau pasiryžusi kažką naujo patirti*“ (Dž2, 341). Trys mergaitės laimę pirmą kartą romantiškai bendraujant susiejo su linksmumu. Indrė sakė: „*jis niekada neleisdavo liūdėti, kad ir bloga nuotaika, jis visada ją pakeldavo*“ (I1, 247); Gertrūda taip pat buvo pastebėjusi didesnį laimės potyrį: „*buvo su juo labai linksma*“, „*man labai labai patiko*“ (G1, 154); kitoje vietoje pakartojo: „*šiaip, tapau gal net linksmesnė*“ (G1, 297). Indrė jautėsi laiminga ir vertino savo draugo pastangas palaikyti gerą nuotaiką: „ *jis niekada neleisdavo liūdėti, kad ir bloga nuotaika, jis visada ją pakeldavo*“ (I1, 247). Viktorija (15 m.), kuri jau pirmojo interviu metu pasidalino keleto trumpalaikių RR patirtimi, pirmuosius RR išskyrė kaip „ne liūdesio“ potyrį, kilusį iš kiek vyresnio vaikino globos, periodą („*liūdna vienai! Tada, kai turi tai* [neliūdna]... *Ne tik tėvai rūpinasi!*“ (V1, 951)).

Apie laimę kaip bendrą gėrio pojūtį, susijusį su globa, kalbėjo ir Aistė („*rūpi kam*“ (A1, 243); „*tiesiog, kad yra žmogus kuriam tikrai rūpi, kuris nenusisuks*“ (A1, 266)). Čia vertėtų pažymėti, jog laimę padėjo pajusti žmogus, kuris rūpinosi partnere, tačiau nebepriklausė jos šeimos draugams. Vadinasi, norint jaustis laimingai PRR, buvo būtina išgyventi santykį, kai partneriai vienas kitu (emociškai) rūpinosi, buvo susieti, vienas kitą globojo. Tuo būdu PRR ir buvo svarbūs bei reikšmingi, jog padėjo „perkelti“ „rūpi / rūpiniesi potyrį iš namų į bendraamžių aplinką: „*jaučiausi laiminga. Tiesiog, kad yra žmogus, kuriam tikrai rūpi, kuris nenusisuks*“ (A1, 265).

3 teminė kekė: Aš – eksperimentuojanti. Pirmuosius romantinius ryšius šio tyrimo dalyvės atranda kaip erdvę, kurioje tampa aktyviai eksperimentuojančiomis ir galinčios praplėsti seksualinio elgesio praktikas. Anot Indrės, „*viskas prasideda nuo žinutės, nuo*

susitikimo, nuo bučinuko. Nežinau, aš kol kas, aš dar „žinučių stadijoje": susitinku, aišku, pakalbam, bet dar nėra tokių [glamonių]. *Aišku, pasibučiuojame*" (I1, 482). Tokią „tradicinę" seksualinių praktikų eilę pateikė ir Aistė: „*būdavo, susikibdavome rankom, kai eidavom, buvo biškį glamonių, ant kelių sėdėdavau jam ir panašiai*"(A1, 262). Izabela pabrėžė, kad pirmosios glamonės buvo tik su drabužiais: „*po drabužiais tai ne, po drabužiais – ne, bet taip tai... buvo*" (Iz1, 107). Būtent šios dalyvės istorija parodė, kad tokios „eiliškumo tvarkos" suabsoliutinti negalima ir kad galima kitokia seksualinių praktikų seka, kai seksualiniai jausmai netrukus pereina į pirmuosius seksualinius santykius: „*kad* [seksas] *ten beveik buvo iš karto. Nes taip... tai tik bučiuodavomės ir už rankų... ten apsikabinę... O paskui ten taip įvyko*" (Iz1, 403).

Apie pirmąsias bučinių praktikas romantinių ryšių metu pasakojo beveik visos mergaitės (Gertrūda, Izabela, Aistė). Štai Gertrūdai pirmo bučinio „su liežuviu" sukeltas jaudulys liko visam gyvenimui: „*įsimena tas bučinys ir visą laiką jį prisimeni, kad tai buvo kažkas nuostabaus ir nepakartojamo!* <....> *kad stovėjau apšalusi ir nežinojau, ką daryti. Silpna, sviro rankos ir stovėjau* <...> *Šiurpuliai eina ir nutirpsta rankos*" (G1, 245). Anot daugumos mergaičių, joms bučiniai buvo svarbus draugystės pradžios ženklas: „[po 3 dienų] *nuo susitikimo pirmą kartą pasibučiavom ir mes draugavom nuo to laiko*" (Dž2, 157). Izabela: „k*ai pirmą kartą susitikinėjome, tada ir pasibučiavome*" (Iz1, 105). Ilgiausiai šio seksualinio elgesio praktikos nebuvo pabandžiusi Aistė. Su vaikinu ji draugavo ilgai, apie 8 mėnesius, o „*buvo pirmas bučinys* <...> *gal penki mėnesiai... ilgokai šiaip... Abiem buvo nedrąsu*" (A1,168). Kaip pirmosios seksualinės praktikos, ne visi mėginimai pasibučiuoti pavykdavo, tad reikalavo tam tikro įgudimo: „*kai pirmą kartą pasibučiavau, tai nieko nebuvo įspūdingo. Nes tai buvo tiesiog paprastas bučinys į lūpas. O kai bučiavausi antrą kartą su liežuviais, tai po to... tai valandą sėdėjau apšalusi, nes tai buvo kažkas vau!*" (G1, 237). Mergaitės ir mokėsi tai daryti pirmųjų romantinių santykių metu (Gertrūda): „*kai aš jam pasakiau: „nemoku", jis sakė, viskas bus gerai, tiesiog tu užsimerk ir viskas išėjo savaime. Net nežinau kaip*"(G1, 249). Ingrida apie tai pasakojo: „*man buvo nedrąsu, nes aš neįsivaizdavau, kaip reik bučiuotis. Pirmas kartas, aš kažko tokio labai ypatingo gal ir nepajaučiau*" (Igr3, 172). Kaip buvo galima rasti iš tęstinių interviu medžiagos apskritai pirmieji bučiniai visoms mergaitėms buvo įsimintini: „*kažkaip tiesiog tas vienintelis jausmas gyvenime, niekada tokio nepatyriau*" (G3, 184), tačiau vėliau tapo įprasta praktika, kuri nebekėlė jokių sunkumų („*ten su tais... bučiavimaisi – tai vajėzau! Labai daug buvo... bučiavimasis – mažas, paprastas, ten labai dalykas!*" (D1, 445)). Apie tą pačią patirtį po metų (T3) interviu metu Džeinė taip pat kalbėjo be jokio susižavėjimo: „*nieko įdomaus, šiaip. Tiesiog, nu, būdavo, pasibučiuojam, ir viskas. Nu, ten, nu, nieko daugiau ir nebūdavo*" (Dž3, 315). Taigi, ši tema atskleidžia, kad buvimas su vaikinu kuria atviresnę seksualinių praktikų erdvę, kurioje dalyvės kaupia patirtį, suteikia jai reikšmę, kurią vėliau perkuria.

4 teminė kekė: Įkūnytas jaudulys. Ketvirtoji kekė išryškina pirmųjų romantinių ryšių erdvę kaip terpę, kurioje seksuali Aš išgyvenama stipriausiai ir yra aiškiausiai diferencijuojama kartu su įkūnyto pasitenkinimo jauduliu: „ [traukė pirmyn ir] *norėjosi eit namo, bet paskui* <...> ***T: ir bėgti nuo to norėjosi?*** Hmm, nes *potraukis jau buvo.* <...> ***T: Anksčiau tau neteko to patirti? Iz:*** *„nieko panašaus!"* (Iz1, 623– 639). Šioje kategorijoje labai ryškiai atsiskleidžia kūno – psichikos ryšys, bet kūnas „ima kalbėti" stipriau nei anksčiau, tad yra lengviau patirti save kitokią nei kasdienos rutinoje („*nu, kai tarkim, bučiuojuosi... tada*

kitoks pojūtis biškį“ (A1, 416); „*nu, yra jaudulio biškį, na, gal ir ne biškį... ten*“ (A1, 419)). Pirmasis seksualinis jaudulys žymi ir naują asmeninę savybę, kurią viena dalyvė, santūrioji Ingrida, pavadina „*išdykusia savo puse*“ („*bendraudama su vaikinu, pamačiau, kad turiu tokią „išdykusią savo pusę... <...>* [su] *bučiniais, apsikabinimais*“ (Igr3, 109)). Seksualinį jaudulį mergaitės atpažindavo pirmiausia kaip kūno paviršiaus reakcijas (Ingrida, Viktorija, Izabela) ar širdies stiprų plakimą (Ingrida). Viktorija apie odos pojūčius sakė: „*per kūną šiurpuliukai ėjo. <...> Oda biškį pasišiaušus buvo ir tiesiog malonu buvo!*” (V1, 515). Ypač vaizdžiai savo seksualinį jaudulį papasakojo Izabela: „ j*au eidama jaučiau... kojos tai linko, rankos nusvirę, nu širdis daužėsi*“ (Iz1, 623). Dėl patirties neįprastumo, kasdiene kalba sunku įvardinti šias emocijas, tad mergaitės tam tikslui vartojo poetines „*drugelių*“, „*drakoniukų*“ metaforas. Pavyzdžiui, Viktorija taip pasakojo: „*pirmą kartą pasiglamonėjom... net nežinau, turbūt tada pilve kažkokie „drugeliai“ pradėjo, kaip sakoma, skraidyt*“ (V1, 507). Kitoje interviu vietoje seksualumo potyrio apibūdinimo sustiprinimui pavartojo ir karščio metaforą: „ ***T: O kaip jautei tą seksualų kūną savo? V:*** *Jis buvo gan „įkaitęs“, pilve „drugeliai“ skraidė ar ten „drakoniukai“, taip vadinami*“ (V1, 515). Ingrida šiuos pojūčius palygino su ledais: „*kaip karštą dieną šalti ledai. Tas malonus atsigaivinimas*“ (Igr1, 458)).

Pačioms mergaitėms netikėtas emocijų intensyvumas žymi ne tik naują patirtį, bet ir kasdienio gyvenimo permainas. Aistė tai išraiškingai įvardina kaip riboženklį, už kurio atsiveria naujas potyris. Seksualinio jaudulio išgyvenimas toks stiprus ir užliejantis patirties „kitoniškumu“ (paprastai sietinu su suaugyste), jog ši patirtis keičia mergaitės gyvenimą, jos socialinio aktyvumo kryptį: „*na, kai esi jaunesnis, tai dar nesi patyręs meilės. Tada tu skiri dėmesį į mokslus, ten į kokį būrelį... O kai patiri tą jausmą, tai tu apie tai tik ir galvoji. Ir mokslai jau būna nesvarbu, būreliai jau būna nebesvarbu. Pradedi nusimokyti*“ (A1, 534).

Atliktame tyrime pastebėtas įdomus fenomenas, kai išgyvenamą seksualinį jaudulį mergaitės priima kaip tam tikrą pirmųjų romantinių ryšių kokybės vertinimo matą, pagal kurį „planuoja“ ir santykių tąsos galimybes. Štai vėliau Gertrūda (16 m.) teigė, jog palaikydama jau kitus (trečiuosius) romantinius ryšius, ji pagal ankstesnius išgyventus sujaudinto kūno malonumo potyrius sprendė, ar verta tęsti šiuos santykius („*kuo toliau pastebėjau, kad nieko ta prasme, jokių šiurpuliukų nebūna ir nenoriu aš su juo... skaudint ir geriau nepradėti* [bendrauti]“ (G2, 551)). Tokia pati mintis buvo aptikta ir trečiame Ingridos interviu.

5 teminė kekė: Saviorientuotas bendrumas. Suformuotoje teminėje kekėje „pora“ pristatoma dar ne kaip *buvimas* drauge, bet kaip paprastesnis santykis, t.y. vaikiną objektyvizuojantis *turėjimas*, kai dalyvės išgyvenimams skiriama daug daugiau vietos nei partnerio jausmams ar savijautai. Interviu metu spontaniškuose pirmųjų romantinių santykių epizoduose mergaitės koncentravosi daugiau į savo pačių savijautą, norus, poreikius ir lūkesčius: „[kai nėra vaikino] *nėra su kuo ten laiko praleisti, kuris lieka, kai draugai neišeina* [į lauką], *namie nėr ką veikti*“ (A1,123).

Kai kurios mergaitės (Džeinė, Gertrūda, Aistė, Ingrida) šią savo patirtį vertino labiau („*buvo toks malonus jausmas, kad esu kažkam įdomi*“ (Igr3, 443), tačiau vis tiek buvo labai mažai užsimenama apie „mus“ ar atskirai vaikiną: „*su vaikinu labai daug pakeitė <...> atsikračiau baimių įvairių*“ (Igr3, 317). Pirmuosius ryšius Viktorija ir Delfina nuvertino („*nieko! ten tokia ir draugystė buvo! Tai ką žinau? Tik...* [kalbėdavomės]“ (D2, 1003). Pirmųjų

tarpasmeninių santykių vertė dalyvių akimis buvo perteikiama vienašališkai, susitelkiant į asmeninį naudingumą. Džeinei, Ingridai tai buvo erdvė, kurioje paauglės galėjo pasijusti silpnomis ir globojamomis („*buvo toks lyg palengvėjimas. Kad šalia yra manęs žmogus, kuriuo galiu pasitikėti, prie kurio galiu jaustis silpnesnė. Kad galiu sau tuo metu leisti nebūti pačia stipriausia*“ (Igr3, 355). Gertrūda taip pat pabrėžė, jog daugiau jai pačiai, o ne partneriui buvo svarbūs šie pasimatymai ir patirtys: *tai buvo vienintelis dalykas, nu, kur toks didelis įvykis mano gyvenime*“ (G2, 855). Viktorija apie savo santykius*: „labai miela, kai kažkas tavim labai rūpinasi* (V2, 227).

Kai kurios mergaitės, praėjus keletui metų po pirmosios romantinės draugystės (Delfina, ir Viktorija), buvo linkusios šiuos santykius nuvertinti. Jos neįgijo patyrimo, kurio tikėjosi: „*vaidybos buvo ir ten jau... su tuo... jau, tipo, aš draugavau! Savaitę. Bet te nė nesisveikindavom mes ten mokykloj, nei už rankų susikabinę*“ (D2, 1063). Svarbu pasakyti, kad Delfina pirmąjį romantinį ryšį patyrė 13,5 m. amžiaus. Kiek kitokią asmeninę reikšmę tokiai patirčiai teikė Ingrida, draugystės pradžioje buvusi 15,5 m. amžiaus, arba Džeinė (15 m.). Ji džiaugėsi, jog pirmoji draugystė taip stipriai sutvirtino jos savivertę („*suteikia jėgų tiesiog, pasitikėjimo pačiai pačia savim*“(Dž2, 197). Laikui bėgant, po metų Džeinė turėjo jau ir nusivylimo patirties, kurią jai taip teko priimti kaip neišvengiamą patyrimo dalį: „[susitikinėjome] *kažkur du mėnesius. Jis man atsibodo, jis tiesiog, nu, nežinau, jis man atsibodo!*“ (Dž3, 333).

Šiame skyriuje (3.1.3) pristačiau konkretaus seksualumo patirties viduriniojoje pauglystėje fenomeno „*Seksualios Aš pirmųjų romantinių ryšių erdvėje*“, apie kurį minėjo beveik visos dalyvės, detalią analizę. Kitoje dalyje pristatysiu tęstinio kokybinio tyrimo radinius, orientuotus į seksualumo patyrimus, kaip *procesualius* išgyvenimus.

3.2. Diachroninė patirties analizės kryptis: atvejo studija

„Laikas yra chronologija“[15]

Siekdama prasmingai pristatyti seksualumo patyrimo pokyčius laiko perspektyvoje bei atsižvelgdama į metodologinius (Neale, 2012; 2011; Neale and Flowerdew, 2003; Barley, 1990; Smith at al., 2009) reikalavimus, pasirinkau vieno atvejo analizės prieigą. Būtent diachroninėje radinių analizės chronologijoje dėl laiko atsiskleidžia fenomeno stabilumo ir transformacijos įtampa, jo raidos dinamika. Kaip teigė S. R. Barley, sinchroninė analizė „*užšaldo laiką*“, tuo tarpu diachroninė analizė (2 schema) „*laiku pasinaudoja*“ (1990, p. 223) kismui atskleisti.

Pasirenkamas atvejis (Ingrida)

Fenomenas A (seksualumo patyrimas) →	**Fenomenas A →**	**Fenomenas A →**	**Fenomenas A →**
Laiko momentas T1	**T2**	**T3**	**T4 ir t. t.**

2 schema. Atvejo studijų schema, atspindinti diachroninės chronologijos analizę (adaptuota autorės pagal Barley, 1990, p. 226).

15 Miles and Huberman (1994, p. 110).

Ingridą pasirinkau remdamasi šiais kriterijais: aukšti akademiniai siekiai, įsisąmonintos socialinės normos, stiprus kūniškumo susietumas su savastimi. Pastarasis kriterijus ypač svarbus siekiant kuo geriau atskleisti seksualumo patirtis. Iš visų dalyvių Ingrida išsiskyrė savo gebėjimu reflektuoti vidinius išgyvenimus, gebėjo perteikti ir subtilesnius seksualumo patyrimo kitimo niuansus. Aprašant duomenis, teko dar kartą permąstyti dalyvės tapatybės identifikavimo galimybę, tad kai kurias gyvenimo detales labiau užmaskavau pakeisdama užsiėmimų pobūdį, vietovių pavadinimus.

Pirmiausia bus pristatyta vieno atvejo diachroninės analizės radiniai, atsiskleidžiantys vieno atvejo (Ingridos) istorijoje keturiais „pjūviais". Tokia konkretaus atvejo studija sudaro galimybę išryškinti tam tikrus seksualumo patyrimus kritiniais momentais (3 schema). Radiniai šioje dalyje pateikiami dvejopai: pradžioje lentelėse (3.2.1.), po to – aprašo forma (3.2.2.). Keturios hierarchinės struktūros lentelės (13–16 lentelė) atspindi „plikus" konkretaus susitikimo (T1-T2-T3-T4) radinius, sujungtus į kekes. Tokiu būdu kiekvieno susitikimo radiniai yra lengviau suvokiami kaip visuma, vizualiai patrauklesne forma. Kad Ingridos atveju būtų galima susidaryti giluminį paauglės seksualumo patyrimo viduriniojoje paauglystėje vaizdą, pateikiama ir tekstinė analizė.

3.2.1. Struktūrinė seksualumo patyrimo viduriniojoje paauglystėje analizė

3.2.1.1. Pirmas susitikimas

Analizuodama pirmo Ingridos interviu medžiagą, suformulavau 13 temų, o jas suskirsčiau į keturias seksualumo patirtį atspindinčias temines kekes. Tai: a) *neapibrėžtumo kupina seksuali Aš; b) kūno potyriai kaip seksualios Aš ženklai; c) buvimo pamatytai svarba seksualinio Aš potyriui; d) seksualumo raiškos normų suvokimas*. Detali šių teminių kekių struktūra pateikta 13 lentelėje.

13 lentelė. Ingridos (14 m. 3 mėn.) pirmojo interviu medžiagos temos

SEKSUALUMO PATYRIMAS	
Teminė kekė	**Temos**
Neapibrėžtumo kupina seksuali Aš	1. Stereotipinis seksualinės moters pirmavaizdis: • *krūtinė, gražus liemuo, platūs klubai, ilgos kojos, dailus veidas, rankos* (467); 2. Pamažu vykstanti seksualinio Aš diferenciacija: • *nėra tokio momento, manau, kad tikrai viskas taip po truputį* (295); 3. Heteroseksualumas kaip sunkiai apibrėžiama patirtis: • *vaikinai kažkuo jie traukia, įdomūs <...> tai labiau toks jausmas... kurį jauti* (567); 4. Ambivalentiškas noras turėti vaikiną: • *norėčiau, kad jis atsakytų į mano žinutes, kad jis pradėtų ir klasėj labiau bendrauti, o blogiausia tai, kad susitikus jis tiesiog pasijuoktų. Šiokį tokį pažeminimą* (422); 5. Abejonių kupinas mokymasis priartėti prie vaikino: • *pradėjom sveikintis, atsisveikint, labiau bendrauti <...> jei pradėčiau dažniau, galbūt pastebėtų, kad aš kažką rodau <...> toks bailumas: ką jis pagalvos?* (411- 419); 6. Santūrus susižavėjimas vaikinu: • *[susižavėjimą] kad man kažkaip įdomiau jis, kad man įdomu, kaip jis atrodo, kaip jis elgiasi, kad jo judesiai, tokie, kaip ir gestai, man labiau priimtini nei kitų* (326);
Kūno potyriai kaip seksualios Aš ženklai	7. Malonūs kūniško jaudulio išgyvenimai: • *[prisilietimai] kai vaikinas... Jauti kažką tokio kitokio, tokį malonumą, virpuliukus, pereinančius per visą kūną* (574); 8. Besikeičiančios kūno formos – seksualumo ženklai: • *pastebi vis naujesnius dalykus, tiek savo kūnu, tiek kitų. Nu, iš pradžių tai kūnas, jo formos, paskui mąstysena* (120); • *[mėnesinės] Iš pradžių nustebimas, bet paskui toks kaip ir palengvėjimas. Nes žinau, kad jeigu tikrai norėsiu turėt vaikų, aš galėsiu jų turėt* (147);
Buvimo pamatytai svarba seksualinio Aš potyriui	9. Buvimas pamatytai vaikino – kaip seksualumo išgyvenimą stimuliuojantis momentas: • *Kai einu, pavyzdžiui, gatve, tave nužvelginėja, į tave vis daugiau kas nors atsisuka, pasižiūri* (344); • *[diskotekoje] per užpakalį suduodavo, aš atsisukdavau ir jie [vaikinai] taip, nu... kitaip pasižiūrėdavo į mane ne kaip į vaiką, o kaip į kažką daugiau* (187); 10. Erotiniai grupiniai žaidimai kaip eksperimentinė terpė: • *[pabandyti gali] per tiesą-drąsą. Paprasčiausiai. Būna visokiausių dalykai, būna, kad <...> turi apsikalbinti, pabučiuoti <...> per išvykas, susibūrimus* (442); 11. Draugės kaip mokymasis ir palaikymas: • *turiu dvi drauges, mūsų tokie ir pomėgiai beveik vienodi, mūsų kaip ir mąstysena, suvokimas labai panašūs* (283);

13 lentelės tęsinys.

Seksualumo raiškos normų suvokimas	12. Vertybiniai įsitikinimai dėl seksualinių santykių nukėlimo: • *galbūt dar aš tų lytinių santykių nenoriu, kad man jų dar nereikia* (494) 13. *KITO* svarba mokantis seksualumo: • *su mama artimi, šilti, pabendraujam apie visokiausias temas, nėra tabu* (43)

Pastaba: skliaustuose nurodyta citatos vieta transkribuotame T1 tekste

3.2.1.2. Antras susitikimas

Buvo suformuluotos penkios penkiolikmetės paauglės seksualumo patyrimą atspindinčios teminės kekės: *a) naudojimasis KITU kaip atspindžiu suprasti seksualią Aš; b) augantis seksualumo įsisąmoninimas; c) intensyvios mintys, kaip įprasminti naują patyrimą; d) pirmieji aktyvūs žingsniai seksualumo link; e) besikeičiantys seksualinės abstinencijos įsitikinimai*. Visos šios antrosios interviu bangos medžiagoje (2012 m.) išryškintos temos pateiktos 14 lentelėje.

Galima pastebėti, kad šioje lentelėje pateiktų temų struktūroje, lyginant su prieš metus atlikto interviu medžiagos struktūra (13 lentelė), išnyko: kūno pokyčių svarbos tema, erotinių grupinių žaidimų praktikos patirtį nusakanti tema bei ambivalentišką norą turėti vaikiną išryškinusi tema. Stebint naujai atsiradusias temas, į akis krenta tema, apibūdinanti „minkštėjančius" vidinius normatyvus, reguliuojančius aktyvų seksualinį gyvenimą (tema nr. 16). Iškyla keletas temų, kurios atspindi vidinės savivokos apie seksualinę savasties dalį augimą (nr. 6; nr. 9; nr. 7; nr. 11). Krenta į akis ir tai, jog keletas temų nurodo į eksperimentuojančio elgesio praktikų atsiradimą (temos nr. 13–14). Toliau išlieka seksualumą per santykį „Aš – *KITAS*" nusakančios temos (nr. 1–2) ir seksualiai sujaudinto kūno išgyvenimus nurodančios temos.

14 lentelė. Ingridos antrojo (15 m. 3 mėn.) interviu medžiagos temos

SEKSUALUMO PATYRIMAS	
Teminė kekė	**Temos**
Naudojimasis *KITU* kaip atspindžiu suprasti seksualią Aš	1.Vaikinų dėmesys kelia susidomėjimą savimi: • [žvilgsniai] *mane paskatino labiau atsiskleisti, labiau kaip ir save pačią, save, pačiai save pažinti. Kas suprasti, ką jie mato manyje tokio, ko galbūt aš pati savyje nematau. Ir tai galbūt paskatino mane tuo džiaugtis, didžiuotis (847);* 2. Draugai kaip palaikymo komanda: • *gan didelę reikšmę, nes vis tiek su jomis paplepi temomis <...> Aš net noriu su ja pasidalint šiuo įvykiu, nes jinai žino, kad man tas vaikinas patinka* (713); 3. Mama kaip svarbus *KITAS:* • *padeda pasirinkti tinkamus drabužius, kad neperžengčiau iii tam tikros ribos, kad nebūtų vulgaru ir, nu, kad neatrodyčiau pilkai* (859);

14 lentelės tęsinys.

Augantis seksualumo įsisąmoninimas	4. Jausmų maišatis, iškilusi susižavėjus vaikinu: • *kartu noriu ir nenoriu, kad jis mane pamatytų* (140); 5. Netikėtumo jausmas, lydintis *žvilgsnio situacijas:* • *parodė dėmesį... ir iš tikrųjų tai buvo kaip ir netikėta... Nustebau. <...> man ir patiko, kad į mane atkreipė dėmesį* (506); 6. Seksualumas kaip suvokta žmogaus lemtis: • [seksualumas] *atsirado labai netikėtai, paskui tiesiog plėtėsi. Ir supratau, kad-i tai nėra laikina, kad tai-n jau bus nuolatos. Kai suvoki, kad tai tavo dalis, tavo esybės dalis, neatsiejama nuo, kaip... iš dalies ir iš vidaus, ir iš išorės* (836); 7. Savojo moteriškumo įsisąmoninimas: • *pats tas faktas, kad esu mergina, užkliūdavo, paskui galbūt mano kūno formos pradėjo traukti kitų akis, mm... mano elgesys* (776); 8. Kūno reakcijos regint patinkantį vaikiną: • *pamačiau autobuse <...> Širdis pradeda labai smarkiai plakt, pradedu kažkaip dažniau kvėpuot* (139); 9. Kūno kaip integralios savasties dalies priėmimas: • [kūnas] *kaip ir pagrindinė visos tavo esybės dalis, kiautas visko, ką turi savyje* (1035);
Intensyvios mintys, kaip įprasminti naują patyrimą	10. Save drąsinantys svarstymai apie atsivėrimą: • *Mhm. Pagalvojau, kad jeigu tai padarysiu, nieko neprarasiu, tiktai galbūt ką nors laimėsiu, galbūt ne iš kitų, o iš savęs. Galėsiu sau pasakyti, kad aš tai padariau. Kad aš žengiau pirmąjį žingsnį* (96); 11. Naują seksualumo patirtį reflektuojančios mintys: • *pradėjau į save žvelgt kaip į individualų žmogų. Kaip į seksualią merginą* (798); 12. Nerimo šešėlis dėl tamsiosios seksualumo patyrimo pusės • *Galbūt šiek tiek išgąsdino, kad galiu sulaukti per didelio dėmesio* (795); 13. Seksualios Aš atsiskleidimo galimybių tyrinėjimai: • *Ką aš galiu? Kaip aš toli galiu atsakinėti į intymius klausimus? Nu, pagal tai ką matau, tai aš gan daug galiu pasakot* (948); • [laiškas] *tai galbūt būtų pradžia ko nors daugiau ?* (581);
Pirmieji aktyvūs žingsniai „prisimatuojant“ seksualumą	14. Išmėgintas autoerotiškumas kaip nesidalinama seksualumo patirtis: • *Esu kelis kartus bandžius. Jausmas malonus, bet... to nebepraktikuoju <...> Man atrodo gėda, pasakot* (660); 15. Pirmasis žingsnis kitos lyties link – prisipažinimas vaikinui: • *aš visus metus galvojau, ar jam pasakyt, ką jaučiu ar ne, ir aš pirmadienį jam nusiunčiau žinutę. Ir parašiau, kad jis man labai patinka* (43);
Besikeičiantys abstinencijos įsitikinimai	16. Aiškios, bet ne konservatyvios pažiūros ir ribos: • *jeigu tą žmogų labai myli ir esi pasiryžęs jam atsiduoti, kodėl gi ne? Jeigu abu pritaria* (548); • *Manau, kad iki vedybų lytiniai santykiai nėra nieko blogo* (561);

Pastaba: skliaustuose nurodyta citatos vieta transkribuotame T2 tekste

3.2.1.3.Trečiasis susitikimas

Šis susitikimas su Ingrida buvo planuotas kaip atvejo analizės medžiagą tikslinantis tarpinis susitikimas. Tačiau jo metu gauta labai svarbi asmeninė informacija įrodė, jog interviu neužgriebia spontaniškos *gyvenamo* patyrimo kaitos: trečiojo (2013 m. vasario mėn.) susitikimo su Ingrida metu buvo „pagauti" du dalyvei svarbūs išgyvenimai: su šeima jau 5 metus kartu negyvenusio tėvo palaidojimas ir pirmųjų romantinių ryšių pabaigos nuojauta. Tokiomis aplinkybėmis suformulavau Ingridos seksualumo patyrimą atspindinčias keturias temines kekes: a*) sutvirtėjusi seksualios Aš pajauta; b) atvirumas seksualumui; c) draugystė su vaikinu nepametant galvos; d) tikėjimas savo stiprybe*. Trečiojo interviu su Ingrida (16 m.) medžiagoje iš viso išryškinta 14 aktualių jos seksualumo patyrimą atspindinčių temų, kurios pateiktos 15 lentelėje.

15 lentelė. Ingridos (16 m.) trečiojo interviu medžiagos temos

SEKSUALUMO PATYRIMAS	
Teminė kekė	**Temos**
Sutvirtėjusi seksualios Aš pajauta	1. Kokybinis seksualios Aš virsmas patyrus pirmuosius romantinius ryšius: • *„kai į mane pradėjo kitaip žvelgti kažkas ir man sakyti, kad esu graži, įdomi, seksuali, tai pradėjau į tai labiau kreipti dėmesį ir pati* (131); 2. Emocijų įvairovės lydimas seksualinio Aš stiprėjimas: • *vienu metu stiprėjo, bet paskui kažkaip, atrodo, silpnėjo <...> tokio labai ypatingo gal ir nepajaučiau. Tiesiog buvo gera, ramu, jauku* (172); 3. Sutvirtėjęs moteriškas heteroseksualumas: • *lyg lūžis koks <...> aš pati žinau, kas man yra svarbiau, kad man patinka vaikinai* (331); 4. Prisiimtas netipiškai moteriškas seksualumas: • *savotiškumas, tai man atrodo, aš iš pat pradžių parodžiau, kad esu tokia linkusi į ekstremalumą, kad man patinka toksai ...veikla, kuri reikalauja fizinio įsitraukimo* (87); 5. Apmąstomas išsiskyrimo liūdesys: • *po išsiskyrimo turėjau daug ką apgalvoti, padaryti išvadų, ir anksčiau liūdėjau, bet dabar jau nebeliūdžiu, nes matau, kad... turėjau gražią draugystę ir turiu kuo pasidžiaugti* (40); 6. Išgrynintas skirtumas tarp meilės ir simpatijos: • *Meilę... vienu metu maniau, kad patyriau, bet paskui pagalvojau, kad galbūt ir ne. Nes manau, kad turėtų būt gilesni jausmai* (430); 7. Komplimentai sustiprina seksualinę savastį: • *Pasakė, kad „oho, turi gerą krūtinę". Man tai buvo labai didelis komplimentas. Pliusas pačiai sau* (385);
Atvirumas seksualumui	8. Lietimosi prie kito kūno baimės mažėjimas: • *pradėjau nebijoti liesti žmonių, būti artimesnė su jais, nes prieš tai tai man buvo labai keista, nejauku* (60); • *po tų glamonių mudu gulėjom ir iii, paprašė leist paliest krūtinę. Aš leidau* (383); 9. Autoerotiškumas be gėdos ir kaip būtinybė: • *padeda nuimti įtampą. Ir kartais to net labai reikia <...> priimu tai visiškai* (537); 10. Intymesnės seksualumo praktikos dviese: • *mes bučiavomės, apsikabindavome* (156);

15 lentelės tęsinys.

Draugystė su vaikinu nepametant galvos	11. Mokymasis iš patirties: reikalavimų ateities vaikinui sukūrimas: • *rimtai žiūrėti į santykius, turėtų mane vertinti, skirti daug dėmesio, saugoti, rūpintis, suprast <...> džiuginti kad ir nedidelėm smulkmenom, dovanėlėm* (210); 12. Stiprus seksualinio elgesio ribos pojūtis: • *iki lytinių santykių neėjom <...> buvau nusprendus, kad jeigu ilgiau bendrausim, tai galbūt. Bet jeigu metus ar dvejus išbendrausim* (157); 13. Saugumo pojūtį suteikianti romantinių santykių erdvė: • *noriu būti visą laiką su tuo žmogumi. Ir kad aš jo labai pasiilgstu. Kai nebūname kartu. Visada trūko to artumo* (348);
Tikėjimas savo stiprybe	14. Siekis „*judėti pirmyn*“ ir tobulėti: • *Neseniai išsiskyriau su vaikinu. Bet stengiuosi judėti pirmyn* (8)

Pastaba: skliaustuose nurodyta citatos vieta transkribuotame T3 tekste

Lygindama šešiolikametės Ingridos seksualumo patirties struktūrą su ankstesnių metų teminėmis kekėmis, pastebėjau keletą pokyčių. Ingrida itin akcentavo savo jėgas ir norą tęsti gyvenimą toliau nepaisant negandų ir praradimų, siekį „*judėti pirmyn*“ (temos nr. 5; nr. 10; nr. 14). Galima pastebėti savimonėje įsitvirtinusį, jau sustiprėjusį Aš pajautimą (nr. 1–7). T3 temų struktūroje išnyko seksualumo, kaip galimybės būti išnaudojamai, abejonės (14 lentelė, 12 tema), tačiau ir toliau išliko nuo T1 interviu tebesitęsianti draugystės su tos pačios lyties draugėmis svarbumas. Seksualumo praktikų plėtrą, lyginant su T2 ar T1 interviu medžiaga, rodė naujos temos (nr. 8–10). Vidinę Ingridos kaitą, matyt, geriausiai nusakė įsisąmoninimas, jog vaikinas padėjo nustoti abejoti savo heteroseksualumu (tema nr. 3) ir tapo akstinu formuojant unikalų seksualiiosAš pojūtį (tema nr. 4).

3.2.1.4. Ketvirtasis susitikimas

Po trečiojo susitikimo praėjus keturiems mėnesiams dar kartą susitikau su Ingrida (2013.06 mėn.). Paskutinis interviu buvo trumpiausias ir atspindėjo labiau kasdieniško seksualumo patyrimo būsenas nei prieš tai buvęs. Visos 11 ketvirtojo interviu metu suformuotų Ingridos (16 m. 4 mėn.) seksualumo patyrimą apibrėžiančių temų buvo sujungta į keturias temines kekes: *a) susigyvenimas su savuoju seksualumu; b) drąsiai eksperimentuojanti seksualioji Aš; c) nemažėjanti KITO svarba seksualinio tapatumo tvirtėjimui; d) atvirumo pasauliui sustiprėjimas.*

Susitelkiant į atsiskleidusių šiame interviu temų struktūrą (16 lentelė), galima apstebėti, kad T1 interviu suformuluota tema apie *buvimą* pamatyta *KITO* išliko svarbi iki pat tyrimo pabaigos (nr. 6). Tas pats atsitiko ir su tema apie seksualumo raiškos viešumoje taisykles (nr. 8), kuri atitiko T1 ir T2 interviu medžiagą, gal kiek ne taip ryškiai išreikštą T3 susitikimo metu, bet tikrai svarbią. Jautraus seksualaus kūno tema taip pat išliko iki pat galo kaip aktuali paauglei (nr. 2; galima analogija su T1 tema nr. 6, T2 – nr. 14, T3 – tema nr. 7 ir 9). Šiame interviu iškilo mamos svarba prisiimant nerašytas socialines taisykles, ir tai susišaukė su mintimi apie mamos svarbą, perteiktą T1 interviu.

T4 temos atspindėjo Ingridos norą gyventi taikoje su savimi seksualia, neskubinant savosios seksualumo raidos (tema nr. 1–2), ir tapsmą atviresne supančiam pasauliui (tema nr. 10–11), tame tarpe ir turėjai („*šie susitikimai labai įtakojo. Tiek savęs pažinimą, tiek*

formavimąsi mano, nes bendravau tokiomis temomis su kokiomis daugeliu nebendrauji, tai buvo kažkas naujo. Galima sakyt, nepažįstamam žmogui pasakojau tokius intymius dalykus!“ (Igr4, 431)).

16 lentelė. Ingridos (16 m. 4 mėn.) ketvirtojo interviu medžiagos temos

SEKSUALUMO	**PATYRIMAS**
Teminė kekė	**Temos**
Susigyvenimas su savuoju seksualumu	1. Natūraliai puoselėjamas seksualumas: • *sulaukiu vaikinų dėmesio ir... aišku mano tas seksualumas nėra perdėtas, jis yra natūralus, aš nesistengiu... to iškreipti kaip nors, skatinti* (73); 2. Seksualaus kūno savaimingumas: • *tą jausmą apibūdinti ii kažkaip sunku. Būna, kad tiesiog pagerėja nuotaika ir negali nustot šypsotis, tiesiog būnu linksma* (38); 3. Esu seksuali: tvirtėjanti savęs seksualios pajauta: • ***T: kiek save laikai seksualia? I:*** *Manau esu pakankamai seksuali!* (70);
Drąsiai eksperimentuojanti seksualioji Aš	4. Žvalgybiniai susitikimai su nauju vaikinu: • *aš po pirmojo susitikimo iš karto supratau, kad su juo tik kaip su draugu <...> nerodė tokio bruožo, kuris manau yra svarbus vaikinui, kaip lyderiškumas* (219) ; *Aš būsiu atvira įvairiem įvairioms galimybėms* (307); 5. Malonūs seksualią Aš patvirtinantys komplimentai: • *pradėjau sulaukti tokių kaip ir komplimentų, kad gražiai atrodau, kad esu moteriška, kad traukiu vaikiną... ir anksčiau apie save taip negalvojau <...> Pradėjau labiau savimi pasitikėti, labiau vertinti savo išvaizdą... Aišku malonu, kai tau pasako komplimentą* (7); 6. *Žvilgsnio situacijos* – pasitenkinimą keliantis seksualumo patvirtinimas: • *sulaukiau tokio kaip ir komentaro, kad aš jam patinku ir kad... esu jam graži, patraukli... paskui buvau pastebėjusi, kaip tiesiog praeinant pro šalį vaikinai atkreipia į mane dėmesį... gatvėj* (29);
Nemažėjanti *KITO* svarba seksualinio tapatumo tvirtėjimui	7. Draugių pagalba sutvirtintas seksualumo pojūtis: • *jinai* [draugė] *sako, jeigu būčiau vaikinas, tave kabinčiau <...> supratau, kad esu įdomi kaip asmenybė, kad net draugės mano, kad esu kaip ir išskirtinė, nes nesu paprasta, iii, kad, esu patraukli* (47-51); 8. Mamos svarba kuriant savą seksualumo ribos pojūtį: • *Jinai <...> pasako kaip pasirenku kažką, kas jau yra per daug, pasako šitas per trumpas, sijonas, bateliai per aukšti palaidinė per daug atvira* (83); 9. Prisiminimai ir buvusių RR reflektavimas: • *sunku pasakyt, ar tai buvo susižavėjimas, ar meilė <...> Manau, tai buvo labiau susižavėjimas.* [trūko] *tikriausiai bendravimo, nuoširdumo, atsidavimo <...> kol pradedi pažinti žmogų, praeina daug laiko* (393-400);
Atvirumo pasauliui sustiprėjimas	10. Buvęs vaikinas padėjo tapti atviresne: • *labiau priėmiau sau svarbius žmones <...> prieš tai nelabai kaip ir norėdavau pasitikėt žmonėmis pilnai, laikydavausi atokiau, kažką sau pasilikdavau, o po to, kai su vaikinu padraugavau, tai supratau, kad reikia būti nuoširdžiai* (153-163); 11. Dalyvavimas tyrime kaip mokymasis būti atvirame ryšyje su *KITU:* • *nepažįstamam žmogui pasakojau tokius intymius dalykus, tačiau, šie susitikimai leido man pačiai labiau save <...> galima sakyt jūs irgi prisidėjot prie to dalyko kad tapau atviresnė* (433)

Pastaba: skliaustuose nurodyta citatos vieta transkribuotame tekste

3.2.2. Tekstinis tęstinio atvejo analizės aprašas

Šioje dalyje trumpai pristatysiu aštuntokę Ingridą, kurios pasakojimo analizę pasirinkau kaip iliustraciją šiame tyrime, kad atskleisčiau seksualumo patyrimo fenomeną. Per šio atvejo analizės prizmę tiriamas seksualumo patyrimo fenomenas gali būti atskleistas ir kaip turintis kažką bendra su visų dalyvių patirtimis, ir kaip fenomenas, pasižymintis savomis unikaliomis reikšmėmis. Po trumpo įvado pereisiu prie susistemintos atskirų susitikimų medžiagos analizės.

Pirmą kartą susitikau su Ingrida aštuntos klasės pabaigoje, artėjant vasaros atostogoms, kai dalyvė buvo 14 metų ir 4 mėnesių amžiaus. Kaip ir visos kitos šešios vilnietės dalyvės, Ingrida interviu vietą MRU pasirinko pati. Savo pasirinkimą puikiai argumentavo noru atsiriboti nuo galimų trukdžių bei siekiu apsaugoti privačią erdvę („*geriau nueit kur nors kitur ir tada jaustis paprastai, ir bandyti atskleisti jau tas savo mintis ir pamiršti, kur tu esi ir pasinerti jau į tą pokalbį. Nejauku įsileisti kitą į savo erdvę, kuri tikrai priklauso vien tau*“ (Igr1, 719). Susidomėjimą tyrimu išdavė ir jos noras „*pasinerti jau į tą pokalbį*“.

Ingrida pasirodė beesanti vidutinio ūgio, ilgų plaukų ir niekuo iš kitų jos amžiaus mergaičių neišsiskiriančių bruožų paauglė. Tačiau jau pirmosios interviu minutės privertė mane suklusti ir suprasti, jog po neišsiskiriančia išvaizda ir savita kalbėjimo maniera slepiasi labai įdomiai savo pasaulį *gyvenanti* paauglė, pasižyminti turtingais vidiniais išgyvenimais, kuriuos nuolat siekė apmąstyti ir suprasti. Interviu metu ji buvo susikaupusi ir stengėsi kuo tiksliau perteikti anksčiau dar nereflektuotą, sąmoningai neperdirbtą seksualumo patirtį. Įspūdį padarė ir Ingridos noras tobulėti, siekis tęsti tik veiklą, kuri plečia akiratį ar moko kažką nauja išmokti. Pajutau jai simpatiją, nustebino ir asmeninė patirtis, tikrai turtingesnė, nei aš pati galėjau įsivaizduoti: ji mokėjo siūti, nesudėtingus drabužius modeliuoti, šoko, lankė netradicinių sporto šakų treniruotes, retkarčiais žaidė kompiuterinius „pasaulio kūrimo“ žaidimus ir, be to, gerai mokėsi. Ingrida paliko man pakankamai „brandžios“ paauglės įspūdį: „s*ugebėčiau pasiekti, ko norėčiau ir... jeigu tas tikslas tikrai mano, mano gyvenime svarbus, tai aš jo laikyčiausi, nesvarbu, ką man kiti sakytų. Įrodyčiau, kad galiu*“ (Igr2, 483).

Ingridos tėvai išsituokė vaikystėje. Pati dalyvė tėvų skyrybas vertino kaip pagaliau ramybę atnešusį įvykį. Ypač emociškai sunki situacija susiklostė mokantis 4 – 5 klasėje, kai greta kitų sunkumų, kentė šokėjoms taikomus pastabas dėl vis labiau apvalėjančių kūno formų; tada pati priėmė sprendimą pakeisti mokyklą ir užsiėmimus. Ingridos vaikystės pabaiga buvo paženklinta menka saviverte ir stipresnėmis atsitraukimo, polinkio į apmąstymus tendencijomis. Paauglystę Ingrida įvertino kaip laimingą gyvenimo periodą.

3.2.2.1. Pirmas interviu: palaipsniui diferencijuojamas seksualinis Aš

Pirmojo susitikimo metu Ingrida apibūdino save kaip menišką, „*šiek tiek kuklią*“ ir „*įdomią*“, tuo šiek tiek mane suintriguodama. Atsakydama į „apšildantį“ klausimą, ką reiškia būti keturiolikamete, ji apibūdino šią patirtį kaip komplikuotą išgyvenimą: sudėtingą stabilumo ir pokyčių derinį, kai kintantys požiūriai tapo nuolatine savęs patyrimo dalimi („*viskas atrodo ir nauja, ir lygtais jau buvę. Matai kaip kiti žmonės keičiasi: kaip reaguoja į tave, matai, kaip keičiasi požiūris į tave, kaip pats keiti požiūrį*“ (Igr1, 119). Tokiu būdu Ingrida pristatė ir dinamišką, tačiau kartu ir šiek tiek nerealistišką („*atrodo ir nauja, ir lyg-*

tais jau buvę“) santykio su savimi ir su pasauliu pojūtį. Tokį „atsitraukusiojo“ įspūdį kūrė ir žodžio „*matai*“ pakartojimas, ir daugkartinis dinamiką atskleidžiančio veiksmažodžio „*keičiasi*“ kaitaliojimas: „*kiti žmonės keičiasi*“, „*keičiasi požiūris*“, „*pats keiti požiūrį*“, ir distanciją su savimi rodančio antrojo asmens „*tu*“ vartojimas.

Pačioje pokalbio pradžioje, aiškindama savo sutikimo dalyvauti psichologiniame tyrime motyvus, Ingrida retorinio klausimo forma savotiškai atskleidė požiūrį į seksualumą: „*kas čia tokio baisaus pakalbėti apie tokį natūralų* (visur pabraukta autorės) *dalyką*“ (Igr1, 7)? Seksualumą ji suprato kaip neišvengiamą, t.y. prigimtinę žmogiškosios būties dalį, apie kurį jai nėra „*baisu*“ kalbėtis. Šis pirmajame interviu išsakytas požiūris, jog seksualumas – neišvengiama žmogiškosios būties dalis, išliko nepakitęs ir per visus kitus susitikimus.

Pasiremdama suskirstyta „atskirų“ keturių pagrindinių seksualumo patyrimo dimensijų struktūra, pamėginsiu atskleisti svarbiausius su tyrimo klausimu susijusius radinius.

T1 Giluminių svarstymų dimensija

Kognityviniai seksualumo patirties komponentai geriausiai atsispindėjo šiose keturiose temose:

(1) Tema „***Buvimas pamatytai vaikino – kaip „kritinis momentas“, stimuliuojantis seksualumo išgyvenimą“.*** Pirmojo interviu metu Ingrida atskleidė, kad stipriau savąjį seksualumą pajutusi tik atskirais momentais, pavienėse situacijose, ir tik tose, kur pastebėjo vaikinų asmeninį susidomėjimą. Šiuos išgyvenimus analizuojanti medžiaga buvo apibendrinta atskira tema. Tokius dalyves „kritinius momentus“ būtų galima išskirti du: Zarasuose vykusią diskoteką (S1) ir keletą anoniminių situacijų gatvėje, kurioje Ingrida buvo vyriškos lyties praeivių „*nužvelginėjama*“ (S2). Šios nedidelės ir kitiems atrodančios nereikšmingos situacijos sukėlė netikėtus, bet malonius jausmus, dėl kurių ir buvo geriau įsisąmoninti naujos seksualios Aš potyriai. Šį išgyvenimą – nepakankamai verbalizuojamą savąjį patrauklumą - pokalbio metu Ingrida siejo su seksualumu (*„atrodė, kad aš jiems kaip ir patinku <...>* [tai] *parodė, kad aš tikrai esu įdomi kitiems, kad mane mato*“ (Igr1, 190). Dėl to Ingrida pamažu suvokė, kad turi kažką, apie ką dar nenumanė pati, tačiau “kažką“, kas patraukdavo vaikinų dėmesį ir jaudino ją pačią. Ypatingai svarbi pasirodė pirmoji tokio susidūrimo su seksualia Aš situacija (S1), apie kurią Ingrida kalbėjo ir vėlesniuose (T2) interviu ir kurios ėmė keist savęs sampratą: „*aš kaip vaikas*“: „*jie kitaip pasižiūrėdavo į mane – ne kaip į vaiką, o kaip į kažką daugiau. <...> Atrodė, kad aš jiems patinku*“ (pabraukta autorės)[16].

(2) Kita tema „***Pamažu vykstanti seksualinio Aš diferenciacija***“ atspindi kognityvinius paauglės mėginimus reflektuoti neapibrėžtas, tačiau nelabai kontroliuojamas permainas. Visas vidines permainas, tarp jų ir tas, kurias Ingrida siejo su seksualumu, dalyvė stengėsi išgyventi ramiai ir nuolat permąstydama. Tokiu būdu sąmojingasis seksualios Aš paveikslas dėliojosi pamažu, be dramatiško persilaužimo ar ūmaus „išnirimo“ akcentavimo: „*manau nėra tokio momento, manau, kad tikrai viskas taip... po truputį*“ (Igr1, 295).

Subtilūs naujos patirties elementai, kaskart vis iškylantys kasdienybėje, reikalaudavo tam tikros refleksijos, kurios įžvalgos nuolat papildydavo savivaizdį. Pačiai mergaitei buvo svarbu suvokti, ką iš tiesų jaučia vienu ar kitu momentu, tai yra interviu medžiagoje atsi-

16 Šie radiniai plačiau buvo pristatyti ankstesniame (3.1.2.) skyriuje, kaip I metatemos pirma teminė „kekė“.

spindėjo mėginimai diferencijuoti būsenas, kaip pavyzdžiui, meilės ir susižavėjimo. Pajutusi išskirtinius, bet malonius ir pakilius jausmus klasės draugui, Ingrida mintyse ieškojo šiems jausmams įvardinimo, kol galiausiai apsisprendė, jog tai, kas ją užplūdo, yra „*susižavėjimas. Nes meilė tai vis tiek, kai jau bendrauji labiau, kai gerai pažįsti žmogų*“ (Igr1, 321). Nors toks susižavėjimas tęsėsi ilgokai (apie metus), šiuo metu jis buvo sustiprėjęs (*„mmm... kad jau taip labiau, tai nuo šių metų.. Nu, kiek aš pastebiu ir kiek mano klasiokės, draugės, taiii jos sako, kad aš patinku*“ (Igr1, 409). Anot Ingridos, gali ir nebūti abipusiško susižavėjimo, o gyvą ryšį gali atstoti panašios mintys: „*tu galvoji apie tą žmogų, tu norėtum su juo praleist laiką. Mmm... tau įdomu, kas jis viduj, ką jis jaučia, ką jis mano apie tave, kas jam patinka*“ (Igr1, 322).

Jausmų bei būsenų diferenciacija vyko pasitelkiant ir laiko dimensiją: kokiais psichologiniais ypatumais pasižymėjo anksčiau ir dabar: „*jau kitoks bendravimas su berniukais, m, labiau net į jų kūną žvelgi net kitaip... Jau norėtųsi turėt kad ir tokį draugą*“ (Igr1, 290). Nuoroda į „*anksčiau*“ pasako, kad nei kūnas, nei lytis tada nerūpėjo. Tačiau padeda patvirtinti, kad šiame amžiuje tai tikrai rūpi. Svarstymai, diferencijuojantys jausmus, elgesį, buvo būdas suprasti, kokios ateities ji norėtų, kokio vaikino siektų *(„jau pradedi labiau galvoti <...>, kokius namus tu norėtum turėt, kokią šeimą*“ (Igr1, 291)). Ateities draugystę su pirmuoju vaikinu įsivaizdavo labiau panašią į draugystę ir bendrus užsiėmimus, „*buvimą su tuo žmogumi kaip sielos draugu, o ne kaip su gyvenimo partneriu*“ (Igr1, 503).

(3) Dar viena tema, susijusi ir su jausmais ir su tolimesniu diferenciacijos procesu, buvo suformuota remiantis pirmojo interviu medžiaga. Tai „***Heteroseksualumas kaip sunkiai apibrėžiama patirtis“.*** Jausmų dimensiją Ingrida pavartojo paaiškinti savo skirtingam santykiui su mergaitėmis ir su vaikinais. Į mano patikslinamąjį klausimą „***T: O kaip išgyveni tai, kad traukia vaikinai?***“ Ingrida atsakė emocingai bei išsamiai: „***I:*** *vien kaip ir jausmas, kai žiūri į merginas ir į vaikinus, jauti kažkokį skirtumą. Kad į merginas tu žiūri kažkaip paprastai, jautiesi su jomis visai kitaip negu su vaikinais. Daug įdomiau, kaip ir smalsiau: „Kas tie vaikinai? Kodėl jie man taip įdomūs?“ Domiesi jais labiau negu merginom, nes kaip ir pati žinai kas maždaug tarp mūsų yra, o vaikinai... kažkuo jie... traukia, įdomūs... Net sunku apsakyti tai žodžiais, nes tai labiau toks jausmas, kurį jauti ir tiesiog, žinai <...> jie traukia tiesiog*“ (Igr1, 563).

Nors ir nelengva perteikti (*„net sunku apsakyti tai žodžiais*“), Ingrida surado išeitį abiejų lyčių skirtumams pabrėžti, pavartodama „kelio“ metaforą, kuri žymi emocinio proceso padalinimą: „ *lyg... tempiasi paskui ir, pavyzdžiui, yra kelias, tarp jų ir į vieną pusę vaikinas, o į kitą – mergina, ir tave kažkas lyg pastumia į vaikino pusę ir tada tu supranti, kad tau patinka vaikinai*“ (Igr1, 563). Dėl šios neišvengiamos emocinės diferenciacijos, manau, formuojasi savojo heteroseksualumo suvokimas, kuris jis tėra pasąmonėje, atsirandantis reflektavimo momentu, tačiau kasdienybėje ši trauka patiriama jausmine pasitenkinimo forma, kur emocijos ir kūnas suvokiama kaip vienybė.

(4) Tema „***Stereotipiškas seksualios moters pirmavaizdis***“ atspindėjo susikurtą „idealios“ seksualios moters paveikslą, išskirtinai orientuotą į fizinę išvaizdą: „*didelė krūtinė, gražus liemuo, platūs klubai, ilgos kojos*“. Seksuali moteris, anot Ingridos, yra aktyviai „*savimi besirūpinanti*“ ir aktyviai save viešumoje „demonstruojanti“, tad drąsi moteris: „*kuri savim rūpinasi, prisižiūri, parodo savo išvaizdą, kūno linijas, savo privalumus. <...> Seksualus žmogus parodo daugiau kūno <...> nebijantis nešioti trumpus sijonus, šortus*“(Igr1, 467). Šis paveikslas gan tiksliai atitinka postmodernistinėje viešoje erdvėje (televizijoje, spaudoje,

reklamose) stereotipiškai vaizduojamos moters provaizdį. Kalbėjimo momentu Ingrida taip pat „nuasmenino" moterį paversdama ją belyčiu „*žmogumi*", mechaniškai „*rodančiu*" savo „*privalumus*", sukūrė nutolusios nuo savojo Aš seksualumo projekciją.

(5) Tema „***Vertybiniai įsitikinimai dėl seksualinių santykių nukėlimo***" buvo suformuota apibendrinant Ingridos įsitikinimus, susijusius su seksualinio elgesio kontrole. Reikia pasakyti, kad Ingrida priėmė seksualinius santykius ramiai, kaip kažką, kas neišvengiamai atsitiks vėliau, o dabar apie tai galima buvo sužinoti iš kitur: „*skaitai knygas, tenai ta tema, iii lytinių santykių. <...> Pavyzdžiui, ir filmuose... Tai atrodo, kad ii tai nėra kažkas baisaus, kad tai nėra gėdinga*" (Igr1, 467); *arba: „ ir yra tavo pasirinkimas, ko tu nori, kokie tavo santykiai turi būt*" (Igr1, 520). Nors ir išgyvendama susižavėjimą klasės draugu, Ingrida buvo įsitikinusi, kad duotu momentu intensyvus artimesnis bendravimas su vaikinu dar nebūtų priimtinas („*dar nesu labai tam pasiruošus, galbūt dar nesutikau vaikino, su kuriuo tikrai norėčiau nueiti, susitikti kur nors*" (Igr1, 372)). Ypač tvirtos nuomonės mergaitė laikėsi seksualinių santykių atžvilgiu („*Galbūt aš pati būdama su tuo žmogumi nenorėčiau turėt tų santykių lytinių*" (Igr1, 494)), kurių pradžios nesiejo su paauglyste („*lytinių santykių nenoriu, man jų dar nereikia <...> galbūt ne paauglystėje*" (Igr1, 501), o perkėlė tai ateitin, po to, kai bus numatyti svarbiausi gyvenimo siekiniai, „*kai jau baigsiu mokyklą ir jau būsiu apsisprendusi, ką studijuosiu, kai jau turėsiu tam tikrus pamatus savo, kaip suaugusios, gyvenimo*" (Igr1, 504).

Kita vertus, dalyvė buvo nusiteikusi pakoreguoti savo įsitikinimus, jeigu tarp jos ir vaikino susiformuotų abipusiai gilūs pagarbos ir meilės jausmai, taip pat jei jaustų pasitikėjimą vaikinu. Tokioms sąlygoms esant, ji galėtų ir paauglystėje sau leisti daugiau seksualinio intymumo („*galbūt norėčiau, imm, labiau tokį, kaip ir ... iki to viską patirt*" (Igr1, 502). Tačiau ir tada dar nemano, kad paauglystė būtų tinkamas laikas seksualinio gyvenimo pradžiai.

T1 Jausmai

(1) Temoje ***„Santūrus susižavėjimas vaikinu"*** akcentuojami pirmieji slapti jausmai konkrečiam realiam vaikinui („*čia toks kaip pirmas kartas, pirmas tas toks susižavėjimas*" (Igr1, 434)), nedrąsiai įvardinami kaip „malonūs": „*tai buvo kažkoks susidomėjimas, susižavėjimas kažkoks, patyrimas malonus*" (Igr1, 338). Pati Ingrida pastebėjo, kad šie svarstymai, atspindintys susižavėjimą, pasireiškė maloniu jausmų užplūdimu matant („*pažvelgi į žmogų ir tau pasidaro gera, ramu, malonu, ramu*" (Igr1, 339)) ar svajojant apie vaikiną („[Svajonėse] *bučiavimasis, prisilietimai, apsikabinimai... Ir pagalvojus apie tai kažkaip malonu pasidaro, gera <...> buvo tokių, kur sapnuoji tą žmogų, jis tave apsikabina <...> tokie šilti-i judesiai, malonūs <...> Juos* [sapnus] *malonu prisiminti, nes jie pakelia nuotaiką*" (Igr1, 357). Šį išgyvenimą apibūdino kaip išskirtinį („*neįprasta, nes tai buvo kažkas naujo!*). Naujus patyrimus keturiolikos metų paauglei buvo nelengva apibūdinti – tai išduodavo kalboje atsikartojantys žodeliai („*kitoks*", „*kažkoks*"). Šis asmeninis emocinis jausmas atsirado gana netikėtai ir nevisai kontroliuojamai („*aš po truputį, tenai, iii... Su visa klase bendravom, ir pastebėjau kažką kitokio <...> kad jo judesiai, gestai man labiau priimtini nei kitų, kažkaip įdomiau jis man... įdomu, kaip jis atrodo, kaip jis elgiasi*" (Igr1, 326).

(2) „***Ambivalentiškas noras turėti vaikiną"***. Greta susižavėjimo buvo aptiktas dar vienas emocinis išgyvenimas: seksualumo patyrimas buvo lydimas įtampos dėl noro būti kartu, siekio bendrauti ir atstūmimo baimės. Baimę būti įskaudintai („[norėtųsi] *bendrauti, o*

blogiausia tai, kad susitikus jis tiesiog pasijuoktų. Šiokį tokį pažeminimą " (Igr1, 423)) minėjo beveik visos pirmosios interviu bangos mergaitės, tarp jų ir Ingrida. Šis išgyvenimas stabdė aktyvių emocijų atskleidimą patinkančiam vaikinui („*manau, kad, jei pradėčiau dažniau, galbūt pastebėtų, kad aš kažką rodau*. ***T: O kas tave sustabdo nuo to tokio žingsnio? I:*** *Mmm, gal šioks toks bailumas: ką jis pagalvos? kaip jis į tai reaguos?*" (Igr1, 416). Ši baimė, kaip matyti, kyla daugiau ne iš skaudžios patirties, o iš situacijos naujumą ženklinančios nežinomybės: kadangi visi jausmai išgyvenami pirmą kartą, mergaitė nelabai gali numatyti, kokio atsako ji galėtų tikėtis („*nežinai, kaip elgtis, ką sakyti, kokia bus reakcija*" (Igr1, 435)). Naujumas ir situacijos neapibrėžtumas provokavo emocinį jaudulį ir naujas mintis bei dažnus svarstymus, kaip pasielgti toliau: „*buvo nedrąsu, net keista kažkaip parodyt tą... tokį... susižavėjimą... parodyti. Kad tu jam kažką jauti*" (Igr1, 336). Tiesa, Ingrida lyg ir buvo emociškai pasiruošusi, jog šie jausmai gali likti be atsako, ir turėjo vilties, kad kada nors jos vis tiek lauks sėkmė („*jeigu ne, nu, tai tada jau tiek to, atsisakysi bandymų tų visų ir geriau jau apsižvalgysi ir galbūt sutiksi ką nors tokio, kas ir tavimi susižavėtų*" (Igr1, 438)).

T1 Elgesys

(1) Tyrimo metu buvo atskleista, jog pačias pirmąsias praktikas, kaip artimiau bendrauti su vaikinais, Ingrida patyrė žaisdama („*pavyzdžiui, per „Tiesą – Drąsą" <...> tau užduoda klausimą ir tu gali pasirinkti „Tiesą" ir tada pasakai tą tiesą arba „Drąsą" ir išvengi tiesos. Būna visokiausių/si dalykai <...> o būna, kad turi apsikalbinti, pabučiuoti*" (Igr1, 441)). Šie aspektai atsispindėjo interviu medžiagoje, kuri buvo sujungta į temą „***Erotiniai grupiniai žaidimai kaip eksperimentinė terpė".*** Bendraamžių grupėje žaidžiant buvo galima atviriau parodyti dėmesį patinkančiam vaikinui (atsisėsti greta ar pa*būti* kartu). Tokie žaidimai (kaip žinomo žaidimo „Butelis" analogija) tarnavo dalyvei ir jos klasės draugams kaip legali eksperimentinė terpė ir pirmosios kontaktinės seksualinės praktikos (apsikabinti ar pabučiuoti). Tiesa, pati dalyvė interviu metu teigė to tęsti jau nenorinti: „*dabar jau kažkas kitas įdomiau veikt <...> ne žaist kokius žaidimus <...> tokio, palyginus, kvailo*" (Igr1, 455). Atrodytų, kad Ingridą domino galimybė labiau asmeniškai pabendrauti, pa*būti* su vaikinu („*galbūt dabar labiau norisi pralesti laiką su draugais <...> kaip nors įdomiau praleist*").

(2) Tema „***Abejonių kupinas mokymasis priartėti prie vaikino"*** atspindi situacijų modeliavimą dalyvės mintyse bei keletą subtilių pamėginimų suartėti su vaikinu. Žemiau pateikiamas dalyvės ir mano dialogo dalis iliustruoja šios temos esmę: seksualumas aiškiausiai patiriamas kaip individualus bendravimas su patinkančiu vaikinu: „***T***: ***O kaip manai, kaip atsiskleidžia tavo seksualumas? I:*** *Manau gal per bendravimą. Elgesį. Nu, kai parodai susidomėjimą tam tikru vaikinu. Kai rodai, kad jis tau patinka; kad tu kažką daugiau jauti nei vien kaip draugą.* ***T: O ką jauti? I****: susižavėjimą*" (Igr1, 317). Šiame atsakyme Ingrida seksualumą susiejo su aktyviu atskleidimu: „*susidomėjimo*" bei „*patikimo*" arba „*kažką jauti*" rodymu. Nors šis dialogas ir yra apie aktyvų atsiskleidimą, tačiau parinkti žodžiai nurodo ne dalyvės konkrečią asmeninę patirtį, o labiau apibendrintą supratimą („*manau*") - tai parodo ir antro asmens vartojimas. Detalizuojant paaiškėjo, jog nors susižavėjimas stūmė Ingridą arčiau vaikino tiek emocine, tiek fizine prasme, tačiau kartu ji jautėsi atsidūrusi „nežinomoje" teritorijoje, kurioje nebeveikė įprastiniai elgesio sprendimai. Jaudulys, dvejonės bei neužtikrintumas ribojo jos aktyvumą („*vis tiek, nedrąsu, tu dar*

nežinai, kaip elgtis, ką sakyti, kokia bus reakcija“ (Igr1, 434)). Tokiu būdu „artėjimas“ prie vaikino apsiribojo situacijų numatymu, įsivaizdavimu: „norėčiau, bet...“. Patinkančio vaikino dėmesiui atkreipti skirti maži žingsneliai buvo itin reti ir daromi „mėginu – stebiu“ principu. Taigi, Ingrida siekė tiesiog atkreipti dėmesį į save ir stebėti, kokį poveikį vaikinui sukels šis mėginimas („*bandau parodyti vis daugiau dėmesio: pažiūrėt, ar jis pastebi mane? Ar jis mato mane kaip draugę? Ar mano, kad esu jam draugė? Ar jisai su manimi elgiasi kaip nors kitaip negu su visom aplinkinėmis?*“ (Igr1, 404)). Iš tiesų, Ingridos laukimas padarius mažus žingsnelius, - aktyvus situacijos stebėjimas: „*ne tiek, kad lauki, bet pastebėti, ar jis žengs kokį žingsnį, ar man pačiai reiks tai padaryt.* ***T: Ir tu dabar tam pirmam žingsniui ruošiesi? I:*** *Nu, stengiuosi!* [nusijuokia]“). Šiuos nedrąsius erdvės šalia vaikino įvaldymo bandymus lydėjo malonaus jaudulio pojūčiai.

Taigi šiame tyrimo etape seksualumas elgesio dimensijoje nebuvo ryškus ir buvo perteikiamas kaip subtilaus dėmesio patinkančiam vaikinui parodymas: „*mes vienas su kitu kaip ir vis ką nors daugiau vienas kitam parodom. Iii šiemet pradėjom sveikintis, atsisveikint*“ (Igr1, 404)). Šią komunikaciją dalyvė apibūdino kaip bandymą „*labiau bendrauti*“. Todėl gal vertėtų tokį elgesį vertinti kaip atsargų siekį pa*būti* šalia: nebūtinai tiesiogiai bendraujant, tačiau asmeniškai išgyvenant emocinį ryšį. Tokiu būdu elgesys gali būti apibūdinamas kaip mokymasis užimti fizinę erdvę greta, t.y. sumažinti fizinę distanciją tarp savęs ir patinkančio vaikino („*būti šalia to žmogaus, kuris tau patinka. Kad nebijotum su juo elgtis laisvai*“ (Igr1, 491).

T1 Kūnas

(1) Seksualumo dimensiją labiausiai išryškina malonūs seksualinio jaudulio išgyvenimai. Juos sujungė suformuota tema ***„Malonūs kūniško jaudulio išgyvenimai“.*** Niekada prieš tai nepatirtus kūno pojūčius Ingrida pajuto patinkančio vaikino netyčinių prisilietimų metu („*tokie virpuliukai. Nuo prisilietimų. Na, tave paliečia, ir tu iškart pajauti kažką kitokio. Nei šiaip kaip tenai su drauge, ar ką. Jautriau*“ (Igr1, 461)). Kūno seksualumas tampa aiškesnis pačiai Ingridai, ėmus lyginti draugių ir vaikinų prisilietimų sukeltus pojūčius. Netikėtai sau pačiai, kitos lyties prisilietimus priėmė jautriau, kartu su malonaus jaudulio skatinamu noru prisiliesti dar kartą: „*norisi dar kartą tai pajusti, nes tai tikrai malonu*“ (Igr1, 577). Norėdama dar aiškiau parodyti šių prisilietimų skirtingumą bei „*ypatingumą*“, Ingrida juos palygino ir su savo pačios kūno kasdieniniu lietimu: „*kai vaikinas... jauti kažką tokio kitokio, tokį malonumą, virpuliukus, pereinančius per visą kūną*“ (Igr1, 574), *nes „kasdieniški – na, eini miegoti tenai, nusiprausi – lyg tas pats kiekvieną dieną, jie niekuo neypatingi, tiesiog paprasti*“ (Igr1, 573). Šiuos potyrius norėjosi išgyventi dažniau: „*norisi dar kartą tai pajausti, nes tai tikrai labai malonu*“ (Igr1, 577). Kūno jaudulio patyrimas buvo perteiktas savybėmis: malonių virpulių kokybe bei šio pojūčio visapusiškumu, nusakytu žodžiais „*per visą kūną*“.

Vaikino prisilietimo išskirtinumą dalyvė perteikė ir pačios sugalvotu metaforišku palyginimu: „*kaip karštą dieną šalti ledai. Tas malonus atsigaivinimas*“ (Igr1, 464). Metafora itin vaizdingai perteikia tiek potyrio netikėtumo, tiek malonumo bei virpulių savybes, kurias nesunkiai galėtume įsivaizduoti pasitelkę šį ledo tirpimo ir tekėjimo šiltu kūnu vaizdinį („*malonus atsigaivi*nimas“). Šie nauji kūno potyriai Ingridai sukėlė daug minčių ir norą susigaudyti („*iš pradžių stengiesi suvokti, kodėl jis* [toks pojūtis]*? ir kodėl toks?*“), tačiau pamažu prie šių netikėtų pojūčių imama priprasti („*paskui tiesiog susigyveni su juo, priimi*

kaip normalų atsaką į prisilietimą. Manau, kad tai... kaip ir kūnas, kaip ir... suvokimas... Nes per jį tu jauti“ (Igr1, 579)).

(2) Tema ***„Besikeičiančios kūno formos - seksualumo ženklai“***. Ingrida trumpai apibūdino savąjį seksualumo pojūtį: „*manau, kad* [esu] *pakankamai seksuali*“ (Igr1, 476), argumentuodama *tuo, jog „dar augu, brėstu, ir mano kūno formos dar keičiasi ir dar keisis <...> esu tikrai pakankamai seksuali, kad* [at]*kreipčiau kitų vaikinų dėmesį į save kaip į gražų, seksualų žmogų*“ (Igr1, 477). Žodis „*pakankamai*“ įtikinamai nurodo suvoktą seksualumo atitikimą tam tikrą raidos tarpsnį bei seksualumą kaip nebaigtinį procesą, susijusį ir su kūno pokyčiais. Tokį supratimą sustiprina ir pačios dalyvės mintis, jog kasdien „*pastebi vis naujesnius dalykus, tiek savo kūne, tiek kitų*“ (Igr1, 120). Akcentuodama pokyčius, dalyvė pirma pažymi kūniškosios dimensijos pirmumą prieš kognityvinę dimensiją: „[keičiasi] *iš pradžių tai kūnas, jo formos, paskui mąstysena*“ (Igr1, 121)), taip labiau akcentuodama seksualumo ir kūno kismo susietumą.

(3) Nors ir ne visai tiesiogiai, seksualumo kūniškumo dimensija atsispindėjo ir jau aptartoje „***Stereotipiškas seksualios moters pirmavaizdis“*** temoje. Dėmesys stereotipiškai vaizduojamam moteriškam kūnui tampa dimensija, dėl kurios paauglė visuotinai priimta forma gali pranešti pasauliui apie besiformuojančio seksualumo egzistavimą. Vaikiško stiliaus drabužius pakeisdama labiau prigludusiais ir atviresniais drabužiais („*seksualus žmogus parodo daugiau kūno*“), paauglė turi galimybę pristatyti save kaip patrauklią ir vaikinų dėmesį traukiančią merginą: „*kaip ir pradedi jau pats į save labiau žvelgti, žiūrėti, kaip rengiesi, kas tau labiau tiktų*“ (Igr1, 195).

Manyčiau, kad subjektyvus seksualios moters, pabrėžiančios liekną kūną ir seksualius drabužius, pirmavaizdis tapo Ingridai nors ir kraštutine, tačiau svarbia priemone, padedančia lyginti bei nuspręsti, kokio atvirumo drabužius norėtų pati dėvėti, – taip individualiai atrasdama sau priimtiną ribą. Tai pusiausvyros tarp „*šiek tiek daugiau* [atviros] *krūtinės*“ ir „mažiau atidengtos krūtinės“ (Igr1, 474) paieškos procesas. Šios pusiausvyros paieška nėra paprastas dalykas, nes remtis tenka labai subjektyviais ir neapibrėžtais kriterijais: „*nebūtina rengtis labai madingai. Tiesiog reikia jausti, kada užtenka kažko, ir pateikti viską taip, kad atrodytum graži ir kad tau tiktų*“ (Igr1, 220).

Reikia pasakyti, kad nors Ingridai ir svarbi išvaizda bei apranga, tačiau tai tėra priedas savam asmenybės unikalumui (tarp jų ir seksualumui) išreikšti: „*kaip ir skonį jau pradedi savo kurti. Tiek drabužių, tiek išvaizdos. Jau pradedi rinktis tą, kas tau tikrai labai tiktų ir kad pabrėžtų, kas tu esi*“ (Igr1, 196).

3.2.2.2. Antras susitikimas: „*pas mane atsiranda kažkas tokio, kas patrauklu vaikinams*“

Antrasis susitikimas su Ingrida (15 m. ir 4 mėn.) įvyko 2012 m. gegužės pabaigoje. Ji buvo vienintelė iš visų septynių „antrosios interviu bangos“ dalyvių, atsiminusi bei laukusi galimybės pakartotinai dalyvauti tyrime. Išoriškai Ingrida atrodė mažiai pasikeitusi, tik gal šį kartą buvo pasirinkusi ryškesnius drabužius ir įsivėrusi įmantrius auskarus. Tačiau vėliau atsiskleidė tam tikri giluminiai asmenybės pokyčiai, kuriuos buvo galima aptikti detaliau analizuojant interviu medžiagą. Antrasis interviu pasižymėjo dažniau vartojamu Aš („*norėčiau tapti emociškai stipria, ryžtinga, atkakli... išmokti labiau laikytis savo, mažiau nusileisti... bet kartu priimti ir teisingus sprendimus*“ (Igr2, 1011)), o viso susitikimo metu stipriau skambėjo asmeniniam tobulėjimui ir bendravimui su žmonėmis (neabejotinai,

tarp jų ir su tyrėja) teikiama reikšmė („s*varbu bendravimas. Tobulėjimas*“ (Igr2, 396)). Kadangi bendravimą dalyvė suvokė kaip svarbią pažinimo sąlygą („*bendravimas dažnai praplečia mano suvokimą apie save, apie aplinkinius*“ (Igr2, 497), tai tikslingai siekė palaikyti tik prasmingus ryšius ir veiklą – o tai, man atrodo, yra gan neįprasta tokio amžiaus paauglėms („*mečiau šokti, nes kažkaip nebejaučiau, kad tobulėju, kad pasiekiu, kažką naujo, išmokstu*“ (Igr2, 333)). Ateities vaizdas rodė mergaitės akademinius siekius („*baigti gerai mokslus, stoti į aukštąjį, studijuoti tai, kas man patiktų, būtų įdomu ir naudinga*“ (Igr2, 22) ir norą kurti savo atskirą gyvenimą („*norėčiau pasistatyt namą, <...> name kaip ir norėčiau įgyvendinti visas savo tokias idėjas, svajones, vizijas*“ (Igr2, 30). Kartu džiaugėsi ir piešimo pamokomis, kurios atskleidė jos dar vieną meninių gebėjimų sritį: „*sužinojau, kad galiu nuostabiai piešti <...> niekada nemaniau, kad išvis moku šitaip*“ (Igr2, 322).

Kaip ir anksčiau, antrajame interviu Ingrida akcentavo atskirų konkrečių situacijų (S1, S2, S3, S4) svarbą seksualumo patirties kaupimui. Be jau pirmame interviu minėtos diskotekos situacijos (S1), mergaitė minėjo keletą naujų reikšmingų situacijų: intensyvų suaugusių vyrų dėmesį gatvėje Turkijoje (S3); klasės draugų simpatijų prisipažinimo akimirkas mokyklos rūbinėje (S4) ([S4]: „*klasiokas <...> neišdrįso ir tada kitas klasiokas, pasakė, kad: „nu, tu jam patinki“ ir čia buvo po vasaros, mes buvom rūbinėje <...> tas klasiokas sako: „Ingrida?“, aš: „ką?“ Jisai: „Ne, gal nesakysiu...“ Paskui: „Ingrida?“ - Ką? (Oi, aš galvoju, kad gal kas nors man su rūbais blogai? Gal susiplėšiau pėdkelnę ar ką?). Jis : „Nea, gal geriau nesakysiu“. Paskui vienas klasiokas nebeištvėrė ir sako: „Ingrida, tu jam patinki*“ (Igr2, 185)). Visos antrosios interviu bangos medžiagoje išryškintos temos pateiktos 13 lentelėje ir 12 priede, o detaliau seksualumo patyrimą atspindinčią medžiagą vėl pristatysiu, remdamasi keturiomis santykinėmis dimensijomis.

T2 Gelminių svarstymų dimensija

Kognityviniame lygmenyje seksualumo išgyvenimus analizuojanti antrojo interviu medžiaga buvo apibendrinta suformuluojant šešias temas. Šios temos atspindi penkis skirtingus su seksualumu susijusių samprotavimų aspektus.

(1) Tema ***„Vaikinų dėmesys kelia susidomėjimą savimi“.*** Kaip jau keletą kartų buvo minėta, Ingridos seksualumo patyrimas ryškiausiai buvo išgyvenamas konkrečių situacijų metu. Ir T2 susitikime Ingrida analizavo šių psichologiškai reikšmingų susitikimų („*esu pasakojus, kad diskotekoje, nu man kaip ir parodė dėmesį... ir iš tikrųjų tai buvo kaip ir netikėta*“ (Igr2, 506) poveikį. Dėl kilusios savirefleksijos atskleidė šokiruojantį faktą: „*pas mane <u>atsiranda</u> kažkas tokio, kas patrauklu vaikinams*“ (Igr2, 525). Ypatingai svarbu, kad Ingrida parinko procesą nurodantį žodį „*atsiranda*“, kuris nurodo tai, ko nebuvo atsiradimą arba pasirodymą, susiformavimą[17]. Šioje citatoje „atsiradimas“ dar praturtintas asmenine Ingridos reikšme: „*jau brėstu, moteriškėju“.* Vaikinai pamatė jauną seksualią mergaitę, pastebėjo jos naują savybę. („***T: Ką tau reiškė?* I:** *Tai privertė pamąstyti, kad į mane žiūri ir kad mane pastebi*“ (Igr2, 520). Šioje vietoje gal svarbu atkreipti dėmesį, kad citata leidžia numanyti, kad prieš vaikinų dėmesį Ingrida jautė susidomėjimą vaikinais (kaip kita lytimi), tačiau nebuvo supratusi, kad ir pati juos gali dominti. Taigi, *žvilgsnio situacijoje* („*man parodė, kad ir vaikinai gali atkreipti mano dėmesį, ne aš pati tai turiu padaryt*“ (Igr2, 544)) Ingrida pirmą kartą suvokia savo, kaip geidžiamo objekto, poziciją. Objekto, kuris

17 www.dllkz.lt, žodis „rastis“ ir jo reikšmių analizė. Stebėta 2013.08.05.

seksualiai traukia kitą lytį. Prisiimdama seksualaus objekto poziciją, dalyvė nusprendžia, jog nepaisydama amžiaus, vaikinus (ir vyrus) ji gali patraukti fizine išvaizda.

Galiausiai tai įvardinama kaip kokybiškai nauja savasties būsena, kaip „*brendimo*“ *ir* „*moteriškėjimo*“ rezultatas: „*jau nebesu visiškas vaikas*“ (Igr2, 524). Akivaizdu, kad vaikinų dėmesys (žvilgsniai, užkalbinimai) sukėlė vidinių savasties refleksijų bangą – psichologinio savivaizdžio pokytį sąmonėje. Jo metu Ingridos savivaizdis neteko dalies vaikiškumo. Tačiau pasiteiravus, ką pati žvelgdama į save regėjo, Ingrida prisipažino, jog matė save kaip nepasikeitusią („*sau atrodžiau dar gal kaip vaikas*“ (Igr2, 540). Galima įtarti, kad kyla vidinis konfliktas tarp to, kaip mergaitė suvokė ją stebint vaikinams (mato jau nebe vaiką), ir to, kaip mergaitė save suvokė (esu „*dar kaip vaikas*“). Tai būtų galima įvardinti kaip konfliktinę įtampą tarp dviejų vidinių pozicijų – seksualumo subjekto ir objekto. Kita vertus, vaikinų žvilgsniai iniciavo didesnį susidomėjimą savo kūnu: „*pradėjau kreipti dėmesį į savo kūną, kaip jis keičiasi*“ (Igr2, 538) ir skatino tolesnę seksualios Aš raidą: „*labiau pradėjau į save žvelgt kaip į individualų žmogų. Kaip į seksualią merginą*“ (Igr2, 759).

(2) Tema ***„Seksualios Aš atsiskleidimo galimybių tyrinėjimai***“. Šioje temoje atsispindėjo svarstymai, susiję su dalyvės savęs tyrinėjimais, tiksliau, argumentų „už“ ir „prieš“ atsiverti antrus metus jai patinkančiam vaikinui dėliojimu. T2 interviu tai buvo ryšku svarstant elektroninio laiško vaikinui parašymą ir galimybės atvirai kalbėtis seksualumo temomis su tyrėja.

Laiško vaikinui parašymą dalyvė pavadino „*tikslo pasiekimu*“. Kalbėjimo metu vartoti žodeliai „*jeigu*“, „*galbūt*“ išdavė, kad šis veiksmas tikrai nebuvo lengvas ir vienareikšmis, o įgyvendinimas reikalavo savęs padrąsinimo: „*pagalvojau, kad jeigu tai padarysiu – nieko neprarasiu, tiktai galbūt ką nors laimėsiu. Galbūt ne iš kitų, o iš savęs. Galėsiu sau pasakyti, kad „aš tai padariau“. Kad aš žengiau pirmąjį žingsnį*“ (Igr2, 96). Akivaizdu, kad parašiusi laišką, Ingrida tarsi praplėtė seksualios Aš ribas „aš galiu“ pojūčiu ir sustiprino savivertę („*dešimt* [balų]!.<...> *Aš išdrįsau tai, ko negalvojau, kad išdrįsiu*“ (Igr2, 239).

T2 medžiagoje nerimastingos mintys, liečiančios atsivėrimo pasekmes, iškilo retorinių klausimų pavidalu („*gal aš jam nepatinku*?“ (Igr2, 66) arba „*gal, ką sakė jo draugai, mano draugės, yra netiesa?* – [jie sakė], *kad aš jam patinku*“ (Igr2, 68)). Šio pobūdžio nerimas reiškėsi tiek prieš atsivėrimą, tiek po ir užėmė nemažą laiko dalį: „*kiekvieną dieną. Bent po kelis kartus*“ (Igr2, 61).

Greta kitų būgštavimų atsirado ir svarstymų apie save („*kaip aš reaguosiu sužinojusi atsakymą? ką* [aš] *darysiu? kaip jausiuos?*“). Į ateitį orientuoti būgštavimai tarsi atspindėjo mergaitės norą nuspėti savo gebėjimą ištverti neigiamą atsakymą. Paskatinta apie tai pamąstyti daugiau, Ingrida nutarė, kad neigiamas atsakymas nuliūdintų, tačiau ir suteiktų aiškumą. Tai „*būtų kaip ir užtikrinimas man, kad jeigu sutikčiau kitą žmogų, kuriam patikčiau ir kuris man patiktų, tai nereikėtų puoselėti vilčių, jog su tuo dar kas nors bus*“ (Igr2, 581). Kita vertus, nežinomybė suteikė ir tam tikrų vilčių, kad teigiamas vaikino atsakymas leistų pradėti pirmąją draugystę su konkrečiu vaikinu, nedrąsiai tikint, kad, „*tai galbūt būtų pradžia ko nors daugiau <...> draugystės rimtesnės <...> artimesnis vienas kito pažinimas <...> smagus laiko praleidimas*“ (Igr2, 580).

Šiek tiek kitame kontekste, tačiau tokį patį susidomėjimą savo pačios psichologinėmis galimybėmis atsiverti kitam, aptikau analizuodama tą T2 interviu vietą, kurioje kalbama apie dalyvavimo šiame tyrime poveikį seksualinio Aš raidai. Ingridos nuomone, susitikimas su tyrėja paskatino susidomėti savimi („*labiau pradėjau save analizuoti <...> kaip*

keičiasi mano požiūris? ar... kaip keičiasi mano veiksmai, pabendravus su jumis?“ (Igr2, 936). Tyrėjos klausimai paskatino smalsiau tyrinėti savo psichologinio privatumo / viešumo ribas ir atsivėrimo tyrimo metu „gylį“: „*ką aš galiu? kaip toli aš galiu atsakinėti į intymius klausimus?*“ (Igr2, 948). Paskatinta atsakyti į klausimus, Ingrida svarsto, kad intymiais klausimais gali būti atvira su tyrėja: „*pagal tai, ką matau, tai aš gan daug galiu pasakot, jeigu žinau, kad tai nebus labai paviešinta, kur nors panaudota prieš mane*“ (Igr2, 949). Iš šio atsakymo paaiškėjo, kad atsivėrimo gilumui labai svarbus santykių saugumo kriterijus. Pasitikėjimas tyrėja bei konfidencialumo paisymas sudarė prielaidas tam, kad Ingrida atsivėrė ir perteikė tai, ką vėliau dalyvė pavadino kaip „*gan daug pasakyta*“. (Saugi namų atmosfera taip pat sudaro sąlygas seksualumo temų aptarimui, Ingrida nelaikė tai nepatogiomis nepriimtinomis temomis (Igr2, 955)). Taigi, T2 interviu metu išryškėjo kiek didesnis susidomėjimas savo psichologinėmis galimybėmis būti atvirai su kitais.

(3) Tema ***„Seksualinių santykių kaip saugios partnerystės dalies suvokimas“ .*** Įsitikinimai dėl seksualinių santykių pradžios buvo paremti dviem idėjomis: seksualiniai santykiai galimi tik palaikant gerus emocinius santykius („[jei] *mūsų santykiai pakryptų tokia linkme, kad va-nueitume labai toli, tai kodėl gi ne?*“ (Igr2, 577) ir asmeninio sprendimo pagrindu („*jeigu tą žmogų labai myli ir esi pasiryžęs jam atsiduoti, kodėl gi ne. Jeigu abu pritaria*“ (Igr2, 548). Atsidavimu pagrįstas vaikino emocinis įsitraukimas, suteikiantis saugumą, Ingridai galėtų padėti priimti tokį sprendimą: „*žinoti, kad jis neišduos ir nepasityčios. Kad jam tai taip pat svarbu*“ (Igr2, 554). Vadinasi, seksualinius santykius inicijuoti padėtų gilesni santykiai, nors nebūtinai tai turi būti vedybiniai ryšiai (“*manau, kad iki vedybų lytiniai santykiai nėra nieko blogo. Kad galbūt tai kaip tik padeda pažinti savo partnerį“, iii, o vedybos, tai žingsnis norint sukurti šeimą galbūt labiau. Kai jau norima dvasinių vertybių, o ne vien kūniškų*“ (Igr2, 560). Galima sakyti, kad Ingridos įsitikinimai dėl seksualinių santykių pradžios yra saikingai liberalūs: nebūtinai tai priskirtina vedybiniams santykiams, tačiau tokiam seksualiniam elgesiui būtinas tvirtas emocinis ryšys tarp partnerių. Taigi, šioje medžiagos vietoje dar būtų galima įžvelgti ir dalyvės mėginimą apibrėžti „vedybinius“ santykius: greta „kūniškų“ malonumų svarbios ir „*dvasinės vertybės*“.

(4) Tema ***„Seksualumas kaip suvokta žmogaus lemtis“***. Antrojo susitikimo medžiaga (T2) atsiskleidė, kad dalyvės sampratoje seksualumas suvokiamas kaip prasklista (difūziška), dar menkai kognityviai struktūruota patirtis, o jos pradžios momento net ir nebūtų galima nustatyti („*tikslaus momento nebuvo, nes taip po truputį kaip ir vystėsi, vis kas nors naujo užkliūdavo, mm, kokioje nors situacijoj kas nors kitaip paaiškėdavo*“ (Igr2,773). Žodelis „*užkliūdavo*“ kaip tik ir atspindi momentą, kai vaikinai ar pagaliau ir pati dalyvė pastebėdavo turinti kažkokią naują savybę, darančią ją patrauklią. Ingridos nuomone, savąjį seksualumą ji išgyvendavo fragmentiškai ir netolygiai: kartais kiek ryškiau, kartais silpniau: „*labai priklauso nuo situacijų. Kaip viskas pakrypsta*“ (Igr2, 504). Anot mergaitės, pirmieji seksualumo išgyvenimai „*atsirado labai netikėtai, paskui tiesiog plėtėsi*“ (Igr2, 836). Ryškiausiai ši patirtis, anot T2 interviu medžiagos, „išnirdavo“ situacijose, kai mergaitė atsidurdavo vaikinų dėmesio centre. Šio susidūrimo metu mergaitės sąmonė ir „fiksavo“ naujus patyrimo ir sampratos pokyčius, kuriuos vėliau susiejo su seksualumu: „*iš pradžių galbūt pats tas faktas, kad esu mergina užkliūdavo* [vaikinams], *paskui galbūt mano kūno formos pradėjo traukti kitų akis, mano elgesys, galbūt temos, kokiomis kalbu. Vis po truputį kas nors keitėsi, kas nors naujo*“ (Igr2, 775).

Tai, kad slenkant laikui Ingrida sugebėjo apsiprasti su „naujuoju“ sąmonėje beiškylančiu seksualumu ir jį priimti, kaip kažką visapusiška bei amžina, iliustruoja ši antrojo interviu mintis: „*supratau, kad tai nėra laikina, kad tai jau bus nuolatos. Kai suvoki, kad tai tavo dalis, tavo esybės dalis, neatsiejama nuo... kaip dalis ir iš vidaus, ir iš išorės... Nes savo išorės nebepakeisi, jinai yra tokia, kokia yra, ir... Aišku, gali daryt plastines operacijas, bet tada savo seksualumą tik labiau padidinsi arba kaip tik sumažinsi. Bet ta sąvoka* [turima galvoje „samprata“] *vis tiek jau bus*“ (Igr2, 837). Seksualumo, kaip visa prasmelkiančio išgyvenimo nuojauta, atsispindėjo ir ateities projekcijoje. Seksualios vizija akcentavo savigarbą ir dar kartą išsakytą vienodą išorinių ir vidinių šios patirties aspektų svarbą („***T: Ko tikiesi iš savęs kaip seksualios moters* [ateityje]? *I:*** *Išmokti nesigėdinti savimi, tuo, ką turiu... Ir jaustis labiau pasitikinčia savimi, kad galbūt net kitus, kitus paskatinti savęs gerbimui. Kad matydami mane, suvoktų, kad ir jie gali būt tokie gražūs, pasitikintys savimi. Ir gražūs ne tik išore, bet ir vidumi*“ (Igr2, 1024).

(5) Tema „***Savojo moteriškumo įsisąmoninimas“.*** Kadangi atlikdama pirmojo interviu teksto analizę neaptikau užuominų į subjektyvų moteriškumą, antrojo susitikimo metu pasiteiravau Ingridos apie tai (klausimas skambėjo: „***Ką tau reiškia būti moteriška***?“). Dalyvės atsakymas parodė, kad seksualumo sampratoje moteriškumas dar buvo miglotas ir abstraktus. Jos manymu, būti moteriškai „*nėra pats svarbiausias dalykas, bet ir ne paskutinis*“ (Igr2, 394). Dalyvė tiesiog pridūrė, jog „*manau, kad ne visada būnu moteriška*“ (Igr2, 365). Ingridos argumentai aprėpė ir išvaizdą, ir asmenybės savybes (originalumą ir laisvumą), tačiau kartu skambėjo kaip nuoroda į tam tikrus kultūriškai nulemtus požiūrius: „*man būti moteriška reiškia gražiai rengtis, atrodyti visada susitvarkiusiai. Laisvai bendrauti, sugebėti įdomiai išreikšti savo mintis*“ (Igr2, 390). Moteriškumo supratimas, kuris buvo artimas Ingridai, atitiko nusistovėjusią tradiciją matyti moterį kaip visada santūrią. Tokie patys niuansai atsispindėjo ir dar keliose interviu vietose: „[Moteris turi] *elegantiškai judėti. Kalbos maniera kokia nors be jokių keiksmažodžių, be jokių vulgarybių*“ (Igr2, 369); „*turiu suvaldyt savo emocijas. Jeigu būčiau vaikinas, tai nereikėtų pykčio valdyt labai, – paėmei trenkei kur nors į sieną ir nieks net nepagalvos, kad tau kažkas negerai. Ir nesikabinės <...> o* [moteris] *turėtų sugebėt kaip nors susivaldyt. <...> Nu, čia jau tokia visuomenės nuomonė*“ (Igr2, 401). Man pasiteiravus, kas nebūtų moteriška, sužinojau, kad netipiškas moteriškumas leistų moteriai tiesiog nesantūriai elgtis viešumoje, nebijant pasmerkimo: „*nebijoti ir pasitrankyti, ir susimušti, ir sėdėti atsipalaidavus – bele kaip*“ (Igr2, 366).Visi šie išgyvenimai emociškai sujungiami į suvokimą, kad „*ne visada lengva* [būti moterimi]“ (Igr2, 376).

Nors paauglystės laikotarpiu mergaitė save suvokė kaip dar ne iki galo moterišką, tačiau įdomu, kad tai visai nesutrukdė suvokti moters svarbą žmonijos evoliucijoje bei tapatintis su simboline moterimi, reikšminga visose civilizacijose („*jau tais laikais* [senovės civilizacijose] *mokėjo parodyti, kad be moters iš tikrųjų gyvybė neatsirastų. Ir vis dėlto moteris yra labai svarbi visame pasaulyje*“ (Igr2, 1051). Be to, Ingrida kartu susiejo moteriškumą bei motinystę ir su kilnesniais nei reprodukciniai tikslais („*mama norėčiau tapti, kad galėčiau pasidalinti savo šiluma su kitais žmonėmis, kad galėčiau suteikti naują gyvybę, kaip ir išsaugoti iš dalies net ir savo tautą, nes vis tiek kiekvienas prisideda prie tautos išsaugojimo*“ (Igr2, 987)). Dalyvė motinystę suvokė kaip galimybę išlikti savajai kultūrai, savajai tautai: „*galbūt* [norėčiau] *mano gyvenimas nebūtų skirtas vien tik man, kad duočiau naudą kažkam ir kitam, kad jausčiausi dvasiškai labiau patobulėjusi*“ (Igr2, 992).

T2 Jausmai

Seksualumo jausmų patyrimo aspektai antro interviu medžiagoje atsispindėjo trijose temose:

(1) Tema „***Jausmų maišatis, iškilusi susižavėjus vaikinu*“.** Šios temos medžiaga apibendrina tą dalyvės emocinę patirtį, kuri susijusi su jos apsisprendimu atvirai išreikšti savo jausmus vaikinui. Antrojo interviu metu dalyvė atskleidė, jog toliau žavisi tuo pačiu vaikinu, apie kurį kalbėjo ir T1 metu. Šis ilgalaikis susižavėjimas savo bendraamžiu („*aš apie jį kažkaip visus metus vis pagalvodavau*“ (Igr2, 101) laikui bėgant tai sustiprėdavo, tai sumažėdavo („*kai nematydavau, atrodydavo, kad kaip ir jo netrūksta*“ (Igr2, 107). Emocinis T2 interviu fonas visą laiką išliko šiek tiek pakilesnis, džiugesnis nei, kaip man atrodė, pirmojo susitikimo metu. Nuo pat pradžių Ingridos kalboje galima buvo justi pasitenkinimo savimi gaidelę dėl to, kad parašė laišką vaikinui: „*niekada nemaniau, kad išdrįsiu, nes labai jaudinausi*“ (Igr2, 51).

T2 metu Ingrida išsakė ir kitokius jausmus. Baimę atsiverti ilgai patinkančiam vaikinui provokavo mintis, kad jis gali atsakyti neigiamai *(„labai bijojau <...> sužinoti atsakymą.<...> Sužinoti jo reakciją. Nu, bet dar nesužinojau*“ (Igr2, 53). Būtent ši atstūmimo baimė vertė susilaikyti nuo skubaus ryšio ieškojimo („*tikriausiai nenorėčiau sužinoti, ką jis galvoja, nes galbūt tai mane nuviltų*“ (Igr2, 119).

Atrodytų, kad „paskutinis lašas“, padėjęs apsispręsti, buvo „*reakcija į tai, kaip* (pabrėžta autorės) *jaučiausi jį pamačiusi*“. Įsigilinus į tekstą, netiesiogiai būtų galima suprasti, kad tas „*kaip jaučiausi*“ reiškė tai, jog, susitikusi patinkantį vaikiną, išgyveno stiprų seksualinį jaudulį[18]. Jausmų antplūdį Ingrida ypač patirdavo susidūrusi tiesiogiai su patinkančiu vaikinu. Mergaitę apimdavo ir pasitenkinimas („*pasidaro linksmiau jį pamačius*“), ir nerimas („*kartu noriu ir nenoriu, kad jis mane pamatytų <...> kad jis man patinka*“ (Igr2, 142). Tokiais momentais jos sąmonėje nejaukumas painiojosi su erotinių (seksualiai jaudinančių) jausmų naujumu ir su patirties stoka („*niekada to prieš tai nejaučiau, tai net nežinau, kaip elgtis*“ (Igr2, 111). Atstūmimo baimė („[pasakyti] *jam galbūt, kad... tikriausiai bijojau*“ (Igr2,116)), privertė kurį laiką susilaikyti nuo veiksmų („*galvojau <...> bet neišdrįsau*“ (Igr2, 76)).

Kita vertus, ši būsena buvo išties paauglei sunkiai išgyvenama patirtis, tad norėjosi situaciją išsiaiškinti – anksčiau aptarti išgyvenimai prasiveržė laišku („*kažkaip viskas susikaupė ir išdrįsau*“). Toks veiksmas buvo atliktas gana impulsyviai („*įkvėpimas, drąsos didžiausias jausmas buvo ir vienintelis tikriausiai kartas buvo, kai būčiau išdrįsus tai padaryt*“ (Igr2, 71)), greitu sprendimu („*dabar arba niekada*“) – norėta palengvinti emocinę įtampą. Emocinius išgyvenimus ir tą vidinę sumaištį antrame interviu Ingrida vadino „*galvos skausmu*“, kurio norėjosi „nusikratyti“, kad „*palengvėtų*“ („*sužinoti atsakymą, tiesiog galbūt palengvėtų*“ (Igr2, 64)). Toks prasiveržusių jausmų staigumas nustebino ir pačią mergaitę, kuri buvo linkusi dažniau apmąstyti tai, ką darė.

Spontanišką atsivėrimą, galima manyti, lėmė ir kulminaciją pasiekęs „*drąsos didžiausias jausmas*“, kuris sutvirtėjo dėl išaugusios savivertės ir patirties, kurias jau buvo įgavusi dėl ankstesnių *žvilgsnio situacijų*. Jau patirtas ir pažįstamas vaikinų dėmesys, su kuriuo buvo apsiprasta, bei šiek tiek labiau diferencijuotas seksualinio Aš pojūtis skatino „*drovios*

18 Apie šiuos potyrius medžiaga yra pateikiama dimensijoje „Kūnas“ (p.116)

merginos, kuri norėtų sužinoti, ar kas nors įmanoma daugiau“, smalsumą, kartu kurstė ir egzistencinį siekį patirti jausmus ir gyvenimo įvairumą.

Situacijos nekasdieniškumą atspindėjo ir faktas, kad tyrėja buvo pirmoji, su kuria Ingrida pasidalino visais išgyvenimais, susijusiais su savo jausmų atskleidimu vaikinui. Apie šį poelgį mergaitė dar nebuvo spėjusi niekam kitam pasipasakoti – net savo draugei, nors ir norėjo tai pasakyti: „*galbūt dar tam nepasiryžau <...> Aš net noriu su ja pasidalint šiuo įvykiu, nes jinai žino, kad man tas vaikinas patinka*“ (Igr2, 709).

(2) Tema ***„Netikėtumas žvilgsnio situacijose“***. Anot T2 interviu medžiagos, visos *žvilgsnio situacijos, į kurias Ingrida papuldavo,* visų pirma vidinį sąmyšį keldavo savo netikėtumu („e*su pasakojusi, kad diskotekoje, nu, man kaip ir parodė dėmesį... ir iš tikrųjų, tai buvo kaip ir netikėta*“ (Igr2, 506)). Tiek pirmoji (S1), tiek ir kitos (pvz., S3, S4) buvimo *pastebėta* situacijos ją užtikdavo nepasiruošusią tokiam intensyviam viešam išskyrimui iš aplinkos („*nustebau!. <...> Man buvo 13 ar 14, o tam vaikinui – tarp šešiolikos ir septyniolikos*“ (Igr2, 512). Prisiminimuose iškylančią pirmos *žvilgsnio situacijos* patirtį (2010 m., S1), dabar penkiolikametei Ingridai nebuvo lengva diferencijuoti ir įvardinti, ką tuo metu išgyveno *(„**T: Ar tai išgąsdino? I:** Mh.. tai nėra baisus. **Ar tai labai malonu?** Ir ne malonus toks, greičiau – gluminantis. **T**: **Nustebimas pirmiausia**? Mhm* [pritaria]“ (Igr2, 528)). Pasakodama nesenas patirtis, kai buvo *pastebėta* (vyrų dėmesys 2012 m. Turkijoje, šokių festivalio metu, S3), ji taip pat pirmiausia kalbėjo apie viešai demonstruojamo vyresnių vyrų dėmesio sukeltą nejaukumą ir apie tai, kad laikui bėgant su tuo ėmė apsiprasti („*buvo iš pradžių nejauku <...> buvo neįprasta, bet paskui pripratau <...> paskui jau pradėjau net ir nesigėdinti*“ (Igr2, 806)). Kaip galima suprasti, kilusį sąmyšį Ingrida išmoko toleruoti gana greitai: „*iš pradžių labai nejaukiai, bet paskui kažkaip išmokau nebekreipti dėmesio, susitaikiau su ta mintimi, kad jie vis tiek pastebės, jie vis tiek sušvilps*“ (Igr2, 812). Nors apie tai nėra kalbama tiesiogiai, tačiau keletas T2 interviu vietų leidžia numanyti, kad kitos lyties dėmesys mergaitę glumino ir todėl, kad abejose minėtose situacijose Ingrida sulaukė vyresnių už ją pačią vaikinų (arba vyrų) dėmesio – šį buvimo *pastebėta* aspektą akcentavo T2 interviu metu: „*kartu man ir patiko, kad į mane atkreipė dėmesį kaip į jaunesnę, kad manyje kažką pamatė*“ (Igr2, 513), kitoje vietoje*:* „*keistas jausmas! nes vis tiek esu daug jaunesnė, bet jie vis tiek kažką mato manyje*“ (Igr2, 810).

(3) Tema „***Nerimo šešėlis dėl tamsiosios seksualumo patyrimo pusės***“. Nors visos patirtys, tikėtina, papildė dinamiškai kintantį vaizdą pozityviais išgyvenimais, tačiau kaip ir prieš metus, T2 pasakojime retkarčiais nuskambėdavo ir tam tikra abejonė („*gal aš jam nepatinku?*“) ar netikrumas („*tikriausiai nenorėčiau sužinoti, ką jis galvoja, nes galbūt tai mane nuviltų*“ (Igr2, 119)). Antrame interviu ryškiau dalyvė atskleidė, kad gausus kitos lyties viešas dėmesys jai kelia ir stresą: „*galbūt šiek tiek išgąsdino, kad galiu sulaukti per didelio dėmesio, kad galiu sulaukti dėmesio, kuris man labai nepatiks*“ (Igr2, 796). Kita vertus, buvimas *matomai* ir seksualinis patrauklumas širdies gilumoje kėlė baimę dėl seksualinio užpuolimo galimybės: „*gali priekabiauti pradėt, kažkaip to nesinori*“ (Igr2, 797). Taigi, antrojo interviu metu emocinėje seksualumo dimensijoje atsiskleidė stipresnė jausmų dinamika ir didesnė jausmų įvairovė nei pirmojo interviu metu.

T2 Elgesys

(1) Tema „***Pirmasis žingsnis kitos lyties link – prisipažinimas vaikinui“***. Antrojo interviu medžiaga įdomi tuo, kad atskleidė, kokiame emociniame kontekste susiformavo

noras bendrauti su vaikinu. Antrajame susitikime Ingrida skubėjo papasakoti apie savo elgesio pokytį: įveikusi atstūmimo baimę, „žengti pirmą žingsnį“ ir prisipažinti vaikinui, kad jis patinka. Šiuo savo poelgiu dalyvė labai didžiavosi, elektroninės žinutės vaikinui parašymą prilygindama „*didžiausio savo tikslo*“ pasiekimui: „*aš visus metus galvojau, ar jam pasakyt, ką jaučiu ar ne, ir aš pirmadienį jam nusiunčiau žinutę. Ir parašiau, kad jis man labai patinka*“ (Igr2, 46). Pirmasis internacionalus veiksmas, mano nuomone, svarbus tuo, kad žinutės parašymas patinkančiam, tačiau retai sutinkamam vaikinui („*aną savaitę mačiau vaikiną ... Nu, po kurio laiko, jo, vėl pamačiau vaikiną, kuris man patinka. Jis šiemet išėjo į kitą mokyklą, irrr labai ilgai jo nemačiau ir, kai pamačiau, viduj kažkas sukirbėjo*“ (Igr2, 42)) tapo simboliniu „vartų atkėlimu“ kitai lyčiai – galimoms draugystėms su konkrečiais vaikinais. Svajonės apie vaikinus tapo aktyviu siekiu įtvirtinti savo norą nelaukiant, kol kažkas kitas tai padarys. Visai suprantama, jog toks veiksmas emociškai labai paveikė mergaitę: sukėlė ir pasididžiavimo savimi bangą („*aš išdrįsau tai, ko negalvojau, kad išdrįsiu*“ (Igr2, 240), ir iškėlė naują dvejonę, „kas dabar bus?“. Manyčiau, laiško išsiuntimas iš tiesų buvo labai svarbus veiksmas – jis sustiprino asmeninį „aš galiu“ pojūtį. Taip pasielgdama, Ingrida peržengė įsivaizduojamą „aš galiu / negaliu“ ribą, taip pat įveikė socialiniais mitais apipintą mergaitėms deramo / nederamo elgesio ribą.

Iš interviu medžiagos galima suprasti, kad prieš atlikdama tokį veiksmą, Ingrida keletą kartų mintyse jį buvo „repetavusi“: „*aš prieš savaitgalį galvojau irgi išsiųst žinutę jam, bet neišdrįsau. Per savaitgalį pasvarsčiau, ar verta, ir pirmadienį po mokyklos* [padariau]“ (Igr2, 45). Savotiškos drąsos ir elgesio repeticijos galėjo būti ir prieš tai išgyventos minėtos kritinės situacijos, kuriose pati sulaukė dėmesio iš vaikinų. Chronologiškai analizuojant Ingridos perteiktas seksualumo patyrimui reikšmingas situacijas paaiškėjo, kad Ingridos atsivėrimo veiksmas tapo eilės įvykių, kuriuos būtų galima laikyti „stiprinančiais“[19], atomazga. Sukaupta patirtis suteikė drąsos ir asmeninam bandymui užmegzti artimesnį ryšį su vaikinu.

(2) Antrasis interviu dar kartą parodė, kokia svarbi paauglėms yra jų draugių parama. Paramą pirmojo intencionalaus veiksmo atlikimui netiesiogiai suteikė tos pačios lyties draugės, atlikusios tarpininkių vaidmenį. Apie tai kalba temos „***Draugai kaip pirmojo prisipažinimo veiksmo sustiprintojai“*** medžiaga. Galima numanyti, kad prie jau įgytos *buvimo pamatyta* patirties drąsinančiai veikė ir „žvalgybinė“ draugų informacija, koks yra vaikino nusiteikimas Ingridos atžvilgiu. Šiuo atveju draugai pranešė apie vaikino palankumą Ingridai: „*sakė jo draugai, mano draugės <...> kad aš jam patinku*“ (Igr2, 67). Taip bendraamžiai, kaip tarpininkai, dalyvauja subtiliose seksualumo komunikacijose, paruošdami dirvą galimam kryptingesniam veiksmui. Dažnai informaciją perduodami užuominomis, dėmesio nukreipimu, apkalbų viešinimu, jie iš tiesų, mano nuomone, padeda orientuotis neapibrėžtose ir dar neįvaldytose elgesio situacijose: suvokti, kas kam „patinka“, ar kas ką „myli“. Šiomis tarpusavio žinutėmis gali būti pasiremiama formuojant elgesio intencijas: gali paskatinti arba, priešingai, pristabdyti dėmesio „rodymą“ patinkančiam bendraamžiui („*priklauso, ar tas žmogus man tikrai patinka. Ir jeigu draugės, aišku, juo pasitiki, tai galbūt jos ir nesakytų* [nesulaikytų], *kad kai tai kas nors blogo.* ***T: O*** **jeigu ne?** ***I:*** *Nu, tada kaip ir pasmerktų*“ (Igr2, 446)). Gavusi žodinį patikinimą iš savo draugų,

19 Eilės tvarka: 2010 m. Zarasų diskotekoje (S1), 2011m. anoniminio vaikino gatvėje (S2), 2011 m. Turkijoje vyrų (S3), 2012 m. klasės vaikinų rūbinėje (S4) parodytas dėmesys Ingridai per dvejus metus (aštuntos-devintos klasės metu).

pabandė jam parašyti laišką. Mano įsitikinimu, ir šiuo atveju taip galėjo būti, kad draugiškas tarpininkavimas veikė kaip patikinimas, „pirminė garantija“, sumažinusi galimos pajuokos ar skausmingo atstūmimo tikimybę (tačiau jos visiškai nepanaikinusi) bei sudariusi prielaidas kitam žingsniui – siekti romantinių ryšių.

(3) Tema ***„Išmėgintas autoerotiškumas kaip nesidalinama seksualumo patirtis“*** buvo suformuluota iš itin negausios medžiagos, tačiau ją verta aptarti kaip dar vieną seksualumo pasireiškimą elgesio dimensijoje. Nors pati apie tai nekalbėjo, tačiau atsargiai pasiteiravus trumpais atsakymais leido suprasti, jog keletą kartų yra mėginusi save seksualiai stimuliuoti, tačiau to daugiau nebekartojo[20]. Pojūčius, kurie kilo, ji pavadino „maloniais“ ir nekėlusiais jokių neigiamų jausmų. Apie tai ne tik ji pati niekam nesakiusi, bet ir nėra girdėjusi, jog šia informacija būtų apsikeitusios jos pažįstamos mergaitės. Kalbėdama su Ingrida jaučiau didesnę įtampą ir nepatogumą: iš trumpučių atsakymų ir neverbalinių pritarimų linksint galva arba sakant „*Hmm*“, supratau, kad ši tema buvo saugoma nuo svetimų, kad toliau kalbantis kiltų grėsmė pažeisti asmeniškumo ribą, kuri labiau nujaučiama nei apibrėžiama formaliais etiniais kriterijais. Iš to, ką dalyvė pasakė, galiu tik pasvarstyti, kad pats stimuliacijos patyrimas nebuvo lydimas gėdos ar įtampos, tačiau gėdos jausmas neleidžia šia giliai intymia informacija keistis ar dalintis. Galvoje sukosi dar keletas su masturbacija susijusių klausimų (pvz., „*Ar šie malonūs kūniški potyriai kaip nors lėmė jos seksualumo patyrimą? Jeigu taip, tai kaip*?“, „*Ką leido suprasti apie save*“) , tačiau jie taip ir liko neužduoti Ingridai.

T2 Kūnas

Antrame interviu santykinė kūniškumo dimensija gali būti išryškinta dviem aspektais: siejama su reakcijų spontaniškumu atsidūrus greta patinkančio vaikino ir kūnų ryšio susietumo išgyvenimą.

(1) Tema ***„Spontaniškos kūno reakcijos išvydus patinkantį vaikiną“.*** Ši tema leidžia suvokti Ingridos kontrolei nepasiduodančias reakcijas, matant ar būnant greta patinkančio vaikino („*vos tik išvystu – širdis pradeda plakti tris kartus greičiau, atrodo, tuoj apalpsiu*“ (Igr2, 84); „*pamačius pradėdavau šypsotis*“ (Igr2, 86)). Šios sąmonei nepavaldžios kūno reakcijos dalyvei palaipsniui tapo savotišku ženklu, parodančiu susidomėjimą konkrečiu vaikinu. Malonus spontaniškas kūno jaudulys padėjo mergaitei suprasti, kad emocinis ryšys „tu man patinki“ visada turi ir kūniškąjį pagrindą, netikėtai „išnyrantį“ iš sąmonės gelmių ir kurį laiką egzistuojantį (*pamačiau – ir viduj kažkas sukirbėjo*“ (Igr2, 44). Tačiau toks sujaudintas kūnas „neišnirdavo“ ir nedalyvaudavo, jeigu Ingrida būdavo paprastų draugų apsuptyje. Taigi, šiame interviu kūno seksualumo apibūdinimas tampa labiau diferencijuotas ir atsiranda supratimas, kad spontaninis kūno jaudulys – tik patinkančio vaikino akivaizdoje. Be kita ko, medžiaga atskleidžia, kad netikėtos ir džiugios kūno reakcijos buvo pakankamai pastebimos ir draugėms („*ji matė mano reakciją jį pamačius sporto klube. Klausia: „ko tu šypsaisi?“ Aš sakau: „negaliu nustot!“. Jinai: tai tau jis vis dar patinka?? Joa! Nu, aišku!*” (Igr2, 715).

---

20 „*Esu kelis kartus bandžius. Jausmas malonus, bet... to nebepraktikuoju.* ***T: Ar jauteisi blogai dėl to?*** ‘ *Mm-nea.* ***Ar kalba apie tai mergaitės?*** *Mmm nelabai.* ***Ar girdėjai apie tai kalbant berniukus?***‘ *Ne-a.* ***<...>*** *Man atrodo, gėda, pasakot.* ***Tai labai intymu. Ar kas nors žino apie tuos tavo tokius patyrimus ar išgyvenimus?*** *Mm-nea.* ***Čia tavo grynai asmeniniai?***‘ *Mhm.* [PRITARIMAS]“ [Igr2, 659].

(2) Temos „***Kūno kaip integralios savasties dalies priėmimas***“ radiniai padeda suprasti, kiek svarbi kūniškumo dimensija yra Ingridai. Apie savo kūną dalyvė kalba kaip apie neatsiejamą nuo psichologinio Aš dalį („*jis eina kartu, nes jis kaip ir pagrindinė visos tavo esybės dalis, kiautas visko, ką turi savyje*“ (Igr2, 1035). Ingrida pavartoja „*kiauto*“, kaip savasties talpyklos palyginimą, norėdama tiksliau išreikšti suvokiamą kūniškumo susietumą su visa asmenybe. Šioje vietoje mergaitė kartu akcentuoja kūno kaip žmogiškosios patirties pagrindo („*pagrindinė visos esybės dalis*“) įsisąmoninimą. Galima sakyti, kad antrajame interviu Ingrida atskleidė seksualaus kūno ir patiriamų naujų pojūčių susietumą kaip visos žmogiškos būties dalį. Ir kūno, ir emocinius pokyčius ji filosofiškai vertino kaip laike likimo priskirtą ir nesibaigiantį procesą: „*supratau, kad tai nėra laikina, kad tai jau bus nuolatos <...> tavo dalis, tavo esybės dalis, neatsiejama nuo... kaip dal/iš dalies ir iš vidaus, ir iš išorės*“ (Igr2, 836). Tokį požiūrį, atrodytų, atsispindi ir emocinis santykis su savuoju kūnu („***T: Ar patinki pati sau tokia, tokios figūros, tokio kūno?***“ Mhm (PAUZĖ). ***T: Kažką pridėsi?*** *Man patinka. Džiaugiuosi*“ (Igr2, 270). Toks pozityvus požiūris į savo kūną T2 interviu metu buvo susietas ir su ateitimi, kad galėtų dar daugiau „*išmokti nesigėdinti savimi.., tuo, ką turiu. Ir jaustis labiau pasitikinčia savimi*“ (Igr2, 1024).

Pati teigiamai vertindama savo kūną, ji padėjo ir kitoms mergaitėms, savo klasės draugėms, išgyvenusioms dėl kūno pokyčių. Ingrida ramino, sakydama, kad „*jos turi kuo džiaugtis, kad nereikia kreipti dėmesio į menkniekius <...> jeigu tenai plius minus du kilogramai yra, tai čia menkniekis. Geriau nukreipti savo mintis, savo norus didesniems tikslams, negu laikytis dietos*“ (Igr2, 297). Iš šios citatos galima suprasti, kad Ingrida labai kritiškai nusiteikusi dėl dietų laikymosi, taip labai paplitusių tarp paauglių. Savo ruožtu Ingrida turi savą metodą, kuriuo, jos nuomone, galima sau padėti: „*kad atsikratyti tų kelių kilogramų, geriau pasportuoti, palavinti kūną, kad jis galbūt stipresnis taptų, kad pati galėtum jaustis stipriau*“ (Igr2, 303). Manyčiau, kad taip integraliai suvokti savo būties įkūnijimą padėjo mamos požiūris („*mama tai labai padėjo, nes, kai suabejodavau, ar atrodau gražiai, ar man kas nors tinka, jinai pasakydavo, kad man viskas labai tinka <...> nes vis tiek jinai nori, kad atrodyčiau gražiai, kad pasitikėčiau savimi*“ (Igr2, 860)) bei ilga šokėjos patirtis, leidusi puikiai pajausti savo kūną, kiekvieno raumens truktelėjimą. Kaip ir kiekviena mergaitė, Ingrida išsakė savo norą būti dailios išvaizdos, kažkaip išvengti spuogų ir kitų „nelaimių“, kurias dalyvė vaizdžiai pavadino „*trikdžiais*“: „*norisi, kad viskas būtų labai gražu, labai... tolygu, kad nebūtų jokių ten trikdžių.* ***T****:* ***Kodėl turi būti tolygu?*** *Nes norisi, kad dieną ji... būtum gražiausia, kad visi stebėtųsi tavimi ir kad niekas neblaškytų*“ (Igr2, 289).

3.2.2.3. Trečiasis susitikimas: „*Lūžis*“

Tyrimo pradžioje toks trečiojo susitikimo, kada jis įvyko, laikas nebuvo planuotas. Sprendimą atlikti trečiąjį interviu bent su dviem tyrimo dalyvėmis (kaip vėliau paaiškėjo tai buvo Ingrida iš Vilniaus ir Gertrūda iš ne Vilniaus) anksčiau, priėmiau iškilus grėsmei, jog dėl ilgiau nei planuota trukusio duomenų analizės bei disertacijos rengimo proceso, negalėsiu visiškai įvykdyti užsibrėžto maksimalaus tyrimo plano interviu atlikti tuo pačiu metų laiku. Taigi, trečią kartą su Ingrida susitikome 2013 m. sausio pabaigoje, tai yra keturiais mėnesiais anksčiau nei buvo numatyta pirminiame tyrimo plane arba praėjus beveik aštuoniems mėnesiams po antrojo pokalbio. Ingridai tuo metu buvo šešiolika metų.

Kaip vėliau paaiškėjo, interviu įvyko dviejų dalyvei itin reikšmingų įvykių fone: prieš mėnesį buvo miręs jos tėvas, o prieš savaitę ji išsiskyrė su pirmuoju romantiniu draugu. Apie tėvo netektį dalyvė kalbėjo nedaug, apgailestaudama dėl jo ankstyvos mirties ir neišnaudotų galimybių, kartu filosofiškai ramindama save: „*jis dabar geresnėje vietoj ir kad jam dabar daug lengviau*“ (Igr3, 15). Visai kitaip buvo su romantinių santykių tema – pastaroji tapo interviu pagrindine ašimi – kartu su dalyve siekėme suprasti seksualios Aš išgyvenimų ypatumus šios naujos patirties kontekste: kas gi svarbaus įvyko ir ką tai reiškė mergaitei. Trečiojo susitikimo medžiaga buvo sujungta į 14 teminių kekių. Visos trečiojo interviu medžiagos analizėje suformuotos temos pateiktos 15 lentelėje.

Žemiau, pasinaudodama jau anksčiau pristatyta keturių patyrimo raiškos dimensijų struktūra, apžvelgsiu svarbiausius seksualumo potyrius, užfiksuotus trečiame interviu, kartu nurodydama ir temas, kurios padėjo šiuos patirties aspektus konceptualizuoti.

T3 Giluminių svarstymų dimensija

Trečiojo interviu medžiaga atskleidė, jog ši keturis mėnesius trukusi pirmoji romantinė draugystė, kurios pradžią („*jis pakvietė mane į pasimatymą ir tą pačią dieną pasiūlė draugauti ir aš sutikau*“ (Igr3, 63)) ir pabaigą inicijavo vaikinas („*jis kaltina save, kad mes šiek tiek mažiau pradėjom bendrauti <...> kad nusipelniau geresnio*“ (Igr3, 72)). Tai buvo itin emociškai svarbi seksualios Aš patirtis. T3 interviu medžiagos turinys ir sukosi apie patirtį „iki“ ir „po“ pirmųjų tikrų (jau nebe fantazijose kuriamų), emociškai reikšmingų santykių su konkrečiu vaikinu – laikotarpį, apie kurį dalyvė pasakė „*čia buvo rimta*“. Svarbiausi vidiniai išgyvenimai, susiję su samprotavimais apie romantinių santykių patirtį, pateikiami žemiau.

(1) Tema „***Kokybinis seksualios Aš virsmas patyrus pirmuosius romantinius ryšius“.*** Įgijus artimo ryšio patirties, anksčiau reikšmingų vizualių fragmentinių kontaktų su *KITU – žvilgsnio situacijų* – svarba mažėjo („*tai neatrodė <u>taip</u> rimta*“ (Igr3, 110)), o romantinių ryšių svarba – išaugo. Trečiojo interviu medžiagoje šis seksualumo patyrimo kontekstas („žvilgsnis“) nebeatrodė toks svarbus kaip pirmajame ar antrajame interviu. Tiesiog jį nustelbė nauja eksperimentinė tikrojo romantinio ryšio erdvė, padėjusi „*daug ką apgalvoti, padaryti išvadų“.* Pirmiausia Ingrida paminėjo, jog santykiai palietė įvairias jos asmenybės puses, ypač sustiprino savivertę ir pasitikėjimą savo išvaizda („*tapau drąsesne, savim labiau pasitikiu. Save pradėjau <u>kitaip</u> vertinti. Kad galiu būti įdomi tiek savo būdu, pomėgiais ir tiek išvaizda*“ (Igr3, 103). Save kaip seksualų asmenį lengviau tapo priimti norinčio bendrauti vaikino dėka – reflektuojant jo susikurto bei perteikto „seksualios Ingridos“ vaizdinio turinį („*kai į mane pradėjo kitaip žvelgti kažkas* (kalba apie vaikiną) *ir man sakyti, kad esu graži, įdomi, seksuali, tai pradėjau į tai labiau kreipti dėmesį ir pati*“ (Igr3, 131). Romantiškai bendraudama atsakymus priimdavo atvirai, internalizuodama savo naująją patirtį. Taip gana sparčiai vyko savęs Aš (*per*)kūrimas, priimant ir plečiant jau pažįstamas savasties ribas nauju seksualios Aš aspektais, įgytais tiek tiesiogiai komunikuojant, tiek savo dėka.

(2) Tema „***Sutvirtėjęs moteriškas heteroseksualumas***“. Trečiojo interviu metu išaiškėjo, jog mintyse laikomos abejonės, kurios lyties asmenys iš tikrųjų gali jai patikti ateityje, savaime išsisklaidė pirmojo pasimatymo metu. Realus santykis su vaikinu, seksualinės traukos išgyvenimas padėjo įveikti tas nedideles abejones, „*ar patinka vaikinai, ar merginos labiau? Ir, aišku, maniau, kad vaikinai, bet vis tiek nebuvau tuo įsitikinus, kol neturėjau*

vaikino“. Nedidelė baimė, kad gali patikti merginos ir kad galbūt ji yra lesbietė, kėlė baimę bei nerimą „*ką žmonės gali pagalvoti*“. Šias ir panašias mintis išsklaidė ryšys su vaikinu („*nesužinojus, negali sužinoti, kol nesusiduri*“), o ir pati jas vėliau nuvertinančiai pavadino „*kvailomis*“ mintimis: „*kai turėjau vaikiną, tai nebeliko šitos abejonės, aišku, tokia kvaila buvo, bet vis tiek išlįsdavo <...> Bet dabar man tai iš tikrųjų vienodai, nes aš pati žinau, kas man yra svarbiau, kad man patinka vaikinai*“ (Igr3, 324)). Heteroseksualumo patvirtinimas, kaip paaiškinanti *lūžį* būsena, suteikė atokvėpį nuo kamavusios kad ir nestiprios vidinės įtampos: „*atsikračiau baimių įvairių*“, „*nedidelių abejojimų*“, „*ar mane priims tokią, kokia esu?*“. Taigi, romantinė draugystė tapo erdve, kurioje buvo eksperimentuojama ir įtvirtinama seksualinės orientacijos samprata.

(3) Kita tema, iliustruojanti viduriniosios paauglystės kognityvinius seksualinio Aš ypatumus, buvo pavadinta „***Prisiimtas netipiškai moteriškas seksualumas***“. Jos turinys priminė jau ankstesniuose susitikimuose (T2) nuskambėjusią „netipiškumo“ idėją, kurią trečiame interviu dalyvė papildė informacija apie išsiskiriančią iš bendraamžių asmenybę: siekiu reflektuoti patirtį, platesniu akiračiu („*nelaikau savęs tipiška <...> nes tie vidiniai apmąstymai duoda man tą mano savybę, kad aš geriau mažiau pakalbėsiu <...> domiuosi viskuo <...> stengiuosi bendrauti su žmonėmis ir parodyti tikrąją save, o ne apsimesti kažkuo kitu*“ (Igr3, 272). Mažakalbiškumas, Ingridos manymu, - vaikinų privalumams. Savo moterišką „*netipiškumą*“ Ingrida paaiškino ir tuo, jog mėgsta fizinę ištvermę didinančius užsiėmimus ir mažai laiko skiria tradiciniams moterų pomėgiams („*nesivaikau madų <...> man labiau patinka berniukiški dalykai. Kur reikia ir fizinės ištvermės, ir pasirengimo, ir užsispyrimo, kur reikia nebijoti mėlynių pris*idaryti“ (Igr3, 279). Draugystės pabaigoje iš vaikino išgirdo netikėtą frazę: „*sakė <...> kad esu savotiška, nežinau, kaip tai suprasti*“ (Igr3, 82). Toks apibūdinimas sukėlė dalyvei įtampą bei spėliones, kokią reikšmę galėtų slėpti šis apibūdinimas: „*mano savotiškumas? tai man atrodo aš iš pat pradžių parodžiau, kad esu tokia linkusi į ekstremalumą, kad man patinka veikla, kuri reikalauja ir fizinio įsitraukimo, kur reikia nebijoti kažkuo užsiimti, kad ir pats sportavimas tai parodo <...> mėgstu juoktis*“ (Igr3, 87). Taigi, vaikino pasakytą „savotiškumą“ pati Ingrida neskausmingai susiejo su jau pažįstamu savuoju mergaitišku „*netipiškumu*“. Kaip pati prasitarė, laikui bėgant ėmė daugėti ir kai kurių stereotipinių mergaitėms būdingų elgesio apraiškų, kaip „*norą kiekvieną dieną atrodyti gerai ir atitinkamai*“, dažnesnį kosmetikos vartojimą („*aišku, nesistengiu kiekvieną dieną labai dažytis ir per daug prisidažyti, bet kartais tai norisi paryškinti akis, lūpas*“(Igr3, 306). Svarstymai apie tipiškumą ir netipiškumą nebuvo itin svarbūs ir todėl, kad ryšys su vaikinu suteikė patvirtinimą, jog draugas mato ją kaip „*seksualią*“, „*moterišką*“ bei „*labai subrendusią*“. Tokia nuomonė Ingridą ir džiugino, ir nuramino.

(4) Kognityvinei dimensijai priskirtina ir tema „***Mokymasis iš patirties: reikalavimų ateities vaikinui sukūrimas***“ apima pasibaigusių romantinių santykių revizavimą: „*permąsčiau mūsų draugystę ir aš; tik ar iš tikrųjų jis man davė tiek, kiek galbūt man reikėtų?*“ ir reikalavimų ateities vaikinams numatymą: „*ir permąsčiau, kokio aš norėčiau vaikino, kokio man reikėtų*“. Mokydamasi iš savo pačios patirties, ji nusprendė iškelti aukštesnius reikalavimus kitiems galimiems vaikinams: „*turėtų būti linksmas, bet rimtai žiūrėti į santykius, turėtų mane vertinti, skirti daug dėmesio <...> džiuginti kad ir nedidelėm smulkmenom, dovanėlėm*“ (Igr3, 212). Čia galima įžiūrėti aiškų skirtumą tarp pirmojo vaikino, kurio dėka įgavo daugiau drąsos ir patyrimo, ir ateities vaikinų, su kuriais norėtų sukurti gilesnį ir labiau atsidavusį ryšį: „*a iš jo daug nereikalavau, nes žinau, kad vis tiek jis man daug*

neduos“ (Igr3, 204). Kritikuodama vis mažėjantį buvusio vaikino dėmesį jų santykiams, Ingrida racionaliai aiškino, kad pirmasis vaikinas buvo „*toks nedrąsus. Atrodo gal, kad ir drąsus, bet kai bendrauji, tai matosi toks nepasitikėjimas savimi*“ (Igr3, 465), nes jis jauno amžiaus („*vis tiek jis dar jaunas, gal mažiau subrendęs*“).

(5) Kaip ir ankstesniais metais, Ingridai buvo aktualu kuo tiksliau įvardinti savo jausmines būsenas. Tema „***Išgrynintas meilės ir simpatijos skirtumas“*** nurodo, kad dalyvei išlieka svarbu toliau diferencijuoti vidines būsenas. Šiame interviu tai lietė meilės temą. Pabrėžusi, jog tikinti meile, kartu pridūrė, jog suprasti, kada šį jausmą išgyvena pati, yra labai sunku („*vienu metu maniau, kad patyriau, bet paskui pagalvojau, kad galbūt ir ne*“ (Igr3, 430). Anot Ingridos svarstymų, *meilė „turėtų būti gilesni jausmai, kitoks bendravimas“.* Šio sunkiai nusakomo ir įsivaizduojamo „*kažkas tokio*“ pojūčio, sietino su meile, nebuvimas padėjo apsispręsti, jog iš tiesų šio išskirtinio jausmo dar nėra patyrusi, o jautusi „*simpatiją. Labai stiprią simpatiją*“ (Igr3, 448). Ieškodama argumentų tokiai išvadai pagrįsti, dalyvė svarstė, jog bučiuojantis „*su mylimu vaikinu, turėčiau kitaip jaustis. Nes kai bučiavausi, kažkaip taip lyg ir nieko, bet kažko tokio, gilesnio, nejaučiau*“ (Igr3, 437).

Apibendrindama savo pirmą draugystę dalyvė teigė, jog ši prasidėjusi netikėtai, neintencionaliai („*nebuvo būtinybė bendrauti*“), tad galima ją laikyti kaip dalyvės „pasinaudojimą tinkama proga patirčiai kaupti“. Vaikino kvietimas draugauti buvo nelauktas, „*netikėtas dalykas, su kuriuo tiesiog sutikau ir kuris tiesiog džiugino*“ (Igr3, 570). Taigi, galima teigti, kad noras patirti kažką nauja, greta siekio eksperimentuoti saikingai (apie tai kalba interviu tema „***Stiprus seksualinio elgesio ribos pojūtis“***[21]), suteikė daug naujų seksualumo išgyvenimo galimybių ir sutvirtino pasitikėjimą savuoju seksualiniu Aš („*tapau drąsesne, savim labiau pasitikiu. Save pradėjau kitaip vertinti: kad galiu būti įdomi tiek savo būdu, tiek pomėgiais, tiek ir išvaizda*“ (Igr,103)).

T3 Jausmai

Manyčiau, kad šią dimensiją galima aprašyti dviem skirtingais emocinio seksualumo išgyvenimo aspektais: apibendrinti jausmus, kurie lydėjo romantiškai bendraujant, bei jausmus, susijusius su santykių pabaiga.

(1) Pirmąjį emocinį seksualumo patyrimo aspektą atspindi suformuluota tema „***Emocijų įvairovės lydimas seksualumo potyrio stiprėjimas“.*** Emocijų kaita buvo stipriau išreikšta ir nevienaprasmė. Kartais tai keldavo nustebimą („*šypseną. Šiek tiek nuostabą, bet ir šypseną <...> Nuostabą, kad, turiu tokią savybę <...> tokį kaip ir... pasitenkinimą*“ (Igr3, 152)) girdint komplimentus, o kartais – netikrumą („*man tai buvo kažkaip neįprasta. Nes anksčiau nebuvau gavusi tokio aiškaus, konkretaus dėmesio*“ (Igr3, 109). Seksualumo patyrimas buvo emociškai dinaminis procesas, kuris, anot Ingridos, „*vienu metu stiprėjo, bet paskui kažkaip, atrodo, silpnėjo*“ (Igr3, 177). Vaikino „turėjimas“ buvo lydimas vidinio ramumo jausmo: „*kažko tokio labai ypatingo gal ir nepajaučiau. Tiesiog buvo gera, ramu, jauku*“ (Igr3, 172). Po keleto mėnesių atsiradęs vaikino atsitraukimas ir vis retėjantys pasimatymai, todėl Ingridai sukėlė nusivylimo draugu jausmus: „*nuvylė eee, kad kažkaip ma-*

21 Temą iliustruojanti citata: „*Mes bučiavomės, apsikabindavome, bet iki lytinių santykių neėjom. <...> Buvau pagalvojus, ar pasiryžčiau. <...> Buvau nusprendus, kad jeigu ilgiau bendrausim, tai galbūt. Bet jeigu metus ar dvejus išbendrausim. Ir jeigu aš vis dar juo pasitikėsiu ir man su juo bus gera, linksma*“ [Igr3, 157-164].

žiau bendraujam, mažiau susitinkam. Aišku, tikėjausi, kad, kai atšils, vėl viskas atsinaujins <...> tikėjausi, kad pavasarį tiesiog bus daugiau laiko bendravimui“ (Igr3, 181).

(2) Pasibaigę romantiniai santykiai ir įvairiapusiai emociniai išgyvenimai buvo dar viena galimybė permąstyti ir sudėlioti aiškesnį seksualios Aš vaizdą, tik jau vaikino dėka. Naują netekties ir praradimo emocinę patirtį Ingrida išgyveno nutrūkus jos pirmajam romantiniam ryšiui su bendraamžiu vaikinu. Šie išgyvenimai buvo sujungti į temą „***Apmąstomas išsiskyrimo liūdesys***“. Interviu pradžioje mergaitė keletą kartų tik apsiribojo liūdesio konstatavimu, labiau pabrėždama siekį tęsti gyvenimą (*„išsiskyriau su vaikinu, bet stengiuosi judėti pirmyn*“ (Igr3, 8); *„kėlė liūdesį, bet paskui supratau, kad reikia judėti pirmyn*“ (Igr3, 12). Pozityvus mąstymas šioje situacijoje veikė greičiau kaip savęs guodimo, skausmo mažinimo veiksmas (*„stengtis neliūdėti ir įžvelgti šviesiąją pusę*“ (Igr3, 13). Atrodytų, kad jausmų reflektavimas, netekties įvardinimas buvo gana sėkmingas būdas ištverti išsiskyrimą ir konstatuoti: *„anksčiau liūdėjau, bet dabar jau nebeliūdžiu*“ (Igr3, 41).

T3 Elgesys

(1) Mano nuomone, elgesio lygmenyje seksualumas atsiskleidė dvejopai. Tai apibendrinta temoje „***Intymesnės seksualumo praktikos dviese***“. Keturių mėnesių trukmės santykiai tapo puikia eksperimentine erdve ne tik patirti seksualinę trauką, bet ir naujų seksualinio elgesio formų galimybę, kurias pati Ingrida įvardino „*išdykusia savo puse*“ („***T: Kaip ji pasireiškia? I:*** [NUSIJUOKIA]. ***T: Labai gražiai pavadinai ją. I:*** *Gal bučiniais, apsikabinimais. Mm, tiesiog kažkaip kitaip pradėjau elgtis, būdama su vaikinu. Laisviau, atviriau*“ (Igr3,114)). Ryšys su vaikinu pasižymėjo ir visišku naujumu (*„mes bučiavomės, apsikabindavome, bet iki lytinių santykių nėjome*“ (Igr3, 157). Šios pirmosios praktikos nebuvo labai sklandžios, nes *„buvo nedrąsu, nes aš neįsivaizdavau, kaip reik bučiuotis. Iii, aišku, jam tas pats buvo*“ (Igr3, 167). Artimiems santykiams besibaigiant, Ingrida paspartino išsiskyrimą (*„kol kas dar nesusitiksim, negalėsim pabendrauti kokį mėnesį, bet manau, kad kai susitiksim, tai gražiai bendrausim*“ (Igr3, 46). Vėl buvo grįžta prie nuomonės: *„nusprendžiau, kad jis teisus sakydamas, kad man reikia geresnio, kitokio* [vaikino]“.

(2) Elgesio dimensijai priskirtina dar viena tema: ***„Autoerotiškumas be gėdos ir kaip būtinybė“.*** Trečiojo pasakojimo metu pasiteiravau apie savęs lietimus ir seksualinio stimuliavimosi praktikas. Ingrida ramiai ir atvirai atsakė, kad tokių praktikų jos patirtyje *„būna*“. Anot dalyvės, masturbacijos jai net yra reikalingos, kadangi „ *kažkaip padeda nuimti įtampą. Ir kartais to net labai reikia*“ (Igr3, 537). Save seksualiai stimuliuodama nefantazuoja, susitelkia į kūno pojūčius. Trumpai aptariant šią ir pačiai tyrėjai nejaukiai skambančią informaciją (dėl abejonių, ar tyrėjos autoritetas nepažeidžia dalyvės intymios emocinės erdvės ribų), išaiškėjo naujas šios patirties išgyvenimo aspektas. Praėjus metams, mergaitė seksualiai stimuliuodama save nebejaučia nepatogumo ar gėdos jausmo (*„dabar jau nebe. Dabar jau priimu tai visiškai normaliai*“ (Igr3, 548)). Žinoma, tai išlieka jos „asmeninės skrynelės“ paslaptimi, tai yra itin privačiu dalyku: *„nes vis tiek, tai labai asmeniška*“ (Igr3, 552).

T3 Kūnas

(1) Kūno potyrius šiame interviu nusakanti medžiaga buvo konceptualizuota temoje „***Lietimosi prie KITO kūno baimės mažėjimas***“. Laikotarpis tarp dviejų susitikimų T2 ir T3 buvo svarbus tuo, kad toliau vyko metafizinės erdvės – fizinio atstumo tarp Ingridos

bei vaikinų kaip kitos lyties „mažėjimas“ – mažėjo baimė drauge kalbėtis, paliesti kitą: „*pradėjau nebijoti liesti žmonių, būti artimesnė su jais, nes prieš tai man buvo labai keista, nejauku*“ (Igr3, 61). Fizinis atstumas dar sumažėjo prasidėjus pirmai romantinei draugystei, ėmus liesti savo vaikiną ir būnant liečiamai jo (ankstesnė nuoroda: „*bučiniais, apsikabinimais... m, tiesiog kažkaip kitaip pradėjau elgtis būdama su vaikinu. Laisviau, atviriau*“ (Igr3, 118)).

Jau ankstesnių interviu medžiagos pristatyme Ingrida pasakojo apie kūno jaudrumą. Šiame interviu papasakojo, kad seksualinę trauką ir kūno virpuliukus („drugelius“) stipriausiai jautusi per pirmąjį susitikimą su vaikinu („*man atrodo, tai jie buvo lyg pakylė/ pakilimas toks, kad man rodomas dėmesys vaikino.* ***T: Kada tu juos jautei? I****: Prieš pirmąjį pasimatymą. Mhm. Šokolado, kai suvalgėm. Tai buvo toks malonus jausmas, kad esi kažkam įdomi, kažkas nori su tavimi pabendrauti*“ (Igr3, 440)). Kai paprašiau detaliau apibūdinti seksualinius kūno pojūčius, kaip aš juos pavadinau „įsimylėjusio kūno potyrius“, dalyvė pavartojo mane nustebinusias sąvokas „*šiluma*“, „*saugumas*“, „*silpnumas*“. Šie žodžiai, matyt, ilgą laiką mano galvoje labiau siejosi su vaiko ir motinos ryšio kokybiniais parametrais. Todėl nustebau, kad toks prieraišumas pajaustas pirmą kartą draugaujant su vaikinu: „*ėjom apsikabinę. Tada buvo labai gera tas artumas, šiluma. Tas saugumas toks. Tai buvo toks lyg palengvėjimas. Kad šalia yra žmogus, kuriuo galiu pasitikėti, iii, prie kurio galiu jaustis ir silpnesnė. Kad galiu sau tuo metu leisti, iim, nebūti pačia stipriausia*“ (Igr3, 355). Kai nebesusitikdavo, Ingrida aiškiai jautė buvimo greta stoką bei troškimą vėl patirti džiugesį: „*aš noriu <u>būti visą laiką</u> su tuo žmogumi. Ir kad aš jo labai pasiilgstu. Kai nebūname kartu. Visada* [draugavimo metu] *<u>trūko</u> to artumo*“ (Igr3, 348). Ir kitoje interviu vietoje tai patvirtina: „*galbūt, iii laukiau to fizinio artumo tokio, kad tai atsiskleistų. Kad pasitikėčiau žmogumi tiek, kad galėčiau <u>jaustis</u> visiškai <u>laisvai</u> šalia jo*“ (Igr3, 124). Keturių mėnesių draugystė su vaikinu, seksualinio troškimo priartėti išsipildymas, pirmosios seksualinės glamonės pakeitė dalyvės požiūrį į seksualumą, sustiprindami šiuos pojūčius ir taip pat padidindami kūno savivertę: „*tiesiog pradėjau labiau galvot, kad esu patraukli vaikinams. Kad mano sudėjimas, mano formos... yra įdomios ir kad tikrai nebūtina būti lenta, kad tave laikytų seksualia*“ (Igr3, 193).

Apibūdindama kūną, Ingrida šiek tiek nuasmenina patį vaikiną, tad citatose galima pastebėti padažnėjusį žodžio „*žmogus / žmonės*“ vartojimą. Žodžio „*žmonės*“ atitikmuo čia greičiausiai turėtų būti „vyrai“ arba „vaikinai“. Tas pats buvo užfiksuota ir kitoje interviu transkripcijos dalyje (pvz., Igr3, 131), kai vietoje vaikino vardo Ingrida pavartojo beasmenį įvardį „*kažkas*“. Manyčiau, kad T3 interviu metu dalyvė ir kūrė savo erotines būsenas nusakančią minčių reiškimo žodžiais sistemą, tad ir nejaukiai jautėsi vartodama erotinę reikšmę turinčius žodžius – visa, kas buvo erotiška, buvo ir neįprasta.

(2) Tema „***Komplimentai sustiprina seksualinę savastį“*** išryškina saugioje intersubjektyvioje intymioje erdvėje išsakytų komplimentų svarbą sąmoningam tapsmui seksualia. Fizinio artumo baimės mažėjimas ir su tuo susijusios naujos seksualinės praktikos (lietimas ir glamonės) atvėrė kelią intymiam bendravimui. Vaikino išsakytas atviras susižavėjimas krūtimis Ingridai buvo reikšmingas patvirtinimas, kad yra seksuali. Momentą, kai vaikinas lietė ir džiaugėsi jos krūtimis, Ingrida išskyrė kaip sąmoningo savo seksualumo patyrimo kulminaciją: „*toks stipriausias* [momentas], *kai po tų glamonių mudu gulėjom ir* [jis] *iii, paprašė leist paliest krūtinę. Aš leidau ir pasakė, kad „oho, turi gerą krūtinę*“ [NUSIJUOKIA]. *Man tai buvo labai didelis komplimentas*!“ (Igr3, 381).Vaikino pozityvus

požiūris į kūną padidino Ingridos seksualinę savivertę („*pliusas sau pačiai!*“ (Igr3, 385)). Manytina, kad „*geros krūtinės*“ komplimentas paauglei buvo ir jos kūno dailumo, ir kitą lytį seksualiai jaudinančio jausmo pripažinimas. Norisi pabrėžti dar vieną šio išgyvenimo aspektą. Gyvoji patirtis buvo svarbi ir tuo, kad atskleidė paauglei saugių bei atvirų santykių privalumus: atviri romantiniai ryšiai leidžia tyrinėti vienam kito kūnus, džiaugtis tyrinėjimo keliamais maloniais pojūčiais ir stiprėjančiu seksualiniu Aš.

3.2.2.4. Ketvirtasis susitikimas: suvoktas seksualumas

Nors ir buvo iškilusių abejonių, tačiau įvykęs interviu buvo paskutinis iš visų planuotų tyrimo susitikimų su Ingrida. Ketvirtojo interviu metu Ingridai buvo 16 metų ir 4 mėnesiai. Šį kartą ji buvo drąsi, pasitikinti savimi, savo kūnu ir savo ateitimi paauglė. Prieš ateidama į šį susitikimą, Ingrida pasiūlė supažindinti mane su savo priešiniais, tad susitikimas prasidėjo kiek neįprastai – atsineštų tapybos ir pieštuko technikos darbų aplanko žiūrėjimu. Ingrida didžiavosi išaugusiu piešimo meistriškumu bei tuo, kad ir mokytoja gerai vertino jos piešimo įgūdžių lavėjimą. Tai labai būdinga šiai dalyvei – jausti pažangą, naujų savybių plėtimą ir asmeninį tobulėjimą. Nors Ingrida save pristatė kaip uždarą asmenį („*aš vis tiek linkusi į apmąstymus, pergalvojimus, analizavimus*“ (Igr4, 192)), šis susitikimas stebino mane atvirumu, draugišku noru dalintis savo išgyvenimais, piešiniais ir kartu drąsa praplėsti įprastines tyrimo santykio ribas. Ingrida pastebėjo, kad būtent pastaruosius vienus metus jos asmenybė patyrė rimtų permainų, kurias ji pavadino „*atsiskleidimu*“[22], o aš pati pavadinčiau „drąsa būti atvirai“.

Kaip ir ankstesnių interviu metu, šis susitikimas taip pat patvirtino, kad paskiros momentinės seksualumo pajautos netikėtai pačiai dalyvei sustiprėdavo tam tikrų įvykių metu. Ingrida papasakojo dar apie keletą tokių susidūrimų, dėl kurių stipriau išgyveno subjektyvų seksualumo potyrį bei gavo impulsą pamąstyti apie šią naują patirtį. Tai buvo susitikimai su nauju vaikinu, ketinusiu pasiūlyti Ingridai būti pora (S6); anoniminių vaikinų dėmesys gatvėje (S7), bendraamžių dėmesys šokių vakaro metu (S8) ir vyresnio vaikino dėmesys knygų mugės metu (S9). Visos seksualumo patyrimo temos, kurios buvo suformuotos ketvirtojo interviu metu, yra pateiktos 16 lentelėje.

T4 Giluminių svarstymų dimensija

Seksualumo raiška kognityvinėje dimensijoje šiame interviu atskleidžiama penkiomis temomis:

(1) Tema „***Esu seksuali: tvirtėjanti savo seksualumo pajauta***“. Ketvirtojo interviu metu Ingrida dar kartą patvirtino stabiliai pozityvią seksualinę savivertę („*manau esu pakankamai seksuali*“ (Igr4, 71) ir labiau išryškintą seksualumo kaip „ilgos asmeninės istorijos tąsos“ potyrį: „*seksualumas eina jau iš anksčiau ir tik po truputį auga, didėja, ryškėja*“ (Igr4, 62). Čia dalyvė gal pirmą kartą taip ryškiai akcentuoja seksualumo patyrimo kitimo laike aspektą. Ketvirto susitikimo metu mergaitė dar kartą patvirtino, kad stipresni subjektyvaus seksualumo išgyvenimai išnirdavo tik jau tose pačiose minėtose situacijose: „*tikriausiai būtų tik tie* [įvykiai], *kur pasakojau* [anksčiau]“ (Igr4, 65).

22 „S*u žmonėmis bendrauju daug geriau negu anksčiau, prieš metus. Nes šiais metais buvo didžiausias šuolis.* ***T: o kaip tu jį pavadintum? I:*** *Atsiskleidimu*“ (Igr4, 408].

(2) Tema „***Draugių pagalba sutvirtintas seksualumo pojūtis***“. Šiame interviu plačiau kaip nei ankstesniuose susitikimuose Ingridai pavyko išryškinti artimos draugės poveikį seksualios Aš stiprėjimui. Suformuota tema atskleidžia, kad seksualumas stiprėjo ir tos pačios lyties draugių dėka (*„draugės tiesiog pasakydavo... nustebdavo, kodėl aš dar neturiu vaikino. Buvo toks momentas, kad su drauge ėjom iš mokyklos ir šiaip kažkaip pradėjom kalbėti apie vaikinus, ir jinai sako: „jeigu būčiau vaikinas, tave kabinčiau“* (Igr4, 46)). Tokią pastabą Ingrida priėmė kaip naujos savybės atspindėjimą.

Draugės ne tik palaikė, bet ir padėjo pažinti aplinką. Būti *pamatytai* bendraamžių mergaičių Ingridai buvo vienodai svarbu kaip ir būti *pamatytai* vaikinų. Savo pastabomis bendraamžės suteikdavo patvirtinimą, kad „viskas yra gerai“, tai yra suteikdavo seksualumo (kaip patrauklumo) verifikavimą. Ši pagalba buvo svarbi tolesnei Ingridos seksualinės savasties dalies raidai: *„tada supratau, kad esu įdomi kaip asmenybė, kad net draugės mano, kad esu kaip ir išskirtinė, nes nesu paprasta, iii, kad esu patraukli, kad vaikinai turėtų į mane atkreipti dėmesį*“ (Igr4, 48).

(3) Tema „***Natūraliai puoselėjamas“*** atskleidžia dalyvės „skatinamą“ ir „neskatinamą“ seksualumo raišką tarp bendraamžių. Jos nuomone, pati pasižymi seksualumu, kuris *„nėra perdėtas, jis yra natūralus“,* o pati nesiekia tikslingai šios patirties kaip nors pabrėžti, *„iškreipti kaip nors, skatinti“* (Igr4, 73). Tikslinant, kokį seksualumą ji vadino *„skatinamu“*, Ingrida grįžo prie drabužių kaip seksualumo atskleidimo temos. Ingrida paaiškino, kad nepritaria nederamai amžiui atvirų drabužių dėvėjimo tendencijai: *„kai merginos stengiasi išryškinti savo krūtines, jas stipriai apnuoginti, prisidažo nežinia kiek*“. Apibūdindama nuogo kūno seksualumą ir provokuojančio elgesio kriterijais, Ingrida netiesiogiai kritikavo reklamuojamą jaunos merginos išvaizdos mėgdžiojimą: *„kai jau mažos mergaitės pradeda nešioti aukščiausius batelius, aukštakulnius, mini sijonus, palaidines, per kurias viskas matosi*“ (Igr4, 76) arba kitoje vietoje sako: *„jeigu pasilenkus matosi triusikai, čia jau tikrai negerai“* (Igr4, 88). Aiškinantis skirtumą tarp „neskatinamo“ ir „skatinamo“ seksualumo, atsiskleidė labai subtilūs šios ribos pajautos aspektai: *„pasilenkus dar būtų pridengta*“ arba *„pridengtų bent jau užpakalį*“ (Igr4, 99). Subtili dilema išryškėjo pasirenkant išleistuvių suknelę, kai kartu mergaitė siekė atskleisti savo patrauklumą ir seksualumą ir neparodyti per daug nuogo kūno: *„Ji bus įdomi, išryškins mano privalumus, bet kartu juos ir pridengs. Suknelė* [bus] *be petnešėlių“* (Igr4, 116).

(4) Su anksčiau pristatyta tema yra susijusi dar viena tema ***„Mamos svarba kuriant savą seksualumo ribos pojūtį“***. Ši tema padeda suprasti, kaip Ingridai susiformavo toks natūralus seksualumo raiškos būdas. Anot dalyvės, jos mama suvaidino labai svarbų vaidmenį paaiškindama bei perteikdama kultūrinių seksualumą reguliuojančių normų sampratą (*„jinai pasako, kaip pasirenku kažką, kas jau yra per daug.... iii pasako: šitas per trumpas sijonas, bateliai per aukšti, palaidinė per daug atvira*“ (Igr4, 84). Priimti mamos pastabas ir pamokymus nebuvo sunku, nes su ja visą laiką palaikė gerus bei atvirus tarpusavio santykius: *„su mama nuo pat mažens apie viską kalbam ir net dabar pasikalbam*“ (Igr4, 81). Harmoningus santykius sąlygojo, anot Ingridos, jos ir mamos asmenybių panašumas, nes abi *„mėgsta tai, kas gražu, originalu, šiuolaikiška*“. Tokiu būdu *„neiškreiptas*“ ir amžių atitinkantis seksualumas Ingridos aprangoje atsispindi subtiliai, jos dėvimi drabužiai *„atitinka“* mergaitės *„skonį, bet neperžengia santūrumo ribos*“.

(5) Ketvirto interviu metu Ingrida reflektavo prieš pusę metų pasibaigusios draugystės su vaikinu naudą savęs tobulinimui. Tema ***„Buvęs vaikinas padėjo tapti atviresne“*** nuro-

do asmenybės pokyčius, kuriuos pastebėjo dalyvė („*kažkaip tapau nuoširdesnė, atviresnė, labiau priėmiau sau svarbius žmones <...> galbūt prieš tai nelabai kaip ir norėdavau pasitikėt žmonėmis pilnai, laikydavausi atokiau, kažką sau pasilikdavau, o po to, kai su vaikinu padraugavau, tai supratau, kad reikia būti nuoširdžiai*“ (Igr4, 153)). Ingrida pabrėžė atvirumą, kurį iš romantinių santykių perkėlė ir į tos pačios lyties draugų santykius, o ypač – santykius su geriausia drauge: „*jeigu nori išlaikyti arti savęs svarbius žmones, ii, reikia jiems parodyti, kad jie tau svarbūs yra. Kad tu nuo geriausios draugės neturi paslapčių*“.

T4 Jausmai

Šiame interviu seksualumo raiška emocine dimensija yra išryškinama dviem temomis:

(1) Tema „***Malonūs seksualią Aš patvirtinantys komplimentai***“. Kaip ir anksčiau, Ingrida tvirtino, kad stipriausiai seksualumą išgyvenusi pirmojo romantinio ryšio metu. Ketvirtame susitikime Ingrida dar kartą sugrįžo prie jau ankstesniame interviu pasakytos minties, jog būtent dėl buvusio vaikino komplimentų dėka ryškiausiai galėjusi pajusti save kaip seksualų asmenį. „*Tai nutiko tada, kai pradėjau bendrauti* [pasitaiso – pastaba autorės] *draugauti su vaikinu. Nes tada pradėjau sulaukti tokių kaip ir komplimentų, kad gražiai atrodau, kad esu moteriška, kad traukiu vaikiną*“ (Igr4, 7). Tai buvo svarbus išorinis naujos savasties (seksualinės Aš) patvirtinimas: „*anksčiau apie save taip negalvojau*“ (Igr4, 9). Tiek buvusio pirmojo romantinio partnerio dėka, tiek dar vieno draugauti pakvietusio vaikino dėka toliau stiprėjo pozityvus savęs vertinimas: „*pradėjau labiau savimi pasitikėti, labiau vertinti savo išvaizdą... Aišku, malonu, kai tau pasako komplimentą*“ (Igr4, 11). Kitos lyties rodomas dėmesys ir pagyrimai Ingridai vis dar kėlė ir nuostabą*:* „*buvo truputį buvo ir nuostabos, nes tokių komplimentų, tokios nuomonės iš vaikinų, galima sakyt,* [dažnai] *neišgirstu*“ (Igr4, 14). Artimesnius tarpusavio ryšius vaikino komplimentai, manyčiau, veikė kaip juos stiprinantis veiksnys: palaikantis ir atskleidžiantis naujos, seksualios Aš, savasties patvirtinimas.

(2) Tema „***Žvilgsnio situacijos – pasitenkinimą keliantis seksualumo patvirtinimas***“. Pozityvūs jausmai lydėjo ir kitas, naujai iškilusias *žvilgsnio situacijas*, kurios vėl ir vėl kėlė seksualumo pojūtį, ir „*tai buvo taip labai malonu*“ (Igr4, 33). Anot Ingridos, seksualumo sąmoningas išgyvenimas įvykdavo nedažnai, tačiau visuomet, kai *Kitas* (vaikinas) žvelgdavo išskirtinai į ją, išskirdavo ją iš minios kaip patrauklią. *Žvilgsnio situacijose* toks įdėmus „nužvelgimas“, tai yra „išskyrimas“, sukeldavo emocinį jaudulį, kartu ir kūno virpesius. Ši išskirtinė būsena padėjo įsisąmoninti, kad „*esu seksuali*“, nes „*sulaukdavau tokio komentaro arba tiesiog, kaip pamatydavau, kad į mane taip žiūri ne taip paprastai, bet lyg vertinančiai, lyg pasigėrėtų*“ (Igr4, 41). Taigi, ketvirtojo interviu metu dalyvė pateikė keturių situacijų aprašymus, kurie padėjo pajusti malonų seksualumą. Dvejose situacijose tai buvo tik bendravimas žvilgsniais: anoniminių vaikinų praeivių dėmesys gatvėje (S7) (ši situacija visiškai analogiška antrame interviu pristatytai S2 situacijai) bei mokyklos šokių vakaro dalyvių vaikinų prašymas: „*praleiskite gražuolę*“ (S8). Kitos dvi svarbios situacijos dar pasižymėjo ir asmeniniu aktyvumu: du pasimatymai su nauju vaikinu (S6); bei knygų mugėje poros valandų flirtas su ten dirbusiu jaunuoliu (S9). Visų jų dėka Ingrida gavo patvirtinimą, kad ji gali patikti vaikinams, kad yra „g*raži ir patraukli*“. Ypač svarbios pasirodė asmeninio aktyvesnio bendravimo ir buvimo kartu reikalavusios situacijos: „***T: Jaučiant save kaip patrauklią ir seksualią mergaitę, kas buvo smagiausias, koks epizodas? I***: *Hm... Tikriausiai tiesiog smagiai praleistas laikas su vaikinais* [NUSIJUOKIA]. *Tiesiog malonu prisiminti, kai juokeisi su jais*“ (Igr4, 316).

Kitokio pobūdžio emocijos T4 buvo minimos retai. Kai kurie būgštavimai atsiskleidė seksualinį Aš perteikiant drabužiais, kai kartu norėta ir save atskleisti, save parodyti, tačiau nerimauta, „*ar ne per daug išsipusčiau?*“, „*ką kiti pamanys?*“ (*„kadangi viršus* [suknelės] *yra be petnešėlių <...> norisi <...> kartu ir parodyti save. Truputį nedrąsu, nes vis tiek kartais pagalvoju: o ką kiti pamanys?*“ (Igr4, 125). Tikėtina, jog tai atspindi paauglišką nerimą bei įtampą dėl tinkamo ir netinkamo savęs pristatymo (ir seksualumo raiškos) viešumoje.

T4 Elgesys

Seksualumas elgesio dimensijoje pasireiškė kaip nauja galimybė pradėti naują draugystę. Tai atskleidė suformuotos temos „***Žvalgybiniai susitikimai su nauju vaikinu***“ medžiaga. Per tuos mėnesius, prabėgusius nuo trečiojo interviu, vykusio sausio pabaigoje, Ingrida buvo pakviesta susitikti su nauju vaikinu (S7). Šiuos susitikimus pavadinau „žvalgybiniais“, nes dalyvė atskleidė, jog norėjo pasitikrinti, ar ją pakvietęs vaikinas, kurio labai artimai nepažinojo, galėtų jai patikti. „Žvalgybinį“ pirmųjų pabendravimų pobūdį išdavė Ingridos smalsumas ir naujumo siekis: „*eičiau su viltimi tiesiog pasižiūrėti, kaip viskas bus. Jeigu jau sugalvojo vaikinas pakviesti, vadinasi, turi tam priežastį ir reikia jam suteikti galimybę*“ (Igr4, 244). Jau pirmasis susitikimas su konkrečiu nauju vaikinu parodė, kad šis nevisiškai atitinka suformuluotus ir trečiojo interviu metu įvardintus naujo draugo kriterijus. Į antrąjį pasimatymą Ingrida nuėjo norėdama leisti vaikinui „pasitaisyti“, suteikdama jam „antrąjį šansą“ (*„aš po pirmojo susitikimo iš karto supratau, kad su juo tik kaip su draugu. Iii pagal mūsų bendravimą* [tai] *daugiausiai aš turėjau vesti pokalbį, iii galvoti, ką turim veikti, kur eisim toliau, visus pasiūlymus aš dariau*“ (Igr4, 221). Po pirmojo susitikimo Ingridos galvoje jau buvo sprendimas nebetęsti bendravimo, nors vaikinas ir „*sutiko su visais mano pasiūlymais, bet nerodė tokio bruožo, kuris, manau, yra svarbus vaikinui kaip lyderiškumas*“ (Igr4, 196).

Skaitydama, atkreipiau dėmesį į kalbėjimą – nusakydama ryšio artumą, Ingrida skyrė du tipus: „*bendravimą*“ ir „*draugavimą*“. „Bendravimas“ būtų tik pradinis santykis, būtinas perėjimui į „*draugavimą*“. „Bendravimas“ – abipusiai apsižvalgymai ir trumpi pabandymai. Iš Ingridos pasakojimo supratau, kad toks suskirstymas taikytinas ir ryšio su vaikinu, ir ryšio su tos pačios lyties draugėmis nusakyti. Šį skirtumą galėjau pajusti iš tos transkripto vietos, kurioje ji kalbėjo apie „*draugavimą*“ ir jam būtiną didesnį emocinį ir informacinį atvirumą, kuris visada susijęs su rizika būti įskaudintai: „*kai pradedi draugauti su vaikinu, atsiranda toks polinkis rizikuoti, ir paskui tai persiteikia jau ir su kitais bendraujant, nes... kai tu kažką daugiau pasakai, negu paprastai darytum, tu aišku rizikuoji ir tada žiūri, kokia bus to žmogaus reakcija. Ir jeigu su geriausia drauge tai darai, tai gali nuvesti arba prie gilesnės draugystės, arba kaip tik suprasi, kad tas žmogus tau nėra draugas tikras*“ (Igr4, 196).

Galima suprasti, jog Ingridai nepatiko vaikino lėtumas ir tai, jog nesulaukė ir gilesnio jo atsivėrimo (*„jis turėjo, man atrodo, keletą gerų progų, bet, tiesiog... Nu, kad ir abu tie kartai, bet neparodė, koks iš tikrųjų yra, arba tiesiog... Toks, koks jis yra, man nepatiko*“ (Igr4, 254)). Apsvarsčiusi situaciją, dalyvė pati rinkosi neįsitraukti į naujus santykius, nenorėjo tęsti pažinties. Vadinasi, pirmoji romantinė draugystė ir po to buvę pasimatymai padrąsino Ingridą, suteikė stiprybės rizikuoti ir ieškoti: „*aš būsiu atvira įvairioms galimybėms*“ (Igr4, 307).

T4 Kūnas

(1) Tema ***„Seksualaus kūno savaimingumas“*** apibūdina spontaniškas kūno reakcijas, kylančias naujose, *žvilgsnio situacijose*, kai dalyvė atsidūrė tiesioginiame vaikinų dėmesio centre. Ingrida papasakojo apie vaikinų dėmesį šokių konkurso metu, kai grupelė vaikinų dalyvę pavaidino „gražuole“ (S8). Ingrida teigė, jog tai sukėlė tokius kūno potyrius, kuriuos sunku žodžiais perteikti ir kurie pasireiškia nekontroliuojamai: „[kūno reakcijas] *jaučiu. Tačiau tą jausmą apibūdinti ii kažkaip sunku. Būna, kad tiesiog pagerėja nuotaika ir negali nustot šypsotis, tiesiog būnu linksma*“ (Igr4, 38).

(2) ***KITAS padeda priimti savo išvaizdą.*** Ketvirtojo susitikimo medžiaga dar kartą pabrėžė vaikino svarbą seksualios Aš stiprėjimui. Romantinės draugystės (S5) ir pasivaikščiojimų su nauju vaikinu metu (S6) girdėti pagyrimai padėjo suvokti, kad ji seksualiai patrauklios išvaizdos mergina: „*pradėjau <...> labiau vertinti savo išvaizdą. Aišku, malonu kai tau pasako komplimentą*“ (Igr4, 11). Kita vertus, dar viena (S8) ir kita (S9) naujos situacijos, kuriose Ingrida susidūrė su vaikinais, atskleidė, kaip vaikinų žvilgsniai sustiprina pasitikėjimą savo fiziniu patrauklumu: „*kai sulaukdavau tokio komentaro arba tiesiog kai pamatydavau, kad į mane taip žiūri ne taip paprastai, bet lyg vertinančiai, lyg pasigėrėtų*“ (Igr4, 41). Šiame interviu dar kartą medžiagoje iškilo ir bendraamžių tos pačios lyties draugių svarba aiškesniam savojo seksualumo suvokimui. Tokios draugių pastabos: „*kad esu kaip ir išskirtinė, nes nesu paprasta. Kad esu patraukli ir kad vaikinai turėtų į mane atkreipti dėmesį*“ (Igr4, 51), pastiprindavo ir seksualinę savivertę, ir tikėjimą, jog yra patrauklios fizinės išvaizdos. Šiame interviu Ingrida papasakojo, kad viešai savo seksualumą pabandys išreikšti būtent atviresnio proginio (išleistuvių) drabužio pasirinkimu: „*seksualumą atskleis išleistuvių suknelė. <...> Suknelė be petnešėlių!*“ (Igr4, 117).

3.2.2.5. Atvejo analizės apibendrinimas: seksualumo patyrimo pokyčių išryškinimas

Šiame poskyryje apibendrinsiu Ingridos seksualumo patyrimus tyrimo laikotarpiu visose santykinai atskirose dimensijose. Visų 2011 – 2013 m. laikotarpiu vykusių keturių susitikimų medžiaga patvirtino, kad, anot Ingridos, seksualumas – tai lėtai besistruktūruojanti giliai asmeninė patirtis, apie kurią neįprasta kalbėtis, o kasdienybėje stipriausiai išgyvenama tik konkrečių akimirkų ar konkrečių įvykių metu. Aiškumo dėlei, 3 schemoje pateikiu bendrą Ingridai svarbių situacijų, padėjusių išryškinti seksualumo patyrimus ir įvykusių susitikimų su tyrėja, chronologiją. Kai kurie apibendrinimai žymi seksualumo patyrimų dinamiškumą – išgyvenimų pokyčius tyrimo laikotarpiu, tačiau nemaža dalis jų išryškina ir tuos aspektus, kurie kito labai nežymiai ar išliko stabilūs visų susitikimų medžiagoje.

S1 → S2 → S3 → T1 (2011) → S4 → T2 (2012) → S5 → S6 → T3 (2013.02) → S7 → S8 → S9 → T4 (2013.06)

3 schema. Ingridos seksualios Aš potyrius inspiravusių įvykių ir interviu susitikimų chronologija. Trumpinys S nurodo susidūrimų su žvilgsnio situacijomis, o T nurodo dalyvės susitikimų su tyrėja vietą reikšmingų įvykių chronologijoje

3.2.2.5.1. Seksualumo patyrimo gelminių svarstymų dimensijos apibendrinimai T1-T4

Analizuojant kognityvinius seksualumo patyrimo ypatumus tyrimo laikotarpiu, verta atkreipti dėmesį šiuos į aspektus: a) laipsnišką *seksualios Aš* sampratos formavimąsi; b) nuolatinę *KITO* svarbą išgyvenant seksualią Aš; c) viešo seksualios Aš skleidimosi ir socialinių normų derinimą.

a) laipsniškas *seksualios Aš* sampratos formavimasis. Čia svarbiausia būtų pasakyti, kad Ingridos seksualumo patyrimai buvo kaupiami kaip labai paskiri išgyvenimai, vykstantys lėtai, natūraliai. Juos dalyvė pastebėdavo tik retkarčiais ir reflektuodavo, kai tai išprovokuodavo aplinkybės. Dalyvei būdingos savirefleksijos padėjo suprasti seksualumą egzistencine prasme – kaip patirties neišvengiamumą ir siekį ją įprasminti. Jos asmenybei būdingas siekis tobulėti ir biologinės kognityvinės raidos prielaidos leido priimti šią žmogiškosios būties dalį, kuri „*nėra laikina, kad tai jau bus nuolatos*“, kaip svarbią žmogiškos būties („*esybės*“) dalį. Apie seksualinius santykius jau T1 metu ji kalbėjo gana filosofiškai: „*tai nėra kažkas baisaus, kad tai nėra gėdinga*“ (Igr1, 523). Dalyvė pasižymėjo ir tuo, jog suvokė save kaip „*pakankamai seksualią*“ pirmojo interviu metu, pakartodama tai ir paskutiniajame interviu. Taigi, Ingrida nuo pat pradžių pasižymėjo „pakankama“ seksualine saviverte ir ontologiniu seksualumo reikšmės supratimu - tyrimo metu tai ne itin ženkliai kito.

Nors visų susitikimų metu buvo galima suprasti, jog seksualumo patyrimų perteikimas buvo nuolat pasikartojantis iššūkis, tačiau Ingrida stengėsi kuo tiksliau apibūdinti savo jausmus. Šią dar menkai apibrėžtą patirtį, matyt, buvo neįprasta verbalizuoti ir dėl sąsajų su stipriomis emocinėmis reakcijomis, ir dėl tinkamų žodžių trūkumo, ir dėl to, jog tai yra patyrimai, reikalaujantys laiko suprasti, kas vyksta. Mėginimus susivokti, savotiškai surūšiuoti patirtį atspindėjo T1, T3 ir T4 interviu medžiaga, rodanti dalyvės pastangas diferencijuoti įvairius išgyvenimus: kuo skiriasi meilė ir susižavėjimas / meilė ir simpatija / meilė ir susižavėjimas / vedybiniai ir draugiški ryšiai;

b) nuolatinė *KITO* svarba išgyvenant seksualią Aš. Visų keturių interviu medžiaga liudijo apie intersubjektyvios erdvės svarbą sąmoningam seksualumo patyrimui bei po to vykstančiai seksualinei savivokai. Visų pirma tai reikia pabrėžti kitos lyties bendraamžių svarbumą seksualios Aš formavimuisi. Konkrečios situacijos (S1 – S9) padėjo geriau suprasti, kokiu būdu *KITAS* padėjo Ingridai suvokti savo seksualinį patrauklumą. Vaikinų dėmesys inspiruodavo seksualinio išgyvenimo refleksijas ir tokiu būdu (nors ir netiesiogiai) iš lėto vis praplėsdavo Ingridos savivaizdį nauja įžvalga ar naujais jausmais, netikėtais kūniškais potyriais. Taigi, stabiliai patiriamas vaikinų dėmesys padėjo įsitikinti, jog yra patraukli mergaitė. Tačiau kartu T1 ir T2 pasakojimai atskleidė, jog vidinių reprezentacijų pasaulyje vaikinų dėmesys sukūrė sumaištį („[*KITI*] *pasižiūrėdavo į mane ne kaip į vaiką, o kaip į kažką daugiau*“ (Igr1, 187)). Šios situacijos ir kitos lyties dėmesys inspiravo prieštaringų vidinių sampratų („*sau atrodžiau dar gal kaip vaikas*“ (Igr2, 540)) bei „[kiti] *parodė, kad jau nebesu visiškas vaikas*“ (Igr2, 524)) sujungimą. T4 Ingrida teigė, jog „*esu moteriška, kad traukiu vaikiną – anksčiau save taip negalvojau*“ (Igr4, 9).

Ypač reikšmingos patirties teikė pirmasis romantinis ryšys su vaikinu. Romantinių santykių laikotarpis toliau stimuliavo seksualumo patyrimą. Ši keturis mėnesius trukusi draugystė ne tik patvirtino, jog ji nebėra vaikas („[vaikinas pasakė]: „a*trodei labai subren-*

dusi“. ***T: O tau ką toks atsakymas davė? I:*** *Mmm... tokį kaip ir pasitenkinimą*“ (Igr3, 149)), bet ir empiriškai patvirtino heteroseksualią orientaciją. Šiuos savivokos momentus dalyvė priėmė kaip išsivadavimą iš baimių: „ *lyg lūžis koks <...> atsikračiau baimių įvairių <...> ar man patinka vaikinai, ar merginos labiau <...> kad aš lesbietė*“ (Igr3, 314) bei nusiraminimą („*dabar man tai iš tikrųjų vienodai, nes aš pati žinau, kas man yra svarbiau, kad man patinka vaikinai*“ (Igr3, 331). Vadinasi, vaikinai daugiau inspiravo sąmoningo Ingridos seksualinio Aš vaido formavimąsi, sudarė galimybę suvokti save kaip unikalią, traukiančią vaikinus paauglę.

Ingridos seksualumo raidai svarbus *KITAS* nebuvo tik kitos lyties asmuo. Ingridos draugės stiprino trapų ir besiformuojantį seksualios Aš pojūtį. Ingridos draugės veikė kaip seksualinių jausmų ir potyrių patvirtintojos („*kiek aš pastebiu ir kiek mano klasiokės, draugės, tai jos sako, kad aš patinku*“ (Igr1, 409)). Anot Ingridos, jos draugės daro tai „*labai apibendrintai, nekonkrečiai. Pvz., klasiokė ką nors kalba ir jinai tiesiog lepteli <...> kad galiu pasidžiaugti, kad vaikinai man labiau rodo dėmesį, kad su manim maloniau bendrauja*“ (Igr2, 868). Kita vertus, nors ir netiesiogiai, tačiau draugiškas palaikymas išsiskyrus su draugu, emociniai atsivėrimai taip pat stiprino seksualią Aš („*draugės mano, kad esu kaip ir išskirtinė, nes nesu paprasta: kad esu patraukli, kad vaikinai turėtų į mane* [vėl] *atkreipti dėmesį*“ (Igr4, 51)).

Kita vertus, paramą teikė ne tik draugės, bet ir mama (*kai, suabejodavau, ar atrodau gražiai, ar man kas nors tinka, jinai pasakydavo, kad man viskas labai tinka <...> jinai nori, kad atrodyčiau gražiai, kad pasitikėčiau savimi*“ (Igr2, 852)). Apie gerus santykius su mama kalbėjo tiek pirmojo susitikimo („*pabendraujam apie visokiausias temas*“ (Igr1, 43)), tiek paskutinio metu („su *mama nuo pat mažens apie viską kalbam ir net dabar pasikalbam*“ (Igr4, 80)). Todėl galima sakyti, jog Ingridos namų aplinka taip pat prisidėjo prie jos paauglystėje besiformuojančio seksualinio Aš tvirtėjimo;

c) viešo seksualios Aš skleidimosi ir socialinių normų derinimas. Šis derinimas atsispindėjo dvejonėse, kaip viską suderinti su nerašytomis taisyklėmis („*norisi <...> ir... parodyti save. Truputį nedrąsu, nes vis tiek kartais pagalvoju, o ką kiti pamanys?*“ (Igr4, 136)). Ingridai teko persvarstyti savo supratimą, kas jai tinka ir ką norėtų parodyti, kas moralu, o kas neatitinka socialinių-kultūrinių lūkesčių, keliamų „moteriškumui“ / „vyriškumui“ („kartais turiu suvaldyti save“). Ingrida save vadino „*netipišk*a“ paaugle, neatitinkančia „panelėms“ taikomų standartų, nes mėgo daug tarpusavyje nesuderinamų dalykų: siūti, šokti, piešti, žaisti kompiuterinius žaidimus, sportuoti, skaityti knygas ir tai, kas „ekstremalu“.

Dalyvės netipiškumą atspindėjo ir tai, kaip ji traktavo stereotipinį moters vaizdinį. T1 metu perteiktas seksualios moters pirmavaizdis („*parodo, daugiau kūno, jis jaučiasi laisvai, savim pasitiki <...> moka flirtuoti, nebijantis apnuogint pečius* “ (Igr1, 471)) buvo svarbus suvokiant savąjį seksualumą ir mokantis jį išreikšti. Manau, kad dalyvės mąstyseną daugiausia veikė ne „aukštos plonos blondinės“ įvaizdis, bet „santūrumo“ suvokimas. Tai aiškiausiai atsiskleidė T4 pokalbio turinyje: „*jau mažos mergaitės pradeda nešioti aukščiausius batelius, aukštakulnius, mini sijonus, palaidines, per kurias viskas matosi*. ***T: Kaip tu manai, kodėl tu tokio kelio nepasirinkai? I:*** *Manau, tai buvo mamos auklėjimas, senelių įtaka, aplinkinių įtaka*“ (Igr4, 77). Taigi, šio atvejo analizė išryškino motinos vaidmenį, atskleidžiant seksualumą viešumoje. Motina iškilo kaip tam tikras pagalbininkas perimant ir suderinat socialines kultūrines taisykles su asmenine patirtimi.

Tyrimo metu buvo galima stebėti nežymų Ingridos požiūrio į seksualinius santykius kitimą. Pirmame susitikime gerai suvokdama, kas yra seksualinis troškimas („*kai nori būti šalia to žmogaus, kuris tau patinka. Kai nebijotum su juo elgtis laisviau. Galbūt net mylėtis*“ (Igr1, 491)), dalyvė suformulavo ir tvirtą poziciją seksualinių santykių atžvilgiu: „*jų dar nereikia*“(Igr1, 494). Savo ruožtu T1 metu ji nustatė ir galimą tokio elgesio amžiaus ribą: „*galbūt ne paauglystėje <...> kai jau turėsiu tam tikrus pamatus savo, kaip suaugusios, gyvenimo*“ (Igr1, 504). Stebint kitų susitikimų medžiagą galima pamatyti lengvą šios pozicijos švelnėjimą („*jeigu ilgiau bendrausim*“). Samprotaudama, kokios sąlygos leistų peržengti šį asmeniškai priimtiną ribą, Ingrida teigė, kad tai galėtų būti ilgalaikiai abipusiai pasitikėjimu grįsti santykiai. Vidinė nuostata („*galbūt norėčiau, labiau tokį kaip ir „iki to“* [lytinio akto] *viską patirti*“), atsiradus vaikinui, patyrė iš bandymus, tačiau dalyvė išliko savo pažiūroms ištikima („*iki lytinių santykių nėjome*“).

3.2.2.5.2 Seksualumo patyrimo <u>emocinės dimensijos</u> apibendrinimai T1-T4

Norėtųsi atkreipti dėmesį du emocinės dimensijos aspektus: mokymąsi derinti ambivalentiškus jausmus, kurie dažniausiai atsispindėjo dar kaip du skirtingų valentingumų potyriai: a) seksualumo, kaip malonumą suteikiančio patyrimo, priėmimas; b) baimė būti įskaudintai.

a) seksualumo, kaip malonumą suteikiančio patyrimo, priėmimas. Ingrida dažniau būtent malonius jausmus siejo su seksualumo patyrimu. Visų pirma tai buvo malonios mintys, vakarinės svajonės ar erotiški sapnai. Visa tai kėlė naują jausmą – pasitenkinimą, sukeltą seksualinio jaudulio („*sapnuoji tą žmogų <...> malonu prisiminti*“) arba „*bučiavimasis, prisilietimai, apsikabinimai... ir pagalvojus apie tai kažkaip malonu pasidaro, gera*“ (Igr1, 357). Kitas malonių emocijų šaltinis buvo ir jaudinantys pirmieji susižavėjimai konkrečiu vaikinu („p*ažvelgi į žmogų ir tau pasidaro gera, ramu, malonu*“), ir tylus pasitenkinimas, kylantis iš anoniminių praeivių dėmesio gatvėje (S2, S7), ir komplimentų keliamas džiaugsmas („*tai buvo taip <u>labai</u> malonu!*“ (Igr4, 32)). Pirmoji romantinė draugystė suteikė dar nepatirtų subtilesnių emocinių išgyvenimų: „*ėjom apsikabinę. Tada buvo labai gera tas artumas, šiluma. Tas saugumas toks. Tai buvo... toks lyg palengvėjimas. Kad šalia yra žmogus*“ (Igr3, 354). Santykiai su vaikinu taip pat atskleidė jaudinamo kūno malonius potyrius ir juos lydinčių pozityvių emocijų bangas. Tokios malonios būsenos, kaip susižavėjimas, laimingumas, pasididžiavimas savimi, buvo siejamos su seksualumo intersubjetyvumu. Apskritai visas trejų metų tyrimo laikotarpis Ingridos vidiniame gyvenime pasižymėjo emociniu susitaikymu su seksualumu kaip svarbiu ir neišvengiamu *būties* pasireiškimu („*tai nėra baisu*“, „*tai priimtina*“, „ *tai nėra tabu*“) ir mokymusi šią patirtį išgyventi;

b) baimė būti įskaudintai. Kadangi beveik visą savo seksualumo patirtį dalyvė siejo su *KITU*, tai greta esminio pasitenkinimo, teko susidurti su nuolat pasikartojančiu atstūmimo nerimu. Atstūmimo nerimas dažniausiai pasireikšdavo kaip baimė, jog vaikinas pasišaipys iš jos jausmų: „*tikriausiai nenorėčiau sužinoti, ką jis galvoja, nes galbūt tai mane nuviltų*“ (Igr2, 119); arba grėsme ir liūdesiu dėl greitos santykių baigties. Pastarieji nuogąstavimai atsirado, pastebėjus vis mažėjantį vaikino dėmesį, o vėliau ir išsiskyrimą. Tiek T3, tiek ir T4 medžiagoje buvo stebimas nenoras akcentuoti šių baimių bei liūdesio. Net išsiskyrusi su vaikinu, ji nenorėjo gilintis ir priėmė tai kaip įvykusį faktą: „*liūdėjau, dabar neliūdžiu*“ (Igr3, 41); „*nujaučiau, kad tai bus. Mmm, buvo liūdna, bet turėjau laiko tai priimti*“ (Igr4, 362).

Baimė, kad gali būti įskaudinta, atsispindėjo ir iš suvokimo, kad su stiprėjančiu seksualumu gali kilti ir tam tikros anksčiau nebūdingos grėsmės. Tai baimė, kad seksualumas gali provokuoti vaikino jėgą ir troškimą ja pasinaudoti, seksualiai išnaudoti („*galbūt šiek tiek išgąsdino, kad galiu sulaukti per didelio dėmesio, kad galiu sulaukti dėmesio, kuris man labai nepatiks, bet.. gali priekabiauti pradėt. Nes kažkaip to nesinori*“ (Igr2, 796). Pastarasis nerimas nebuvo intensyvus ir atsiskleidė tik per vieną susitikimą.

3.2.2.5.3. Seksualumo patyrimo <u>elgesio dimensijos</u> apibendrinimai T1-T4

Norėtųsi atkreipti dėmesį šiuos du elgesio dimensijos aspektus: a) mokymąsi fiziškai būti greta kitos lyties; b) didėjančią autoerotinės praktikos svarbą seksualios Aš formavimuisi:

a) mokymasis fiziškai būti greta kitos lyties. Trejų metų trukmės tyrimas atskleidė Ingridos mokymąsi intymiai būti greta kitos lyties bendraamžių. Tai savotiškai galima būti pavadinti „fizinės erdvės tarp aš ir *KITO* įvaldymu“. Pirmame interviu aprašytas „tiesos – drąsos“ žaidimas tapo pirmąja erdve, kurioje buvo galima „legaliai“ atlikti seksualiai orientuotus veiksmus: apsikabinti, pabučiuoti, paliesti vienam kitą. Šis visų kartų paaugliams žinomas žaidimas egzistuoja kaip eksperimentas flirtui ir erotiniam jauduliui patirti. Tačiau pati tyrimo dalyvė Ingrida šio grupinio žaidimo nelaikė labai reikšminga veikla ir buvo linkusi ją kiek sumenkinti („*kvaila*“), prioritetą teikdama individualaus bendravimo su patinkančiu vaikinu galimybei.

Būdama aštuntokė (T1) ir susižavėjusi pirmuoju vaikinu, paauglė apmąstydavo susitikimų ir trumpučių pabuvimų kartu galimybių planus. Apie tokius nedidelius žingsnelius, kuriuos ji ilgai planavo, o po to ir pamėgino atlikti, Ingrida parodo ir T1, ir T2 metu. Tai buvo ištes *mikro* lygmens judesiai: tiesiog atsistoti greta, asmeniškai pasisveikinti ar atsisveikinti, asmeniškai apsikeisti neutraliais el. laiškais. T2 medžiaga pasakojo ir apie pirmąjį daug ryžto pareikalavusį ir atvirai jausmus atskleidžiantį veiksmą – prisipažinimo laiško parašymą šiam ilgai patinkančiam vaikinui. T3 Toliau tęsėsi fizinės erdvės įvaldymas, apie kurį buvo užsiminta jau T2 metu: pradžioje tai buvo tiesiog baimės liestis prie kitos lyties kūno įveikimas: „*tuo metu jau pradėjau nebijoti liesti žmonių, būti artimesnė su jais, nes prieš tai man buvo labai keista, nejauku*“ (Igr3, 61). Draugystės su vaikinu patirtis „išmokė“ intymaus buvimo greta (*„aš noriu būti visą laiką su tuo žmogumi. Ir kad aš jo labai pasiilgstu. Kai nebūname kartu... visada trūko to artumo*“ (Igr3, 349) ir naujos seksualinio elgesio praktikos („*bendraudama su vaikinu, pamačiau, kad turiu tokią „išdykusią“ savo pusę* <...> ***T:*** [**pasireiškiančią?**] ***I:*** *...bučiniais, apsikabinimais*“ (Igr3, 114)).

Svarbiausia transformacija, kad Ingrida iš nedrįstančios, daugiau mintyse įsivaizduojančios artimesnį ryšį su vaikinu per 2,5 metų laikotarpį tapo įvairesniu abipusiu seksualiniu elgesiu besidžiaugiančia paaugle („*prasidėjo nuo ramaus pasisėdėjimo, paskui kažkaip pradėjom kutentis, paskui jis mane pradėjo bučiuoti... Aš, aišku, vis bandydavau vis kutenti, nes jis labai jautrus kutenimui. Atsakyti tuo pačiu*“ (Igr3, 363)). Įgytos praktikos sustiprino savęs kaip seksualios merginos savivaizdį („*tapau drąsesnė, savim labiau pasitikiu.*“ (Igr3, 103)) ir sudarė palankias sąlygas tolimesnių tarpasmeninių ryšių kūrimui. Tą liudijo T4 aprašyti „žvalgybiniai pasimatymai“. Visas anksčiau aprašytas transformacijas galima apibendrinti dalyvės žodžiais: „*galiu pasakyt, kad man patinka vaikinų kompanija, joje jaučiuosi jaukiai, patogiai, kad jinai manęs netrikdo*“ (Igr4, 343);

b) didėjanti autoerotinės praktikos svarba. T1 interviu metu (14,5 m.) dalyvė teigė dar neturėjusi jokių autoerotinio elgesio bandymų. Po metų (T2) ji trumpai konstatavo, jog savęs stimuliavimą yra bandžiusi, tačiau plačiau jo „*nepraktikuoja*“. Tai būtų galima vertinti kaip pirmųjų seksualinio sujaudinimo patyrimų išgyvenimą ir tolimesnį, tačiau labai intymų seksualinio aš vaizdo plėtojimą („*man atrodo gėda pasakot.* ***T: Ar kas nors žino apie tuos tavo tokius patyrimus ar išgyvenimus? I:*** *Mm-nea.* ***T: Čia tavo grynai asmeniniai? I:*** *Mhm* [pritariamai]“ (Igr2, 668)). Trečiojo susitikimo metu dalyvė, mano manymu, pateikė radikaliai pasikeitusį požiūrį į savęs stimuliavimo praktiką. Šias patirtis įvardino kaip „normalias“, padedančias sumažinti seksualinę įtampą ir net „*būtinas*“ („*kažkaip padeda nuimti įtampą. Ir kartais to net labai reikia*“ (Igr3, 537)). Taigi, viduriniosios paauglystės laikotarpiu šios dalyvės seksualumo patyrimas elgesio dimensijoje nuolat plėtojosi, įgaudamas palaipsniui vis labiau kryptingas malonias seksualinio elgesio formas. Tikėtina, jog būtent romantinė draugystė ir intymios glamonės su pirmuoju vaikinu sudarė prielaidas ramiau, be vidinių priekaištų priimti ir savęs glamonėjimą („*dabar jau nebe* [gėdinga]. *Dabar jau priimu tai visiškai normaliai*“ (Igr3, 548).

3.2.2.5.4. Seksualumo patyrimo kūniškumo dimensijos apibendrinimai T1-T4

Trumpai norėčiau apibendrinti Ingridos seksualumo kūniškumo dimensijos išgyvenimus tyrimo laikotarpiu: a) seksualumo ir kūniškumo susietumas; b) seksualaus kūno „išnirimą“ *KITO* patyrime; c) seksualumo raiška akcentuojant aprangą ir fizinę išvaizdą;

a) seksualumo ir kūniškumo susietumas. Šio tęstinio tyrimo medžiaga rodo, kad tyrimo pradžioje išryškėjo kūno seksualumo tema. Visos viduriniosios paauglystės metu Ingridai kūnas lieka reikšmingas, kaip „*kiautas visko, ką turi savyje*“, kuris „*eina kartu, nes jis kaip ir pagrindinė visos tavo esybės dalis*“ (Igr2, 1036). Paprašyta papasakoti asmeninę seksualumo patyrimo „istoriją“, kuri padėtų atskleisti seksualumo požymius. Paauglė pateikė gana holistinę sampratą - seksualumo patyrimą sujungė su asmenybės raida ir kūno pokyčiais: „*pradžia tai... pati brendimo pradžia, kai tik pradeda keistis jau kūnas, o pabaiga, kai jau kūnas yra susiformavęs... Tavo jau mąstysena, asmenybė yra susiformavusi ir ją gali tiktai koreguoti, bet jos visiškai jau nebepakeisi. Nu, gal... iki 25-erių?..*“ (Igr2, 670). Tik pirmo susitikimo metu ir tik paskutinio pokalbio pradžioje Ingrida seksualumą siejo su kūno formų permainomis („*pastebiu vis naujesnius dalykus tiek savo kūne, tiek kitų*“ (Igr1,120), tik vyresniame amžiuje akcentavo ne puberteto pokyčius, o kūno pokyčius („***T: Kas tau tada būtų „perdėtas ir nenatūralus“*** [seksualumas]**? I:** *„kai merginos stengiasi išryškinti savo krūtines, jas stipriai apnuoginti, prisidažo nežinia kiek*“ (Igr4, 75). Tai, kad kūnas svarbus, bendraujant su vaikinais, atskleidžia 10-ties ir 14-os metų amžiaus palyginimas („***T: O kas svarbaus* [būtų]*, jei aš – keturiolikos? I:*** *Nu, jau kitoks bendravimas berniukais, m, labiau net į jų kūną žvelgi*“ (Igr1, 289). Kūniškumo ir seksualumo sąsajas Ingrida spontaniškai atskleidė per mėginimą reflektuoti trauką vaikinams („*iš pradžių stengiesi suvokti, kodėl jis* [vaikinas traukia]*... ir... kodėl toks* [kūno reagavimas]*... o paskui tiesiog susigyveni su juo, priimi kaip normalų... atsaką į prisilietimą.* [MĄSTO] *Manau, kad tai... kaip ir kūnas, kaip ir... suvokimas...* [MĄSTO] *Nes per jį tu jauti ir...* (Igr1, 579). Kūno ir seksualumo sąsaja nedingsta ir iš vėlesnių interviu: („***tavo kūnas sakė? kaip tu jį girdėjai, kaip tu jautei stipriausiai?*** **I:** Gal ne kaip pasibučiavom [pirmą kartą], bet kai ėjom apsikabinę“ (Igr3, 353);

b) seksualaus kūno „išnirimas“ *KITO* patyrime. Pirmieji sąmoningi seksualaus kūno potyriai atsiranda matant iš tolo patinkantį vaikiną („*kai pamatydavau, nuotaika pagerėdavo, pradėdavau šypsotis*“). Tiek tyrimo pradžioje, tiek būdama pora metų vyresnė, mergaitė gebėjo atskirti seksualaus kūno potyrius („*virpuliukus*“) nuo kitų kasdienių kūno potyrių prausiantis, valgant, gulint („*kiekvieną dieną, jie niekuo neypatingi, tiesiog, paprasti*“ (Igr4, 573). Dar stipriau kūno seksualumas buvo išgyventas atsitiktinio fizinio kontakto metu arba intencionalaus intymumo su pirmuoju romantiniu draugu akimirkomis: „*kai vaikinas* [liečia] *<...> jauti tokį malonumą, virpuliukus, pereinančius per visą* kūną“ (Igr1, 574). Vaikino sukeltas fizinis pojūtis reikšmingai skiriasi nuo buvimo greta tos pačios lyties draugių: „[vaikinas] *tave paliečia, ir tu iškart pajauti kažką kitokio. Nei šiaip kaip tenai su drauge, ar ką. Jautriau*“ (Igr1, 462). Vaikino prisilietimai įaudrina visus kūno pojūčius ir jis tampa „gyvai“ patiriamu, labiau juntamu. Tokios patirtys buvo prisimintos tiek pirmo, tiek antro interviu metu. Malonūs jausmai susipynę su jaudraus kūno potyriais ir negalima nustatyti, kas čia pirmesnis, o kuris paskesnis („[susižavėjimą rodo] *reakcija į tai, kaip jaučiausi jį pamačiusi. <...> Vos jį išvystu, širdis pradeda plakti tris kartus greičiau, atrodo tuoj apalpsiu*“ (Igr2, 84)). Pirmasis romantinis ryšys ir seksualinės praktikos labiausiai padėjo Ingridai savo kūną priimti kaip seksualų: „***I:** Aš leidau* [prisileisti prie krūtų] *ir pasakė, kad „oho, turi gerą krūtinę“* [NUSIJUOKIA]. *Man tai buvo labai didelis komplimentas. Pliusas pačiai sau.* ***T**: **Ar tu irgi vertinai savo krūtinę? I**: Norėjau didesnės, bet dabar matau, kad man gerai ir tokia“* (Igr3, 384);

c) seksualumas išreiškiamas aprangos ir fizinės išvaizdos akcentavimu. Jau pirmame susitikime Ingrida suvokė ir verbalizavo subtilų asmenybės ir aprangos santykį paauglystėje: „*skonį jau pradedi savo kurti: tiek drabužių, tiek išvaizdos. Jau pradedi rinktis tą, kas <...> pabrėžtų, kas tu esi*“ (Igr1, 196). Posakį „drabužis – tai aš“ Ingrida dar papildo suvokimu, kad vaikinų dėmesys taip pat visada pirmiausia nukreiptas į išvaizdą („*vaikinai irgi pastebi, kai jau tikrai tas žmogus*[23] *atrodo ne taip, kaip turėtų atrodyt savimi besirūpinantis, į save labiau žvelgiantis kaip į į viešą žmogų*“ (Igr 1, 217). Kartu pirmame ir antrame interviu Ingrida gebėjo patvirtinti ir savo asmeninę nuomonę, kad fizinis patrauklumas jai (kaip ir kitom mergaitėms) yra svarbus: „*nebūtina rengtis labai madingai. Tiesiog reikia <...> pateikti viską taip, kad atrodytum graži*“ (Igr1, 221) arba „*norisi, kad viskas būtų labai gražu*“ (Igr2, 311); Dar po metų, jau pasibaigus pirmai draugystei su vaikinu, pasakojimas atspindėjo ir kryptingesnius veiksmus siekiant save padaryti patrauklesnę: „*šiemet kažkaip pradėjau dažytis <...> labiau pradėjau kreipt dėmesį, kaip rengiuosi <....> norisi kiekvieną dieną atrodyti gerai*“ (Igr3, 304). Tai, kad drabužiai ir daili išvaizda yra reikšminga seksualumo dalis, parodė antrame interviu apibūdintas moteriškumo („*man būti moteriška reiškia gražiai rengtis, atrodyti visada susitvarkiusiai...*“ (Igr2, 390) supratimas bei tiesmukiškas išvaizdos tapatinimas su susikurtu seksualios moters provaizdžiu: „*tokia moteris, kuri <...> parodo savo išvaizdą <...> didelė krūtinė, gražus liemuo, platūs klubai, ilgos kojos*“ (Igr1, 467).

Apibendrindama visą šio konkretaus atvejo analizės metu gautą medžiagą norėčiau pabrėžti Ingridos unikaliai išgyvenamo seksualumo, kaip lėtai vykstančio proceso, ypatybę. Sudėtinga, nelengvai kognityviai ir verbaliai apibrėžiama patirtis ryškiausiai „iškildavo“ ir būdavo sąmoningai išgyvenama tik paskirais konkrečiais momentais, dažniausiai

23 Įdomu, kad šioje vietoje dalyvė kalba nuasmenintai ir mergaites bei save pavadina „žmonėmis“.

buvimo su *KITU* erdvėje. Emocinis pakilumas ir sujaudintas kūnas buvo priimami kaip neatsiejami seksualumo patyrimo aspektai. Toliau pereisiu prie diskusijos ir kitame skyriuje palyginsiu savo tyrimo radinius su egzistuojančiais teoriniais modeliais arba empiriniais kitų mokslininkų darbais.

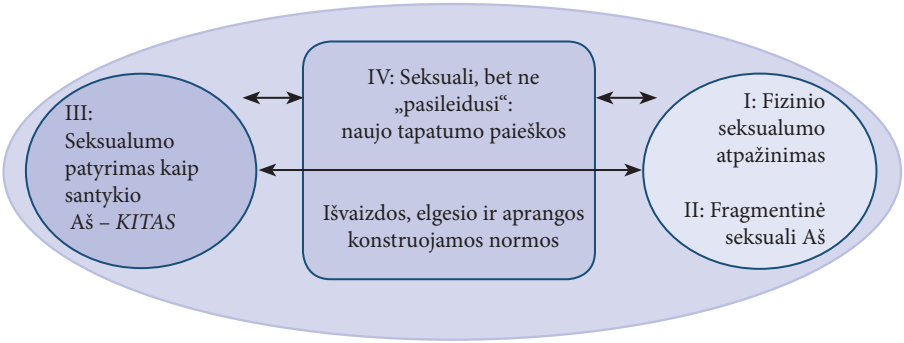
4. DISKUSIJA

Trejus metus trukusio kokybinio tyrimo metu pavyko sukaupti nemažą kiekį medžiagos, atspindinčios mergaičių seksualumo patyrimus: dvidešimt penkių interviu transkripcijos sudarė daugiau nei 400 puslapių. Šioje dalyje, remdamasi įvairiomis mokslinėmis teorinėmis koncepcijomis bei empiriniais tyrimais išsamiau aptarsiu tai, kas svarbiausia išryškėjo mano atliktame tyrime. Pamėginsiu interpretuoti pačius svarbiausius radinius ir formuluoti įžvalgas, suvokdama, kad analizuojamo teksto hermeneutika negali būti laikoma baigtiniu procesu, o tik viena iš galimybių jį sistemingai analizuoti ir suprasti. Tokiu būdu interpretaciniai kirčiai, kuriuos sudėliojau diskusijoje, remdamasi kitų autorių tyrimų rezultatais ar teorinėmis įžvalgomis, paryškina radinių įdomumą ar netikėtumą. Kitaip sakant, subjektyviems dalyvių seksualumo patyrimams suteikiamos naujos (abstraktesnės) prasmės ir naujos šios patirties perspektyvos. Radinių aptarimą susiesiu su tyrimo klausimais.

Du tyrimo pradžioje iškeltus klausimus galima tiesiogiai susieti su dviem heidegeriškojo *Da-Sein* aspektais: *buvimu* ir *tapsmu*. *Tapsmui* visada būtina laiko perspektyva: praeities ir ateities nuorodos, o *buvimui* – „čia ir dabar“ patyrimas. Besiremdama *buvimo* seksualia paaugle – *tapsmo* seksualia suaugusia sąryšiu, diskusijoje siekiau išryškinti svarbiausius šio disertacinio tyrimo radinius.

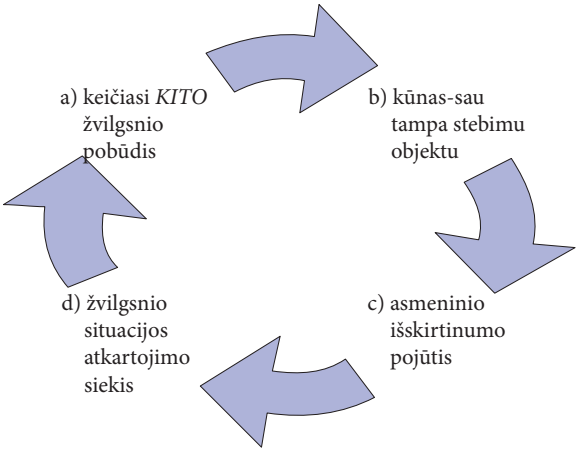
Seksualumo patyrimas kaip *buvimas* ir *tapsmas*

Pirmas tyrimo klausimas „*Kaip mergaitės išgyvena savo seksualumo patyrimą viduriniosios paauglystės pradžioje?*“ siejasi su konkrečia dalyvių *ontine* (specifine, individualia, ne ontologine) *gyvenamojo pasaulio* realybe. Atliktų interviu tekstų analizė padėjo suformuluoti keturias dalyvėms bendras temos (metatemas), t. y. *buvimo seksualia* būdus, kai seksualumas patiriamas ryškiausiai: 1) atpažįstant fizinį seksualumo aspektą (seksualią išvaizdą, specifinį aprangos stilių ir išskirtinį sujaudinto kūno sensualumą); 2) mėginant įvardinti ir papasakoti fragmentiškus, dažnai tik nujaučiamus seksualios Aš potyrius; 3) išryškinant, kad seksualios Aš „pabudimui“ bei visapusiškam išgyvenimui būtinas priešingos lyties *KITO* dalyvavimas; 4) prisiimant seksualią Aš kaip naują seksualinę tapatybę – mokantis kultūriškai aktualių, tačiau nerašytų seksualumo raišką reguliuojančių taisyklių (10 lentelė, p. 70). Šio tyrimo eigoje abstrahuotos keturios metatemos puikiai rezonuoja su disertacijos teorinėje dalyje detaliau pristatyta W. Simon ir J. Gagnon (1986) *seksualinių scenarijų teorijos* idėja (skyrius 1.2.2.) apie seksualumo raišką (seksualinius scenarijus) trijuose tarpusavyje sąveikaujančiuose kontekstuose (intrapersonalinį, interpersonalinį ir socio-kultūrinį). Čia *intrapersonalinį* (arba vidinį) kontekstą atitinka pirma ir antra metatemos, *interpersonalinį* (arba tarpasmeninių santykių) kontekstą – trečioji metatema, o aktualų *socialinį-kultūrinį* kontekstą – ketvirtoji metatema. Žvelgiant holistiškai, šie scenarijų kontekstai susiję ir papildo vienas kitą. 4 schemoje pavaizduota visų komponentų sąveikos dinamika, remiantis minėta *seksualinių scenarijų teorija*. Joje pavaizduota, kaip mergaičių internalizuotos (prisiimtos) socialinės seksualumą raišką reguliuojančios taisyklės (sociokultūrinis lygmuo) tapo svarbiomis atsiskleidžiant seksualiai Aš tiek asmeniniame kontekste, tiek tarpasmeniniame Aš-*KITAS* santykyje.

4 schema. Buvimo seksualia struktūrinių komponentų sąveikos schema. Sudaryta autorės

Seksualumo patyrimo iniciacija žvilgsnio situacijoje. Autorės formuluojama *Žvilgsnio situacija* traktuojama kaip intensyvi dviejų asmenų sąveika, vykstanti trumpai, tačiau tikslingai bei emociškai reikšmingai stebint akiai patrauklų asmenį. Dalyvėms, susidūrus su „*viešuoju KITU*“, sąveikos metu abiejų dalyvių psichikoje vyksta kognityviniai emociniai pasikeitimai, kuriuos galima konceptualizuoti kaip 4 mikroprocesų ciklą: a) *keičiasi KITO žvilgsnio pobūdis*; b) *kūnas-sau tampa stebimu objektu*; c) *asmeninio išskirtinumo pojūtis*; d) *žvilgsnio situacijos atkartojimo siekis.*

5 schema. Santykis „Aš-KITAS“: žvilgsnio situacijoje vykstančių mikroprocesų ciklas. Sudaryta autorės

Šis tyrimas išryškino, jog heteroseksualių mergaičių seksualumo patyrimams viduriniojoje paauglystėje yra būtinas *KITO* asmens dalyvavimas, kad jos galėtų sąmoningai, nors ir fragmentiškai, atpažinti bei išgyventi save kaip seksualią Aš. Teigčiau, jog šį *interpersonalinį* kontekstą *KITAS* kuria dvejopai:

a) kaip atsitiktinėse *žvilgsnio situacijose* sutinkamas *„viešasis KITAS“*, inicijuojantis stiprius pavienius įsisąmonintus seksualios Aš potyrius, kokybiškai skirtingus nuo kasdieniškos *buvimo* pasaulyje tėkmės (empirinis pagrindimas skyriuje 3.1.2., p. 77);

b) kaip *„intymusis KITAS“,* romantiniuose diadiniuose ryšiuose pasikartojančiai stiprinantis įvairialypius seksualumo patyrimus (empirinis pagrindimas skyriuje 3.1.3.). Tokiu būdu svarbiausi tyrimo radiniai nukreipia tolesnę diskusiją fenomenologinio santykio Aš-*KITAS* analizės kryptimi (Sartre, 1958/2003; Erikson, 2004; Fonagy, 2008; Target, 2007; Josselson, 1992).

Žvilgsnio situacija prasideda nuo akimirkos, kai anoniminis vaikinas netikėtai atkreipia susidomėjusį žvilgsnį į merginą. „*Viešasis KITAS*“ yra reikšmingas tuo, jog būtent jo dėka paauglės atpažįsta savyje tai, ko nemanė esant – *buvimą* seksualiai patraukliomis. Anot lietuvių filosofės J. Michalovskajos, *„seksualumas <...> visų pirma pasireiškia per žvilgsnį. <...> Žvilgsnis seksualiniame kontekste vaidina <u>pirminį</u> ir svarbiausią vaidmenį, jis yra pirmesnis ir svarbesnis nei jutimas, nes kūnas turi matyti ir įsilieti į seksualinę situaciją pirmiau, nei kitas yra paliečiamas, pirmiau nei kitas paliečia mano kūną*“ (2011). Šio tyrimo dalyvės empiriškai patvirtino, jog sugeba atpažinti skirtumą tarp *buvimo-sau-savyje* (geidžiančiomis, bet vaikinų nepastebėtomis merginomis) ir kokybiškai skirtingo *buvimo-kitam* (būti pastebėta). Džeinė (16 m.) paminėjo, jog jos seksualumo išgyvenimui buvo itin svarbu *būti pamatyta* vaikino: *„vienintelė priežastis, kodėl su pirmu vaikinu pradėjau bendrauti yra... kad jis buvo pirmas vaikinas, kuris <u>pakankamai</u> į mane dėmesio atkreipė*“ (Dž3, 422). Džeinės *buvimą-sau* (su individualiais troškimais, norais, baimėmis) „*pakankamas*“ vaikino dėmesys papildė buvimu seksualiu *objektu-kitam* potyriu.

Geriau suprasti *žvilgsnio situacijoje* vykstančių mikroprocesų psichologinę prasmę galima pasirinkus vieną ar kitą teorinį modelį. Šiuo atveju tai buvo egzistencinė P.-J. Sartre ontologija, aprašyta knygoje „*Būtis ir Niekis*“ (1958/2003). Egzistencialistinėje P-J. Sartre sampratoje santykis Aš-*KITAS* apibūdintas vartojant „žvilgsnio“ sąvoką, nes tiek aš, tiek kiti, esantys šalia manęs, pasaulį suvokia per žvilgsnį. *Būti žvilgsnyje* reiškia jausti įtampą, apibūdintą subjekto – objekto dialektika pasaulyje (Rao and Churchill, 2004). J.-P. Sartre teorijoje egzistuoja trys kūniško *buvimo* pasaulyje modeliai: *būtis-sau, būtis-savyje* ir *būtis-kitam*[24]. Stebinčiojo *KITO* žvilgsnis paverčia stebimą asmenį objektu: transformuoja b*uvimą objektu-kitam* į *buvimą subjektu-sau*, kuris mato, jog kitas jį stebi. Žvilgsnio momentas praplečia savasties ribas, *būtį-sau* (sąmonę) papildome nauja kokybe, požiūriu į save kaip į daiktą, matomą *KITO*, *būtimi-kitam*.

Žvilgsnio situacijoje abu dalyviai vienas kitam pasirodo visų pirma kaip kūnai. Įkūnytumas – tai neišvengiama sąmonės egzistavimo sąlyga. Santykis su *KITU* atrandamas tik per savo kūno patyrimą – tai sartriškojo intersubjektyvumo paaiškinimas. Jis rašė: „*KITAS žvelgia į mane ir taip jis laiko mano būties paslaptį, jis žino, koks aš esu*“ (Sartre, 1958/2003, p. 385). P.-J. Sartre tyrinėtojų nuomone, <u>įkūnytas</u> <u>santykis</u> tarp asmenų, kurie įsitraukia vienas į kito stebėjimą ir, <u>kontekstas,</u> kuriame tai vyksta, lemia *buvimo stebimu* prasmines interpretacijas (Stack and Plant, 1982; Rao and Churchill, 2004). Todėl pirminė žvilgsnio keliama įtampa gali būti (*per*)interpretuota kaip pritarimas, jeigu žvilgsnių pobūdis ir asmens elgesys rodo susidomėjimą vienas kitu. Tą patvirtina ir gebėjimas ilgai be įtampos žiūrėti vienas kitam įsimylėjus („paskęsti žvilgsnyje“). Šio tyrimo dalyvės vaikinų žvilgsnį

24 *Modes of one's bodily being –in-itself, being –for-itself, being-for other* (angl.) (Sartre, 1958/2003, p. 650).

interpretavo kaip patvirtinantį jų fizinį patrauklumą, vadinasi, ir jų seksualumą; kaip kūną, keliantį malonius potyrius kitam. Kaip momentą, kuris patvirtina jų seksualų *kūną-kitam*.

Trečiasis mikroprocesas akcentuoja asmeninio ypatingumo pojūčio iškilimą. Gertrūda (16 m.) apie šį patyrimą sako: „*kai pažiūri – daros visai smagu, kad pastebi, nes būna mokykloj daug merginų labai, ir pažiūri būtent į tave, ir tiesiog smagu, kad pastebi*“ (G2, 1040). Tai asocijuojasi su *kūno-sau-per-kūną-kitam* internalizavimą, tapimą subjektu, kuris iš naujo patiria save, tik naujai: išgyvena ir savo paties potyrį ir tą potyrį, kurį jis priėmė kaip savą, tačiau perduotą per *KITO* dalyvavimą. Taigi, paauglė mergaitė gali atrasti savo seksualumą tik atsidurdama *KITO* akivaizdoje ir atpažindama bei internalizuodama „matomos kaip seksualios“ perspektyvą: „*sau esu tik tada, kai mane patvirtina kitas*“ (Sartre, 1958/ 2003, p. 362), tai yra, „*KITAS yra mano būties pagrindas*“ (ten pat, p. 387). Vaikino dėmesys (16 m.) sustiprino Džeinei seksualinę savivertę: „*man pakilo tas pasitikėjimas savimi, kad galiu kažką traukti!*“ (Dž3, 427). P.-J. Sarte teorija seksualinį troškimą vertina kaip savotišką *buvimo-kitam* būdą: „*aš geidžiu žmogaus, seksualinis troškimas nėra trokšti veiksmo*. *Veiksmai gali eiti po įvykio*“ (1959/2003, p. 407). Jis papildo: „*Visada troškimai yra kūno troškimai. Troškimai yra konkretus mano buvimo būdas*“ (ten pat, p. 408).

Būtent *būtis-kitam* leidžia praplėsti savo sąmonės ribas – pažinti save (Rao and Chirchill, 2004). Taigi, izoliacijoje nuo *KITŲ* buvimo seksualia patyrimas nėra įmanomas. Taigi, dėl *žvilgsnio situacijos* atsikartojimų, atsiranda ir stiprėja naujas savęs suvokimas „Aš seksuali“, kurio pradmuo – naujas emocinis ir kognityvinis savęs supratimas: „*aš nebe vaikas jau*“ (Ingrida, 15 m.). Galima teigti, kad *KITO* žvilgsnis „pažadina“ (inicijuoja) sąmoningą seksualumo patyrimą, sukelia malonų jaudulį ir refleksijas. Kadangi apie *buvimo pastebėta* būseną kalbėjo visos dalyvės, *žvilgsnio situacija* ir „viešasis *KITAS*“, manytina, tampa priemone seksualios Aš pajautai. Anot kitų autorių, „*per aplinkkelį grįžtama į save jau kaip kitą*“ (Mostauskis, 2011, cit. pagal Algėnaitė ir Vaičekauskaitė, 2011, p. 84). Psichologijos teorijose *žvilgsnio situacija* tarnauja patvirtinimui ir savasties verifikavimui. Anot R. Josselson, „*KITO akyse mes galime save atrasti kaip vienu žingsnyje ateityje esančius – nei tokius, kokie esame dabartyje: patvirtinimą tam, kuo mes* [dar tik] *tampame, bet kuo dar nesame tikri — bent kol kas. Žmonės gali mus paskatinti būti truputį daugiau nei tuo, kuo esame*“ (1992, p. 111). Turėčiau drąsos šią bendrinę savasties raidos idėją pritaikyti ir seksualumo raidai. Mano nuomone, šio tyrimo radiniai parodė, jog *žvilgsnio situacija* yra itin svarbi iki tol tik fragmentiškai išgyventos žmogiškosios ypatybės – seksualumo – atpažinimo ir įtvirtinimo aplinkybė.

Psichoanalitinės teorijos (pvz., prieraišumo, objektinių ryšių, lakanistinė), gali suteikti alternatyvų teorinį priėjimą prie „buvimo pamatyta“ patirties, pabrėžiant *KITO* vaidmenį (per)kuriant savęs seksualios vaizdą. Čia analogija yra motinos žvilgsnis, kuris atspindi, „talpina“ ir integruoja didžiąją dalį vaiko patirties. Tačiau, anot autorių (Stein, 1998a, 1998b; Fonagy, 2008; Target, 2007), būtent motina ankstyvuosiuose prieraišumo santykiuose iš esmės[25] negali atspindėti vaiko seksualinio sujaudinimo būsenų, taip vaiko savastyje sudarydama prielaidas izoliuotos, nereflektuotos „*svetimos*“ Aš dalies[26] formavimuisi. M. Target nuomone, tokiu atveju „*seksualinis sujaudinimas yra nevisiškai atspindėtas ir niekada nepasiekia naudingos antros eilės reprezentacijų*“ (2007, p. 522) v*aiko* psichikoje.

25 *Possibly by evoliutionary design* (Target, 2007, p. 522)

26 *Alien self* (angl.)

Dalinė neatspindėtos Aš dalies internalizacija palaipsniui sukelia vaiko viduje „*psichoseksualinę įtampą*“, kurią paauglystėje mergaitė sieks panaikinti, išprojektuojant ją į *KITĄ*, pirmiausia – jo kūną (Fonagy, 2008). Paauglystėje atsiradęs *KITAS* padeda šią atsietą savasties dalį integruoti intensyvaus *buvimo greta* metu: „*kadangi seksualinis sujaudinimas yra iš prigimties nekongruentus savasčiai, sužadinimas turi būti patiriamas KITAME, tad būtinai kartu su KITU. Tas KITAS turi būti fiziškai netoliese, taip, kad asmuo galėtų išgyventi savo susijaudinimą per šį KITĄ*“ (Target, 2007, p. 524). Tad remiantis M. Target ir P. Fonagy idėjomis, seksualumo patyrimams paauglystėje reikalingas *KITAS*.

Kaip šiuos teorinius svarstymus patvirtina ir šio tyrimo radiniai, dalyvėms svarbu, jog *žvilgsnio situacijoje KITAS* (heteroseksualioms mergaitėms) būtų priešingos lyties asmuo, ne šeimos narys, tai yra, „*neincestinis objektas*“ pagal R. Josselson (1992, p. 81). Priešingos lyties asmuo, „pažadinančiu“ seksualią Aš, tikrai nėra brolis ar tėvas, kuris dažnai mergaitei buvo meilės objektas vaikystėje. Ne šeimos rato vyriškos lyties asmens svarbą paauglės seksualinio tapatumo raidai pabrėžė ir psichoanalitikas P. Blos (1962). Būtent vyriškos lyties praeiviai („*viešasis KITAS*“) heteroseksualioms paauglėms padeda papildyti nedrąsų, fragmentinę seksualią Aš naujais potyriais (Fonagy, 2008; Target, 2007). Radiniai patvirtino, kad vaikinų dėmesys *žvilgsnio situacijose* dalyvėms kėlė daugialypį jausmą: ir nuostabos, ir susijaudinimo, ir pasitenkinimo, ir nerimo. Objektinių ryšių teorijos ir kitų, tarp jų ir M. Waddell (2006) nuomone, tai sietina su gelminiu separacijos / individuacijos konfliktu paliekant reliatyviai stabilų šeimos pasaulį ir įsiliejant į viešą (socialinį) pasaulį: mergaitė bus pamatyta *kitaip* nei buvo įpratusi, t. y. bus pamatyta *kitaip* nei duktė / moksleivė. Mano nuomone, šis gelminis psichologinis postūmis yra itin svarbus seksualinio Aš savivaizdžio formavimuisi: kada dėl naujos patirties keičiasi pačios mergaitės savęs vaizdas.

Besiformuojanti *seksuali-kitam* bei *seksuali-sau* savivoka tokiu būdu yra ir socializacijos proceso paauglystėje dalis, tapimo suaugusia proceso dalimi. John Steiner pabrėžė, kad „*žiūrėjimas ir buvimas pamatytam yra svarbūs narcizmo aspektai, apimantys ir savęs sąmoningumą*“ (2006, p. 1). Šio tyrimo dalyvės tai patvirtina: „*jaučiausi labiausiai seksuali kai einu mokykloje ir visi atsisuka. Pažiūri, nužiūri, tiesiog...<...> matai, kad žiūri ir mato, kad tokia yra*“ (G2, 804).

Apibendrinant *žvilgsnio situacijos* svarstymus, galima teigti, jog intersubjektyvumas paauglystėje (kaip ir kūdikystėje) turi tas pačias funkcijas: palaikyti ryšius, gebėjimą išgyventi artumą bei bendras emocines būsenas (Cortina and Liotti, 2010). Patyrimas, kai aptartoji „atstumtojo Aš“ dalis, *žvilgsnio situacijoje* buvo pastebėta „*viešojo KITO*“, sudarė sąlygas pasijusti mergaitėms seksualiom ir patraukliom *SAU-per-KITĄ*. Taip paauglių patirtyje galėjo atsirasti nedrąsių seksualinio subjektyvumo refleksijų, kurios, nuolat atkartojamos, toliau integruojamos į jau nuo kūdikystės turimą šerdinę „mergaitės / berniuko“ patirtį (Stoller, 1964). Taigi, viduriniojoje paauglystėje beatsirandantis seksualios Aš pojūtis formuojasi ne tuščioje vietoje (Fornagy, 2008; Cortina and Liotti, 2010). Progresuojančios kognityvinės raidos ir puberteto – dėl dviejų svarbių ontogenetinių prielaidų – šis procesas įgauna naują impulsą ir naujas galimybes. Šioje vietoje verta paminėti fenomenologą D. Večerskį, kuris sako, kad „*žmogus egzistuoja pasaulyje, kuris yra socialus mes-pasaulis; žmogus suvokia save KITO akivaizdoje. Šie elementarūs suvokiniai tiesiogiai arba nutylėdami nurodo kūniškąją žmogaus buvimo dimensiją, nurodo santykį su pasauliu, kuriame subjektas ir pasaulis glaudžiai susiję, pagaliau – nurodo į santykių tarp Aš ir KITI –*

Aš plotmę“ (2009, p. 7). Be kitų asmenų, kurie veikia kaip mūsų savasties atspindžiai, būtų labai sudėtinga suvokti save ir kaip „*gyvastingą*“[27], ir kaip seksualų žmogų.

Seksualumo patyrimo išskirtinumas pirmųjų romantinių ryšių erdvėje. Kaip minėjau šios dalies pradžioje, šio tyrimo rezultatai išryškino tarpasmeninio konteksto svarbą viduriniosios paauglystės mergaičių seksualumo patyrimui. Aptarusi *žvilgsnio situacijos* ir „*viešojo KITO*“ reikšmę seksualumo patyrimui, pereisiu prie diskusijos apie „*intymųjį KITĄ*“ ir jo prasmę seksualumo patyrimams pirmųjų romantinių ryšių (PRR) erdvėje. Romantiniai ryšiai paauglystėje yra sudėtingas fenomenas. J. Connolly ir C. McIsaac tvirtina, jog stiprus jausmingumas, intymumas ir įsipareigojimas[28] yra trys išskirtiniai romantinių ryšių požymiai, „*be kurių romantiniai santykiai yra tiesiog draugystė*“ (2009, p. 1209).

Iš šio tyrimo dalyvių interviu matyti, jog *buvimas seksualia* pirmą kartą draugaujant romantiškai su vaikinu (kaip „*intymiuoju KITU*“), atsiskleidžia atvirumo, laimingumo išgyvenimu; eksperimentavimu seksualinėmis praktikomis; intensyvesniu sujaudinto kūno potyriu ir trapiu bendrumo pojūčiu (išsamiau skyriuje 3.1.3.). Seksualios Aš potyriai *žvilgsnio situacijoje* ir PRR yra skirtingi, tačiau susiję: pakilus emocingumas ir kūno „dalyvavimas“ abejų tipų tarpasmeninėje interakcijoje yra pastebimai atsikartojantys reiškiniai. Diadinis PRD pobūdis intensyvina ir dažnina *žvilgsnio situacijose* besikuriančios seksualios Aš potyrius, kuria erdvę savivokos pokyčių reflektavimui. Remiantis Ingridos (16 m.) palyginimu „*ne taip rimta*“ – „*rimta*“, PRR stimuliuoja įvairesnius seksualios Aš išgyvenimus: „[draugystė] *buvo kažkaip neįprasta. Nes anksčiau nebuvau iii gavusi tokio aiškaus, konkretaus dėmesio. Buvo... pasitaikydavo, kad ten – pasižiūrėdavo ar repliką numesdavo. <...> Vis tiek neatrodė tai taip rimta. O čia buvo rimta. Ir bendraudama su vaikinu, pamačiau, kad turiu tokią "išdykusią" savo pusę* (Igr3, 109). Norisi pabrėžti, jog šis tyrimas išryškimo daugiau pozityvių romantinės diados išgyvenimų nei keletas kitų užsienyje atliktų kokybinių studijų (Toscano, 2007; Way, 1995), kurie pabrėžė daugiau seksualinio ar fizinio smurto, nuvertinimo patirtis pirmuose romantiniuose ryšiuose.

Šio tyrimo radiniai patvirtina keleto komunikacijos srityje atliktų tyrimų, kurie analizavo paauglių atvirumo dimensiją draugaujant (Canary et al., 1993; Rawlins, 1983; De Goede, 2012). Mano tyrimo radiniai apie emocinę ambivalenciją (atsivėrimo ir baimės būti įskaudintai) PRR atitiko W. K. Rawlins kokybinio tyrimo rezultatus (1983). Atlikęs tyrimą su jaunais suaugusiais, autorius pabrėžė tas pačias tendencijas: būdingą įtampą tarp noro atsiverti draugui ir baimės būti atstumtai. Apsisaugodami nuo galimo įskaudinimo, jaunuoliai atvirumo galimybę bandė įvertinti iš anksto, pirmųjų pasimatymų metu. D. Canary ir kt. atliktas kokybinis tyrimas (1999) su studentais apie įvairias draugysčių strategijas atskleidė, jog atvirumas (apimantis atsivėrimą, įvairiapusių santykių aptarimą, patarimus, tiesų konfliktų įveikimą ir empatiją) buvo išskirta kaip labiausiai vertinama bet kurio tipo draugiškų santykių, tarp jų ir romantinių, strategija. Mano tyrimo radiniai taip pat patvirtino, kad ir pasibaigus PRR, mūsų dalyvės vertino atvirumą (ypač abipusį) ir jo siekė vėliau draugaudamos su vaikinais. Iliustracija iš Delfinos trečiojo interviu rodo partnerio atsidavimą ir atvirumą: „[svarbiausia] *atvirumas! <…> va,* [jis] *labai atviras, nu, viską pasakoja, vis... žinau kiekvieną ten jo tą buvusią draugę, viską žinau. Vajėzau, ir daro* [jis] *viską: suteikia tą gerumą* [santykiams]. *Į tą gerumą įeina, nu, man ir tas, kad ištrynė ten tų kitų draugių numerius*“ (D3, 112).

27 Lietuviškas terminas panaudotas J. Šalaj (2011) darbe.

28 *Passion, intimacy and commitment* (angl.)

Artimiausias savo dalyvių amžiumi ir tyrimo pobūdžiu aptiktas tyrimas buvo N. Way dvylikos mergaičių kokybinis tęstinis tyrimas apie romantinius ryšius ir savivertę (1995). Paneigdama to laikotarpio feministiniuose tyrimuose dominuojančią idėją, jog mergaitės romantiniuose santykiuose yra nuvertinamos, neturinčios „savo balso" ir pasyvios (Martin, 1996; Thomson, 1998), N. Way aptiko, jog jos tyrimo dalyvės gebėjo su vaikinais būti aktyvios, išsakančios savo poziciją ir atviros, nebijodamos, jog jų atvirumas gali sudaužyti trapius pirmuosius romantinius ryšius. Pakartotiniai interviu atskleidė, jog mergaičių gebėjimas pasakyti tai, ką jaučia ar galvoja, dalyvių nuomone, laikui bėgant pagilindavo jų santykius su vaikinais (1995). N. Way ir mano pačios atlikto tyrimo radiniai gana panašūs: dalyvės yra aktyvios, inicijuojančios naujas patirtis ir jokiu būdu nėra *„pasyviom recipientėm"*. Kaip patvirtino Ingridos atvejis, Izabelos ar Džeinės pirmojo romantinio ryšio istorijos, atvirumas ir eksperimentavimas itin stiprino savivertę ir seksualios Aš pojūtį. Tad pritarčiau H. de Goede ir kt. (2012) tyrimo radiniams: atvirumas romantiškai draugaujant sukelia daugiau pozityvių jausmų nei santykiai su giminaičiais, klasės draugais ar šeimos nariais.

Viduriniosios paauglystės mergaičių laimingumo jausmas nebuvo studijuojamas taip intensyviai kaip šeimos laimė (Fowler and Christakis, 2008) ar paauglių draugystė (Demir and Weitekamp, 2007; van Workum, 2013) ar gerovė (Diener and Seligman, 2002)). Daug kokybinių tyrimų apie paauglių laimingumą ir pro-socialų įsitraukimą 14–16 m. atliko Z. Magen (1996). Jos nuomone, paaugliai nėra tokie egocentriški kaip manyta, sugeba dalintis ir savanoriauti, suteikti džiaugsmą bei paramą vyresniems bei vieni kitiems. Vieno šios autorės tyrimo rezultatai parodė, jog paaugliai laimingiausi jautėsi tada, kai galėjo save atrasti iš naujo, patirti *„nušvitimą"*[29], pakeitusį požiūrį į žmones, deja, tik tada, kai santykius ženklino pasitikėjimas (1996, p. 257). Tai puikiai rezonuoja su šio tyrimo rezultatais, kai laimingumas yra seksualią Aš PRR erdvėje ženklinanti ypatybė. Iš kai kurių kitų tyrimų (Dush and Amato, 2005; Demir and Weitekamp, 2007) žinoma, jog asmenys, įsitraukę į ilgalaikius diadinius ryšius, laimingesni nei turintys daugiau partnerių arba visai jų neturintys. Jų nuomone, jau pats partnerio turėjimo faktas siejosi su padidintu laimingumu, o gilesnis įsitraukimas garantavo ir stipresnį laimės potyrį.

Kaip minėjau, diadinis ryšys su *„intymiuoju KITU"* dalyvėms suteikė realią ir emociškai santykinai saugią eksperimentinę erdvę, kurioje jos kiekviena turėjo galimybę praplėsti savasties ribas naujais seksualinio jaudulio potyriais. Intymusis partneris reiškė ir galimybę rinktis, ir galimybę eksperimentuoti seksualinėmis praktikomis, teikiančiomis naujų fizinių ir psichologinių potyrių. Apie eksperimentavimo bei savęs tyrinėjimų svarbą paauglių tapatumo ir intymumo raidai žinome iš klasikinių darbų (Erikson, 2004; Luyckx et al., 2011). Anot E. H. Erikson, intymumas yra pasiekiamas, kai paauglys ištobulina gebėjimą įsipareigoti padarius konkretų pasirinkimą ir geba jo tvirtai laikytis, net jei tai reiškia pasiaukojimą ir kompromisą (2004). Tačiau aprašytas gebėjimas priskiriamas kiek vyresniems nei viduriniosios paauglystė tarpsnio jaunuoliams. Todėl visai suprantama, kad šio tyrimo dalyvių PRR trukmė ir įsitraukimo gylis individualiai įvairavo. Tačiau, įvairūs eksperimentavimai ir patirties kaupimas buvo socialiai vertinama patirtis tarp beveik visų dalyvių mergaičių. Kaip apie savo seksualinį debiutą išsireiškė Delfina, *„geriau pabandyt ir gailėtis, negu gailėtis, kad nepabandei"* (D1, 596). Abi jau pradėjusios seksualinį gyvenimą

29 *Illumination* (angl.).

mergaitės (Delfina ir Izabela) neturėjo aiškaus elgesio su vaikinais „plano“, jų sprendimai buvo spontaniški, o ir retrospektyviniai vertinimai mažai tekito: „*nesigailiu. Tai, matyt, tai buvo lemta, kad šitaip atsitiko <...> likimo... Tai vis tiek, jau ten buvo... nustatyta mano gyvenime, kad taip turėjo atsitikt. Nea, buvo nustatyta, todėl taip. Atėjo TA diena ir pasidarė. Nu, jau kaip gimiau, taip buvo pa... nustatyta*“ (Iz2, 599). Panašiai nurodė ir kiti autoriai (Tolman, 2002; Holland et al., 1994), akcentavę daugelio tirtų paauglių seksualiniam debiutui būdingą „*tai tiesiog atsitiko*“[30] pobūdį (Tolman, 2002, p. 2). J. J. Holland su kolegomis (1994) teigė, kad paauglių mergaičių seksualinės praktikos nėra nei nuoseklios, nei prognozuojamos, o priklauso nuo partnerių sąveikos ir santykių konteksto ypatumų, todėl labai sunku aptarti jų seksualumų patyrimų bendrumus.

Aprašydama romantinius santykius, W. A. Collins akcentavo abiejų partnerių jaučiamą santykio išskirtinumą ir tai, jog abu partneriai romantinius ryšius įvardija kaip „buvimą poroje“, kai abiems yra gera (2003). Iš kitos pusės, realybėje romantiniai ryšiai yra emociškai provokuojantys, nes reprezentuoja kokybiškai naują – intymesnį, tad mažiau komfortišką nei bendravimą su draugais ar tėvais, diadinį santykį (Giordano et al., 2010). Kartu tai erdvė, kurioje abu partneriai gali laikyti save lygiaverčiais (Galliher et al., 1999). Išties tokios sąlygos yra gana sudėtingas uždavinys 14–15 m. paaugliams, kurie tik pradeda perkelti santykių su tėvais ir santykių su draugais patirtis į draugystę su kitos lyties asmenimis. Nesibaigęs autonomijos / priklausomybės konflikto sprendimas „klibina“ mėginimą kurti bendrumą draugaujant romantiškai, ypač – pirmą kartą (Connolly and McIsaac, 2009). Viena iš šio tyrimo teminių kekių, „*saviorientuotas bendrumas*“, parodo, jog paauglės dar tik mokosi buvimo ir dažnai elgiasi egocentriškai. Tai atspindi ir analitiko J. Rose idėją, jog seksualinė organizacija viduriniojoje paauglystėje suteikia paaugliams galimybę būti greičiau „*vienas su kitu*, nei *būti išvien*“ (2007, p. 42). Mokymasis būti kartu – raidos procesas, kuris stiprėja paauglystės pabaigoje ir galutinai susiformuoja jauno suaugusiojo tarpsnyje (Schwartz et al., 2013; Rose, 2007).

Apibendrinant galėčiau pasakyti, jog viduriniojoje paauglystėje dalyvės išgyveno sąmoningą savasties ribų plėtrą: atpažindamos ir sąmoningai patirdamos seksualios Aš „naujumą“. Šie išskirtiniai išgyvenimai atskleidė ontinio *buvimo* seksualia inersubjektyvumą: tai vyksta per santykį su vaikinu, („viešuoju“ ar „intymiuoju“ *KITU)*.

Seksualumo patyrimo atpažinimas. Anot psichoanalitikės A. Alvarez, „*žmogaus seksualumo kryptys yra dvi: sensualus erotinis ir emocinis prieraišumas*“ (2010, p. 213). A. Alvarez nurodo dvi pagrindines seksualumo paauglystėje kryptis: Aš-*KITAS* ir Aš-*mano kūnas*. Psichoanalizės teorijoje intymus Aš-*KITAS* ryšys, kuris vėliau atsikartos kaip gebėjimas palaikyti romantinius ryšius paauglystėje, yra inicijuojamas vos vaikui gimus jo intymaus santykio su motina metu (Mahler, 1974; Blos, 1968 ir kt.). Kadangi didžioji dalis „Diskusijos“ buvo skirta seksualumo patyrimo Aš-*KITAS* aptarti, dabar trumpai paliesiu kai kuriuos autorius, išryškinusius kūniškumo dimensiją patiriant seksualumą, ir palyginsiu jų idėjas su šio tyrimo rezultatais. Savo egzistencinėje filosofijoje P.-J. Sartre (1958/2003) taip pat išryškino keletą kūniškumo plotmių: kaip *kūną-sau*, *kūną-kitam* ir ontologinį kūniškumą. Asmeniškai išgyvenamas kūno jaudrumas (sensualumas) atitinka P.-J. Sartre *kūną-sau*.

30 *It just happened* (angl.)

Šio tyrimo radiniai atskleidė, jog dalyvės pirmiausia (lengviausia) seksualumo patyrimus atpažįsta per jo „materialų“, „apčiuopiamą“, tai yra fizinį dėmenį:

a) seksualiai jaudinamo **kūno sensualumą**;

b) **kūno objektyvizavimą**: atvirų ir *žvilgsnius* traukiančių drabužių dėvėjimą bei kūno puoselėjimą stengiantis būti seksualiai patraukliai. Šiuos radinius aptarsiu keleto kitų autorių tyrimų kontekste.

„*Įkaitęs kūnas*“, „*pašiurpusi oda*“, „*drakoniukai*“, „*linkstančios kojos*“ – jutimai, kuriais šio tyrimo dalyvės apibūdino seksualinio sujaudinimo apimto kūno potyrius. Kūno sensualumo ir seksualumo, kaip dviejų skirtingų išgyvenimų, sąryšius nagrinėjęs psichoanalitikas J. Lichtenberg (2008), *sensualumą* įvardino kaip „*pasitenkinimą keliančius kūniškus potyrius ir juos lydinčias fantazijas*“ (2008, p. xii). Tuo tarpu kokybinį tyrimą su paauglėmis atlikusi sociologė K. Martin (1996) sensualumą ir seksualumą sutapatino, apibrėždama vieną fenomeną kitu. Seksualumą ji konceptualizavo „*kaip pasitenkinimą, kurį gauname iš savojo kūno ir potyrio, jog gyvename savame kūne*“[31].

Drąsiai galėčiau teigti, jog kūno sensualumą kaip vieną seksualumo patyrimo dimensijų, šio tyrimo dalyvės atpažindavo lengviausiai. Šio tyrimo radiniai atskleidė, kad dalyvės jaudinantį kūno sensualumą siejo su seksualinės traukos *KITAM* pojūčiais *žvilgsnio situacijoje* bei romantinių ryšių kontekste. Vadinasi, pozityvios emocijos, siejamos su kūniškumu, iškyla ir kaip seksualinio elgesio palydovas ir savaiminis tikslas. Seksualiai sujaudinto kūno jutimai ir potyriai buvo neįprasti, tačiau malonūs (antrosios teminės kekės „Maloniai jaudinančio kūno nekasdieniškumas“ medžiaga, p. 73). Džeinė (16 m.) pasakojo: „*kai man patinka vaikinas ir aš su juo bandau kalbėt, – pas mane visą laiką būna tai, kad išrausta ž-žandai. Nu, aš visą laiką raudona būnu... čia, jeigu kažkiek ten susijaudinu... Arba tiesiog <...>man taip paima ir iš karto taip išraustu!*“ (Dž3, 607). Ch. Darwin veido raudonį vadino „*labiausiai specifiška ir labiausiai žmogiška iš visų išraiškų*“ – kai tarpasmeniniame kontekste (kad ir *žvilgsnio situacijoje*) tenka išgyventi dviprasmiškas ar dažnai nuo kitų slepiamas emocijas. Čia mintis nuveda nuo klasikų (M. Merleau-Ponty, P.-J. Sartre, S. Freud) prie skandinavų G. Karsson minčių (2010) bei K. Zeiler kūno fenomenologijos idėjų (2010). Džeinės (16 m.) veido raudonio patyrimas *KITO* akivaizdoje gali būti traktuojamas remiantis K. Zeiler (2010) aprašytu vienu iš trijų kūno patyrimo būdų. K. Zeiler nuomone, kasdienis kūnas yra tylus ir netrikdo mūsų veiklos ar kitokio *buvimo*, todėl gali būti vadinamas „*pranykusiu*“ (*dis-appearance*). Toks tylos būsenoje esantis kūnas yra priešybė kitokiai būsenai, kai kūnas gali būti trikdis kasdieniam buvimui: skausmingas, neleidžiantis sutelkti dėmesio į knygą ar darbą, tai yra „*sukliudantis*“ (*dys-appearance*) įprastinę *buvimo* tėkmę. Tačiau, anot K. Zeiler, būtina skirti ir dar vieną kūno pasirodymo sąmonėje būseną malonaus susijaudinimo aplinkybėmis. Tokį kūną ji vadina „*pradžiuginančiu*“ (*eu-appearance*)[32], koks visados yra nekasdienis: įkaitęs ir aistringas seksualus kūnas. „Pradžiuginantis“ kūnas, kitaip nei skaudantis ar svetimas kūnas, anot K. Zeiler, nesutrikdo veiksmų krypties ir laiko tąsos, o skatina ją tęsti ar jos ieškoti. „*Pradžiuginantis*“ kūnas dažniausiai iškyla kaip malonaus sportavimo, neprobleminio nėštumo, šokio, seksualinio susijaudinimo dalis (2010).

31 *As the pleasure we get from our bodies and the experience of living in a body* (angl.)

32 *Body eu–appearance* (angl.) Priedėlis „eu“ reiškia graikų kalboje reškia „geras, tinkamas, malonus“ (p. 334). Vertiniai autorės.

Ši koncepcija labai tinka paaiškinti mūsų dalyvių seksualaus kūno savaimingumo potyrius *KITO* akivaizdoje: „[jį] *pamačiau autobuse <...> širdis pradeda labai smarkiai plakt, pradedu kažkaip dažniau kvėpuot*“ (Igr2, 139). K. Zeiler fenomenologinį požiūrį į „*pranykusį*“ kūną šioje diskusijoje norisi papildyti švedų fenomenologo ir psichoanalitiko G. Karlsson idėjomis (2010; 1995), kad *gyvenamas* kūnas kasdieniame, praktiniame patyrime yra trejopas: veikiantis *automatiškai* (negalvojame, kaip daryti), *nuosekliai ir švelniai* (be sutrikimų pereiname nuo intencijų prie veiksmų), *kompetentingai* (tikėdami savo gebėjimu). Toks kasdienis kūniškumas („*aš esu kūnas*“) suteikia asmeniui tam tikrą „*laisvę sąmoningai išgyventi gyvenimo tėkmę*“ (2010, p. 126). Tuo tarpu ligotas kūnas, anot G. Karlson, kuria „*aš turiu kūną*“ pojūtį, tai yra pakeičia mūsų pačių santykio su savimi ir savo kūnu pobūdį. Šis ryšys yra objektyvizuojamas, įprastinė dienotvarkė subyra, o „*harmoningas tinklas: kūnas – psichika – pasaulis, pasikeičia*“ (ten pat, p.128). Kaip ir ligotas kūnas, asmeniniai seksualiniai išgyvenimai taip pat labai kontrastuoja su įprastiniu kasdienybės tėkmės išgyvenimu. G. Karlsson nuomone, seksualinio troškimo ir aistros apimtas kūnas visada ima dominuoti santykyje Aš – kūnas ir tai atitinka K. Zeiler (2010) įvardintą „*pradžiuginantį*“ kūną. Seksualumą, kaip nekasdienį, kitonišką arba „*perviršio*“[33] fenomeną, kasdieniame gyvenime įvardino ir psichoanalitikė R. Stein (1998a; 1998b; 2008). R. Stein terminas „*perviršis*“, pabrėžiantis seksualumo potyrio *kitybę* (kitoniškumą) savasčiai ir nurodo tiek seksualumui būdingą beribį laisvumą, tiek destruktyvumą. Jos nuomone, „*seksualumą, kurio ypatingus požymius kasdieniniame gyvenime palaikytume nenormaliais, iš tiesų sudaro šios patirties struktūrą ir paryškina jo kitoniškumą: seksualumo patyrimas yra itin skvarbus, perdėtas ir paslaptingas, nes visada paremtas nesąmoningu KITO asmens troškimu*“ (2008, p. 47).

Noriu pabrėžti, jog dalyvėms seksualumo patyrimas buvo atpažįstamas ir nujaučiamas potyris, tik sunkiai verbalizuojamas. Kaip paaiškėjo iš visos šio tyrimo metu gautos tęstinių interviu medžiagos, viduriniojoje paauglystėje sunkoka viešai kalbėti šia tema. Paskutinio susitikimo metu Delfina (17 m.) pakartotinai pabrėžė, kad „*apie jausmus, apie ten apie vidų, apie atsaką... sunku iš tikro, sunku gal man tai sunku va šiaip mintis reikšt, tai čia iš tikro irgi sunku man. Nors iš tikro tai ir smagu – toks iššūkis*“ (D3, 827). Šie radiniai atitiko D. Tolman (2002) nuomonę, kad „*pasakodamos savas seksualines istorijas, jos savąjį seksualinį troškimą palieka šone*“ (p. 23). Panašiai pastebėjo ir kitos autorės (Martin, 1996; Rasmussen, 2004), teigusios, jog mergaitės spontaniškai pasirenka kalbėti apie romantinius santykius, bet ne apie subjektyvų seksualinį pasitenkinimą ar seksualinį troškimą, kuriam išryškinti reikalingi papildantys klausimai. R. Thompson (1990) kokybiniame paauglių tyrime gebančias verbalizuoti paaugles vadino „*erotinėmis pasakotojomis*“. Kita vertus, net ir pasiteiravus (Rasmussen, 2004), tik apie 1/3 penkiolikamečių mergaičių galėjo perteikti savo „*erotinį balsą*“, tai yra papasakoti apie išgyvenamą seksualinį troškimą ir vertinti jį kaip negėdingą neišvengiamą patirtį. Tokio „balso“ neturinčias paaugles M. Rasmussen pavadino „*sužeistų tapatybių*“ mergaitėmis – praradusiomis svarbią savasties dalį (2004). *Naujos bangos* mokslininkės tokį mergaičių negebėjimą kalbėti apie savo išgyvenimus aiškina socialiniu spaudimu ir „*efektyviu mergaičių deseksualizuoto seksualumo*“ propogavimu, dėl ko troškimai „*visiškai pakeičiami tarpasmeniniais santykiais ir emociniu ryšiu*“ (Tolman, 2002, p. 5). Tačiau nevertėtų pamiršti ir psichodinaminių teori-

33 *Excess* (angl).

jų, kurios pabrėžia ne tiek socialinės realybės rekšmę, kiek vidinių nesąmoningų gynybų reikšmę, įžvalgų bei tebevykstančią kognityvinės raidos tąsą analizuojamu raidos periodu.

Kita vertus, šio tyrimo radiniai sutampa su K. Martin (1996) kokybiniu tyrimu, kurio metu pagal gebėjimą verbalizuoti savo patirtis ir seksualinio Aš sąmoningumą ir pasitikėjimą savimi dalyvės susiskirstė į dvi grupes: stipraus seksualinio subjektyvumo ir silpno. Gebėjimą prisiimti savą seksualumą, pajusti savo kūno suteikiamą malonumą ir būti seksualinio troškimo subjektu – šias savybes K. Martin pavadino „stipriu *seksualiniu subjektyvumu*". K. Martin tyrime (1996) tik keturios iš 16 paauglių buvo priskirtos turinčių seksualinį subjektyvumą: gebančių kalba atskleisti savo intymius išgyvenimus bei perteikti požiūrį į seksualinius potyrius. Stipresniu seksualiniu subjektyvumu šiame tyrime pasižymėjo Ingrida, Viktorija, Džeinė, Gertrūda, kiek prastesniu – kitos mergaitės.

Sociologė Sh. Lamb (2010) polemizavo su anksčiau minėtomis autorėmis D. Tolman ir R. Thompson, pabrėždama tarpasmeninio konteksto svarbą seksualinio troškimo išgyvenimui. Jos nuomone, seksualinis troškimas nėra savaime vertingas fenomenas. Jos nuomone, seksualiniai troškimai tikrąją įgalinančią prasmę paauglėms turi tik tada, jeigu seksualiniai jausmai patiriami prasmingai – kai abu partneriai yra svarbūs vienas kitam (2010). Šio disertacinio tyrimo radiniai kaip tik pabrėžė mergaičių seksualinio jaudulio patyrimo intersubjektyvumą: dalyvėms tai neatsiejama tiek *žvilgsnio situacijos*, tiek santykio su „*intymiuoju KITU*" ryšio dalis. Anot Sh. Lamb, tik toks seksualumo patyrimas, gali būti įvardintas kaip „*sveiko seksualumo*" išgyvenimas (2010, p. 302).

Paauglių kūnas ir apranga laikytini jų pirmąja seksuali Aš tapatumo praktikavimosi / tyrinėjimo priemonėmis. Tai, kad kūnas yra tapatumo eksperimentavimo arena, rašė daug autorių (Twigg, 2007; Tolman, 2002; Martin, 1996; Rahimi and Liston, 2009). Tyrimo dalyvės tai patvirtino ir pirmojo ir kitų interviu metu. Elena (15 m.) itin išraiškingai šį procesą perteikė interviu: ***„T: Kokią save seksualią įsivaizduotum? E:*** *ir tą, ką kiti mato. Ką ir pati stengiuos padaryti su savo išvaizda: kaip aš atrodau, ką aš rengiuosi, ką aš darau, kokie mano kūno sudėjimai, kaip aš ... Ir visa kita – tai, ką kiti mato. Ne tai, ką aš save matau veidrodyje, o ką kiti... kitų akys many mato. Kaip ką kiti pasakys, kaip mane pakomentuos ir visa kita*" (E1, 907). Šioje citatoje vėl galima rasti empirinį pagrindimą P.-J. Sartre minčiai apie *kūną-kitam* kaip projekto *buvimo-sau-savyje* tobulinimą.

Tuo tarpu psichodinaminės teorijos atstovai vertino susitelkimą į kūną, aprangą ir fizinę išvaizdą paauglystėje kaip tapatumo raidos – antrosios separacijos / individuacijos – proceso dalį (Blos, 1962; 1968). S. de Beauvoir (1949/ 2010) tvirtino, jog kūnas visados yra „patalpintas" į socialinį, materialinį, ekonominį, biologinį, istorinį pasaulį. Feministinės ir socialinio interakcionizmo teorijos pabrėžė socialinių normų (konkretaus patriarchalistinio) konteksto poveikį seksualios Aš raiškai. Seksualaus *kūnas-kitam* perspektyvą šios krypties autoriai vertino kaip norą įtikti „*vyrų žvilgsniui, kurio mergaitės neįsisąmonina, tačiau prisiimti kultūriniai scenarijai verčia jas elgtis taip, kad pasirodytų patraukliomis vyrų žvilgsniams*" (Phillips, 2000). Tuo tarp filosofas A. Mickūnas modernizme įsigalėjusią kūno obektyvizaciją vertino kaip kylančią iš visuotinai žinomo žmogaus dvilypumo (asmens / išorinio kūno) metafizikos: „*eini gatve ir matai, kaip ponios, panelės ir panytės varosi prieš save nerangų, bet norintį rangytis kūną. Kaip sakytų Sartre'as, – manievruoja gatve, kad parodytų savo seksualumo įrankius. Panašiai elgiasi ir vyrai... <...> kūnai – ga-*

rantuota privati nuosavybė“ (2010, p. 30). Taigi, kūniškumas dabartiniame kultūriniame kontekste sureikšminamas, o šią „žinutę“ paauglės naudoja savojo tapatumo įtvirtinimui.

D. Hall (2001) išskyrė net keletą taktikų, kaip viešumoje gali būti atidengiamas kūnas: a) dėvint dailius apatinius kaip viršutinius drabužius; b) pasirenkant itin mažai kūną dengiančius drabužius (gilios iškirptės; trumpi šortukai; „nuoga bamba“; trumpučiai sijonėliai); c) permatomi drabužiai, nėriniai; d) nepermatomi, tačiau odą tampriai apgulantys, „privalumus išryškinantys“ drabužiai. Šio tyrimo mergaitės daugiausia naudojo antrąją – atvirų drabužių taktiką. Anot D. Youdell (2005) – drabužiai yra seksualinio subjektyvumo raiškos priemonė. Drabužiai gali padėti pasislėpti, bet jie gali ir išryškinti įvairius seksualios Aš aspektus. Šio tyrimo dalyvėms drabužiai padėjo atkreipti *KITO* dėmesį į save, o tuo pačiu, padėjo maskuoti „problemines“ kūno vietas ar paslėpti jaunatvinius spuogus (Gertrūda, Aistė, Džeinė). H. Frith ir K. Gleeson (2008) buvo tos pačios nuomonės: drabužiai yra strategija padedanti savimi didžiuotis ir kaip priemonė įveikti stresą: įveikti svyravimus tarp dienų, kai sau patinki bei dienų, kai savęs nemėgsti.

Seksuali, bet ne „pasileidusi“: naujos tapatybės paieškos. Šio tyrimo dalyvės paauglės suvokė, jog seksualumo raiškos laisvė turi tam tikras „ribas“, kurių pasėkoje kuriama asmeninė reputacija. Mergaitės suprato, jog gali būti žeminamai vadinamos „*pasileidusia*“, „*kurva*“, „visiems *duodančia*“ ar „*šavalka*“, jeigu tik nepaisys nerašytų, tačiau kultūriškai svarbių taisyklių: savąjį seksualumą ir patrauklumą viešoje erdvėje atskleisti subtiliai. Kiekvienai dalyvei savaip tekdavo spręsti šią dviprasmę užduotį: atskleisti save kaip seksualią Aš *KITAM*, tačiau neatsiskleisti kaip „pasileidusi“ mergina. Džeinei rasti sprendimą padėjo aktorės M. Monroe žodžiai, atspindintys: „*ne tai, kad vaiksčioti su didelėm iškirptėm <...> nu, ir ne visiškai kaip vienuolėm apsirengus <...> man patinka ten tos senos... kaip Merlin Monroe yra pasakiusi: „nešiok tokius rūbus, kurie būtų pakankamai aptempti, kad parodytų, kad tu esi moteris, bet nepakankamai aptempti, kad tu būtum „kekšė*“ (Dž3, 872). Gertrūda šią dilemą paaiškino taip „*šiaip, manau, labai sunku tai padaryt... ir ką žinau**?** Ką žinau? Nei aš ten per daug labai kur lindau, tiesiog taip, mmm... ką žinau? stengiaus gražiai, tyliai, rodyti <...> Tai šiaip, manau, nei vienai nebūtų malonu, jei eini mokykloje ir kreivai žiūri į tave*“ (G4, 260). R. Rahimi and D. D. Liston kokybinis tyrimas (2009) su mokytojais apie paauglių seksualumo raišką parodė, kad ir suaugę taip pat aprangą „atkoduoja“ kaip seksualumo raiškos priemonę. Labiau atvirus drabužius dėvinčias paaugles mokytojai vertino kaip seksualiai „palaidas“, atsakingomis už galimybę išprovokuoti vaikinų seksualinius troškimus ar agresiją. R. Rahimi and D. D. Liston nuomone, tokiu būdu mokytojai nuvertino prigimtinį kūno erotiškumą ir stigmatizavo savo mokinių seksualumą, taip atitikdami dominuojantį seksualumo *problematizavimo* diskursą. Šis mokytojų požiūris neleido atsiskleisti kitai paauglių seksualumo fenomeno pusei – poreikiui save aktualizuoti (šiuo atveju, per išvaizdą ir aprangą).

Atvira moters apranga ir provokuojantis elgesys viešoje erdvėje nuolat buvo siejama su seksualumu. Anot *Naujos bangos* mokslininkų, būtent dėl media peršamų stereotipų ir sukurto spaudimo „būti šaunia ir gundančia“, seksualumą paauglės beveik visada maišo su *seksualizacija*. Paplitusį seksualizuotą moters provaizdį kritikavo tiek psichologai (APA, 2007), tiek kiti mokslininkai. Naomi Wolf rašė, jog „*buvimas seksualia daugelio moterų ir vyrų painiojamas su atrodymu seksualia*“ (2002, p. 2). Toks nesunkiai gatvėje pastebimą, daugiau kūno apnuoginantį aprangos stilių analizavo T. Beiner (2007) ir vertino jį kaip ne kaip seksualų, o „*seksualizuotą*“ ne visada „*sąmoningai suprantant, jog provokuojanti*

išvaizda yra siekimas gauti tai, ką mergina vertintų kaip pozityvų dėmesį sau“ (p.125). Galima sakyti, jog visos šio tyrimo dalyvės yra gerai išmokusios tokį seksualumo raiškos būdą, būdingą ir jaunoms, ir vis dažniau – vyresnėms moterims. Dvi dalyvės – Ingrida, Džeinė ir Delfina spontaniškai kritikavo seksualizuotos stereotipinės išvaizdos mergaitėms primetimą, tačiau skirtingai į tai reagavo. Ingrida (16 m.) ir Džeinė (16m.) jį atpažįsta ir siekia atsisakyti stereotipizuoto provaizdžio, tuo tarpu Delfina tai laiko svarbiu seksualumo komponentu ir savivertės palaikymo dalimi ne tik T1, bet ir T4 metu („*turi prisižiūrėt, nes tai pasitikėjimą savim... <…> Apie kūną... ir apie kūną, ir apie išvaizdą aš čia <...> aš tai stengiuosi kad ir daug tų pagyrimų sulaukiu, ten vien iš to savo draugo, bet vis tiek stengiuosi save dar labiau tobulint*“ (D3, 861). Pritarčiau nuomonei, jog 1990 – taisiais metais kilęs neprecedentinis mados industrijos siekis pateikti vis daugiau apnuogintą moterį kaip itin patrauklią, gundančią, galingą vidinę jėgą turinčią, ir labiau geidžiamą išlieka stiprus ir XXI amžiaus medijose (Hall, 2001).

Mokymasis būti seksualia

Antruoju tyrimo klausimu „*Kaip kinta mergaičių seksualumo išgyvenimai viduriniosios paauglystės metu*?“ siekiau išryškinti *tapsmo* seksualia dinaminius aspektus. Filosofai *tapsmo* sąvoką naudojo pokyčio per laiką idėjai išreikšti. Ontologine prasme tapsmas apima galimybę ir pasirinkimus, transformacijas ir savęs realizavimą. K. Houghtaling (2013) rašė, kad seksualumą galima priimti kaip vienas po kito einančių „*laiko momentų, troškimų, susižavėjimų, pojūčių, praktikų ir tapatumų seką*“ (2013, ii). Tad pokytis apima prasminius pasikeitimus, atsirandančius reflektuojant seksualumo išgyvenimus tiek elgesio, tiek emocinėje, tiek kūniškumo dimensijose, tai yra, reflektuojant šią seksualumo patyrimų seką. Ingridos istorija tapo medžiaga, kuria daugiausia rėmiausi gilindama savąjį mergaičių *tapsmo* seksualia patirties supratimą, kartu stebėdama kaip kitų dalyvių patirtys papildo šį supratimą.

Visų pirma seksualios Aš transformacija vyksta susiduriant su naujomis, netikėtomis, kasdienybės tėkmę sutrikdančiomis seksualiai jaudinančiomis patirtimis. Šie susidūrimai ir jų reflektavimas lėmė, kad per kelis metus Ingridos ir kitų dalyvių išgyvenimai įgavo labiau integruotos, labiau pasitikinčios savimi, drąsiau eksperimentuojančios seksualios Aš pobūdį. Tai atitinka M.-I. Hauge mintį, jog seksualumo raida, yra „*seksualinio subjektyvumo stiprėjimo procesas: procesas, kai mergaitės tampa tuo, kuo jos yra*“ (Hauge, 2009, p. 294). Minimą „*subjektyvumo stiprėjimo procesą*“ galima susieti su psichikos raidos analogija, ir psichoanalitiko D. W. Winnicott mintimi, jog „*asmenybė neprasideda kaip užbaigta visuma <...> individualios psichikos vienovė pradžioje tėra pavieniai momentiniai faktai, ir išsivysto per ilgą ir įvairuojantį laiko tarsnį*“ (1953, p. 72). D. W. Winnicott kaip tik ir pabrėžia judėjimą nuo neintegruotos link vis labiau stiprėjančios, labiau organizuotos savęs pajautos.

Seksualinio savivaizdžio poslinkiai gali būti traktuojami ir kaip nenutrūkstamo kasdienio (savaiminio) mokymosi rezultatai. Vieni jų yra labiau įsisąmoninti, kiti – mažiau. Ingridos ir kitų dalyvių *tapsmą* seksualia (suaugusia) žymi keletas tokių vidinių slinkčių:

a) *sampratos „Aš vaikas“ pokytis*. Jį galima vertinti kaip judėjimą pirmyn-atgal nuo vieno prie kito iš dviejų konceptualių „*buvimo – nebuvimo* vaiku“ polių. Toks judėjimas yra nelinijinis ir laipsniškas, vykstantis padedant *KITAM*: „*jie kitaip pasižiūrėdavo į mane – ne*

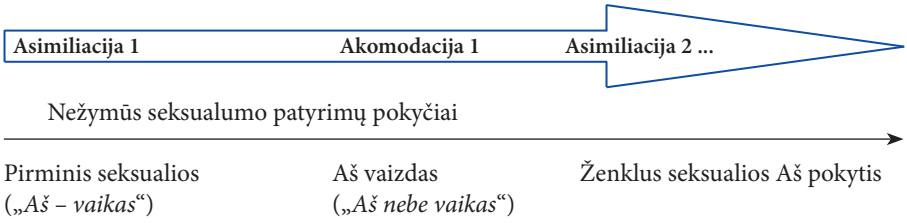
kaip į vaiką, o kaip į kažką daugiau“ (Igr1, 187). „*Jau nebesu visiškas vaikas*“, – konstatuoja Ingrida (Igr2, 524), kartu suvokdama, kad pirmose žvilgsnio situacijose sau ji atrodė „*dar gal kaip vaikas*“ (Igr2, 540). Psichinės reprezentacijos pokytis šiuo atveju kyla iš patyriminio savęs priskyrimo vaikų / ne-vaikų grupei ir elgesio atributų, priskiriamų kiekvienai iš šių grupei, prisiėmimo. Viktorija (16 m.) savo (ne)vaikiškumą demonstruoja daugybe trumpalaikių draugysčių su vaikinais, ir tuo pačiu pripažįsta, jog jos elgesys dažniausiai yra impulsyvus ir nenuspėjamas, tai yra, „*toksai, – kaip mažo vaiko... Kai aš draugauju... Eini eini ir šovė į galvą: „supykau ant tavęs* [vaikino]!“ *dėl ko nors*“ (V2, 276). Panaši ambivalentinė būsena būdinga ir Izabelai (16 m.), kuri būdama „patyrusi“, patartų jaunesnėms mergaitėms neskubėti „*geriau... <...> nesimylėti! Vis tiek, nu – ne vaikams skirta <...> Dar geriau pabūt vaiku*“ (Iz2, 699). Nors ir geisdama turėti vaikiną, Džeinė (15,5 m.) norėtų dar ilgiau pabūti „vaiku“, tai yra, elgtis „*jaunesniu būdu*“, dar „*būti labiau vaikiška, nes tada kai jau bus aštuoniolika, kai truputį... tai turės atslūgti, kad taip smarkiai nepasirodytų vaikiška*“ (Dž2, 1035);

b) seksualumo patyrimų „normalizacija“: slinktis nuo gėdos link seksualinio jaudulio prisiėmimo kaip „savo“ ir „normalaus“. Šį seksualumo įreikšminimo pokytį iliustruoja Ingridos santykio su savo pačios autoerotiškumu pokyčiai: „[masturbacija] *dabar jau nebe* [gėda]. *Dabar jau priimu tai visiškai normaliai... Nes, vis tiek, tai labai asmeniška*“ (IgrT3, 537). Savaip šį seksualumo įreikšminimo pokytį iliustruoja Gertrūdos santykio su žvilgsnio situacijomis, pokyčiai: „[dabar yra] *džiugu... Anksčiau to nebūdavo. Nors ne, anksčiau atrodydavo gėdinga ir keista, o dabar jau maždaug su tuo susibendravau ir toks geras jausmas*“ (G3, 706). Čia pokytis apibrėžiamas slinktimi: judant nuo „*gėdinga ir keista*“ į „susitaikymą ir džiugesį“. Su seksualumo praktikomis sietino gėdos jausmo mažėjimas susijęs su seksualinio Aš tvirtėjimu paauglystėje, ryšio su savuoju kūnu atradimu;

c) tapsmas „kitokia“ *per nusivylimą:* tai vidinis pokytis, kylantis akistatoje su seksualią Aš atspindinčiu *KITU*. Šio tyrimo dalyvės pasakojo apie naują patirties įprasminimą, išgyvenus romantinių santykių pabaigą ar vaikino atstūmimą. Gertrūda (16,5 m.), po pertraukos vėl sutikusi mylimą vaikiną, nusivylė jo elgesiu ir – „tapo kitokia“ (*„labai nuliūdino <...> kažkaip pakeitė mane biškį <...> tiesiog nebe taip naiviai žiūriu į viską. Gal keliu vaikinams didesnius lūkesčius... Aha. Ir ne visus prisileidžiu taip arti*“ (G3, 150). Šio patyrimo pasėkoje Gertrūda tapo meilės neidealizuojančia paaugle: „*iš pradžių meilė buvo kažkas nuostabaus <...> o dabar meilė tiesiog,- dalykas... <...> Ir nustojau tikėti ta tikra, vienintele meile*“ (G3, 166). Skausminga patirtis tapo prielaida Gertrūdai kurti naują santykį su *gyvenamu* pasauliu – dabar ji gali būti identifikuojama kaip „labiau patyrusi“. Tokiu būdu, savaiminis mokymasis pakeitė Gertrūdos „*gyvenamo pasaulio horizontą – savasties bei išorinio pasaulio sąlytį – kuriame ir per kurį individas identifikuoja save ir yra identifikuojamas kitų*“ (Killick, 2011, p. 55). Psichoanalitiniu D. W. Winnicott ir W. Bion požiūriu, savirefleksija, kurios išmokstama palaikančiosios aplinkos ir „pakankamai gerų“ ankstyvųjų santykių dėka, padeda išgyventi savąjį tęstinumo potyrį ir jį įprasminti, sukuriant gebėjimo mokytis iš savojo patyrimo prielaidas. W. Bion teorija (1962), teigia, jog mokomasis iš patirties vyksta tik tada, kai patirtis yra „*aprėpiama*“, tai yra daugiau permąstoma nei reflektuojama, Mokymasis iš patyrimo – tai emocinis procesas, kurio metu asmuo geba talpinti ir toleruoti iškylančias emocijas ir geba suteikti išgyvenimams prasmingą formą. Anot W. Bion, „*visas mokymasis vykta santykių erdvėje arba per santy-*

kį“, – visų pirma motinos ir kūdikio, vėliau per santykius su kitais reikšmingais asmenimis, tame tarpe ir romantiniais partneriais.

Suvokiant *tapsmą* seksualia suaugusia kaip savaiminio mokymosi procesą gali būti naudinga prisiminti klasikinius vaikų kognityvinės raidos teorijoje aprašytus *asimiliacijos* ir *akomodacijos* procesus. Plačiau *asimiliaciją,* kaip mintyse vykstantį mokymosi ir naujos patirties integravimo pasėkoje vykstantį konceptualų pokytį, analizavo G. J. Posner ir kt. (1982). Remiantis šiais autoriais, *asimiliacija* yra toks naujos patirties mokymosi procesas, kuris naudojasi turimais resursais naujų patirties aspektų (pvz., „Aš – vaikas“), įvykių ar fenomenų integravimui. Kai išgyvenimas yra naujas ir netikėtas, jis tampa kliūtimi įprastiniam asimiliacijos procesui. Kam, kad būtų galima priimti ir įprasminti šiuos naujus patyrimus, tenka perreorganizuoti pačias pagrindines kognityvines struktūras: patirtis tuomet įprasminama kaip kokybiškai *kitokia* (pvz., „*Aš nebe vaikas*“), nors ir atpažįstama. *Akomodacinis* mokymosi procesas visada yra susijęs su esminių prielaidų (kognityvinių ir emocinių) apie save ar supantį pasaulį performulavimu (Posner et al., 1982). 6 schemoje pavaizdavau *tapsmo* seksualia Aš procesą per asimiliacijos ir akomodacijos sąveiką. Taigi, individualus gelminis *tapsmo* seksualia Aš procesas vyksta prisiimant atskirus naujos patirties fragmentus, susiejant juos su jau buvusia patirtimi, taip laipsniškai keičiant turėtą savęs seksualios Aš sampratą. *Žvilgsnio situacija*, Ingridos pirmųjų romantinių ryšių pabaiga arba Gertrūdos minimas nusivylimas mylimo vaikino elgesiu, tapo ne vien savotiška „kliūtimi“ pirminio (labiau fragmentinio) seksualios Aš savivaizdžio asimiliavimui, tačiau ir paskata naujom įžvalgoms apie save, kaip seksualią, traukiančią *KITĄ*, paauglę.

6 schema. Ingridos tapsmo seksualia Aš procesas per asimiliacijos ir akomodacijos sąveiką. Sudaryta autorės

Permainos neatsiejamos nuo bandymo suprasti, kokiomis bus ilgalaikės išgyventos seksualios Aš pasekmės, besidriekiančios toli į suaugusiųjų pasaulį. P. Jarvis susiejo mokymąsi ir tapatumo raidą: „*mokymasis yra buvimo pasaulyje procesas. Mokymosi esmė – ne tai ko išmokstama, bet tai, kuo besimokantysis tampa kaip veiklos, galvojimo ir jausmų patyrimo rezultatas*“ (2006, p. 5). Ateitis šio tyrimo dalyvių atsakymuose dažnai siejosi su naujos patirties įgijimu ateityje („*nori, kad viskas kuo greičiau eitų, tu nori patirti visus tuos jausmus, kurių tu dar nesi patyręs. Nu, tiesiog, norisi greičiau subręsti*“ (Dž1, 470)). Taip skambėjo noras ateityje gyventi savo nuožiūra („*jau liko tik trys metai ir jau paskui viską savarankiškai turėsiu daryti*“ (Iz2, 385)); noras būti tuo, kuo jos pačios nori būti („*kaip tik rūpi tiesiog būt kažkuo kitokiu, ir labiau atskleist save ir nebūt ta pilka mase kaip visi*“ (G3,

567)); ar motinystės vizija („*aš dabar kažkaip pradėjau labiau galvoti, kad noriu kažkaip... būti labiau suaugus, kad galėčiau, ten, ištekėti ir turėti vaikų*“ (A2, 1100)). Dalyvės negyvena vien tik „čia ir dabar“, bet suvokdamos neišvengimą laiko tėkmę, projektuoja save ateityje kaip būsimą *kitokia* ateityje: labiau emociškai patyrusia (kaip Džeinė), autonomiška (kaip Izabela), gebančia išsiskirti (kaip Gertrūda) ar motina (kaip Aistė). Šias permainas fiksuojančias nuorodas, aš interpretuočiau kaip esmingą „*tapimo* seksualia suaugusia“ procesą, kuris iš dalies yra ir tapatumo raidos dalis (Erikson, 2004, 1968; Schwartz, 2005; Dillon et al., 2011; Kroger, 2004). K. Hoffman nuomone, „*paauglystėje svarbiausia formuoti asmeninį seksualinį tapatumą ir seksualinės gerovės pojūtį. Šie procesai garantuoja paaugliui komfortišką santykį su iškylančiu jo paties, ir greta esančių kitų, seksualumu*“ (2009).

Kita vertus, mokymasis būti seksualia vyksta nesibaigiančiojo sąryšio su supančiu pasauliu, su bendraamžiais ir socialiniai stereotipais, kontekste, tai yra sartriškojo *buvimo-kitam* kontekste. Šio tyrimo radiniai parodė, jog *KITO* žvilgsnyje sąmoningai gimęs ir toliau vystomas seksualios Aš pirmavaizdis tapo *tapsmo* suaugusia seksualia Aš prielaida ir atvėrė naujas galimybes šių patirčių išgyvenimui. Bėgant laikui ir kaupiant naująją patirtį, keitėsi (priešingos lyties) *KITO* ir romantinių santykių įprasminimo pobūdis, tačiau šio tyrimo dalyvėms seksualumo intersubjektyvumas pirmiausia buvo priemonė įtvirtinti seksualios Aš tapatybę, šitaip į pirmą planą iškeliant *buvimą-seksualia-sau*.

Tyrėjos ir dalyvių santykio tyrimo metu paveikos reflektavimas

Kokia seksualios Aš samprata pasižymėtų šio dalyvės, jeigu nebūtų buvę tęstinių susitikimų su tyrėja – labai sunku vertinti, nes šie interviu jau yra tapę jų biografiniu faktu. Esu įsitikinusi, kad kartotiniai susitikimai nemenkai įtakojo dalyvių patirtis, nors to nebuvo siekiama. Planuodama tyrimą nesitikėjau, kad kai kurioms dalyvėms tyrimas padarys tokį gilų asmeninį poveikį. Gal to nenorėjau pripažinti ir apmąstyti daugiau nei tik etikos dalykų rėmuose? Jau po tyrimo supratau, kad net ir neutraliu tonu užduodami klausimai, fenomenologiškai orientuoti į nesuvidurkintą atskiro žmogaus išgyvenimų supratimą, (mano atveju – į seksualumo patyrimų pažinimą), paauglėms tampa nekasdieniu susitikimu, pasiūlančiu galimybę atsiverti ne tik tyrėjai rūpimoje srityje. Tyrimas ir dėmesys paauglių patirčiai kūrė unikalias *buvimo* kartu su dalyvėmis, kaip egzistencinio *sambūvio* patirtį („*aš jaučiuosi laisvesnė, kai galiu šnekėt, nesu gyvenime tiek daug šnekėjusi! Taip artimai... Man jaukiau šitaip*“ (D2, 445)). Dalyvės akcentavo interviu kaip galimybę būti išgirstomis tiek asmenine prasme, tiek moksline: „*malonu žinot, kad, pavyzdžiui, kažkam yra įdomu apie tai! Tikrai yra labai geras tyrimas, kurį jūs darot, kad ten leidžiat kai kuriom merginom, kurios nu galbūt neturi namuose galimybės išsikalbėt*“(Dž3, 862). Truputį vėliau Džeinė pridūrė: „*man šiaip patinka* [tyrimas]. *Atsisėdi čionais ir taip paplepi apie savo problemas kai niekas vat kitas ten, pavyzdžiui, Lietuvoj... Kad nieko kito... Jokio kito žmogaus tokio nėra su kuriuo apie tai galėtum kalbėti arba kuris taip pakankamai į tave įsigilina*“ (Dž3, 833). Gertrūda ir Ingrida akcentavo indėlį į psichologijos mokslo tyrimus: „ *malonu prisidėt, kad kiti irgi visi žinotų daugiau kaip ten viskas yra, kaip merginos tai išgyvena*“ (G4, 696). „*Visai įdomu sudalyvaut tokioj vietoj, tokiam tyrime, kai įdomu* [tyrėjai] *ne tik suaugusiųjų nuomonė, bet ir tavo paties*“ (Igr1, 5).

Mano nuomone, būtent gretutiniai, „apšildantys“ klausimai interviu pradžioje, kūrė ne tik susipažinimo atmosferą, tačiau drauge ir nenuspėjamą, dalyvių *gyvenamo pasaulio* aktualijomis užpildytą erdvę. Čia vėrėsi mergaičių pasakojamos šeimų situacijos ar asmeninės emocinės įtampos. Štai Indrė kalbėjo apie šeimą palikusį tėtį („*aš labai kompleksuoju dėl to, kad gyvenu nepilnoj šeimoj* [balsas surimtėja], *kad negyvena su manimi tėtis. <...> Norisi, kad jis greičiau grįžtų, bet... kiek pastebėjau, jis pats kaip ir nenori su manimi bendrauti – tai labai skaudu*“ (I1, 519)) ir banguojantį artumą su mama („*vieną dieną nesinori iš namų išeiti, kad aš noriu su ja* [mama] *labiau pabūti, o kitą dieną- kad tik greičiau išeiti... nes jinai dirba pamainomis kas 4 dienas, tai jau per tas dienas pasiilgstu jos*“ (I1, 571)). Visus tris interviu Džeinė kalbėjo apie keblius santykius su mama („*jinai visą laiką nori apie kažką pakalbėt arba moralus kelti vien tik tada, kai jinai prisigeria <...> nekenčiam <...> kai patys to negali padaryti, kai būna blaivi*“ (Dž3, 191). Gertrūda šiam pavyzdyje prabilo apie pagaliau atsiradusį norą turėti savo asmeninį „kampelį“: „*nenori, kad jie* [šeima] *ten žinotų apie kokius draugus, nes po to pergyvens ir šiais kartais... mama kai mėgsta erzint, tiksliau visos šeimos moterys, labai mėgsta apšnekinėt ir erzint dėl visko, tai tiesiog net nesinori sakyt*“ (G3, 503).

Kita vertus, individualaus reikšmingumo santykis kiekviename interviu atsiskleisdavo kiek kitaip: galėjo lengvinti ar sunkinti atsikleidimo interviu metu gilumą bei savotiškai nukreipdavo dalyvių savaiminių minčių apie save srautą gilesnės ar, tiesiog, „kitokios“ savirefleksijos kryptimi. Kaip atskleidė dalyvių pasisakymai apie patį dalyvavimą tyrime, kasmetiniai susitikimai su manimi ir asmeninė atsakymų į intymius atvirus klausimus

paieška, stimuliavo ne tik atsakymų turinį, bet įtakojo patį dalyvių mąstymo apie save procesą – mergaičių savi-refleksijas, kurias vėliau kasdieniame gyvenime vienos dalyvės panaudojo daugiau (Ingrida, Džeinė), kitos – mažiau (Izabela, Delfina, Viktorija). Kadangi šios patirties aptarimas nėra tiesiogiai susijęs su tyrimo tikslu ir išsikeltais uždaviniais, šiame skyrelyje tiesiog pateiksiu daugiau merginų mintis apie dalyvavimo tyrime paveiką.

Viktorija: „*Kai išsišneki, po to pagalvoji, – kokia tu esi iš tikrųjų? ir po to pradedi gal kitaip vertinti <...> kai šneki šneki tu ir girdi ką tu sakai ir savo gyvenimą girdi. Kai taip gyveni, tai tu jo nelabai ten ir įsižiūri, o kai pašneki –tai tada supranti, kad gal šito nereikia* [kalba apie savo galimą netinkamo elgesio keitimą], *gal to atsisakysi*“ (V3, 542).

Delfina: „*Atrodo va kai šneku su jum tai, taip daugiau atrandu atrodo visko, nes šiaip pati tai ten su kažkuo kitu šnekėdavom tai tiek nu ne-neprisigalvočiau tiek <...> iš tikro tai va šitas tyrimas tai nu šiaip labai įdomiai skamba, iš tikro. Nu, man tai pačiai smagu nesigailėjau, nebijojau <...> tyrimas tikrai įdomus <...> kalbėjau taip atvirai, kaip dabar tik su savo vaikinu tikru kalbuosi atvirai*“ (D3, 812).

Gertrūda: „*Pasipasakojau – buvo lengviau. Tiesiog, taip – geriau jausdavausi. Irrr, tiesiog kažkaip su tais metais ir pačiai buvo įdomu* [stebėti] *kaip keičiuosi <...> labiau pradėjau galvot apie dalykus, kuriuos anksčiau negalvodavau, visokius seksualumus, anksčiau pati nebūčiau pagalvojus ir gal būtų sunkiau tai suprast, o kai, ta prasme, pasakoji tiesiog po biškį, po biškį ir pati pradedi geriau suprast kas tai yra, ir lengviau atpažint manau*“ (G3, 772);

Kiek detaliau stabtelėsiu prie **Ingridos** išsakytų minčių apie tyrimo poveikius: ***a) mokymasis būti atviresne:*** „[tyrimas] *sukėlė įdomumą* [savimi]. *Ką aš galiu, kaip aš toli galiu atsakinėti į intymius klausimus. Nu, pagal tai ką matau, tai aš gan daug galiu pasakot, jeigu žinau, kad tai nebus labai paviešinta*“ (Igr2, 948). Šioje citatoje Ingrida akcentuoja savęs stebėjimą pačioje tyrimo situacijoje, savo pačios mokymosi intymiai kalbėtis su menkai pažįstama suaugusia vidutinio amžiaus moterimi-tyrėja. Mokymosi atsiverti motyvas suskambėjo ir pasibaigus trečiajam interviu: „*poveikį* [tyrimas] *tikrai darė. Nes vien atėjimas į patį pirmą susitikimą tai buvo toks kaip ir žingsnis, kad turėsiu apie save kalbėti, turėsiu save analizuoti, bet kartu ir atskleisti tokias kaip ir savo paslaptis. Nes anksčiau su niekuo apie tai nekalbėdavau. Tai buvo kažkas neįprasta. Tai buvo toks pirmas žingsnis per save, atvirumo link*“ (Igr3, 444). Praėjus aštuoneriems mėnesiams, T3 interviu metu, Ingrida įvardino labiau apčiuopiamus tokio mokymosi būti atviresne rezultatus: paauglė perkėlė atviro santykio su tyrėja patirtį į santykius su savo draugėmis ir supančiu pasauliu, kurie jos manymu, taip pat tapo atviresni. Jos žodžiais, „*malonus bendravimas su jumis, iii leido man suprasti, kad aš noriu ir su draugėm taip bendraut, ir su aplinkiniais būti atviresnė, nuoširdesnė, kad mus sietų ne tik pomėgiai, bet ir toks emocinis ryšys*“ (Igr3, 486)). Galiausiai, paskutinio susitikimo 2013m. vasarą metu, būdama jau beveik 16,5 m. amžiaus, Ingrida taip apibendrino tyrimo poveikį: „*galima sakyt jūs irgi prisidėjot prie to dalyko, kad tapau atviresnė*“ (Ing4, 440); ***b) savistabos lavėjimas.*** Antrojo susitikimo metu Ingrida taip pat užsiminė, jog jau po pirmojo susitikimo ėmė save pačią dažniau stebėti, t. y. stipriau susidomėjo savaisiais psichiniais procesais: „*labiau pradėjau save analizuoti... labiau pradėjau galvoti, kaip aš vis dėlto žvelgiu į vieną ar kitą, kaip keičiasi mano požiūris, ar... kaip keičiasi mano veiksmai, ii pabendravus su jumis*“ (Igr2, 937). Kita vertus, Ingrida pabrėžė ne tik atvirumo pagilėjimą palaikant santykius – ji taip pat paminėjo ir kitą tyrimo poveikį raidai: „*šie susitikimai leido man pačiai labiau save pažinti, apie save pradėti kitaip*

mąstyti, pastebėti dalykus, kurių anksčiau nepastebėjau. <...> Manau, kad šie susitikimai man davė teigiamą poveikį“ (Igr4, 431); **c) *tapatybės tyrinėjimai*: „***kai bendravom, labiau pradėjau analizuoti save, iii ieškoti ko aš noriu, ko man reikia, ką dabar turiu, ko norėčiau siekti***“ (Igr3, 476). T3 interviu metu Ingrida palietė dar vieną asmenybės raidos aspektą: „***T: Kaip tu manai, ar labai skirtųsi Ingrida, kuri nebūtų dalyvavusi šitame tyrime nuo Ingridos, kuri dalyvavo susitikime tris kartus? I:*** *Manau labai skirtųsi. Mmm... man atrodo ašš... iki šiol laikyčiausi labiau prie „apačios“, nenorėčiau išsiskirti, iii, nn nesijausčiau kaip asmenybė, nekovočiau už savo nuomonę, už save pačią <...> Mm, gal, tiesiog, pradėjau galvoti, kad... nesu silpna, ir, n-nenoriu tokia būti ir kad vis dėlto, esu stipri, ir reikia parodyti tą savo stiprybę daugiau ar mažiau*“ (Igr3, 493 – 500). Paskutiniame interviu Ingrida apibendrino: „*iš tikrųjų tai šie susitikimai labai įtakojo tiek savęs pažinimą, tiek formavimąsi mano*“ (Igr4, 431).

Anot M. De Laine, šiuolaikiniai kokybiniai tyrimai siekia labiau įtraukti tyrėją į santykį su dalyviais nei ankstesni. Taip paprastas kokybinio tyrimas priartinamas prie *veiksmo* tyrimų, kai santykis tarp dalyvio ir tyrėjo tampa intensyvesnis: *dalyvavimo* daugėja, o *stebėjimo* lieka vis mažiau (2000, p. 16). M. De Laine šią metodologinę dinamiką aiškino tyrėjo-eksperto statuso sumažėjimu, daugiau svarbos bei galių suteikiant dalyvio- eksperto pozicijai, artėjant į kuo labiau simetrišką (bet mano galva, niekada iki galo nepasiekiamą), santykio pobūdį. Mano pasirinkta fenomenologinė epistemologija kaip tik ir palaiko dalyvio – eksperto poziciją, tačiau gali būti, jog tokia metodologinė prieiga susikūrė stipresnę santykių simetriją ir lėmusią gilesnius dalyvių atsivėrimus.

Šiame skyriuje pateikti pamąstymai bei ištraukos dalyvių pasisakymų verčia galvoti apie būtinybę labiau bei giliau reflektuoti galimas tyrėjo ir dalyvio ryšio paveikas pastarojo asmeniniam gyvenimui ateities tyrimuose. Gal net pergalvoti ir pasirengimo kokybiniams tyrimams (ypač tęstiniams) planą, įtraukiant reguliarią asmeninio supervizoriaus paramą tyrėjui.

Tyrimo stiprumas ir ribotumai

Atlikus šį tyrimą, norisi trumpai reflektuoti jo privalumus ir ribotumus. Vienas iš šio tyrimo privalumų buvo tai, kad jis orientuotas į retai empiriškai analizuojamą žmogaus seksualumo patirtį ir šios patirties skleidimuisi reikšmingą amžiaus tarpsnį. Radiniai suteikia naujų įžvalgų apie šalia mūsų gyvenančių mergaičių sąmoningo seksualumo išgyvenimo paauglystėje pradžią, apie kitos lyties vaidmenį šių išgyvenimų iniciacijai. Greta to, privalumu tapo ir siekis nuosekliai derinti epistemiologinę prieigą su kokybinio tęstinio tyrimo pobūdžiu, o radinius interpretuoti kaip žmogiškojo Dasein procesus, – kaip *buvimą* ir *tapsmą*.

Hermeneutinis fenomenologinis tyrimas akcentuoja ideografinės prasmės reikšmę siekiant suprasti atskiro individo patirtį, nebūtinai siūlant plačiai pritaikomas įžvalgas. Atskleidžiamasis keleto atvejų tyrimo pobūdis suteikė galimybes įvairių *buvimo* seksualia paaugle patirčių spektrui atsiskleisti. Tačiau kiekvieno dalyvio patirtis dažnai atkartojo tam tikrus bendrinių patirčių momentus, į kuriuos norėjau atsižvelgt Ingridos dėka bei analizuojat radinius ir juos lyginant su kitų tyrėjų rezultatais. A. Giorgi nuomone, fenomenologija yra žmogaus mokslas, kuris siekia būti sistemiškas, metodiškas, ir turėti kritišką požiūrį į realybę, kaip ir bet kuri kita mokslinė perspektyva (2010, 2011). Gali atrodyti, jog

šis darbas yra pernelyg subjektyvus, kad apeliuotų į „objektyviąją“ tiesą, tačiau subjektyvumas šiame darbe laikomas privalumu, o ne trūkumu.

Dar vienas tyrimo stiprumas – jo tęstinumas ir galimybė keletą kartų sugrįžti pas tas pačias dalyves, stebėti kaip jos auga, keičiasi ir tuo pačiu, išlaiko kažką unikalaus ir savito. Tęstinis tyrimas suteikė galimybę įsitikinti, įžvalgų tvarumu, pvz., kad *žvilgsnio situacijos* aktualumas tikrai išlieka svarbus visu tiriamu laikotarpiu.

Kita vertus, radinius interpretuoti su tam tikra atsarga verčia faktas, jog nemaža dalis dalyvių buvo iš išsituokusių šeimų. Kadangi šeimos sudėtis nebuvo pasirinktas dalyvių atrankos kriterijumi, o visos mergaitės tyrime dalyvavo savanoriškai, tai ir galėjo nulemti, kad daugiau būtent tokių šeimų mergaičių sutiko papasakoti savo patirtis tyrėjai. Ateityje seksualumo išgyvenimo tyrimuose šeimos struktūra galėtų tapti dar vienu tyrimo grupės homogeniškumo kriterijumi.

Tam tikrą šio tyrimo ribotumą galima įžvelgti, jog išsamiai pristatyta tik viena – Ingridos – atvejo studija. Kadangi teko pasirinkti kaip pristatyti radinius, tai toks pristatymo būdas, koks jis pateiktas disertacijoje buvo pagrįstas dalyvių patirtyje iškylančių fenomenų (tame tarpe ir romantinių ryšių) analizės detalumo kriterijumi.

Nežiūrint visų paminėtų ribotumų, apibendrindama savo disertacinio darbo rengimo patirtį pasakyčiau, kad interpretacinė fenomenologinė pozicija suteikė man kaip tyrėjai, unikalią (ir mano nuomone, tinkamiausią) galimybę suprasti intymius paauglių mergaičių išgyvenimus ir juos pristatyti skaitytojams.

IŠVADOS

1. Mergaičių seksualumo patyrimas viduriniosios paauglystės pradžioje yra išgyvenamas kaip skirtinga nuo kitų kasdienių patirčių, maloniai jaudinanti ir kūno pojūčiuose atsispindinti patirtis, kurią paauglė savyje „atranda“ tik intersubjektyvaus santykio su *KITU* erdvėje.

2. Suformuluota *žvilgsnio situacijos* koncepcija – *KITO* žvilgsnis (kartais lydimas prisilietimų) konceptualizuojamas kaip paauglių mergaičių seksualumo pabudimą inicijuojanti situacija, kai įvyksta seksualios Aš atpažinimas, išgyvenimas ir įsisąmoninimas.

3. Heteroseksualios mergaitės seksualios Aš įsisąmoninimas vyksta dalyvaujant *KITAM, kuris* yra artimas amžiumi, priešingos lyties ir nepriklausantis šeimai žmogus.

4. Seksualios Aš raidai romantinių ryšių erdvė tampa svarbiu eksperimentavimo lauku, kuriame seksualumo patirties ribos praplečiamos fiziniu ir psichologiniu pasitenkinimu, tačiau temdomu atstūmimo ir trumpalaikiškumo nuojautų.

5. Pirmosios romantinės draugystės metu pabrėžiamas seksualios Aš asmeniškumas, *KITAM* kaip subjektui paliekant labai nedaug vietos. *KITAS* priimamas kaip seksualios Aš papildinys.

6. Seksualumo patyrimas gali būti vertinamas kaip nepaliaujamas savaiminio mokymosi procesas viduriniojoje paauglystėje: vidinė slinktis nuo atpažįstamos, tačiau fragmentinės seksualios Aš pajautos link stipresnės, emociškai priimtinos ir drąsiau išreiškiamos seksualios Aš potyrio.

REKOMENDACIJOS

Tolimesnių tyrimų gairės

Šio darbo radiniai patvirtino, kad būtų vertinga atskleidžiamojo tipo tyrimą atlikti ir paauglių vaikinų imtyje. Tai padėtų įsigilinti ir suprasti lyčių panašumus ir skirtingumus seksualumo patyrimo ir seksualaus Aš įprasminimo kely. Pabrėžčiau būtinybę tęsti būtent viduriniosios paauglystės, kaip mažiausiai tyrinėto paauglystės periodo, patirčių analizę.

Atskleidžiamasis tyrimo pobūdis ir tikslas neleido susitelkti prie atskirų seksualumo patyrimo praktikų, pvz., gilesnės autoerotiškumo prasmės, analizė liko nuošalyje. Manu, kad ateities tyrimai šioje kryptyje būtų prasmingi bei leistų daugiau sužinoti apie mergaičių seksualumo praktikų jausmines ir kognityvines dimensijas. Tokio tyrimo organizavimas turėtų būti itin gerai apgalvotas ir organizaciniu, ir metodologiniu, ir etiniu požiūriu. Šio tyrimo patirtis parodė, jog prasminga iš anksto (informaciniuose pakvietimuose) užsiminti, jog tyrėją domintų būsimų dalyvių asmeninė intymių išgyvenimų patirtis. Galbūt vertėtų pateikti ir būsimų klausimų pavyzdžius – taip deklaruojant tyrimo sėkmei reikalingą didesnį nei įprasta dalyvių atvirumą.

Šiame tyrime spontaniškai iškilo motinos, kaip tam tikros seksualumo paauglystėje taisyklių ir nerašytų kultūrinių normų mokytojos, vaidmuo. Ateities tyrimai galėtų tikslingiau siekti atskleisti tėvo ar brolių vaidmenį mergaičių seksualumo patyrimams paauglystėje. Kaip parodė šio tyrimo radiniai, tėvas buvo suvokiamas kaip *stokojamas KITAS,* – menkai dalyvavęs mergaičių psichologinėje realybėje (ypač Indrės, Džeinės, Viktorijos, Delfinos, Izabelos gyvenime).

Įvertinant kasdienio g*yvenamo* socialinio-kultūrinio konteksto svarbą paauglio seksualinio Aš ir jo seksualumo raidai, tolimesniuose tyrimuose vertėtų giliau analizuoti ir tautinių mažumų bendruomenių paauglius. Būtų moksliškai reikšminga atskleisti nedominuojančios kultūrinės aplinkos paauglių (pvz., lenkų, rusų, žydų) subjektyvius seksualumo potyrius.

Autorės sumanytą *žvilgsnio situacijos* konceptualizaciją siūloma toliau naudoti psichologijoje ir edukologijoje, aptariant *seksualios Aš* iniciacijos mikroprocesus paauglystėje. Šio disertacinio empirinio tyrimo radinius būtina toliau tikrinti ir plėtoti vartojant tiek kokybinių, tiek kokybinių tyrimų metodologijas.

Praktinės rekomendacijos

Praktinėmis rekomendacijomis siekiama susieti paauglių seksualumo patyrimą su seksualumo pedagogika, didžiulį dėmesį skiriant seksualumo išgyvenimų įvairovės bei raiškos supratimui.

Pagrindinis praktinis patarimas paauglių mergaičių tėvams – bent kartą per metus drauge su dukromis skelbti „atvirumo valandėles“: pakviesti jas drąsiau išsisakyti ne tik tai, ką patiria mokykloje ar su artimais žmonėmis, bet ir tai, kaip išgyvena ir vertina savo seksualumą. Būtina suprasti, ką jos galvoja (nuo to pradėti būtų „saugiausia“!), kaip jaučiasi, kaip „draugauja“ su savo kūnu ir jo pokyčiais. „Atvirumo valandėlės“ turėtų būti ra-

mios (neskubėti kritikuoti!). Svarbiausia – *įsiklausymas,* emocinis *palaikymas* ir gebėjimas subtiliai *orientuoti* (pvz., kritiškai vertinti media požiūrį į merginas ir seksualumą; kviesti permąstyti kūno unikalumo prasmę ir t.t.). Norėtųsi akcentuoti ne patį „valandėlių" turinį, kiek tokių pokalbių formą: tėvų gebėjimą kantrai klausytis ir ramiai (kiek įmanoma) kalbėtis be gėdos ar drovumo, kaltinimų ar pamokslavimų. Vienas iš „atvirumo valandėlių" tikslų būtų mokymas stebėti save ir mokymasis kalbėtis tarpusavyje intymiau nei visada. Tėvų patarimai, supratimas padėtų paauglėms suprasti kūno bei jausmų pokyčius, kritiškai vertinti draugų nuomonę, elgesį.

Remdamasi šio disertacinio darbo radiniais, taip pat siūlau kiek papildyti seksualinį ugdymą žemiau apibūdintomis temomis. Kai kurios jų tiesiogiai susijusios su vieno asmens seksualumu, kitos – su seksualumo patyrimu diadoje.

Vieno asmens seksualumas. Pokalbių metu pamažu stiprinama nuostata, jog žmogaus seksualumas yra duotybė – neišvengiamybė, kurią turime priimti kaip daugiaprasmę patirtį, išmokti ja naudotis, džiaugtis ir valdyti. Susitarimas išlaikyti pagarbą seksualumui, kaip žmogiškosios *būties* formai bei asmeninei seksualumo patirčiai – pamatinis.

1. Nemaža dalis mergaičių viduriniojoje paauglystėje jau gerai skiria seksualinio susijaudinimo potyrį nuo kitų, tik negeba jo apibūdinti ir tiksliai įvardinti. Kalbantis ramiu ir pagarbiu tonu, pats mokytojas (tėvai) tampa tam tikru sektino elgesio modeliu, parodančiu: a) kad *galima* nesidrovint, ramiai ir pagarbiai kalbėti apie intymias patirtis; b) parodo asmeninį pavyzdį *kaip*, *ką* ir *kada* vartoti kūno dalis nusakančius pavadinimus tiek tikslia žmogaus anatomijos kalba (mažiau įprasta ausiai), tiek poetiniais posakiais, kurie yra artimesni šio amžiaus tarpsnio paauglėms; c) leidžia joms būti aktyviom ir mokytis nesidrovint pasisakyti, klausti ir kalbėtis intymia tema. Tėvai (ugdytojai) turi mokėti subtiliai kontroliuoti išaugusią emocinę dukters (ar grupelės) įtampą ir juokelius, kurie neišvengiami kalbantis apie seksualumo patyrimus ir jų raišką.

2. Kalbama apie paauglystėje besiformuojančias asmeninio viešumo / privatumo ribas bei jų svarbumą. Privati erdvė – tai seksualinės patirties saugykla. Pagarbi „atvirumo valandėlės" atmosfera savaime paauglei reiškia, kad tėvai (ir mokytojai) pripažįsta ir vertina visas jų (jos) patirtis, tarp jų ir nusibrėžtas privatumo ribas.

3. Pagarbiai ir ramiai kalbėtis apie seksualiai sujaudinto *kūno patrauklumą* ir įkūnyto jaudulio teikiamą pasitenkinimą, kaip vieną (bet ne vienintelį) iš *buvim*o *seksualia* Aš pasaulyje būdų. Tai tema apie kūno jaudrumą ir kitokį nei kasdienį jo išgyvenimą.

4. Mokymas priimti ir „talpinti" seksualinius jausmus: susižavėjimą, įsimylėjimą. Mokymas ištverti seksualinių jausmų spontaniškumą ir stiprų seksualinį jaudulį.

5. Be gėdos ir nuvertinimo kalbėti apie seksualumo praktikų įvairovę (ne tik genitalinį elgesį) ir jų atitikimą amžiaus tarpsnį. Susilaikymas nuo bet kokios seksualinės praktikos taip pat gali būti vienas iš *buvimo* seksualia Aš būdų. Įvardinti savistimuliaciją (masturbacijas), kaip patrauklios jauniems žmonėms autoerotinės praktikos ir savikontrolės mokymosi galimybę. Kalbėtis itin pagarbiu tonu, nenuvertinant tai praktikuojančių paauglių. Paaiškinti, jog seksualinę patirtį galima įgauti ir privačioje erdvėje, geriau pažįstant savo kūną ir savo seksualinio jaudulio būseną; mokantis ją patirti (ypač jo pirminį „nekontroliuojamumą"), įvardinti ir valdyti.

6. Apsvarstyti aprangos ir seksualinės saviraiškos ryšį. Padėti surasti aprangos stiliaus savitumo ir jaunatviško seksualumo raiškos pusiausvyrą. Taip padėtume stiprinti kūno savivertę ir seksualumo veiksnumą.

7. Vertinti seksualios Aš formavimąsi kaip nevienaprasmį *procesą*. Svarbu padėti pačiai paauglei formuoti priimtinų seksualumo praktikų etiką: biologinė duotybė *būti seksualiai* ir socialinis spaudimas *elgtis seksualiai* derėtų su jos asmeniniais tikslais, jausmais ir sprendimais. Šio tyrimo interviu analizė parodė, kad dalyvės tikrai sugeba atpažinti seksualios merginos vaizdavimą viešoje erdvėje (*„ilgos kojos, šviesūs plaukai... kai... eilinis seksualumas – kaip visi įsivaizduoja – per TV rodo ir visiems į galvą įkalė: „va čia tai yra seksualu!“* (D1, 772)), tačiau jų kelias į asmeniškai priimtiną seksualios Aš sampratą nėra tiesus ir reikalauja kritinio tiek savo pačios patirties, tiek permąstyti socialinius stereotipus.

Seksualumo patyrimas santykių erdvėje. Pristatysiu keletą temų pokalbiams, kurios buvo svarbios dalyvėms ir siejosi su seksualumo išgyvenimais tarpasmeninėje erdvėje.

8. Atvirumas *KITAM* (*kitoniškumui)*. Kaip atskleidė Džeinė (16 m.), atvirumas ir pagarba leidžia labai gerai suprasti vienas kitą ar net griauti stereotipus:

„Mano [pažįstamas draugas] *aš kaip galvoju, tai jis ten toks irgi yra „meilužis“ – nu, jis toks ir yra!* [NUSIJUOKIA]. *Vat, va šiaip buvo: mes šiaip kalbėjom tokiom atvirom temom. Aš ir su juo... Kalbėjau apie savo močiutę ten..., jis irgi manęs paklausė, kaip ten man viskas sekasi... Bet vėliau sužinojau, vėliau sužinojau, kad jis toks, nu, kaip jis kaip vaikas... Nu, jis dar turi tų pliušinių žaislų ir, nu, šiaip mane... mane tikrai tas, kad jis pasakė, jog jis turi pliušinių žaislų, taip nustebino! Aš net negalvojau, kad vaikinai kažkaip pasilieka ten tą* [žaislus]*! Bendraudama su visais tais vaikinais, taip ir su-suprantu, kokie jie iš tikrųjų yra, nes pas mane vis vien yra tas stereotipas, kad jie turi būt visi tokie kieti: kad jie nei verkia, nei ką, nei kas ten tokio jiems yra – nei depresuoja dėl merginų... Bet pasirodo, viskas atvirkščiai yra!“* (Dž3, 369).

Atvirumas suteikia santykiams saugumo. Atvirumo potyris nėra stabilus, jį partneriams nuolat tenka jį „įrodyti“.

9. Kalbėti apie romantinės draugystės kaip *buvimo* drauge sudėtingumą. Draugystė su vaikinu – tai mokymasis palaikyti santykius ir ištverti neigiamas emocijas. Viena vertus, siekti romantinių ryšių norima dėl naujos patirties ir pozityvių jausmų, kita vertus, paauglės ir jų partneriai dar neturi psichologinių savybių rinkinio, reikalingo tvariems ilgalaikiams ryšiams formuotis. Sunkumų palaikant intensyvius romantinius ryšius viduriniojoje paauglystėje kyla dėl pačių įvairiausių priežasčių, tarp jų ir pavydo, ir nesaugumo, nuobodulio bei vaikiškumo. Romantinių santykių sudėtingumas susijęs ir su paauglių mergaičių jausmų ambivalencija. Šio tyrimo medžiaga atskleidė, jog daugelis dalyvių norėjo draugauti, buvo susižavėjusios ar įsimylėjusios vaikinus, tačiau kartu jautė neužtikrintumą bei nuolat patirdavo nerimą (arba baimę), jog gali būti atstumtos ar pažemintos. Santykių permainos verčia abu partnerius permąstyti savo įsitikinimus ar elgesį. Kita vertus, siekiama draugystė gali būti ir savigarbos, ir pasitikėjimo savo seksualiu kūnu, prielaida.

10. Nagrinėjant šią temą pabrėžiama romantinių ryšių ypatybė, reikalaujanti įsitraukti, įsipareigoti. Ir tai nėra lengva užduotis šio laikotarpio paaugliams: abi pusės gali būti ne vienodai pasiruošusios investuotis į galimą bendrystę, kuri užima laiko ir emocinių sąnaudų, reikalauja lankstumo derinant įvairias veiklas ir įvairias socialines atsakomybes. Ši tema skirta suprasti, jog praradimai, išsiskyrimai (tarp jų ir romantinių partnerių) neišvengiamai sudaro *gyvenamo pasaulio* dalį, padeda tapti kitokiems. Ugdymas remiantis šia tema gali būti sutelkiamas ir į mokymąsi būti nuosekliu, draugaujant su *KITU*: pirma abipusiai užbaigiamas („kaip draugai“) vienas ryšys, tada kuriamas kitas.

LITERATŪRA

1. Achenbach, T. M. and Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont Research Center for Children, Youth, and Families.
2. Agustín, L. M. (2005). New research directions: The cultural study of commercial sex. *Sexualities, 8*(5), 618-631. doi:10.1177/1363460705058400
3. Aisbett, D. L., Boyd, C. P., Francis, K. J., Newnham, K., Newnham, K. (2007). Understanding barriers to mental health service utilization for adolescents in rural Australia. *Rural and Remote Health. An International electronic Journal, 7*(624) (online), 1-10. Prieiga per internetą http://www.rrh.org.au/publishedarticles/article_print_624.pdf
4. Algėnaitė, I. ir Vaičekauskaitė, R. (2011). Socialinės realybės konstravimo problema, tiriant žmonių, patyrusių traumą, situaciją. *Sveikatos mokslai, 21*(7), 80-84.
5. Allen-Collinson, J (2009). Sporting embodiment: Sports studies and the (continuing) promise of phenomenology. *Qualitative Research in Sport and Exercise, 1(*3), 279-296. doi.org/10.1080/19398440903192340
6. Alvarez, A. (2010). Types of sexual transference and countertransference in psychotherapeutic work with children and adolescents. *Journal of Child Psychotherapy, 36*(3), 211-224. ttp://dx.doi.org/10.1080/0075417X.2010.523815
7. American Psychological Association (APA), Task force on the sexualization of girls. (2007a). *Report of the APA Task force on the sexualization of girls.* APA. Prieiga per internetą www.apa.org/pi/wpo/sexualization.html
8. Amodeo, M. and Collins, M. E. (2007). Using a positive youth development approach in addressing problem-oriented youth behavior. *Families in Society*, *88*(1), 75-85. doi: 10.1525/srsp.2005.2.3.25
9. Armour, M., Rivaux, S. L., Bell, H. (2009). Using context to build rigor application to two hermeneutic phenomenological studies. *Qualitative Social Work*, *8(*1), 101-122. doi: 10.1177/1473325008100424
10. Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, *55*(5), 469-480. doi:10.1037//0003-066X.55.5.469
11. Astor, J. (1987). Some aspects of female sexuality, psychopathology and their relation to infantile states of mind. *Journal of Analytical Psychology, 32*, 345-358.
12. Aubrey, J. S. (2007). Does television exposure influence college-aged women's sexual self-concept? *Media Psychology*, *10,* 157-181. doi: 10.1080/15213260701375561
13. Bagdonas, A. ir Rimkutė, E. (2013). *Anglų – lietuvių kalbų psichologijos žodynas. English-Lithuanian dictionary of psychology*. Vilnius: Vilniaus universitetas: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 978-609-459-226-3
14. Bailey, R. (2011). *Letting children be children. Report of an independent review of the commercialization and sexualization of childhood.* Secretary of State for Education. ISBN 9780101807821 Prieiga per internetą https://www.gov.uk/government/publications/letting-children-be-children-report-of-an-independent-review-of-the-commercialisation-and-sexualisation-of-childhood
15. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review, 84,* 191-215.

16. Barley, S. R. (1990). Images of imaging: Notes on doing longitudinal field work. *Organization Science*, *1*, 220-247.
17. Barnea-Goraly, N., Menon, V., Eckert, M., Tamm, L., Bammer, R., Karchemskiy, A., Dant, Ch. C., Reiss, A. L. (2005). White matter development during childhood and adolescence: A cross-sectional diffusion tensor imaging study. *Cerebral Cortex, 15,* 1848-1854. doi: 10.1093/cercor/bhi062
18. Bearman, P. S. and Bruckner, H. (2001). Promising the future: Virginity pledges and first intercourse. *American Journal of Sociology, 106,* 859-912.
19. Beiner, T.M. (2007). Sexy dressing revisited: does target dress play a part in sexual harassment cases? *Duke Journal of Gender Law & Policy*, *14*, 125-152.
20. Beyers, W. and Seiffge-Krenke, I. (2010). Does identity precede intimacy? Testing Erikson's theory on romantic development in emerging adults of the 21st century. *Journal of Adolescent Research, 25*(3), 387-415. doi:10.1177/0743558410361370
21. Bion, W. R. (1962). *Learning from Experience*. London: Tavistock. Prieiga per internetą www.pep-web.org
22. Blythe, M. J. and Rosenthal, S. L. (2000). Female adolescent sexuality: Promoting healthy sexual development. *Obstetrics and gynecology clinics of North America, 27*(1), 125-141. http://dx.doi.org/10.1016/S0889-8545(00)80010-8
23. Blos, P. (1962). *On adolescence: A psychoanalytic interpretation.* New York: Simon and Schuster.
24. Blos, P. (1968). Character formation in adolescence. *The Psychoanalytic Study of the Child, 23,* 245-263. PMID: 5759022
25. Brady, S. S. and Halpern-Felsher, B. L. (2007). Adolescents' reported consequences of having oral versus vaginal sex. *Pediatrics*, *119*(2), 229-236. doi: 10.1542/peds.2006-1727
26. Brandtstadter, J. (1998). Action perspectives on human development. Iš W. Damon and R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (Vol. 1, pp. 807-863). New York: Wiley. doi: 10.1002/97804701
27. Braun, V. and Clark, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, *3*(2), 77-101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa
28. Breakwell, G. M. and Millward, L. J. (1997). Sexual self-concept and sexual risk-taking. *Journal of Adolescence*, *20*, 29-41. doi: 10.1006/jado.1996.0062
29. Brocki, J. J. and Wearden, A. J. (2006). A critical evaluation of the use of interpretative phenomenological analysis (IPA) in health psychology. *Psychology and Health, 21*(1), 87-108. doi:10.1080/14768320500230185
30. Bronfenbrenner, U. (1995). Developmental ecology through time and space: a future perspective. Iš P. Moen, G. H. Elder, K. Lüscher (Eds.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development* (pp. 619-647). Washington, DC, US: American Psychological Association. doi: 10.1037/10176-018
31. Brooks-Gunn, J. and Paikoff, R. L. (1993). "Sex is a gamble, kissing is a game": Adolescent sexuality and health promotion. Iš S. G. Millstein, Promoting *the health of adolescents: New directions for the twenty-first century* (pp. 180-208). Oxford: Oxford University Press.
32. Brooks-Gunn, J. and Paikoff, R. L. (1997). Sexuality and developmental transitions during adolescence. Iš J. Schulenberg, J. L. Maggs, K. Hurrelmann (Eds.), *Health risks and developmental transitions during adolescence* (pp.190-219). Cambridge, UK: Cambridge.

33. Brooks-Gunn, J. and Reiter, E. O. (1990). The role of pubertal processes. Iš S. Sh. Feldman and G. R Elliott (Eds.), *At the threshold: the developing adolescent* (pp. 16-53). Cambridge, MA, US: Harvard University Press.
34. Brown, L. M. and Gilligan, C. (1993). Meeting at the crossroads: Women's psychology and girls' development. *Feminism & Psychology, 3*(1), 11-35. doi: 10.1177/0959353593031002
35. Bruner, J. (1987). Life as narrative. *Social Research*, *54*(1), 11-52.
36. Burch, B. (1998). Lesbian sexuality / female sexuality: Searching for sexual subjectivity. *Psychoanalytic Review, 85*(3), 349-372. PMID: 9770246
37. Burns, T., Futch, V. A., Tolman, D. L. (2011). "It's like doing homework". *Sexuality Research and Social Policy, 8*(3), 239-251. doi:10.1007/s13178-011-0062-1
38. Butler, T. H., Miller, K. S., Holtgrave, D. R., Forehand, R., Long, N. (2006). Stages of sexual readiness and six-month stage progression among African American pre-teens. *Journal of sex research, 43*(4), 378-386. doi:10.1016/j.jadohealth.2005.12.009
39. Buzwell, S. and Rosenthal, D. (1996). Constructing a sexual self: Adolescents' sexual self-perceptions and sexual risk-taking. *Journal of Research on Adolescence*, *6*, 489-513.
40. Byers, P.Y., Zeller, R. A., Byers, B.D. (2002). Focus group methods. Iš M. W. Wiederman and B. E. Whitley (Eds.), *Handbook for conducting research on human sexuality* (pp.173-194). Mahwah, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
41. Calder, B.J. (1977). Focus groups and the nature of qualitative marketing research. *Journal of Marketing Research*, *14*(8), 353-364.
42. Canary, D., Stafford, L., Hause, K., Wallace, I. (1993). An inductive analysis of relational maintenance strategies: A comparison among young lovers, relatives, friends, and others. *Communication Research Reports, 10*, 5-14.
43. Carver, C. S. (2004). Negative affects deriving from the behavioral approach system. *Emotion*, *4,* 3-22. doi:10.1037/1528-3542.4.1.3
44. Cass, V. C. (1979). Homosexual identity formation: A theoretical model. *Journal of Homosexuality, 4*, 219-235.
45. Cato, M. and Carpentier, F. R. D. (2010). Conceptualizations of female empowerment and enjoyment of sexualized characters in reality television. *Mass Communication and Society, 13,* 270-288. doi:10.1080/15205430903225589
46. Chadwick, P. M., Liao, L-M, Boyle, M. E. (2005). Size matters: experiences of atypical genital and sexual development in males. *Journal of Health Psychology, 10*(4), 529-543. doi: 10.1177/1359105305053420
47. Cihonski, D. A. (2003). The experience of loss of voice in adolescent girls: An existential-phenomenological study. Graduate school theses and dissertations. Prieiga per internetą http://scholarcommons.usf.edu/etd/1342
48. Cohen, D. A., Farley, T. A., Taylor, S. N., Martin, D. H., Schuster, M. A. (2002). When and where do youths have sex? The potential role of adult supervision. *Pediatrics*, *110*(6), e66. Prieiga per internetą http://pediatrics.aappublications.org/content/110/6/e66.full.html
49. Coleman, L. M. and Cater, S. M. (2005). A qualitative study of the relationship between alcohol consumption and risky sex in adolescents. *Archives of Sexual Behavior*, *34*(6), 649-661. doi: 10.1007/s10508-005-7917-6
50. Collins, W. A. (2003). More than myth: The developmental significance of romantic relationships during adolescence. *Journal of Research on Adolescence, 13*(1), 1-24.

51. Collins, W. A., Welsh, D. P., Furman, W. (2009). Adolescent romantic relationships. *Annual Review of Psychology*, *60*, 631-652. doi: 10.1146/annurev.psych.60.110707.163459
52. Colton, A. and Pistrang, N. (2004). Adolescents' experiences of inpatient treatment for anorexia nervosa. *European Eating Disorders Review*, *12*, 307-316. doi: 10.1002/erv.587
53. Connolly, J. and McIsaac, C. (2009). Adolescents' explanations for romantic dissolutions: A developmental perspective. *Journal of Adolescence, 32*(5), 1209-1223. doi:10.1016/j.adolescence. 2009.01.006.
54. Cornwell, J. (1985). The establishment of female genital sexuality. *Free Associations, 1B*, 57-75.
55. Cortina, M. and Liotti, G. (2010). Attachment is about safety and protection, intersubjectivity is about sharing and social understanding: The relationships between attachment and intersubjectivity. *Psychoanalytic Psychology*, *27*(4), 410-441. doi:10.1037/a0019510
56. Crockett, L. J., Raffaelli, M., Moilanen, K. L. (2003). Adolescent sexuality: Behavior and meaning. Iš G. R. Adams and M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell Handbook of Adolescence* (pp. 371-392). Blackwell Publishing. Malden, Mass.
57. Cyranowski, J. M. and Andersen, B. L. (1998). Schemas, sexuality, and romantic attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, *74*(5), 1364-1379. PMID: 9599449
58. Dahlberg, K., Drew, N., Nystrom, M. (2001). *Reflective Lifeworld Research*. Lund, Sweden: Studentlitteratur.
59. Daniluk, J. C. (1993). The meaning and experience of female sexuality: A phenomenological analysis. *Psychology of Women Quarterly, 17*(1), 53-69. doi: 10.1111/j.1471-6402.1993.tb00676.x
60. Davis, E. C. and Friel, L. V. (2001). Adolescent sexuality: Disentangling the effects of family structure and family context. *Journal of Marriage and Family*, *63*(3), 669-681.
61. de Beauvoir, S. (1949/2010). *Antroji lytis*. Vertė V. Tauragienė ir D. Bučiūtė. Vilnius: Margi raštai.
62. Debold, E., Wilson, M., Malave, I. (1993). *Mother-daughter revolution*. New York: Addison- Wesley.
63. De Goede, H. A., Branje, S., van Duin, J., vander Valk, E., Meeus, W. (2012). Romantic relationship commitment and its linkages with commitment to parents and friends during adolescence. *Social Development 21*(3), 425-442.
64. de Graaf, H. and Rademakers, J. (2006). Sexual development of prepubertal children. *Journal of Psychology and Human Sexuality*, *18*(1), 1-21. DOI:10.1300/J056v18n01_01
65. de Laine, M. (2000). *Fieldwork, participation and practice - ethics and dilemmas in qualitative research.* London: SAGE Publications.
66. DeLamater, J. and Hyde, J. S. (2004). Conceptual and theoretical issues in studying sexuality in close relationships. Iš J. H. Harvey, A. Wenzel, S. Sprecher (Eds.), *The handbook of sexuality in close relationships* (pp. 7-30). Mahwah, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
67. Demetriou, A., (2000). Organization and development of self-understanding and self-regulation: Toward a general theory. Iš M. Boekaerts, P. R. Pintrich, M. Zeidner (Eds.), *Handbook of self-regulation* (pp. 209-251). Waltham, Massachusetts: Academic Press.

68. Demir, M. and Weitekamp, L. A. (2007). I am so happy 'couse today I found my friend: Friendships and personality as predictors of happiness. *Journal of Happiness Studies*, *8*, 181-211. doi:10,1007/s10902-006-9012-7
69. Diamond, L. M. and Savin-Williams, R. C. (2000). Explaining diversity in the development of same-sex sexuality among young women. *Journal of Social Issues, 56*, 297-313.
70. DiClemente, R. J., Wingood, G. M., Crosby, R. A., Salazar, L. F., Head, S., Rose, E. (2009). Anal sex is a behavioral marker for laboratory-confirmed vaginal sexually transmissible infections and HIV-associated risk among African-American female adolescents. *Sexual Health, 6,* 111-116.
71. Diener, E. and Seligman, M.E.P. (2002). Very happy people. *Psychological Science*, *13*, 80-83.
72. Dillon, F. R., Worthington, R. L., Moradi, B. (2011). Sexual identity as a universal process. Iš S. J. Schwartz, K. Luyckx, V. L. Vignoles (Eds.), *Handbook of identity theory and research* (pp. 649-670). Springer.
73. Dornbusch, S. M. (1989). The sociology of adolescence. *Annual Review of Sociology*, *15,* 233-259. doi: 10.1146/annurev.so.15.080189.00131
74. Dush, C. M. K. and Amato, P. R. (2005). Consequences of relationship status and quality for subjective well-being. *Journal of Social and Personal Relationships, 22*(5), 607-627. doi: 10.1177/0265407505056438
75. Edwards, R., and Weller, S. (2012). Shifting analytic ontology: Using I-poems in qualitative longitudinal research. *Qualitative Research, 12*, 202-217. doi: 10.1177/1468794111422040
76. Eliason, M. J. (1995). Accounts of sexual identity formation in heterosexual students. *Sex Roles*, *32*, 821-834.
77. Erikson, E. H. (1958). The Problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association, 4,* 56-121.
78. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton and Company, Inc.
79. Erikson, E. H. (2004). *Vaikystė ir visuomenė.* Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
80. Farrell, E. (2004). Obesity: How Can We Understand It? *Free Associations, 11,* 477-496.
81. Farvid, P. and Braun, V. (2006). Most of us guys are raring to go anytime, anyplace, anywhere: Male and female sexuality in *Cleo* and *Cosmo*. *Sex Roles*, *55,* 295-310. doi:10.1007/s11199-006-9084-1
82. Fine, M. (1988). Sexuality, schooling, and adolescent females: The missing discourse of desire. *Harvard Educational Review*, *58*(1), 29-53.
83. Fine, M. and McClelland, S. I. (2006). Sexuality education and desire: Still missing after all these years. *Harvard Educational Review*, *76*(8), 297-338.
84. Fingerson, L. (2005). Do mothers' opinions matter in teens' sexual activity? *Journal of Family Issues*, *26*(7), 947-974. doi: 10.1177/0192513X04272758
85. Fischer, K. (1980). A theory of cognitive development: The control and construction of hierarchies of skills. *Psychological Review*, *87*(6), 477-531.
86. Florsheim, P. (2003). Adolescent romantic and sexual behavior: What do we know and where do we go from here. Iš P. Florsheim (Ed.), *Adolescent romantic relations and sexual behavior: Theory, research, and practical implications* (pp. 371-385). Mahwah, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

87. Fonagy, P. (2008). A genuinely developmental theory of sexual enjoyment and its implications for psychoanalytic technique. *Journal of the American Psychoanalytic Association, 56,* 11-36. doi: 10.1177/0003065107313025
88. Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E., Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization, and the development of self.* New York: Other Books.
89. Foster, E. S. (2009). *Adolescents' experience of 'adjustment' to life with diabetes: an interpretative phenomenological analysis.* Doctoral dissertation. University of Hertfordshire, UK.
90. Fowler, J. H. and Christakis, N. A. (2008). Dynamic spread of happiness in a large social network: Longitudinal analysis over 20 years in the Framingham Heart Study. *British Medical Journal, 337*, a2338. PMID: 19056788
91. Foucault, M. (1999). *Seksualumo istorija*. Vilnius: Vaga.
92. Foucault, M. (1982). The subject and power. *Critical inquiry*, *8*(4), 777-795.
93. Freud, S. (1905/1955). Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria (1905 [1901]). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume VII (1901-1905): A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works* (Vol. 7, pp. 1-122). London: Hogarth Press.
94. Freud, S. (1920). The Psychogenesis of a Case of Female Homosexuality. *International Journal of Psychoanalysis, 1*, 125-149.
95. Freud, S. (1905/1962). *Three Essays on the Theory of Sexuality*. New York: Basic Books.
96. Fredrickson, B. L. and Roberts, T-A. (1997). Objectification theory: toward understanding women's lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, *21*, 173-206. doi:10.1111/j.1471-6402.1997.tb00108.x
97. Frith, H. and Gleeson, K. (2008). Dressing the body: The role of clothing in sustaining body pride and managing body distress. *Qualitative Research in Psychology*, *5*(4), 249-264.
98. Gadamer, H. (1981). *Reason in the age of science*. London: The MIT Press.
99. Gailliot, M. T. and Baumeister, R. F. (2007). Self-regulation and sexual restraint: Dispositionally and temporarily poor self-regulatory abilities contribute to failure at restraining sexual behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin, 33*, 173-186.
100. Galambos, N. L. and Leadbeatera, B. J. (2000). Trends in adolescent research for the new millennium. *International Journal of Behavioral Development, 24*(3), 289-294. doi:10.1080/01650250050118268
101. Galliher, R. V., Rostosky, S. S., Welsh, D. P., Kawaguchi, M. (1999). Power and psychological well-being in late adolescent romantic relationships. *Sex Roles, 40*, 689-710.
102. Garcia, L. T. (1999). The certainty of the sexual self-concept. *Canadian Journal of Human Sexuality*, *8,* 263-270.
103. Gestdottir, S. and Lerner, R. M. (2007). Intentional self-regulation and positive youth development in early adolescence. Findings from 4-H study of positive youth development. *Developmental Psychology*, *43*(2), 508-521. doi: 10.1037/0012-1649.43.2.508
104. Giedd, J. N., Blumenthal, J., Jeffries, N. O., Castellanos, F. X., Liu, H., Zijdenbos, A., Paus, T., Evans, A. C., Rapoport, J. L. (1999). Brain development during childhood and adolescence: A longitudinal MRI study. *Nature Neuroscience, 2*(10), 861-863. doi:10.1038/13158
105. Gill, R. (2009). Beyond the sexualization of culture 'thesis: An intersectional analysis of sixpacks', midriffs' and hot lesbians' in advertising. *Sexualities, 12*(2), 137-160. doi:10.1177/1363460708100916

106. Gillham, B. (2000). *The research interview*. New York: Continuum.
107. Gilmartin, S. K. (2006). Changes in college women's attitudes toward sexual intimacy. *Journal of Research on Adolescence, 16*(3), 429-454. doi: 10.1111/j.1532-7795.2006.00501.x
108. Giordano, P. C., Lonardo, R. A. Manning, W. D., Longmore, M. A. (2010). Adolescent romance and delinquency Involvement: Another look at Hirschi's cold and brittle relationships hypothesis. *Criminology, 48(4)*, 919-946.
109. Giorgi, A. (2011). IPA and science: A Response to Jonathan Smith. *Journal of Phenomenological Psychology, 42*, 195-216.
110. Giorgi, A. (2010). Phenomenology and the practice of science. *Existential Analysis, 21*, 3-22.
111. Glasier, A., Gülmezoglu, A. M., Schmid, G. P., Moreno, C. G., Van Look, P. F. (2006). Sexual and reproductive health: A matter of life and death. *The Lancet*, *368*(9547), 1595-1607. doi: http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(06)69478-6
112. Goodey, J. (2004). Sex trafficking in women from Central and East European countries: Promoting a 'victim-centered' and 'woman-centered' approach to criminal justice intervention. *Feminist Review*, *76*, 26-45. doi: 10.1057/palgrave.fr.9400141
113. Goodman, D. L. (2009). Construction of sexual self-image and acquiescing to sexual pressure in a sample of college women: A prospective study. Unpublished dissertation, University of Kansas.
114. Graber, J. and Sontag, L. (2006). Puberty and girls' sexuality: Why hormones are not the complete answer. *New Directions for Child and Adolescent Development, 112,* 23-38.
115. Grbich, C. (2007*). Qualitative data analysis: An introduction.* London: SAGE Publications.
116. Grunbaum, J. A., Kann, L., Kinchen, S., Ross, J., Hawkins, J., Lowry, R. (2004). Youth risk behavior surveillance-United States, 2003. *Morbidity and mortality weekly report. Surveillance summaries*, *3*(2), 1-96.
117. Guignon, Ch. (2012). Becoming a person: Hermeneutic phenomenology's contribution. *New Ideas in Psychology, 30,* 97-106. doi:10.1016/j.newideapsych.2009.11.005
118. Gülçüra, L. and İlkkaracanb, P. (2002). The "Natasha" experience: Migrant sex workers from the former Soviet Union and Eastern Europe in Turkey. *Women's Studies International Forum*, *25*(4), 411-421.
119. Halder, A. (2002). *Filosofijos žodynas*. Vilnius: Alma Littera.
120. Hall, D. (2001). Delight in Disorder: A reading of *diaphany* and *liquefaction* in contemporary women's clothing. *Journal of Popular Culture*, *34*(4), 65-74.
121. Halpern-Felsher, B. L., Cornell, J. L., Kropp, R. Y., Tschann, J. M. (2005). Oral versus vaginal sex among adolescents: Perceptions, attitudes, and behavior. *Pediatrics*, *115*(4), 845-851. doi: 10.1542/peds.2004-2108
122. Harris, A., Aapola, S., Gonick, M. (2000). Doing it differently: Young women managing heterosexuality in Australia, Finland and Canada. *Journal of Youth Studies, 3,* 373-388. Doi:10.1080/713684386
123. Harter, S. (1999). *The construction of the self: a developmental perspective.* New York, NY: The Guilford Press.
124. Harter, S. (2011). The challenge of framing a problem: what is your burning question? Iš C. F. Conrad and R. C. Serlin (Eds.), *The SAGE handbook for research in education: Engaging ideas and enriching theory* (pp. 131-148). Thousand Oaks, CA: SAGE.

125. Harter, S. (1998). The development of self-representations. Iš W. Damon and N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology, Vol. 3, Social, emotional, and personality development,* (pp. 553-617). New York: John Wiley & Sons.

126. Hauge, M.-I. (2009). Bodily practices and discourses of hetero-femininity: Girls' constitution of subjectivities in their social transition between childhood and adolescence. *Gender and Education, 21*(3), 293-307. doi: 10.1080/09540250802667625

127. Health Behavior in School-aged Children Study, HBSC (2006). *A profile of young people's sexual behaviour: Findings from the health behavior in school-aged children study.* WHO Regional Office for Europe, Copenhagen. Prieiga per internetą http://www.nuigalway.ie/hpr/documents/S_Nic_Gabhainn/2011__godeau_young_peoples_sexual_behaviour_en72.pdf

128. Health Behavior in School-aged Children Study, HBSC (2009/2010). HBSC Ireland research factsheets No.21. Iš S.N. Gabhain and Ch. Murphy (Eds.), *HBSC Ireland 2010*. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen. Prieiga per internetą http://www.hbsc.org/publications/international/

129. Health Behavior in School-aged Children Study, HBSC (2001/2002). Young People's Health in Context: international report from the HBSC 2001/02 survey. *Health Policy for Children and Adolescents, No.4*. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen. Prieiga per internet http://www.hbsc.org/publications/international/

130. Heidegger, M. (1927/1996). *Being and time.* (Re-translated by J. Stambaugh). Albany: State University of New York Press.

131. Hennink, M., Hutter, I., Bailey, A. (2011). *Qualitative research methods*. London: SAGE Publications.

132. Hensel, D. J., Fortenberry, J. D., Orr, D. P. (2008). Variations in coital and noncoital sexual repertoire among adolescent women. *Journal of Adolescent Health*, *42*(2), 170-176. doi:10.1016/j.adolescence.2010.09.005

133. Hensel D. J., Fortenberry, D. J., O'Sullivan, L. F., Orr, D. P. (2011). The developmental association of sexual self-concept with sexual behavior among adolescent women. *Journal of Adolescence, 34,* 675-684. doi: 10.1016/j.adolescence.2010.09.005

134. Hill, C. A. (2008). *Human sexuality: personality and social psychological.* London: SAGE Publications Ltd.

135. Holland, J., Ramazanoglu, C., Sharpe, S., Thomson, R. (1994). Power and desire: The embodiment of female sexuality. *Feminist Review*, *46,* 21-38.

136. Hooghe, M. (2012). Is sexual well-being part of subjective well-being? An empirical analysis of Belgian (Flemish) survey data using an extended well-being scale. *Journal of Sex Research*, *49*(2–3), 264-273. doi: 10.1080/00224499.2010.551791

137. Horne, Sh. and Zimmer-Gembeck, M. J. (2005). Female sexual subjectivity and well-being: Comparing late adolescents with different sexual experiences. *Sexuality Research and Social Policy, 2*(3), 25-40. doi: 10.1525/srsp.2005.2.3.25

138. Horne, Sh. and Zimmer-Gembeck, M. J. (2006). The female sexual subjectivity inventory: Development and validation of multidimensional inventory for late adolescents and emergent adults. *Psychology of Women Quarterly, 30*, 125-138.

139. Houghtaling, M.K. (2013). *Materiality, becoming and the time: the existential phenomenology of sexuality*. Doctoral dissertation. Queen's University, Canada.

140. Huang, D. C. Y, Murphy, D. A., Hser, Y. I. (2011). Parental monitoring during early adolescence. Deters adolescent sexual initiation: Discrete-time survival mixture analysis. *Journal of Children and Family Studies*, *20*(4), 511-520. doi: 10.1007/s10826-010-9418-z

141. Husserl, E. (1989). *Ideas pertaining to a pure phenomenology and to a phenomenological philosophy. Second Book, Studies in the Phenomenology of Constitution* (Translated by R. Rojcewiczs and A. Schuwer). Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers. doi:10.1007/978-94-009-2233-4

142. Impett, E. A, Henson, J. M., Breines, J. G., Schooler, D., Tolman, D. L. (2011). Embodiment feels better: Girl's body objectification and well-being across adolescence. *Psychology of Women Quarterly, 35*(1), 46-58. doi:10.1177/0361684310391641

143. Impett, E. A and Tolman, D. L. (2006). Late adolescent girls' sexual experiences and sexual satisfaction. *Journal of Adolescent Research*, *21*, 628-644. doi: 10.1177/0743558406293964

144. Inhelder, B. and Piaget, J. (1958). *The growth of logical thinking from childhood to adolescence.* New York, NY: Basic Books.

145. Jackūnas, Ž. (2008). Patyrimas, patirtis ir supratimas. *Logos, 56*, 20-28.

146. Jamieson, L. K. and Wade, T. J. (2011). Early age of first sexual intercourse and depressive symptomatology among adolescents. *Journal of Sex Research, 48*(5), 450-460. doi: 10.1080/00224499.2010.509892

147. Jankauskaitė, M. (2004). Moterų (ne)reprezentacija masinės kultūros vaizdiniuose. *Sociologija. Mintis ir veiksmas, (3),* 52-64.

148. Jaruševičienė, L. (1998). Paauglių lytinės elgsenos ir žinių tyrimas. *Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas*, *6*(2), 571-574.

149. Jarvis, P. (2006). *Towards a comprehensive theory of human learning.* London, New York: Routledge: Taylor & Francis Group.

150. Jessor, R., Turbin, M. S., Costa, F. M. (1998). Risk and protection in successful outcomes among disadvantaged adolescents. *Applied Developmental Science*, *2,* 194-208.

151. Jessor, R., Van Den Bos, J., Vanderryn, J., Costa, F. M., Turbin, M. S. (1995). Protective factors in adolescent problem behavior: Moderator effects and developmental change. *Developmental psychology*, *31*(6), 923-933. PMID: 9781412

152. Jones, E. (1927). The early development of female sexuality. *The International Journal of Psychoanalysis*, *8*, 459- 472.

153. Josselson, R. (1992). *The space between us: Exploring dimensions of human relationships*. San Francisco: Jossey Bass.

154. Juodraitis, A. ir Pocevičienė, R. (2008). Paauglių požiūris į ankstyvus lytinius santykius. *Jaunųjų mokslininkų darbai, 2*(18), 116-121.

155. Kajokienė, I. (2013a). The experience of sexual self in the context of the first romantic relationship. Proceedings of an International scientific conference for young researchers *"Social transformations in contemporary society 2013"*: Vilnius, Lithuania, 5 -6, June, Mykolas Romeris University doctoral Candidates' Association, 235-248. ISSN 2345 - 0126 (online).

156. Kajokienė, I. (2013b). Paauglių mergaičių seksualinio subjektyvumo analizė. *Psichologija. Mokslo darbai*, *47*, 61-75.

157. Kajokienė, I. ir Žukauskienė, R. (2011). Paauglių seksualumo patyrimas: Teorinė analizė. *Socialinis darbas*, *10*(2), 353-364.

158. Kajokienė, I. (2009). Valgymo sutrikimai kaip tapatumo raidos nuokrypis paauglystėje. *Lytiškumas: Socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai. Straipsnių rinkinys* (sudarė M. A. Pavilionienė ir E. Kuliešytė). Vilnius: Senoja, 91-112. ISBN 9789986959410

159. Karlsson, G. (1995). *Psychological qualitative research from a phenomenological perspective*. Stockholm: Almqvist and Wiksell International.

160. Karlsson, G. (2010). *Psychoanalysis in a new light*. Cambridge: Cambridge University Press.

161. Keating, D. P. (1980). Thinking processes in adolescence. Iš J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 211-246). New York: Wiley.

162. Killick, D. (2011). *Students as global citizens: Being and becoming through the lived experience of international mobility*. Doctoral dissertation. Leeds Metropolitan University.

163. Kirby, D. (2002). Antecedents of adolescent initiation of sex, contraceptive use, and pregnancy. *American Journal of Health Behavior*, *26*(6), 473-485. PMID: 12437022

164. Kohut, H. (1959). Introspection, empathy, and psychoanalysis: An examination of the relationship between mode of observation and theory. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, *7*(3), 459-483. doi: 10.1177/000306515900700304

165. Krefting, L. (1991). Rigor in qualitative research: The assessment of trustworthiness. *The American Journal of Occupational Therapy*, *45*(3), 214-222. PMID: 2031523

166. Kroger, D. J. (2004). *Identity in adolescence*: *The balance between self and other*. Hove and New York: Taylor and Francis Group.

167. Kvale, D. (1996). *Interviews*. London: SAGE Publications.

168. Lamb, Sh. (2010). Feminist ideals for a healthy female adolescent sexuality: A critique. *Sex Roles, 62*, 294-306. doi: 10.1007/s11199-009-9698-1

169. Lamb, Sh. and Peterson, Z. B. (2012). Adolescent girls' sexual empowerment: Two feminists explore the concept. *Sex Roles, 66*, 703-712. doi: 10.1007/s11199-011-9995-3

170. Larkin, M., Watts, S., Clifton, E. (2006). Giving voice and making sense in interpretative phenomenological analysis. *Qualitative research in psychology*, *3*(2), 102-120. doi:10.1191/1478088706qp062oa

171. Laufer, M. E. (1991). Body image, sexuality and the psychotic core. *International Journal of Psycho-Analysis, 72*(1), 63-71. PMID: 2050494

172. Laverty, S. M. (2003). Hermeneutic phenomenology and phenomenology: A comparison of historical and methodological considerations. *International Journal of Qualitative Methods*, *2*(3). Article 3. Prieiga per internetą http://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/2_3final/html/laverty.html

173. Legard, R., Keegan, J., Ward, K. (2003). In-depth interviews. Iš J. Ritchie and J. Lewis (Eds.), *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers* (pp. 138-169). London: SAGE Publications.

174. Legkauskas, V. ir Jakovlevaitė, V. (2005). Rizikingo seksualinio studentų elgesio ir jų psichosocialinių savybių ryšys. *Psichologija. Mokslo darbai*, *32,* 35-45.

175. Lerum, K. and Dworkin, Sh. L. (2009). "Bad Girls Rule": An interdisciplinary feminist commentary on the report of the APA Task Force on the sexualization of girls. *Journal of Sex Research*, *46*(4), 250-263. doi:10.1080/00224490903079542

176. Lescano, C. M., Houck, C. D., Brown, L. K., Doherty, G., DiClemente, R. J., Fernandez, M. I. (2009). Correlates of heterosexual anal intercourse among at-risk adolescents and young adults. *American Journal of Public Health*, *99,* 1131-1136. doi: 10.2105/AJPH.2007.123752

177. Let's Talk (2012). *Let's talk. Parents and teens talk about sexuality: A national poll. Rapport on national survey*. Planned Parenthood Federation of America. Prieiga per internetą http://www.plannedparenthood.org

178. Lindberg, L., Jones, R., Santelli, J. S. (2008). Non-coital sexual activities among adolescents**.** *Journal of Adolescent Health, 43*(3), 231-238. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.12.010

179. Longmore, M. (1998). Symbolic interactionism Symbolic interactionism is a major sociological perspective that is influential in many areas of the discipline. It is particularly important in microsociology and sociological social psychology. and the study of sexuality. *The Journal of Sex Research*, *35,* 44-57.

180. Longmore, M. A., Manning, W. D., Giordano, P. C., Rudolph, J. L. (2004). Self-esteem, depressive symptoms, and adolescents' sexual onset. *Social Psychology Quarterly*, *67*(3), 279-295. doi: 10.1177/019027250406700304

181. Longmore, M. A., Manning, W. D., Giordano, P. C. (2005). Adolescents' self-identities and sexual debut. A paper prepared for session "Adolescent sexuality and contraception" at XXV International Population Conference, Tours, France, 18-23 July, 2005. Prieiga per internetą http://iussp2005.princeton.edu/papers/52574

182. Lowrance, W. (2003). Learning from experience: Privacy and the secondary use of data in health research. *Journal of Health Services Research and Policy, 8*(1), 2-7. doi: 10.1258/135581903766468800

183. LR Statistikos deparatmentas. LR gyventojų statistika 2012. Prieiga per internetą http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?id=1883&status=A

184. Magen, Z. (1996). Commitment beyond self and adolescence: The issue of happiness**.** *Social Indicators Research*, *37* (3), 235-267.

185. Magnusson, C. and Trost, K. (2006). Girls experiencing sexual intercourse early: Could it play a part in reproductive health in middle adulthood? *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*, *27*(4), 237-244. doi:10.1080/01674820600869006

186. Mahay, J., Laumann, E. O., Michaels, S. (2001). Race, gender, and class in sexual scripts. Iš E. O. Laumann and R. T. Michael. *Sex, love, and health in America: Private choices and public policies* (pp. 197-238). Chicago: University of Chicago Press.

187. Mahler, M. (1974). Symbiosis and individuation: The psychological birth of the human infant. *The Psychoanalytic Study of the Child, 29,* 89-106.

188. Manning, W. D., Longmore, M. A., Giordano, P. C. (2005). Adolescents' involvement in non-romantic sexual activity. *Social Science Research, 34,* 384-407. doi:10.1016/j.ssresearch.2004.03.001

189. Mark, K. P. and Murray, S. H. (2012). Gender differences in desire discrepancy as a predictor of sexual and relationship satisfaction in a college sample of heterosexual romantic relationships. *Journal of Sex and Marital Therapy*, *38*(2), 98-215. doi: 10.1080/0092623X.2011.606877

190. Martin, K. A. (1996). *Puberty, sexuality, and the self: Girls and boys at adolescence*. New York: Routledge.

191. Masters, N. T., Casey, E., Wells, E. A., Morrison, D. M. (2013). Sexual scripts among young heterosexually active men and women: Continuity and change. *Journal of Sex Research*, *50*(5), 409-420. doi**:**10.1080/00224499.2012.661102

192. Matulaitė, A. (2013). *Kai "tavo kūnas tiesiog išprotėja": Įkūnytas nėštumo patyrimas*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.

193. McBride, C. K., Paikoff, R. L., Holmbeck, G. N. (2003). Individual and familial influences on the onset of sexual intercourse among urban black adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *71,* 159-167. doi: 10.1037/0022-006X.71.1.159

194. McKay, A. (2004). Oral sex among teenagers: Research, discourse, and education. *The Canadian Journal of Human Sexuality*, *13*(3–4), 201-203.

195. McLafferty, I. (2004). Focus group interviews as a data collecting strategy. *Journal of Advanced Nursing*, *48*(2), 187-194. doi: 10.1046/j.0966-0429.2001.00273.x

196. McLeod, J. (2003). Why we interview now - reflexivity and perspective in a longitudinal study. *International Journal of Social Research Methodology*, *6*(3), 223-232.

197. Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of perception.* (Transl. by C. Smith). London: Routledge and Kegan Paul.

198. Mertens, D. M. (1998). *Research methods in education and psychology: Integrating diversity with quantitative and qualitative approaches.* London: SAGE Publications.

199. Michailovskaja, J. (2011). Kūno seksualumas ir įkūnyto lytiškumo fenomenas. *Internetinis portalas "Aplinkkeliai". Mūsų tekstai: filosofinė esė.* Prieiga per internetą http://aplinkkeliai.lt/musu-tekstai/filosofine-ese/kuno-seksualumas-ir-ikunyto-lytiskumo-fenomenas.

200. Michels, T. M., Kropp, Rh. Y., Eyre, S. L., Halpern-Felsher, B. L. (2005). Initiating sexual experiences: How do young adolescents make decisions regarding early sexual activity? *Journal of Research on Adolescence*, *15*(4), 583–607. doi:10.1111/j.1532-7795.2005.00112.x

201. Mickūnas, A. (2010). *Summa Erotica*. Vilnius: Apostrofa.

202. Mickūnas, A. ir Stewart, D. (1994). *Fenomenologinė filosofija*. Vilnius: Baltos lankos.

203. Miler, B. C. and Fox, G. L. (1987). Theories of adolescent heterosexual behavior. *Journal of Adolescent Research*, *2*(3), 269-282. doi: 10.1177/074355488723007

204. Miles, M. and Heberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis.* Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

205. Moore, M. L. (2000). Adolescent pregnancy rates in three European countries: Lessons to be learned? *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, *29*(4), 355-362. doi: 10.1111/j.1552-6909.2000.tb02057.x

206. Moore, S. and Rosenthal, D. (2006). *Sexuality in adolescence: Current trends*. London, UK: Taylor and Francis.

207. Moore, S. and Rosenthal, D. (1996). Young people assess their risk of sexually transmissible diseases. *Psychology and Health*, *11,* 345-355. doi:10.1080/08870449608400263

208. Morgan, D. (1996). Focus groups. *Annual Review Sociology*, *22,* 129-152. doi: 10.1146/annurev.soc.22.1.129

209. Morrissey, G. and Higgs, J. (2006). Phenomenological adolescent female sexuality: Discoveries and applications. Retrospective study. *The Qualitative Report, 11*(1), 161-181.

210. Mossige, S., Ainssaar, M., Svedin, G. C. (2007). *The Baltic Sea regional study on adolescent's sexuality. Rapport 18/7.* Prieiga per internetą http://www.nova.no/asset/2812/1/2812_1.pdf

211. Munhall, P. L. (1989). Philosophical ponderings on qualitative research methods in nursing. *Nursing Science Quarterly*, *2*(1), 20-28.

212. Murphy, A. V. (2006). Sexuality. Iš H. L. Dreyfus and M. A. Wrathll (Eds.), *A companion to phenomenology and existentialism* (pp. 489-502). Australia: Blackwell Publishing Ltd. doi: 10.1111/b.9781405110778.2006.00035.x

213. Neale, B. (2011). *Journeys through times: Qualitative longitudinal research. International expert seminar: Times of life in times of change.* University of Bremen, Bremen. Prieiga per internetą www.timescapes.leeds.ac.uk

214. Neale, B. (2012). *Qualitative longitudinal research: An introduction to the Timescapes methods guides series.* Prieiga per internetą http://www.timescapes.leeds.ac.uk/assets/files/methods-guides/timescapes-methods-guides-introduction.pdf

215. Neale, B. and Flowerdew, L. (2003). Time texture and childhood: The contours of qualitative longitudinal research. *International Journal of Social Research Methodology: Theory and Practice*, *6*(3), 189-199. doi**:**10.1080/1364557032000091798

216. Obelenienė, B., Pukelis, K., Vaitoška, G. (2007). Lytinio susivaldymo svarba ir jo vaidmuo asmens emocinei brandai. *Sveikatos mokslai*, *2*(49), 746-757.

217. O'Sullivan, L. F. and Brooks-Gunn, J. (2005). The timing of changes in girls' sexual cognitions and behaviors in early adolescence: A prospective, cohort study. *Journal of Adolescent Health, 37*, 211-219.

218. O'Sullivan, L. F., Meyer-Bahlburg, H., McKeague, I. (2006). The development of the sexual self-concept inventory for early adolescent girls. *Psychology of Women Quarterly*, *30*, 139-149. doi: 10.1111/j.1471-6402.2006.00277.x

219. Papadopoulos, L. (2010). *Sexualization of young people review*. London: UK, Home Office. Prieiga per internetą http://www.homeoffice.gov.uk/documents/Sexualisation-young-people.

220. Paul, C., Fitzjohn, J., Herbison, P., Dickson, N. (2000). The determinants of sexual intercourse before age 16. *Journal of Adolescent Health*, *27*(2), 136-147. doi: http://dx.doi.org/10.1016/S1054-139X(99)00095-6

221. Paus, T. (2005). Mapping brain maturation and cognitive development during adolescence. *Trends in Cognitive Science*, *9*, 60-68. doi: 10.1016/j.tics.2004.12.008

222. Pellauer, M. D. (2004). The moral significance of female orgasm: Toward sexual ethics that celebrates women's sexuality. *Journal of Feminist Studies in Religion, 9,* 161-182. Prieiga per internetą http://www.jstor.org/stable/25002207

223. Petersen, J. L. and Hyde, J. S. (2010). A meta-analytic review of research on gender differences in sexuality, 1993-2007. *Psychological bulletin*, *136*(1), 21-41. doi: 10.1037/a0017504

224. Phillips, L. M. (2000). *Flirting with danger: Young women's reflections on sexuality and domination*. New York: New York University Press.

225. Pipher, M. (2007). *Prikelti Ofeliją: kaip išgyventi paauglystę*. Vilnius: Tyto alba. ISBN: 9789986165439

226. Posner, G.J., Strike, K. A., Hewson, P. W., Gertzog, W. A. (1982). Accommodation of a scientific conception: Toward a theory of conceptual change. *Science Education, 66*(2), 211-227. doi: 10.1002/sce.3730660207

227. Powell, R., McKee, L., Bruceet, J. (2009). Information and behavioral instruction along the health-care pathway: The perspective of people undergoing hernia repair surgery and the role of formal and informal information sources. *Health Expectations, 12,*149-159. doi: 10.1111/j.1369-7625.2009.00538.x

228. Prilleltensky, I., Nelson, G., Peirson, L. (2001). The role of power and control in children's lives: An ecological analysis of pathways toward wellness, resilience and problems. *Journal of Community and Applied Social Psychology, 11,* 143-158.

229. Purvaneckienė, G. (2011). Lytiškumo formavimasis ir kultūrinė aplinka: Mokinių požiūris. *Acta Pedagogica Vilnensia, 26,* 22-34.

230. Rahimi, R. and Liston, D. D. (2009). What does she expect when she dresses like that? Teacher interpretation of emerging adolescent female sexuality. *Educational Studies, 45*, 512–533. doi: 10.1080/00131940903311362

231. Rao, A. and Churchill, S. (2004). Experiencing one-self as being beautiful: A phenomenological study informed by Sartre's ontology. *Qualitative Research in Psychology, 1*(1), 55-68. doi.org/10.1191/1478088704qp005oa

232. Rasmussen, M. L. (2004). Wounded identities, sex and pleasure: "Doing it" at school. Not! *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education, 25*(4), 445-458. doi: 10.1080/0159630042000290946

233. Rawlins, W. K. (1983). Openness as problematic in ongoing friendships: Two conversational dilemmas. *Communication Monographs, 50*(1), 1-13. doi:10.1080/03637758309390150

234. Rector, R. and Johnson, K. A. (2005). Teenage sexual abstinence and academic achievement. Paper Presented at 9-th Annual Abstinence Clearinghouse Conference, USA, August, 2005. Prieiga per internetą http://www.faithandreason.ca/chastity/Teenage_Sexual_Abstinance_and_Academic_Achievement.pdf

235. Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa. LR ŠMM Įsak. Nr. ISAK-179 2007. 02. 07., Žin. 2007. Nr. 19-740.

236. Ricoeur, P. (1970). *Freud and philosophy: An essay on interpretation*. New Haven: Yale University Press.

237. Robinson, B. E., Bockting, W. O., Rosser, S., Miner, M., Coleman, E. (2002). The sexual health model: Application of a sexological approach to HIV prevention. *Health Education Research. Theory and Practice*, *17*(1), 43-57.

238. Romeo, K. E. and Kelly, M. A. (2009). Incorporating human sexuality content into a positive youth development framework: Implications for community prevention. *Children and Youth Services Review, 31*, 1001-1009. doi:10.1016/j.childyouth.2009.04.015

239. Roose, G. A. and John, A. M. (2003). A focus group investigation into young children understands of mental health and their views on appropriate services for their age group. *Child: Care, Health and Development, 29*(6), 545-550. doi: 10.1046/j.1365-2214.2003.00374.x

240. Rose, J. (2007). *You and your mid-adolescent. The hour of the stranger*. London: Karnac.

241. Rosen, R. C. and Bachmann, G. A. (2008). Sexual well-being, happiness, and satisfaction, in women: The case for a new conceptual paradigm. *Journal of Sex & Marital Therapy*, *34*(4), 291-297. doi:c10.1080/00926230802096234

242. Ross, J. A. and Green, Ch. (2011). Inside the experience of anorexia nervosa: A narrative thematic analysis. *Counselling and Psychotherapy Research: Linking Research with Practice*, *11*(2), 112-119. doi:10.1080/14733145.2010.486864

243. Rostosky, S. S., Dekhtyar, O., Cupp, P. K., Anderman, E. M. (2008). Sexual self-concept and sexual self-efficacy in adolescents: A possible clue to promoting sexual health? *Journal of Sex Research*, *45,* 277- 286. doi: 10.1080/00223390802204480

244. Roth, J. L. and Brooks-Gunn, J. (2003). What exactly is a youth development program? Answers from research and practice. *Applied Developmental Science, 7*(2), 94-111. doi:10.1207/s15327795jra0804_2

245. Russell, S. T. (2005). Conceptualizing positive adolescent sexuality development. *Sexuality Research and Social Policy*, *2*(3), 4-12.

246. Ruškus, J. ir Sujeta, I. (2011). Moksleivių vaikinų sąmoningumo ugdymas reflektuojant internetinę pornografiją. *Acta Pedagogica Vilnensia, 26,* 82-95.

247. Ruškus, J., Žvirdauskas, D., Kačenauskaitė, V. (2010). Interneto vartojimo grėsmių suvokimas ir patirtis: Moksleivių viktimizacijos prielaidos. *Socialinis darbas, 9*(2), 70-78.

248. Sacks, D. and Westwood, M. (2003). An approach to interviewing adolescents. *Paediatrics and Child Health*, *8*(9), 554-556. Prieiga per internetą http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2794315/

249. Saldana, J. (2003). *Longitudinal qualitative research: analyzing change through time.* Oxford: Altimira Press.

250. Santelli, J., Ott, M. A., Lyon, M., Rogers, J., Summers, D., Schleifer, R. (2006). Abstinence and abstinence-only education: A review of U.S. policies and programs. *Journal of Adolescent Health*, *38*, 72-81. doi:10.1016/j.jadohealth. 2005.10.006

251. Sartre, J-P. (1958/2003). *Being and Nothingness*. (Translated by H. E. Barnes). London: Routledge.

252. Satcher, D. (2001). The surgeon general's call to action to promote sexual health and responsible sexual behavior. *American Journal of Health Education*, *32*(6), 356-368. Prieiga per internetą http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK44216/

253. Savin-Williams, R. C., Diamond, L. M. (2004). Sex. Iš R. M. Lerner and L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 189-231). New York: John Wiley & Sons.

254. Savin-Williams, R. C. and Diamond, L. M. (2000). Sexual identity trajectories among sexual-minority youths: Gender comparisons. *Archives of Sexual Behavior, 29*, 607-627.

255. Schmitt, D. P. (2003). Universal sex differences in the desire for sexual variety: Tests from 52 nations, 6 continents, and 13 islands. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*(1), 85-104. doi: 10.1037/0022-3514.85.1.85

256. Schmidt, B. and Neville, B. (2011). Developing reflective function: The advocacy model as a way of developing a sense of meaning in young people. *Journal of Student Wellbeing, 5*(1), 38-57.

257. Schutz, A. (1972). Concept and theory formation in the social sciences. *Collected Papers, I,* 48-66. doi: http://www.jstor.org/stable/2021812

258. Schwartz, S. J. (2005). A new identity for identity research: Recommendations for expanding and refocusing the identity literature. *Journal of Adolescent Research, 20*(3), 293-308. doi: 10.1177/0743558405274890

259. Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Luyckx, K., Meca, A., Ritchie, R. A. (2013). Identity in emerging adulthood. Reviewing the field and looking forward. *Emerging Adulthood, 26,* 96-113. doi:10.1177/2167696813479781

260. Sebastien, C., Burnett, S., Blakemore, S.-J. (2008). Development of the self-concept during adolescence. *Trends in Cognitive Sciences, 12*(11), 441-446. doi:10.1016/j.tics.2008.07.008

261. Shaw, S. K., Dallos, R., Shoebridge, Ph. (2009). Depression in female adolescents: An IPA analysis. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, *14*(2), 167-181. doi: 10.1177/1359104508100882

262. Shirani, F. and Henwood, K. (2011). Continuity and change in a qualitative longitudinal study of fatherhood: Relevance without responsibility. *International Journal of Social Research Methodology, 14*(1), 17-29. doi.:10.1080/13645571003690876

263. Simon, W. and Gagnon, J. H. (1986). Sexual scripts: Permanence and change. *Archives of Sexual Behavior, 15*(2), 97-120.

264. Skrzydlewska, J. K. (2012). Draft rapport on the sexualisation of girls (2012/2047(INI)). Committee on women's rights and gender equality. Prieiga per internetą http://www.europarl.europa.eu/RegData/commissions/femm/projet_rapport/2012/491090/FEMM_PR(2012)491090_EN.pdf

265. Smetana, J. G., Campione-Barr N., Metzger, A. (2006). Adolescent development in interpersonal and societal contexts. *Annual Review of Psychology, 57,* 255-284. doi:10.1146/annurev.psych.57.102904.190124.

266. Smiler, A. P., Ward, L. M., Caruthers, A., Merriwether, A. (2005). Pleasure, empowerment, and love: Factors associated with positive first coitus. *Sexuality Research and Social Policy*, *2*(3), 41-55. doi:10.1525/srsp.2005.2.3.41

267. Smith, J. A. (1996). Beyond the divide between cognition and discourse: Using interpretative phenomenological analysis in health psychology. *Psychology and Health, 11,* 261-271.

268. Smith, J. A. (2011). Evaluating the contribution of interpretative phenomenological analysis. *Health Psychology Review*, *5*(1), 9-27. doi: 10.1080/17437199.2010.510659

269. Smith, J. A. (1999). Towards a relational self: Social engagement during pregnancy and psychological preparation for motherhood. *British Journal of Social Psychology*, *38*(4), 409-426. PMID: 10641295

270. Smith J., Larkin, P., Flowers, P. (2009). *The interpretative phenomenological analysis: theory, method and research.* London: SAGE Publications.

271. Smith, J. A. and Osborn, M. (2003). Interpretative phenomenological analysis. Iš J. A. Smith (Ed.), *Qualitative psychology: a practical guide to research methods* (pp. 51-80). London: SAGE Publications.

272. Snell, W. E. (1998). The multidimensional sexual self-concept questionnaire. Iš C. M. Davis, W. L. Yarber, R. Bauserman, G. Schreer, S. L. Davis (Eds), *Handbook of sexuality-related measures* (pp. 521-524). Thousand Oaks, CA: SAGE.

273. Soble, A. (2001a). Philosophy of Sexuality. *Internet encyclopedia of philosophy: philosophy of sexuality.* Prieiga per internetą http://www.iep.utm.edu/sexualit/#H19 , 2012.08.22

274. Soble, A. (2001b). Sexual use and what to do about it: Internalist and externalist sexual ethics. *Essays in Philosophy. A Biannual Journal, 2*(2). Article 2 (online*)*. Prieiga per internetą http://commons.pacificu.edu/eip/vol2/iss2/2.

275. Song, A. V. and Halpern-Felsher, B. L. (2011). Predictive relationship between adolescent oral and vaginal sex: Results from a prospective, longitudinal study. *Archives on Pediatrics and Adolescent Medicine*, *165*(3), 243-249. doi: 10.1001/archpediatrics. 2010.214.

276. Stack, G. and Plant, R. (1982). The Phenomenon of "The Look". *Philosophy and Phenomenological Research*, *42*(3), 359-373.

277. Stein, R. (1998a). The enigmatic dimension of sexual experience: The 'Otherness' of sexuality and primal seduction. *Psychoanalytic Quarterly, 67*(4), 594-625. PMID: 9820893

278. Stein, R. (1998b). The poignant, the excessive and the enigmatic in sexuality. *International Journal of Psycho-Analysis, 79*(2), 253-268. PMID: 9651750

279. Stein, R. (2008). The otherness of sexuality: Excess. *Journal of Psycho-Analysis*, *56*(1), 43-71. doi: 10.1177/0003065108315540

280. Steiner, J. (2006). Seeing and being seen: Narcissistic pride and narcissistic humiliation. *International Journal of Psycho-Analysis, 87,* 939-951.

281. Stoller, R. J. (1964). A contribution to the study of gender identity. *International Journal of Psycho-Analysis, 45,* 220-226. PMID: 14167035

282. Stolorow, R. and Atwood, G. E. (1984). Psychoanalytic phenomenology: Toward a science of human experience. *Psychoanalytic Inquiry*, *4*, 87-105.

283. Stiepe, M. I. and Tolman, D. L. (2003). Mom, dad, I'm straight: The coming out of gender ideologies in adolescent sexual-identity development. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, *32*(4), 523-530. doi: 10.1207/S15374424JCCP3204_4

284. Sullivan, P. (1998). Sexual identity development: The importance of target or dominant group membership. Iš R. L. Sanlo (Ed.), *Sexual identity development: The importance of target or dominant group memberships* (pp. 3–12). Westport, CT: Greenwood.

285. Szymanski, D. M., Moffitt, L. B., Car, E. R. (2011). Sexual objectification of women: Advances to Theory and Research. *The Counseling Psychologist, 39*(1), 6-38. doi: 10.1177/0011000010378402

286. Šalaj, J. (2012). *Gyvumo išgyvenimas buvimo patyrime: Interpretacinė fenomenologinė analizė*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.

287. Šliogeris, A. (1992). *Sietuvos: eseistikos rinktinė*. Vilnius: Mintis.

288. Target, M. (2007). Is our sexuality our own? A developmental model of sexuality based on early affect mirroring. *British Journal of Psychotherapy, 23*(4), 517-530.

289. *The Face of Global Sex 2010. They won't know unless we tell them* (2010). Durex Network. ISSN 1755-3075 (online). Prieiga per internetą http://www.durexnetwork.org/SiteCollectionDocuments/The%20Face%20of%20Global%20Sex%202010.pdf 2013.04.25

290. Tereškinas, A. (2001). *Kūno žymės: Seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Vilnius: Baltos lankos.

291. Thompson, Sh. (1990). Putting a big thing into a little hole: Teenage girl's accounts of sexual initiation. *Journal of Sex Research*, 27(3), 341-361.

292. Thomson, R. (2007).The Qualitative longitudinal case history: Practical, methodological and ethical reflections. *Social Policy & Society, 6*(4), *571–582.* doi:10.1017/S1474746407003909

293. Thomson, R. and Holland, J. (2003). Hindsight, foresight and insight: The challenges of longitudinal qualitative research. *International Journal of Social Research Methodology*, *6*(3), 233-244.

294. Thomson, R. and Holland, J. (2005). Thanks for the memory: Memory books as a methodological resource in biographical research. *Qualitative Research*, *5*(2), 201-291.

295. Thomson, R., Holland, J., McGrellis, S., Bell, R., Henderson, S., Sharpe, S. (2004). Inventing adulthoods: A biographical approach to understanding youth citizenship. *Sociological Review*, *52*(2), 218-239. doi: 10.1111/j.1467-954X.2004.00466.x

296. Thomson, R., Plumridge, L., Holland, J. (2003). Editorial. *International Journal of Social Research Methodology*: *Theory and Practice, 6*(3), 185-187. doi:10.1080/1364557032000091789

297. Tiefer, L. (2001). A new view of women's sexual problems: Why new? Why now? *Journal of Sex Research*, *38*(2), 89-96. doi:10.1080/00224490109552075

298. Tolman, D. L. (2002). *Dilemmas of desire: Teenage girls talk about sexuality.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

299. Tolman, D. L. (2012). Female adolescents, sexual empowerment and desire: A missing discourse of gender inequity. *Sex Roles, 66*(3), 25-40. doi:10.1007/s11199-012-0122-x

300. Tolman, D. L. (1994). Doing desire: Adolescent girls' struggles for / with sexuality. *Gender & Society*, *8*(3), 324-342. doi: 10.1177/089124394008003003

301. Tolman, D. L. (Ed.). (2005). Theory, research and practice for female adolescent sexuality: Emergent discourses of desire. *Feminism & psychology*, *15*(1), 5-9. doi:10.1177/0959353505049696

302. Tolman, D. L. (2006). Through a lens of embodiment: Sexuality research at the center for research on gender and sexuality. *Sexuality Research and Social Policy*, *3*(4), 1-7.

303. Tolman, D. L. and Diamond, L. (2001). Desegregating sexuality research: Cultural and biological perspectives on gender and desire. *Annual Review of Sex Research*, *12*, 33-74. doi: 10.1080/10532528.2001.10559793

304. Tolman, D. L. and McClelland, S. I. (2011). Normative sexuality development in adolescence: A decade in review, 2000–2009. *Journal of Research on Adolescence*, *21*(1), 242-255. doi:10.1111/j.1532-7795.2010.00726.x

305. Tolman, D. L. and Porche, M. V. (2000). The adolescent femininity ideology scale: Development and validation of a new measure for girls. *Psychology of Women Quarterly, 24,* 365-376. doi: 10.1111/j.1471-6402.2000.tb00219.x

306. Tolman, D. L., Spencer, R., Rosen-Reynoso, M., Porche, M. V. (2003). Sowing the seeds of violence in heterosexual relationships: Early adolescents narrate compulsory heterosexuality. *Journal of Social Issues*, *59,* 159-178. doi: 10.1111/1540-4560.t01-1-00010

307. Tolman, D. L., Striepe, M. I., Harmon, T. (2003). Gender matters: Constructing a model of adolescent sexual health. *The Journal of Sex Research*, *40*(1), 4-12. doi:10.1080/0022449030955216

308. Tolman, D. L and Szalacha, L. A. (1999). Dimensions of desire. *Psychology of Women Quarterly, 23*(1), 7-39. doi: 10.1111/j.1471-6402.1999.tb00338.x

309. Toscano, Sh. E. (2007). A ground theory of female adolescents 'dating experiences and factors influencing safety: The dynamics of the circle. *BMC Nursing, 6*, 7. DOI: 10.1186/1472-6955-6-7

310. Tracy, J. L., Shaver, P. R., Albino, A. W., Cooper, M. L. (2003). Attachment styles and adolescent sexuality. Iš P. Florsheim (Ed.*), Adolescent romance and sexual behavior: Theory, research, and practical implications* (pp. 137-159). Mahwah, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

311. Tulloch, T. and Kaufman, M. (2013). Adolescent sexuality. *Pediatrics in Review, 34,* 29-38. doi:10.1542/pir.34-1-29

312. Twigg, J. (2007). Clothing, age and the body: A critical review. *Ageing & Society, 27*, 285-305. doi:10.1017/S0144686X06005794

313. United Nations. (2010). *The Millennium development goals report.* United Nations Development Project: New York. Prieiga per internetą http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG%20Report%202010%20En%20r15%20-low%20res%2020100615%20-.pdf

314. Ustilaitė, S. (2008). *Lytiškumo ugdymas.* Vilnius: VPU leidykla.

315. Ustilaitė, S., Gudžinskienė, V., Jakučiūnienė, D., Petronis A., Narbekovas, A., Vaitoška, G. Obelenienė, B. (2007). *Vaikų ir jaunimo rengimo šeimai programų rengimas.* Vilnius: Mokomoji metodinė priemonė.

316. Ustilaitė, S., Kalinkevičienė, A., Juškelienė, V. (2009). Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos įgyvendinimo situacija Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose. *Pedagogika: mokslo darbai*, *96,* 109-115.

317. Ustilaitė, S., Stonienė, L., Dapkevičienė, J. (2008). *Lytiškai plintančių infekcijų prevencija mokykloje: visuomenės sveikatos priežiūros specialisto vadovas.* Vilnius: Kronta.

318. Užkrečiamų ligų ir AISDS centras. Statistika. Ataskaita 2011 (2011). Prieiga per internetą http://www.ulac.lt/ataskaitos#2011

319. Valantiejus, A. (2005). Radikalios mikrosociologijos gairės. *Sociologija: Mintis ir Veiksmas, 1*(15), 5-22.

320. Valle, A., Roysamb, E., Sundby, J., Klepp, K. I. (2009). Parental social position, body image, and other psychosocial determinants and first sexual intercourse among 15-and 16-year olds. *Adolescence*, *44*(174), 479-498.

321. van Manen, M. (1997). From meaning to method. *Qualitative health research*, *7*(3), 345-36. doi: 10.1177/104973239700700303

322. Van Workum, N., Scholte, R. H. J., Cillessen, A. H. N., Lodder, G. M. A., Giletta, M. (2013). Selection, deselection, and socialization processes of happiness in Adolescent Friendship Networks. *Journal of Research on Adolescence*, *23*(3), 563-573. doi: 10.1111/jora.12035.

323. Vaškova , R. (2005). *Understanding teenage pregnancy decision making and the family formation process: A Czech Republic qualitative study.* A paper prepared for session "Adolescent sexuality and contraception" at XXV International Population Conference, Tours, France, 18-23 July, 2005. Prieiga per internetą http://iussp2005.princeton.edu/papers/50115

324. Večerskis, D. (2004). Gyvūnas-subjektas. Fenomenologinė perspektyva. *Žmogus ir Žodis. Filosofiniai tyrinėjimai*, IV, 3-9.

325. Večerskis, D. (2009). *Intersubjektyvumo ir kūniškumo plotmių sankirta. Fenomenologinė perspektyva*. Daktaro disertacija. VDU.

326. Vickberg, S. and Deaux, K. (2005). Measuring the dimensions of women's sexuality: The women's sexual self-concept scale. *Sex Roles*, *53*(5/6), 361-369. doi: 10.1007/s11199-005-6759-y

327. Vilniaus sveikatos biuras. Vilniaus moksleivių apklausa (2011). Prieiga per internetą http://www.delfi.lt/news/daily/education/vilniaus-moksleiviu-apklausa-pirmuju-lytiniu-santykiu-amziaus-vidurkis-153-metu.d?id=59479967

328. Viner, M. (2012). *Sexual desire among adolescent girls: Investigation of social context and personal choices*. Unpublished dissertation. University of Toronto.

329. Vrangalova, Z. and Savin-Williams, R. C. (2010). Correlates of same-sex sexuality in heterosexually identified young adults. *Journal of Sex Research*, *47*(1), 92-102. doi: 10.1007/s10964-011-9629-7

330. Waddell, M. (2006). Narcissism - an adolescent disorder? *Journal of Child Psychotherapy*, *32*(01), 21-34. doi: 10.1080/00754170600563703

331. Way, N. (1995). "Can't you hear the strength and courage that I have?": Listening to urban adolescent girls speak about their relationships. *Psychology of Women Quarterly*, *19*, 107-128.

332. Warr, D. J. (2005). "It was fun... but we don't usually talk about these things": Analyzing sociable interaction in focus groups. *Qualitative Inquiry*, *11*(2), 200-225. doi: 10.1177/1077800404273412

333. Webb, B. (2002). Using focus groups as a research method: A personal experience. *Journal of Nursing Management, 10,* 27-35. doi: 10.1046/j.0966-0429.2001.00273.x

334. Welsh, D. P., Rostosky, S. S., Kawaguchi, M. C. (2000). A normative perspective of adolescent girls' developing sexuality. Iš C. B. Travis and J. S. White (Eds.), *Sexuality, society, and feminism: Psychological perspectives on women* (pp. 111-140). Washington, D.C.: APA. doi:10.1111/j.1532-7795.2010.00726.x

335. Willig, C. (2001). *Introducing qualitative research in psychology: Adventures in theory and method*. Maidenhead: Open University Press.

336. Winnicott, D. W. (1953). Psychoses and child care. *The British Journal of Medical Psychology, 26*, 68-74.

337. Winter, L. (1988). The role of sexual self-concept in the use of contraceptives. *Family Planning Perspectives, 20*(3), 123-127.

338. Woertman, L. and van den Brink, F. (2012). Body image and female sexual functioning and behavior: A review. *Journal of Sex Research, 49*(2-3), 184-211. doi**:**10.1080/00224499.2012.658586

339. Wolf, N. (2002). *The beauty myth: How images of beauty are used against women*. New York: The Halper Perennial.

340. Worthington, R. L., Bielstein-Savoy, H., Dillon, F. R., Vernaglia, E. R. (2002). Heterosexual identity development: A multidimensional model of individual and social identity. *The Counseling Psychologist, 30*, 496-531. doi: 10.1177/00100002030004002

341. Yardley, L. (2000). Dilemmas in qualitative health research. *Psychology and Health*, *15*(2), 215-228. doi:10.1080/08870440008400302

342. Yates, L. (2003). Interpretive claims and methodological warrant in small-number qualitative, longitudinal research. *International Journal of Social Research Methodology*, *6*(3), 223-232. doi: 10.1080/1364557032000091824.

343. Youdell, D. (2005). Sex-gender-sexuality: How sex, gender, and sexuality constellations are constituted in secondary schools. *Gender and Education, 17*(3), 249-270.

344. Hoffman, K. (2009). Youth: Evaluating national outcomes. Program Outcomes for Youth. University of Arizona. Prieiga per internetą http://ag.arizona.edu/sfcs/cyfernet/nowg/ythindexintro.html

345. Zeiler, K. (2010). A phenomenological analysis of bodily self-awareness in the experience of pain and pleasure: On dys-appearance and eu-appearance. *Medical Health Care and Philosophy, 13*, 333-342. doi: 10.1007/s11019-010-9237-4.

346. Zimmer-Gembeck, M. J., Ducat, W. H., Boislard-Pepin M. A. (2011). A prospective study of young females' sexual subjectivity: Associations with age, sexual behavior, and dating. *Archives of Sexual Behavior, 40*(5), 927-938. doi: 10.1007/s10508-011-9751-3

347. Zimmer-Gemmbeck, M. J. and Helfend, M. (2008). Ten years of longitudinal research on U.S. adolescent sexual behavior: Developmental correlates of sexual intercourse and the

importance of age, gender and ethnic background. *Developmental Review, 28,* 153-224. doi:10.1016/j.dr.2007.06.001

348. Žydžiūnaitė, V., Neifachas, S., Zubrickaja, E. (2011). Teisinio visuomenės švietimo strategijos modeliavimas. Mokslo studija. VPU leidykla, Kaunas.
349. Žukauskienė, R. ir Kajokienė, I. (2006). CBCL, TRF ir YSR metodikų standartizavimas naudojant 6–18 m. Lietuvos vaikų imties duomenis. *Psichologija. Mokslo darbai, 33*, 31-46. ISSN 1392–0359

PRIEDAI

PRIEDAS 1.

Parengiamasis tyrimas: Fokus grupių orientuojantys klausimai

PAAUGLYSTĖ mergaičių-eksperčių akimis

Preambulė: Sveikos atvykusios į mergaičių diskusijų grupę! Jūs esate PAAUGLYSTĖS EKSPERTĖS, kurios viską žino apie paauglystę, o mes esame MOKSLININKAI, kurie domisi paauglyste. Mums labai svarbios jūsų mintys ir idėjos. Kl.: Ką reikės daryti? Tik išsakyti savo nuomonę! Nebijoti ir generuoti savo idėjas laisvai. Nėra nei blogų atsakymų, nei gerų atsakymų. Svarbi kiekviena nuomonė.

FG1/FG2 KLAUSIMŲ PLANAS:

1 klausimas: *Kaip savais žodžiais apibūdinsite, kas yra PAAUGLYSTĖ?* (Jūsų mintys, pasvarstymai, idėjos)

2 klausimas: *Kuo PAAUGLYSTĖ skiriasi nuo VAIKYSTĖS? Palyginkite save dabar ir kai jūs buvote 10-ties metų***?** *Kas pasikeitė?*

3 klausimas: *Kas PAAUGLYSTĖJE yra SUNKIAUSIA/ LENGVIAUSIA*? (Jūsų mintys, pasvarstymai, idėjos...)

4 klausimas: *Kalbame apie BRENDIMO periodą. Kokios svarbios permainos vyksta ir kaip jūs dėl to jaučiatės? Su kuo pasikalbate?*

[Pertrauka]

5 klausimas: *Kas jums yra "SEKSUALI MOTERIS"? APIBŪDINKITE* (Jūsų mintys, pasvarstymai, idėjos...)

6 klausimas: *Jei būtų galimybė, apie ką NORĖTUTE PASIKALBĖTI su psichologu*? *Surašykite temas ant lapelių*

7 klausimas: *Ar sutiksite dalyvauti INDIVIDUALIAME pokalbyje apie asmeninius, intymius paauglystės klausimus? KODĖL "TAIP"? / KODĖL "NE"?*

Dėkojame už jūsų darbą diskusijų grupėje. Dėkojame, kad prisidėjote prie mokslinių tyrimų.

FG3/4 KLAUSIMŲ PLANAS (keitėsi po antros FG):

1 klausimas: *Prašome paaiškinti, kokie, jūsų nuomone, nauji dalykai susiję su paauglystės laikotarpiu?*

(nebuvo užduodamas kitose FG grupėse)

Galimas patikslinimas: *Kuo paauglystė skiriasi nuo vaikystės? Palyginkite save dabar ir kai jūs buvote 10-ties metų. Kas jumyse pasikeitė? (Jūsų mintys, pasvarstymai, idėjos...)*

2 klausimas: *Ką paauglei merginai reiškia kūno pokyčiai? (Jūsų mintys, pasvarstymai, idėjos)*

(nebuvo užduodamas kitose FG grupėse)

3 klausimas: *Lytinis potraukis, kuris atsiranda paauglystėje, kelia daug minčių tiek paaugliams, tiek suaugusiems. Kokiu būdu, jūsų nuomone, būtų galima 14-15 m. paaugliui (merginai/vaikinui) išreikšti savo lytinį potraukį? Nėra nei teisingų, nei neteisingų atsakymų!*

(nebuvo užduodamas kitose FG grupėse)

4 klausimas: *Kaip, jūsų nuomone, yra žiūrima į 14 -15 metų paauglių lytinius santykius (seksą)?*

Bendraamžių vaikinų akimis// Bendraamžių merginų akimis/ Mokytojų akimis/ Tėvų akimis

[pertrauka]

5 klausimas: *Kas jums yra "seksuali moteris"? Apibūdinkite (Jūsų mintys, pasvarstymai, idėjos...)*

Dėkojame už jūsų darbą diskusijų grupėje . Dėkojame, kad prisidėjote prie mokslinių tyrimų**.**

PRIEDAS 2.

Visų pagrindinio tyrimo transkripcijų trukmė

Nr.	Dalyvė	Interviu	Trukmė (min)	Transkripcijos ilgis (psl.)	Bendras žodžių skaičius
1	Ingrida	T4 (2013. 06.)	58 min	17 psl.	6 173 žodžiai.
2	Ingrida	T3 (2013.02.)	62 min	11 psl.	5 562 žodžiai
3	Ingrida	T2	107 min	26 psl.	9 422 žodžiai
4	Ingrida	T1	99 min	18 psl.	8 364 žodžiai
5	Gertrūda	T4 (2013. 06.)	54 min	22 psl.	6 711 žodžiai
6	Gertrūda	T3 (2013.02)	66 min	21 psl.	7 226 žodžiai
7	Gertrūda	T2	112 min	39 psl.	12 092 žodžiai
8	Gertrūda	T1	66 min	16 psl.	6 520 žodžiai
9	Delfina	T3 (2013. 06.)	84 min	27 psl.	11 003 žodžiai
10	Delfina	T2	84 min	31 psl.	12 523 žodžiai
11	Delfina	T1	79 min	17 psl.	6 679 žodžiai
11	Izabela	T3 (2013. 06.)	54 min	16 psl.	4 488 žodžiai
12	Izabela	T2	96 min	20 psl.	7 289 žodžiai
13	Izabela	T1	92 min	19 psl.	5 318 žodžiai
14	Džeinė	T3 (2013. 06.)	93 min	25 psl.	13 432 žodžiai
15	Džeinė	T2	124 min	30 psl.	14 478 žodžiai
16	Džeinė	T1	109 min	18 psl.	8 297 žodžiai
17	Aistė	T2	86 min	40 psl.	11 161žodžiai
18	Aistė	T1 (pilnas)	112 min	16 psl.	4472 žodžiai
19	Indrė	T1	77 min	17 psl.	5 833 žodžiai
20	Elena	T1	86 min	20 psl.	9 312 žodžiai
21	Viktorija	T3 (2013. 06.)	55 min	16 psl.	6 375 žodžiai
22	Viktorija	T2	80 min	27 psl.	9356 žodžiai
23	Viktorija	T1 (pilnas)	110 min	12 psl.	5610 žodžių
	Iš viso	**25**			

PRIEDAS 3.

Elenos (15 m. 3 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra

Temų kekė	Temos
Seksuali Aš per santykį su KITU	1. Seksualios Aš suvokimas *KITO* dėka. 2. Svajonės apie romantinius ryšius ir „intymųjį“ *KITĄ*. 3. Apsikeitimai patirtimi (tarp mergaičių). 4. Emocinė įtampa būnant *žvilgsnio* lauke.
Taisyklių laikymasis išgyvenant seksualumą	5. Įtampa dėl asmeninės reputacijos. 6. Stiprus atsakingumas už savo šeimos garbingumą.
Fizinės seksualumo dimensijos akcentavimas	7. Seksualumas per fizinį patrauklumą. 8. Seksualumo susiejimas per drabužius. 9. Malonumą keliantys pojūčiai kūne. 10. Lūkestis ateityje būti „idealesnės“ išvaizdos.
Menkai diferencijuotas seksualumas	11. Apmąstymai - retorinių klausimų kėlimas. 12. Žodžių stoka intymiai patirčiai išsakyti. 13. Savivokos postūmis: *„aš jau nebe mergaitė“.* 14. Kalbėjimas apie save neutraliai, trečiuoju asmeniu.

PRIEDAS 4.

Džeinės (14 m. 4 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra

Temų kekės	Temos
Nedrąsi seksualioji Aš	1. Neužtikrintumas savo fiziniu patrauklumu. 2. Pirmosios meilės ilgesys. 3. Abejonė savo moteriškumu. 4. Seksualumui reikia drąsos. 5. Noras ir nežinojimas kaip atkreipti dėmesį.
Kūniškumas	6. Atviresni drabužiai parodo seksualumą. 7. Fizinės išvaizdos svarba seksualumo potyriui.
Seksualumo intersubjektyvumas	8. Seksualumas – atspindys „viešajame“ *KITAME.* 9. Intensyvus noras turėti vaikiną. 10. Sesuo kaip pagalba ir modelis būti seksualia.
Prisiimtos socialinės taisyklės	11. „Geros mergaitės“ reputacijos svarba. 12. Ribų seksualinėse praktikose numatymas. 13. Santykiai - tik su rimtais įsipareigojimais.
Menkai diferencijuotas seksualumas	14. Seksualumas- buvimas malonia *KITAM.* 15. Sunku kalba išsakyti intymias savęs pajautas.
Vienišas santykis su pasauliu	16. Stiprus noras greičiau išsivaduoti iš vaiko pozicijos. 17. Blogi santykiai su mama.

PRIEDAS 5.

Aistės (14 m. 9 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra

Temų kekės	Temos
Socialinių taisyklių nepriėmimas	1. Gyvenimas suvokiant taisykles, bet nuolatos jas pažeidžiant. 2. „Blogų mergaičių“ draugystė.
Neryškus savojo seksualinio Aš supratimas	3. Sunkus reflektuoti, bet nujaučiamas seksualumas. 4. Nedrąsiai prisiimamas seksualumas. 5. Be erotinių fantazijų, bet svajonės apie vaikiną. 6. Reklamos paveikslą atitinkanti moteris kaip vaizdinys.
Kūniškumas	7. Seksualumo susiejimas su kūno pokyčiais ir apranga. 8. Kūnas kaip teikiantis seksualinį džiaugsmą.
KITAS: svarbus ir geidžiamas	9. Pirma draugystė - keičianti savivertę patirtis. 10. Draugystė su vaikinu suteikia saugumą ir laimingumą. 11. Patinkančio vaikino ilgesys.
Romantinių santykių iššūkiai	12. Dvigubi jausmai: malonu ir gėda būti dėmesio centre. 13. Laviravimas tarp mokslo, vaikinų bei draugių. 14. Trumpalaikiškumo nuojauta.
Komplikuotas santykis su pasauliu	15. Atsitraukusios stebėtojos pozicija. 16. Ambivalentiškas *buvimas* su mama ir su autoritetais. 17. Suaugusių problemų suvokimas.

PRIEDAS 6.

Viktorijos (15 m. 2 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra

Temų kekės	Temos
Drąsioji Seksuali Aš	1. Seksualinių praktikų ribų suvokimas 2. Nenoriu būti atstumta, tad neįsipareigoja 3. Fragmentiškos svajonės apie draugą. 4. Toliau pastumta seksualinio elgesio riba. 5. Seksualumas per pirmą pasiglamonėjimą. 6. Seksualios „blondinės“ įvaizdis. 7. Nepraktikuojami saviapmąstymai
Kūniškumas	8. Nekasdieniški malonūs kūno pojūčiai. 9. Seksualumas – tai kūno linijas išryškinantys drabužiai. 10. Seksualiai provokuojanti išvaizda pritraukia draugus. 11. Bjaurėjimasis autorerotinėmis praktikomis.
Seksualinio savęs patyrimo intersubjektyvumas	12. Seksualinis Aš dėl kitų žvilgsnių. 13. Paauglišku „ porelių“ trapumas. 14. Intensyvūs santykiai su vaikinais. 15. Vaikinų svarba laisvalaikiui. 16. Seksualizuotų žinučių gausa aplinkoje.
A*š ir socialinė aplinka*	17. Aktyvi opozicija („*darau, kas man gerai*“). 18. Meilė ir seksas nebūtinai kartu. 19. Ambivalencija: lyderystės ir pritapimo prie aplinkos svarba. 20. Reputacijos nepaisymas: „blogos mergaitės“ įvaizdis. 21. Vaikino turėjimas stiprina statusą. 22. Sprendimų autonomijos svarba.

PRIEDAS 7.

Izabelos (15 m.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra

Temų kekės	Temos
Eksperimentuojanti seksualioji Aš	1. Atstūmimo baimė. 2. Vaikino turėjimo svarba. 3. Pirmoji genitalinio seksualumo patirtis kaip Aš pokyčio taškas. 4. Nesaugūs santykiai ir nėštumo baimė.
Seksualumas kaip fizinis kūniškumas	5. Seksualumas – kūno demonstravimas. 6. Seksualumas – provokuojantis elgesys. 7. Partnerio prisilietimų *„šiurpuliukai“*. 8. Be erotinių fantazijų, bet malonios seksualinės praktikos. 9. Seksualinio jaudulio nekontroliavimas.
Seksualinio savęs patyrimo intersubjektyvumas	10. Nenoras būti tik sekso partnere. 11. Pasitikėjimo vaikinu ir kalbėjimosi svarba. 12. Paauglių draugystės nuvertinimas (*„žaidimai“*). 13. Pasitikėjimas vaikino seksualine patirtimi. 14. Skubėjimas subręsti ir tapti suaugusia.
Socialinių normų paisymas	15. Vaikino turėjimas stiprina statusą. 16. Reputacija: *„nebūti ta, kur visoms duoda“*. 17. Kritiškas požiūris į save „iš šono“. 18. Laviravimas tarp draugių, vaikino, ir tėvų.
Diferencijuoto seksualumo stoka	19. Kintantis Aš vaizdas: tobulumo siekis. 20. Esu seksuali – *„kaip ir visi“*. 21. Stereotipiškas seksualios moters pirmavaizdis.
Silpnas veiksnumas	22. Baimė prarasti savąją Aš santykyje su pasauliu 23. Pasyvi draugų grupėje.

PRIEDAS 8.

Indrės (14 m. 7 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra

Temų kekės	Temos
Lėtos seksualios Aš raidos pojūtis	1. Tapsmas: kasdien vis kažkas nauja. 2. Dabartistė: nedaug galvoti apie ateitį. 3. Bendravimo ir draugavimo diferenciacija. 4. Savęs apibūdinimo sunkumas. 5. Sunkumas kalba nusakyti patyrimus.
Kūniškumas	6. Pozityvus kūno vaizdas ir aštrių pojūčių poreikis. 7. Buvimas aukštesne padeda jaustis vyresne.
Seksualios Aš patyrimas per KITĄ	8. SMS laukimas iš intymaus *KITO.* 9. Neskubėjimas įsitraukti į romantinius ryšius. 10. Draugių grupės parama.
Socialinės normos	11. Patinka provokacijos. 12. Normatyvinė daili moteris kaip pirmavaizdis. 13. „Nebūti pasileidėle“ – reputacijos svarba. 14. Seksualumo praktikų ribų paauglystėje suvokimas.
Savarankiškumas kaip buvimo pasaulyje būdas	15. Stiprus troškimas eksperimentuoti. 16. Skuba išvengti suvaržymų. 17. Ambivalencija: suaugti, bet ne per greitai.

PRIEDAS 9.

Gertrūdos (15 m.1 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra

Temų kekės	Temos
Svajojanti seksualioji Aš	1. Baimė būti atstumtai, nepasitikėjimas savimi. 2. Komfortiškas moteriškas tapatumas. 3. „Gal ir esu seksuali“ – nediferencijuota seksualumo samprata. 4. Sunku kalba perteikti intymias patirtis. 5. Filmai ir svajonės kaip intymi erdvė. 6. Graži moteris kaip siektinas pirmavaizdis.
Kūniškumas	7. Prisižiūrėti save - būdas atkreipti vaikinų dėmesį. 8. Įsimintini bučinių pojūčiai. 9. Išvaizda kaip seksualumo mediatorius.
Seksualinio savęs patyrimo intersubjektyvumas	10. Intymi mergaičių draugija. 11. Pirmasis romantinis ryšys kaip seksualios Aš pokyčio taškas. 12. Intensyvus romantinių ryšių siekimas. 13. Vaikinai yra grėsmingi ir menkai pažįstami, bet geidžiami.
Prisiimtos socialinės normos	14. Reputacijos saugojimas. 15. Pozityvi identifikacija su mama ir kitais šeimos nariais. 16. Stiprus vidinės moralės balsas.
Trapus veiksnumas	17. Kontrolės pojūtis. 18. Baimė likti be draugių paramos.

PRIEDAS 10.

Delfinos (15 m. 4 mėn.) pirmos bangos interviu temų hierarchinė struktūra

Temų kekės	Temos
Spontaniškoji seksualioji Aš	1. Seksualinės patirties akcentavimas ir skubėjimas. 2. Ambivalencija buvimas : nepasiekiamoji ir viliojanti. 3. Naivus, spontaniškas ir savęs neapsaugantis malonumas. 4. Baisu būti atstumtai ir nuvertinai. 5. Sunkumas įvardinti seksualumo potyrius. 6. Gyvenimas dabartyje ir skubėjimas kaupti patirtį. 7. Menka impulsų savikontrolė: noriu – darau. 8. Seksualizuoto stereotipinio provaizdžio laikymasis.
Pabrėžtas kūniškumas	9. Apranga yra seksualumas. 10. Seksualumas – tai kūno formos. 11. Pozityvus kūno vaizdas: kojų akcentavimas. 12. Seksualinių praktikų įvairovės svarba.
Seksualinio savęs patyrimo intersubjektyvumas	13. Seksualumas – per *KITO* žvilgsnį. 14. Gelminis noras turėti ilgalaikius santykius. 15. Dažnas flirtas stiprina savivertę.
Dviprasmiškos vidinės nuostatos	16. Seksui nereikia meilės. 17. Socialinio statuso svarba (reputacija). 18. Ketinimų ir realaus elgesio neatitikimas. 19. Pirmojo įspūdžio svarbos suvokimas.
Orientuotas į KITĄ buvimas pasaulyje	20. Vaikinai suteikia savivertę ir statusą. 21. Jautri kitų vertinimams.

PRIEDAS 11.

Interviu orientuojančiųjų klausimų planas

1. Kaip geriausiai galėtum apibūdinti save kaip asmenį?

Ką tau reiškia būti 14-likos (15) metų paaugle?

Koks pagrindinis skirtumas yra tarp buvimo dešimties metų ir 14-likos (15) metų ?

2. Ką tau reiškia būti seksualia paaugle (asmeniu)?

3. Kaip manai, *kaip* (kokiu būdu) tavo seksualumas atsiskleidžia kasdieniniame gyvenime?

Ar laikai save seksualia? Kokiose situacijose jautiesi seksualiausia?

Pasakok taip, kaip tau atrodo, kaip tu pati patyrei savo išgyvenimus.

4. Ar galime pasikalbėti apie vaikinus? Ar esi turėjusi savo vaikiną?

[jei neatsakė 3 kl. metu]

Koks tai yra patyrimas turėti draugą (vaikiną)?

Kiek svarbu tau yra /buvo/ turėti vaikiną?

Ką tau reiškia, jog dar nesi turėjusi savo vaikino? Kiek jūsų tarp bendraamžių tai įprasta patirtis?

5. Norėčiau pasiteirauti apie keletą labai intymių dalykų

[jeigu manai, kad tai labai intymu, gali neatsakinėti]:

Ką tau reiškia pirmųjų seksualinių santykių patyrimas (jei tokie buvo)?

6. **Norėčiau pasiteirauti apie keletą labai intymių dalykų**

[jeigu manai, kad tai labai intymu, gali neatsakinėti]:

Gal galėtum kiek papasakoti apie savo seksualinio pobūdžio sapnus, svajones?

7. Norėčiau pasiteirauti apie keletą labai intymių dalykų

[jeigu manai, kad tai labai intymu, gali neatsakinėti]:

Ar lieti savo kūną jį jaudindama seksualiai? (papasakok apie masturbacijas). Kaip tai išgyveni? Ką tai tau reiškia?

8. Kaip galėtum apibūdinti „seksualią moterį"?

9. Kaip įsivaizduoji savo ateitį?

10. Kaip įsivaizduoji save kaip seksualią paauglę ateityje?

Dėkoju už pokalbį. Gal gali pasakyti, kodėl sutikai dalyvauti tyrime? Gal norėtum manęs kažko pasiteirauti?

Gal norėtum dar ką nors pasakyti, ko aš pati nesusipratau pasiteirauti.

Kiekvienas klausimas galėjo būti paskatintas frazėmis:

- *„ar gali papildyti dar? „ar gali papasakoti daugiau ar detaliau“?*
- *„ar gali papasakoti konkrečią situaciją?“*

Pabaiga:

Dėkoju už pokalbį. Gal gali pasakyti kodėl sutikai dalyvauti tyrime? Gal norėtum manęs kažko pasiteirauti? Gal norėtum dar ką nors pasakyti, ko aš pati nesusipratau pasiteirauti?

PRIEDAS 12.

Informacinio lankstinuko-kvietimo į tyrimą (ne vilnietėms), pavyzdys

INFORMACINIS LANKSTINUKAS
Dėkojame, jeigu susidomėjai mūsų psichologiniu tyrimu

Mykolo Romerio universiteto psichologijos katedros mokslininkai šiuo metu atrinktose Lietuvos mokyklose atlieka dviejų su puse metų trukmės mokslinį tyrimą skirtą tik mergaitėms. Tyrimas siekia atskleisti seksualumo raidos paauglystėje ypatumus ir kviečia dalyvauti ir tave, 8 klasės mokinę. Su dalyviais norėtume susitikti bent du kartus: 2011 m. rudenį ir po metų, 2012m. rudenį. Sutikimo dalyvauti tyrime forma tau suteiks daugiau išsamios informacijos apie šį tyrimą.

Paauglės merginos šiame tyrime kviečiamos dalyvauti, nes jos ir yra tikrosios paauglystės „ekspertės", pakankamai subrendusios, jog galėtų žodžiu išreikšti savo jausmus bei asmeninius patyrimus, susijusius su lytiniu brendimu, kūno pokyčiais, emocijomis ir elgesiu.

PAGRINDINIAI TYRIMO TIKSLAI YRA SUŽINOTI PAČIŲ PAAUGLIŲ MERGAIČIŲ IŠGYVENIMUS:

Ką reiškia būti 14 (15-kos) metų paaugle?
Kokius pokyčius atneša lytinis brendimas?
Ką reiškia būti seksualiai?
Kokios mintys, jausmai ar nerimai aplanko paaugles mergaites?
Iš kur semiesi žinių?

Susitikimo trukmė apie 1,5-2 val. Interviu vietą galite pasirinkti pačios (tavo namuose, mokykloje ar miesto psichologo kabinete) ar kitur, kur būtų tylu ir niekas netrukdytų susikaupti). Datą bei vietą suderinsime asmeniškai, Tau patogiu laiku. Vykti niekur toli nereikės, tyrimo organizatoriai patys atvažiuos į susitikimą. Pokalbis vyktų su psichologe Ilona Kajokiene, kuri dirba Vilniuje Mykolo Romerio universitete ir atlieka šį tyrimą.

Svarbi informacija: dalyvavimas yra savanoriškas ir konfidencialus (apie jį niekam nebus pranešta). Pasisakymai pokalbio metu taip pat išliks konfidencialūs. Tavo pasisakymai bus apibendrinami tik mokslinėje literatūroje ir be jokių tapatybę atskleidžiančių detalių. Žinok, jog turi teisę bet kuriuo momentu atsisakyti dalyvauti šiame pokalbyje ir pasitraukti. Turi teisę neatsakyti į klausimus, jei manai, jog jie nėra tau tinkami ar kelia nemalonius išgyvenimus. Primename, kadangi dar neturi 18 metų, tai dalyvauti psichologiniame tyrime gali tik turėdama raštišką tėvų leidimą.

Būk atvira tiek, kiek pati to nori – ir ne daugiau. Čia nėra gerų ar blogų atsakymų - mums svarbu gauti pačių paauglių pasisakymus apie jų išgyvenimus ir jausmus, susijusius su lytiniu brendimu ir atsirandančiu seksualumu. Mokslininkams tai būtų galimybė sužinoti seksualinio raidos aspekto ypatumus Lietuvoje. Jei sutinkate dalyvauti mūsų psichologiniame tyrime – interviu (pokalbyje), paprašykite visų papildomų dokumentų (tėvų ir paties dalyvio sutikimo formų) mums talkinančią savo mokyklos psichologę. Nurodykite laiką, kuris būtų patogus susitikimui.

Dėkojame už skirtą laiką ir bendradarbiavimą su MRU tyrėjų grupe

PRIEDAS 13.

Pagrindinio tyrimo dalyvių anketos pavyzdys

Dėmesio! Klausimai labai asmeniški. Gerbiame Jūsų privatumą! Maloniai prašome atsakyti į pateikiamus klausimus, tačiau jeigu perskaičiusios kurį nors klausimą jaučiatės nepatogiai, galite šias anketos vietas palikti neužpildytas .

Pasirinkite slapyvardį .....

Tavo vardas/Pavardė (nebus skelbiama) .....

El. adresas bei tel. nr. (jei sutinki nurodyti).....

1. Kiek tau dabar (pilnų) metų? .....
2. Kada Tavo gimtadienis? (būna, kad kas nors ima ir pasveikinaJ) .....
3. Ar turi seserų/brolių? .....

Koks jų amžius? .....

4. Su kuo tu gyveni:
   - 1– su abiem tėvais
   - 2– tik su mama
   - 3 – tik su tėčiu
   - 4 – gyvenu su globėja/ globėju
   - 5 – gyvenu sus seneliais ar kitais artimais giminaičiais
   - 6 – gyvenu viena

5. Ar tavo šeima turi **bent vieną** automobilį?
   - 1 – Taip
   - 2 – Ne

6. Ar tu turi savo **atskirą** kambarį ?
   1. Taip
   2. Ne, kambarį dalinuosi su savo sese/broliu
   3. Ne, kambarį dalinasi daugiau šeimos narių.

7. Kai galvoji apie save **dabar**, ar manai, jog lyginant su kitomis to paties amžiaus merginomis, tu esi fiziškai subrendusi daugiau /mažiau nei daugelis tavo bendraamžių?
   - 1 – esu daug mažiau fiziškai subrendusi nei kitos bendraamžės
   - 2 – esu truputį mažiau fiziškai subrendusi nei kitos bendraamžės
   - 3 – esu tiek pat fiziškai subrendusi kaip ir kitos mano metų paauglės
   - 4 – esu truputį daugiau fiziškai subrendusi nei kitos bendraamžės
   - 5 – esu daug labiau fiziškai subrendusi nei kitos mano bendraamžės

8. Kai galvoji apie fizinio **brendimo pradžią**, ar manai jog lyginant su kitomis to paties amžiaus merginomis, tu fiziškai brėsti pradėjai vėliau/anksčiau nei daugelis tavo bendraamžių?
   - 1 – pradėjau daug vėliau fiziškai brėsti nei kitos bendraamžės
   - 2 – pradėjau truputį vėliau fiziškai brėsti nei kitos bendraamžės

3 – savo fiziniu brendimo pradžia aš nesiskyriau nuo kitų mano metų paauglių
4 – pradėjau bręsti truputį anksčiau nei kitos bendraamžės
5 – pradėjau fiziškai bręsti daug anksčiau nei kitos mano bendraamžės

9. Kiek tau buvo metų, kai atsirado pirmosios mėnesinės? .....

10. Norime žinoti ar šiuo metu palaikai santykius su vaikinu. Pažymėkite vieną iš galimų atsakymų, apie tai, jog **šiuo metu**:

1 – vaikino neturiu
2 – neturiu vaikino šiuo metu, bet turėjau praeityje
3 – turiu vaikiną, su kuriuo susitikinėju ir esu jam įsipareigojusi
4 – turiu vaikiną, su kuriuo kartais susitinku, bet nesu jam įsipareigojusi
5 – turiu keletą vaikinų, su kuriais kartais susitinku, bet nesu nė vienam įsipareigojusi.

Dėkojame už atsakymus.

PRIEDAS 14.

Pagrindinio tyrimo dalyvių (Vilnius) informuoto sutikimo pavyzdys

Informuotas sutikimas dalyvauti tyrime

Esu Ilona Kajokienė, psichologė-psichoterapeutė ir Mykolo Romerio universiteto psichologijos katedros darbuotoja. Šiuo metu rengiu mokslinį darbą (daktaro disertaciją) apie paauglystės išgyvenimus, kuriuos patiria keturiolikos metų mergaitės. Kviečiu dalyvauti ir tave.

Kad galėtum tvirtai apsispręsti, žemiau pateiksime daugiau informacijos.

Kas organizuoja tyrimą? Mykolo Romerio universiteto Psichologijos katedra (tel. Vilniuje, 2714620), tyrimo projekto mokslinė vadovė – prof. Rita Žukauskienė, pagrindinė tyrėja: doktorantė, psichologė-psichoterapeutė Ilona Kajokienė (el. adresas: ilonak@mruni.eu).

Koks yra mokslinis tyrimo pavadinimas? „Savęs kaip seksualaus subjekto patyrimas paauglystėje“

Koks šio mokslinio darbo tikslas? Suprasti, kaip paauglės išgyvena su lytiniu brendimu susijusį savęs kaip seksualaus žmogaus patyrimą ir kaip seksualumo patyrimo raiška keičiasi paauglystės eigoje.

KOKS tyrimo metodas? Tyrėja norėtų susitikti su tavimi bent du kartus: 2011m. ir 2012m. rudenį. Susitikimai būtų skirti individualiam interviu (pokalbiui) saugioje, tylioje aplinkoje, pagal iš anksto parengtus atvirus orientacinius klausimus. Antrą kartą susitikus, kai kurie klausimai pasikartos, o kai kurie – bus nauji. Čia nėra gerų/blogų atsakymų, o tik tavo asmeninės gyvenimo istorijos bei patirties pasakojimas.

Kokia Interviu (pokalbio) trukmė? Apie 1,5-2 val. su pertraukėle pailsėti. Susitikimas vyktų tau patogiu metu.

Interviu (pokalbio) vieta turi būti netriukšminga ir privati, tau pačiai priimtina (gali būti tavo namai, gali būti tuščia mokyklos klasė, psichologo kabinetas arba MRU auditorija (Ateities g. 20, Vilnius)).

Ar yra gautas oficialus leidimas atlikti tyrimą? Taip, gautas MRU Psichologijos katedros Etikos komiteto leidimas (2011.03.17). Šis leidimas rodo, kad mes labai atsakingai žiūrime į dalyvių psichologinį komfortą tyrimo metu. Turi žinoti, kad tiek tu turi teisę atsisakyti dalyvauti, tiek tavo tėvai turi teisę neleisti tau dalyvauti tyrime. Tėvams paruošėme atskirą sutikimo formą.

Tyrimo etika. Tyrimo metu vadovausimės Europos Sąjungoje atliekamų psichologinių tyrimų taisyklėmis: dalyvavimas tyrime yra savanoriškas; dalyvio tapatybė nebus atskleista (turėsi susigalvoti sau slapyvardį), duomenys apie dalyvį ir jo šeimą yra konfidenciali informacija. Pokalbyje dalyvaujantis paauglys gali persigalvoti ir bet kuriuo metu nutraukti tyrimą. Tėvai ir vaikai turi teisę persigalvoti ir per vieną savaitę po interviu (pokalbio) apie tai pranešti tyrėjams. Tada visa užrašyta medžiaga bus sunaikinama. Pokalbis bus įrašomas diktofonu. Visa informacija, gauta šio tyrimo metu, bus konfidenciali ir panaudota tik mokslinio tyrimo tikslais. Jokia informacija nebus perduota mokyklai. Koduoti duomenys skaitmeniniu būdu būtų saugomi (laikinoje laikmenoje- USB), - neprieinamoje kitiems asmenims vietoje.

Turi teisę žinoti, kad kai kurie tavo pasakyti žodžiai bus cituojami mokslinėje ataskaitoje, disertacijos tekste bei mokslinėse publikacijose, kaip vertingos asmeninio patyrimo iliustracijos, tačiau niekas negalės žinoti, kas tai pasakė, nes, kaip jau anksčiau buvo minėta, tavo tapatybė bus koduojama, o autorystė įvardinama tik slapyvardžiu, nenurodant nei vietos, nei mokyklos.

Jeigu perskaičiusi ***Informuoto Sutikimo*** turinį dar norėtum ko nors pasiteirauti ar pasitikslinti, gali rašyti žinutę elektroniniu paštu: ilonak@mruni.eu arba skambinti tel. 8 655 70944 Ilonai Kajokienei. Primename, jog sprendimui turi neprieštarauti ir jūsų tėvai. Jie turi užpildyti savo leidimo dalyvauti tyrime formą.

Jei sutinki dalyvauti tyrime, užpildyk žemiau pateiktą formą:

Aš, _____, sutinku dalyvauti tyrime (individualiame interviu), kurį vykdo MRU psichologijos katedra ir tyrėja Ilona Kajokienė. Esu perskaičiusi visą Informuoto sutikimo formos informaciją.

Data_____

Parašas _____

Dalyvės kontaktai _____

Sutinku, kad pokalbis būtų įrašomas (data/parašas) _____

Sutinku, kad tam tikros tyrimo medžiagos vietos būtų cituojamos ar kitaip viešinamos mokslinei auditorijai (data/parašas) _____

PRIEDAS 15.

Tėvų leidimo dalyvauti tyrime pavyzdys

GERBIAMI TĖVELIAI,

Mykolo Romerio universiteto psichologijos katedros mokslininkai šiuo metu atrinktose Lietuvos mokyklose atlieka dvejų metų trukmės mokslinį tyrimą apie savęs suvokimą paauglystėje ir kviečia jame dalyvauti ir jūsų dukrą, 8 klasės mokinę, kuri buvo pasirinkta atsitiktinai, nieko nežinant apie jūsų šeimos sudėtį ar socialinę padėtį.

Su jūsų dukra mes norėtume susitikti bent du kartus: 2011 m. rudenį ir po metų, 2012 m. rudenį. Mergaitės šiame tyrime dalyvauja kaip paauglystės „ekspertės", kadangi tyrimo organizatoriai laikosi nuomonės, jog jauni žmonės (14-17 m.) yra pakankamai subrendę, kad galėtų žodžiu išreikšti savo jausmus bei asmeninius patyrimus, susijusius su lytiniu brendimu, kūno pokyčiais, emocijomis ir elgesiu.

Prašome jus įdėmiai perskaityti šio informacinio lapo turinį ir nuspręsti, ar jūs leisite savo dukrai dalyvauti šiame tyrime. Manome, kad labai detali informacija apie šį psichologinį tyrimą jums leis susidaryti nuomonę apie galimas /negalimas grėsmes vaikui. Kaip pagrindinis už vaiko gerovę atsakingas asmuo, jūs turite teisę sutikti arba nesutikti, jog jūsų vaikas taptų psichologinio tyrimo dalyviu.

TYRIMO APRAŠAS

Tyrėjų grupė: Mykolo Romerio universiteto Psichologijos katedra (tel. Vilniuje, 2714620), tyrimo projekto mokslinė vadovė – prof. Rita Žukauskienė, pagrindinė tyrėja – MRU doktorantė, psichologė-psichoterapeutė Ilona Kajokienė (el. adresas: ilonak@mruni.eu).

Disertacinio darbo tema: „Savęs, kaip seksualaus subjekto, patyrimas paauglystėje"

Disertacinio tyrimo tikslai: suprasti, kaip paaugliai išgyvena su lytiniu brendimu susijusį savęs, kaip seksualaus žmogaus, patyrimą, ir kaip jų seksualumo patyrimo raiška kinta augimo eigoje.

Metodas – individualus interviu (pokalbis) su paaugle saugioje aplinkoje (MRU ar namuose, jei to pageidauja dalyvė ar jos tėvai), pagal iš anksto parengtus orientacinius klausimus. Laikomasi požiūrio, kad į klausimus nėra teisingų/neteisingų atsakymų, visi pasisakymai nurodo tik asmeninę nuomonę ir yra priimtini.

Interviu (pokalbio) trukmė: apie 1,5–2 val. su pertrauka.

Interviu (pokalbio) vieta - turi būti netriukšminga ir privati, pačiam paaugliui priimtina (gali būti jo namai, gali būti ir psichologo kabinetas mokykloje). Į sutartą vietą vyksta pats tyrėjas.

Tyrimo atitikimas etikos reikalavimams - tyrimo organizavimas aptartas MRU Psichologijos katedros Etikos komitete ir buvo gautas Etikos komiteto leidimas (2011.03.17). Šis leidimas rodo, kad tyrimo grupė labai atsakingai bei tinkamai supranta visas psichologiniams tyrimams taikomas taisykles.

Tyrimo etika - tyrimo metu vadovausimės Europos Sąjungoje atliekamų psichologinių tyrimų taisyklėmis:

- Dalyvavimas tyrime yra savanoriškas.
- Vaikų ir paauglių tyrimams būtinas tėvų leidimas. Vaiko tapatybė nebus atskleista, duomenys apie dalyvį ir jo šeimą yra konfidenciali informacija.
- Turite žinoti, jog sutikimas reiškia ir tai, jog pokalbis (interviu) su jūsų paaugliu bus įrašomas skaitmenine garso aparatūra, siekiant didesnio tikslumo ir duomenų nepraradimo užsirašinėjant.
- Pokalbyje dalyvaujantis paauglys gali persigalvoti ir bet kuriuo metu nutraukti tyrimą. Jau po interviu (pokalbio), tiek tėvai, tiek ir dalyviai paaugliai turi teisę persigalvoti ir po vienos savaitės (po interviu pokalbio) apie tai pranešti tyrėjams, kurie privalo sunaikinti interviu įrašus bei užrašus.
- Visa informacija, gauta šio tyrimo metu, bus laikoma itin konfidencialia. Nors Sutikimo formoje mes prašysime jus nurodyti savo vaiko vardą ir pavardę, vėliau ši informacija bus koduojama ir prieinama tik pagrindiniam tyrėjui (Ilonai Kajokienei). Paauglio pasisakymai bus panaudoti tik mokslinio tyrimo tikslais. Koduoti duomenys skaitmeniniu būdu būtų saugomi ne kietajame kompiuterio diske, bet laikinoje laikmenoje (USB), neprieinamoje kitiems asmenims vietoje.
- Kai kurie jūsų vaiko pasakyti žodžiai būtų cituojami mokslinėje ataskaitoje, disertacijos tekste bei mokslinėse publikacijose kaip vertingos asmenio patyrimo iliustracijos be dalyvio tapatybę atskleidžiančių detalių.

Iškilus klausimams, galima kreiptis į pagrindinį tyrėją, psichologę-psichoterapeutę Iloną Kajokienę telefonu +370 655 70944 arba el. paštu: ilonak@mruni.eu

Jeigu Jūs **SUTINKATE**, kad Jūsų duktė dalyvautų šiame tyrime, prašome pasirašyti lapo apatinėje dalyje atspausdintą sutikimo tekstą ir šį sutikimą perduokite savo paauglei.

Jeigu Jūs **NESUTINKATE,** kad Jūsų duktė dalyvautų šiame tyrime, prašome tai pažymėti, paliekant jūsų sprendimą atspindintį žodį. Šią formą prašome perduoti savo paauglei ar nurodytam asmeniui (mokyklos psichologei ar tyrėjai).

Tyrimo grupės vardu
psichologė-psichoterapeutė Ilona Kajokienė
Telefonas (+370) 655 70944; el.paštas: ilonak@mruni.eu

TĖVŲ LEIDIMAS

Dukrai dalyvauti tyrime

2013 m. ..... mėn. ..... d.

Aš, ... sutinku / nesutinku,
(*tėvo/mamos vardas, pavardė*) (*išbraukti nereikalingą žodį*)

kad mano dukra .....
(*vardas, pavardė*)

dalyvautų MRU Psichologijos katedros tyrime, kurį vykdo psichologė-psichoterapeutė Ilona Kajokienė. Sutinku, kad individualus interviu (pokalbis) būtų įrašinėjamas diktofonu. Susitikimo laikas gali būti derinamas asmeniškai su pačia paaugle. Sutinku, kad mano dukros pasisakymai anonimiškai būtų cituojami šį tyrimą pristatančiose mokslinėse publikacijose.

Norėdami susisiekti, tyrimo organizatoriai gali kreiptis šiuo telefonu .....
arba el. paštu .....

Vardas, pavardė Parašas
(*Tėvo/Motinos*)

Nuoširdžiai dėkojame už bendradarbiavimą

PRIEDAS 16.

Disertacinio tyrimo etapų aprašas

Parengiamoji dalis (2009 m. gruodis – 2011m. kovas). Šioje dalyje buvo suformuluoti pirminiai tyrimo klausimai, kuriems atsakyti buvo atliktas parengiamasis fokus grupių tyrimas su abiejų lyčių aštuntųjų klasių mokiniais (atskirai mergaitėmis ir berniukais) (2010 m. gegužė–birželis). Tyrimui buvo gautas MRU Psichologijos katedros Etikos komiteto (2010 m. kovo 7 d. EK nutarimas) pritarimas. Atliktos įrašų peržiūros ir pasisakymų transkripcijos. Šiuo etapu surinkti pilotiniai duomenys parodo, kad seksualinės raidos klausimai dalyviams yra labai aktualūs, jie norėtų būti „išklausyti", ir įvertinti kaip jau gebantys išsakyti savo asmeninę nuomonę intymiais klausimais. Pozityvi parengiamojo etapo patirtis tapo pagrindu tiksliau suformuluojant orientuojančius interviu klausimus. Remiantis fokus grupių medžiaga bei dalyvių patarimais, giluminį atskleidžiamąjį tyrimą nuspręsta atlikti ne grupėje, o individualaus susitikimo metu.

Šiuo parengiamuoju etapu taip pat buvo pateiktas prašymas MRU Psichologijos katedros Etikos komitetui ir po dviejų svarstymų gaunamas leidimas pradėti interviu (2011 m. kovo 17 d. EK nutarimas).

Pagrindinio tyrimo dalis

2011m. balandis – 2013 m. birželis. Šiame etape buvo pradėtas (T1) kokybinis tęstinis tyrimas: surinkta pirmųjų interviu medžiaga. Paraleliai buvo atliekamas garso įrašų transkribavimas. Atlikta kiekvieno atvejo teksto interpretacinė fenomenologinė analizė, vedami tyrėjos refleksijų užrašai. Visi atvejai (iš viso 9, tačiau tai sudarė 11 atskirų interviu, kadangi dvi dalyvės buvo apklausiamos du kartus) buvo analizuojami vienas po kito atskirai, pereinat prie naujo atvejo tik tada, kai kiekvienam pasakojimui sukuriama hierarchinė radinių struktūros lentelė ir trumpas dalyvio patirties aprašas. Pirmojo etapo pabaigoje visų atvejų fenomenų struktūrinės lentelės integruojamos į bendrą tematinę lentelę (10 lentelė).

2012 m. balandis – 2013m. vasaris. Šiame etape buvo tęsiamas (T2) kokybinis tyrimas, kuriame dalyvavo tos pačios T1 etapo dalyvės. Iš devynių T1 etapo dalyvių antrą kartą susitikti panoro septynios paauglės. Vėl buvo atliktas garso įrašų transkribavimas, antrojo etapo radinių analizė, toliau vedami tyrėjo užrašai. Kiekvienam pasakojimui buvo sukurta hierarchinė radinių struktūros lentelė. Šiame etape buvo parengtas pirminis disertacijos teorinės bei metodologinės dalies variantas.

2013 m. vasaris – birželis. Šiame etape atlikti viso aštuoni trečios bangos (T3) interviu su šešiomis dalyvėmis, iš kurių du interviu buvo papildomi (su Ingrida ir su Gertrūda – pakankamai gerus savirefleksinius gebėjimus turinčiomis dalyvėmis). Atliktas įrašų transkribavimas, tęsiami užrašai bei atlikta dviejų atvejų interpretacinė fenomenologinė pasisakymų analizė. 2013 m. birželio parengtas papildytas pirminio disertacijos rankraščio variantas, kuris buvo pristatytas doktorantūros komiteto posėdyje (2013 m. birželio 19 d.).

2013 m. birželis – spalis. Šiame etape baigta tęstinio Ingridos atvejo analizė (pridėti T3 ir T4 interviu duomenys). Buvo tęsiama disertacija: parengta išsamesnė radinių aptarimo dalis, suformuluotos preliminarios išvados ir rekomendacijos. Disertacinis tyrimas aprobuotas MRU psichologijos instituto posėdyje (2013 m. spalio 4 d.).

PADĖKA

Artėjant prie disertacinio darbo pabaigos, norisi tarti keletą žodžių tiems, kurie nuolat buvo šalia ir apie kurios, kaip tyliuosius mano rėmėjus, taip niekas ir nesužinotų, jeigu ne ši padėka.

Šis disertacinis darbas galėjo būti pabaigtas tik su daugelio žmonių pagalba: dėl begalinio tikėjimo, jog sugebėsiu padaryti tai, ką užsibrėžiau. Esu labai dėkinga savo vadovei, Lietuvos Mokslo premijos (2012 m.) laureatei prof. dr. Ritai Žukauskienei – disertacijos įkvepėjai, kurios pastabos ir pasiūlymai buvo itin vertingi tiek planuojant tyrimą, tiek jį realizuojant. Esu be galo dėkinga už jos drąsą ir sutikimą remti mano pasirinkimą tyrinėti socialiai provokuojančią temą tokiu daug iššūkių keliančiu metodu. Dėkoju Ritai už disertacijos juodraščių skaitymui skirtą laiką ir tikėjimą, jog vieną dieną, nežiūrint visų silpnumo akimirkų, šis darbas bus pabaigtas.

Dosnaus padėkos žodžio nusipelnė ir MRU Psichologijos instituto direktorius doc. A. Laurinavičius bei Socialinių technologijų fakulteto prodekanė mieloji dr. Irena Žemaitaitytė – jie sugebėjo įtikinti universiteto administraciją tyrimo naudingumu ir pasistengė, kad disertacijos tematika bei problematika išliktų tokia, kaip buvo sumanyta. Doc. A. Laurinavičiui dėkoju ir už tai, kad supratingai padėjo suderinti mano darbo universitete galimybes su studijomis ir klinikine praktika.

Esu dėkinga tų septynių Vilniaus bei kitų miestų mokyklų, kurios sutiko padėti organizuojant disertacinio tyrimo fokus grupes bei individualius pokalbius, direktoriams bei mokytojams. Ypač dėkinga keletui ištikimų mokyklų psichologių, kurios patikėjo šio tyrimo reikalingumu, dėjo visas pastangas, kad keletą metų vykęs tyrimas nenutrūktų ir būtų pabaigtas.

Atskirai noriu padėkoti savo tyrimo dalyvėms, toms devynioms anoniminėms mergaitėms, kurios, nors ir nedrąsiai, bet atėjo į pirmąjį susitikimą, patikėjo mano atvirumu, padorumu ir moksliniu suinteresuotumu bei atvėrė savo *gyvenamo* pasaulio duris, pakviesdamos prisiliesti prie pačių slapčiausių minčių, jausmų ir svajonių. Šių mergaičių drąsa ir dosnumas padėjo mokytis suprasti sveikų paauglių *seksualumo patyrimo* fenomeną ir pradėti rengti disertacinį darbą. Šešios iš jų mergaičių sutiko tęsti interviu ir dalyvauti iki galo. Turiu pripažinti, kad mergaičių intymūs pasakojimai labai pakeitė mano, kaip suaugusio žmogaus, supratimą apie paauglių kasdienybę. Dabar man ji atrodo kaip kasdienis nedidelis mūšis už orumą, *savąjį* buvimą seksualia, už galimybę atskleisti save, nenusipelnant už tai žeminančios „*blogos*“ mergaitės etiketės.

Noriu padėkoti ir tiems nežinomiems recenzentams, kurie savo nuodugniais klausimais bei pastabomis padėjo man sustiprinti parengtų publikacijų kokybę atskleisdami silpnąsias interpretacijų vietas, o išsakytais pagyrimais padrąsino tęsti darbą toliau, tai leido patikėti gautų radinių „disertabilumu“. Dėkoju už jūsų laiką ir įžvalgas. Šiltus padėkos žodžius norėčiau pasakyti ir MRU instituto recenzentei doc. dr. Jolantai Sondaitei, kurios pastabos padėjo šiai disertacijai tapti kokybiškesne. Dėkoju savo pirmiesiems kokybinių tyrimų metodologijos mokytojams: prof. Paul Flowers iš Dž. Britanijos bei prof. dr. Vilmai Žydžiūnaitei, taip kūrybingai mokėjusiai uždegti dešimtis „kokybistų“ tyrėjų visoje Lietuvoje seminarais VDU auditorijoje ir 2012-jų metų vasaros stovykloje. Už galimybę

mokytis, dalyvauti grupinėse kokybinių tyrimų supervizijose Vilniuje ir reflektuoti savo radinius su kolegomis noriu padėkoti VU kolegei psichoterapeutei dr. A. Matulaitei.

Dėkui kolegėms Vaidai ir Raimondai už tikėjimą mano galimybėmis tada, kai labiausiai reikėjo. Ir už pakartotinus disertacijos juodraščių skaitymus. Už nuoširdžią pagalbą koreguojant disertacijos kalbą dėkoju man talkinusiai mokytojai metodininkei Genovaitei Drazdauskienei.

Mano doktorantūros studijos būtų ganėtinai nuobodžios ir labiau komplikuotos, jeigu ne šaunus bendramokslių būrys: Šarūnas, Marijus, Rasa, Laura, Antanas ir Rimantas, kurie visados dalinosi savo nerimu, naujienomis bei tuo, ką sužinojo ar naudingo pamatė. Dėkoju jiems už tą studentiško bendruomeniškumo jausmą. Noriu asmeniškai padėkoti savo kolegei ir moksladraugei Natalijai Norvilei, kurios draugiškumas ir patarimai sumišimo kupiną minutę gelbėjo nuo nežinojimo ir streso, o puikių organizacinių sugebėjimų pavyzdys vertė lygiuotis. Nuoširdžiai Dėkoju tau, miela Kolege, ir linkiu sėkmingos bei intelektualiai apdovanojančios disertacinio darbo pabaigos. Tikiuosi, jog mūsų draugystė nenutruks studijoms pasibaigus.

Didžiausios mano pagarbos, meilės ir padėkos žodžių nusipelnė mano gyvenimo draugas, intelektualus partneris ir vyras dr. Tomas V. Kajokas, kantriai, dėmesingai ir atlaidžiai visą studijų laikotarpį buvęs greta manęs ir padėjęs „ištalpinti“ mano nerimus bei nusivylimus. Prisiėmęs namų buities rūpesčius, jis sugebėjo atidžiai klausytis, diskutuoti ir nenustoti manęs mylėti.

Darbą skiriu dukroms

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Ilona Kajokienė

MERGAIČIŲ SEKSUALUMO PATYRIMAS VIDURINIOJOJE PAAUGLYSTĖJE

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2009–2013 metais Mykolo Romerio universitete

Mokslinė vadovė:

prof. dr. Rita Žukauskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto psichologijos mokslo krypties taryboje:

Tarybos pirmininkė:

prof. dr. Rita Bandzevičienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S).

Tarybos nariai:

doc. dr. Rasa Bieliauskaitė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)
doc. dr. Rūta Pukinskaitė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)
prof. dr. Saulė Raižienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)
prof. dr. Vilma Žydžiūnaitė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, edukologija – 07S)

Oponentai:

doc. dr. Remigijus Bubnys (Šiaulių universitetas, socialiniai mokslai, edukologija – 07S)
doc. dr. Jolanta Sondaitė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

Disertacija bus ginama viešame Psichologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2014 m. vasario 7 d. 13 val. Mykolo Romerio universiteto konferencijų salėje (I – 414 a.) (Ateities g. 20, Vilnius).

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2014 m. sausio 6 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (Gedimino pr. 51, Vilnius) ir Mykolo Romerio universiteto centrinėje bibliotekoje (Ateities g. 20, Vilnius).

Ilona Kajokienė

MERGAIČIŲ SEKSUALUMO PATYRIMAS VIDURINIOJOJE PAAUGLYSTĖJE

Santrauka

1. ĮVADAS

Mergaitės – ugnys, tada ugnies miegu
ilgiau temiega...
Jonas Juškaitis, 1979 m. rinkinys „Anapus gaiso“

Paauglių mergaičių seksualumas – nėra plačiai aptariama tema tiek akademiniame, tiek viešajame diskurse. Intymi tema kasdieniniame *gyvenamajame pasaulyje* ir individualioje sąmonėje lengviau reprezentuojama poetiniu keliu nei išsamiais samprotavimais. Vis dar nedrąsu mąstyti, jog vaikai (plačiąją prasme) gali būti ir seksualūs, ir mėgautis šios patirties teikiamais maloniais potyriais. Kažkaip šventvagiškas tada atrodo ir siekis tokias patirtis tyrinėti. Tačiau būtent mokslas padėjo suprasti, jog paauglystės tarpsnis, ir ypač kognityvinė bei puberteto raida, suteikia jiems dvi neįkainuojamas dovanas: naujas protines galimybes žvelgti giliau į save ir kartu puberteto inspiruotą seksualinio impulso sustiprėjimą, atnešantį tiek džiugaus nerimo, tiek kančios. Tyrinėti paauglių mergaičių seksualumo patyrimus – tai reškia *įsigilinti* į patirtis, kurias poetas Jonas Juškaitis pavadino „*ugnimi*“, siekti jas *suprasti ir aprašyti.* Tai siekis suprasti, ką išgyvena tik ką iš „*ugnies miego*“ pabudusios paauglės ir, pernelyg nenutolstant nuo jų asmeninės patirties, suteikti šiai patirčiai mokslinį rūbą.

Mokslo problema

Nemažos dalies mokslininkų (Freud, 1905/1962; Erikson, 1958; Blos, 1968; Moore and Rosenthal, 2006; Savin-Williams and Diamond, 2004; Welsh et al., 2000; Tolman and McClelland, 2011) nuomone, seksualumas yra vienas iš esminių žmogaus patirties fenomenų, kuris kiek skirtingai išgyvenamas atskirais gyvenimo tarpsniais. Raidos psichologijos žiniomis, vidurinioji paauglystė yra pažymėta svarbiomis transformacijų kryptimis, lemiančiomis *seksualinio Aš* sampratą šiuo periodu: nuo antrinių lytinių požymių priėmimo iki reprodukcinių galimybių, reikšmingai keičiančių ir kūno vaizdą, įsisąmoninimą (Laufer, 1991); nuo labilių emocinių procesų iki seksualinio elgesio savireguliacijos įvaldymo (Gailliot and Baumeister, 2007) ir seksualinio veiksnumo[34] pojūčio sustiprėjimo (Carver, 2004); nuo emocinės priklausomybės iki santykinės autonomijos bei seksualinio

34 *Agency* (angl.). Lietuviškas vertimas „veiksnumas“ paimta iš A. Bagdono ir E. Rimkutės anglų – lietuvių kalbų psichologijos žodyno (2013, p. 16).

troškimo objekto pasirinkimo (Blos, 1968). Kadangi „*sveikas seksualumas yra žmogaus gerovės pagrindas*“ (Horne and Zimmer-Gembeck, 2005, p. 25), tai seksualumo patyrimo transformacijos paauglystėje lemia ne tik *seksualinio Aš* įsisąmoninimą, bet ir visos asmenybės raidą – sukuria prielaidas jauno žmogaus tapatumui bei intymumui formuotis (Erikson, 1968; Moore and Rosenthal, 2006; Beyers and Seiffge-Krenke, 2010; Schwartz et al., 2013). Empiriškai patvirtintos sąsajos tarp seksualumo raidos paauglystėje ir suaugusiojo žmogaus seksualinės gerovės (Hooghe, 2012; Schwartz et al., 2013) verčia gilintis ir detaliau suprasti seksualumo patirtį kuo ankstyvesniame paauglystės amžiuje, kad būtų galima paauglystės laikotarpio seksualumo raidos žinias susieti su tolesne jauno suaugusiojo tapatumo raida ir jo psichine bei seksualine sveikata.

Greta individualumą ir tapatumo raidą akcentuojančios krypties, seksualumą galima vertinti ir feministinės tradicijos šviesoje, kuri paauglių seksualumo tyrimuose dominuoja jau antrą dešimtmetį. Kokybinėse paauglių seksualumo studijose analizuojama ir atskleidžiama galios, kontrolės ir subjekto veiksnumo pasireiškimas seksualumo raiškos kontekstuose (Hauge, 2009; Tolman and Diamond, 2001; Tolman et al., 2003; Tolman and Szalacha,1999; Fine, 1988; Tolman, 2002, Stiepe and Tolman, 2003). Tačiau vertėtų pasakyti, jog socialinės galios ar kontrolės seksualumo raiškos ar jo išgyvenimuose diskursas viduriniojoje paauglystėje nėra toks aktualus kaip vėlyvojoje paauglystėje ar jauno suaugusiojo amžiuje.

Seksualusis Aš atsiranda ir formuojasi daug anksčiau nei pasireiškia bet koks fizinis seksualinis elgesys (Freud, 1920; 1905/1962; Butler et al., 2006; Santelli et al., 2006). Tai reiškia, jog seksualumo patirties kaupimas vaidina svarbų vaidmenį. Reikalingas tyrimas, kuris praplėstų žinias apie *sveikų* paauglių giluminius procesus, vykstančius seksualinio Aš raidoje iki bet kokio aktyvių seksualinių praktikų pradžios. Tokiu būdu gautas žinias galima panaudoti efektyviam seksualumo ugdymo procesui organizuoti. Ypač stokojama ilgalaikių (tęstinių) giluminių seksualumo patyrimų analizių. Raidos psichologai taip pat skatino papildyti seksualinio elgesio modelius „žvilgsniu iš vidaus“, atliekant daugiau kokybinių seksualumo tyrimų su normalios raidos paaugliais (Florsheim, 2003; Tolman and McClelland, 2011; Welsh et al., 2000). Tradiciškai seksualumo tema iškildavo kaip psichoterapinio (Ross and Green, 2010) ar psichoanalitinio gydymo dalis, pvz., tokie garsūs klinikiniai atvejai, kaip S. Freud aprašyta (1905/1962) Dora ar anoniminė homoseksuali mergaitė (Freud, 1920), ar kiti (Jones, 1927; Fonagy, 2008; Astor, 1987; Cornwell, 1985). Kai kurios studijos žinių apie paauglių seksualumo įsisąmoninimą padėjo gauti analizuojant suaugusių moterų prisiminimus, t. y. retrospektyviu būdu (Morrissey and Higgs, 2006; Daniluk, 1993). Iš prospektyvinių kokybinių tyrimų daugiau žinoma tik apie mergaičių seksualinio troškimo potyrius (Savin-Williams and Diamond, 2004; Tolman, 2002; Fine, 1988), seksualinio sprendimo priėmimo procesą (Vaškova, 2005; Michels et al., 2005) ar asmeninę seksualinių jausmų ir savivertės prasmę (Martin, 1996).

Minėtas K. Martin tyrimas bene vienintelis (kurį pavyko aptikti) palietė ir seksualaus kūno potyrių analizę. Jis analizavo paauglių mergaičių seksualinius jausmus ir jų išgyvenimą, remiantis pačių dalyvių asmenine patirtimi, „iš vidaus“. Šio kokybinio tyrimo radiniai atskleidė, jog dalyvių partneriai jų kūną tyrinėja ir pažįsta labiau nei jos pačios drįsta tai daryti (1996). J. Daniluk (1993) fenomenologiniame tyrime su suaugusiomis, aktyvų seksualinį gyvenimą gyvenančiomis moterimis, kūnas iškilo ir kaip gėdos, ir kaip pasitenkinimo šaltinis, kuriuo dalijasi abu partneriai arba kurį „nusavinti“ gali agresyvus

partneris. Tačiau žymiai daugiau tyrimų orientavosi į socialinį kūniškumo diskursą: kaip daugybės galimybių objektą, padedantį išreikšti savo politinius ar socialinius požiūrius, konstruoti „daugumos“ ar „mažumos“ tapatybes (Holland et al., 1994; Stiepe and Tolman, 2003; Hauge, 2009; Tereškinas, 2001). Dar keletas tyrimų paauglių seksualaus kūno dimensiją analizavo skalėmis, atsižvelgdami į kūno vaizdą ar įkūnyto seksualumo savivertę (Zimmer-Gembeck et al., 2011). Rezultatai parodė, kad tik monogaminiai romantiniai santykiai paauglėms stiprina seksualaus kūno savivertę, ypač – jei jie ilgalaikiai.

Kita vertus, kaip teigia kai kurie mokslininkai (Dillon et al., 2011; Eliason, 1995; Worthington et al., 2002; Schwartz, 2005; Sullivan, 1998), vertėtų daugiau dėmesio skirti ir heteroseksualios seksualinės tapatybės paauglių išgyvenimams. Anot M. Striepe ir D. L. Tolman (2003), parodoksalu, kad nors heteoseksualūs paaugliai sudaro absoliučią visų paauglių daugumą, ši dauguma nėra sulaukusi tyrėjų dėmesio iki šiol. Kiek išsamiau ankstesnėse studijose buvo nagrinėjama seksualinėms mažumoms priskiriamų jaunuolių ir vyresniųjų paauglių seksualinė raida (Burch,1998; Diamond and Savin-Williams, 2000; Savin-Williams and Diamond, 2000), o iš empirinių tyrimų rezultatų iškilo ir keletas homoseksualios tapatybės raidos modelių, pvz., V. Cass modelis (1979). Studentų heteroseksualumo patyrimus remdamasis E. Erikson teorija ir J. E. Marcia tapatumo statusų modeliu kokybiškai analizavo M. J. Eliason (1995). Tačiau ir autorius, ir kiti (pvz., Worthington et al., 2002; Schwartz, 2005) pripažino, jog pasirinktas požiūris į heteroseksualumo raidą yra itin siauras, todėl reikalinga gilesnė heteroseksualių patyrimų analizė.

Kaip rodo ši trumpa empirinių studijų apžvalga, išlieka gilesnes psichologines, o ne socialines seksualumo plotmes analizuojančių tyrimų, skirtų sveikų heteroseksualių paauglių grupėms, stoka. Literatūros analizė patvirtina, jog subjektyvias daugialypes seksualumo patirtis analizuojantis (ir ypač kūnišką seksualumo dimensiją neignoruojantis) tyrimas būtų prasmingas, kadangi „*kiekviename seksualumo raidos etape, seksualumas reprezentuoja asmeninio patyrimo bei sociokultūrinio konteksto susiliejimą: kūno, psichikos ir aplinkos*“ (Naus, cit. pagal Daniluk, 1993, p. 59).

Tyrimo aktualumas

Kadangi seksualumas, kaip ir kitos žmogaus būties dimensijos, yra kontekstualios ir intersubjektyvios, tad paaugliai (kaip ir kiti asmenys) formuoja save remdamiesi aplinkos siūlomomis galimybėmis (Mickūnas ir Stewart, 1994). Šiuolaikinio paauglio seksualumo patyrimas pasižymi komplikuotu kontekstu - postmodernizmo epochos paaugliai atsiduria intriguojančioje dviprasmybėje: nors viešai seksualumas yra eksploatuojamas, nėra pakankamai moksliškai analizuojamas bei reflektuojamas ugdymo procese. Paaugliai gyvena visuotinės žmogaus *būties* seksualizacijos bei kultūrinių standartų liberalumo kontekste (APA, 2007; Papadopoulos, 2010; Skrzydlewska, 2012). Ne taip seniai toks viešasis diskursas buvo prilygintas mergaičių viktimizacijai (Bailey, 2011; Papadopoulos, 2010; Skrzydlewska, 2012). Amerikos psichologų asociacijos dokumente apie visuotinę mergaičių seksualizaciją teigiama, kad „*paauglės yra skatinamos atrodyti „seksualiai“, tačiau jos vargiai žino, ką reiškia būti seksualia, turėti seksualinius troškimus*“ (APA, 2007, p. 3, pabraukta mano). Tai yra seksualizacija gundančiais tekstais ir vaizdiniais (ypač moters kūno eksponavimo) ypač giliai persmelkia mergaičių *gyvenamąjį* pasaulį (Gill, 2009; Jankauskaitė, 2004; Pipher, 2007; Tolman, 2012; Cato and Carpentier, 2010; Ruškus ir kt., 2010).

Vis dėlto šeimoje ar mokykloje atvirai paauglių seksualumo klausimais diskutuoti nepriimtina, nejauku ar nėra kalbėjimo tradicijų (Ustilaitė ir kt., 2008; Fine and McClelland, 2006; Let's Talk, 2012). Šioje dviprasmybės kasdienybėje šiuolaikiniai paaugliai formuojasi kaip savarankiški seksualūs subjektai, turintys atrasti savąjį būdą tyrinėti, bendraujant eksperimentuoti ir reflektuoti *seksualųjį Aš*, atsižvelgdami į tradicinius šeimos, religinius, socialinius normatyvinius kodus.

Aptariant šio tyrimo poziciją Lietuvos kontekste, pasakytina, kad iki šiol nebuvo bandyta atskleisti detalaus psichologinio lietuvių mergaičių seksualios Aš paveikslo. Tam tikrą vaizdą apie Lietuvos paaugles bei paauglius buvo galima susidaryti remiantis vieno kito tarpkultūrinio tyrimo rezultatais. 2010 metais kompanijos „Durex" inicijuotas 15 Europos šalių (tarp jų ir Lietuvos) tyrimas sociologiniu požiūriu palygino tyrime dalyvavusių šalių jaunų žmonių *žinių*, *požiūrių* bei *praktikų* ypatumus seksualumo sferoje (remiantis santykiniu KAP indeksu)[35]. Rezultatai parodė, kad KAP indeksas Vakarų Europos (Austrijoje, Šveicarijoje) buvo aukštesnis nei Rytų Europos šalyse. Žemu seksualiniu supratingumu pasižymėjo Turkijos, Vengrijos, Italijos ir Lietuvos dalyviai. Rytų Europos grupėje Lietuva ir Lenkija pasižymėjo artimais įvertinimais ir užėmė tarpinę poziciją tarp žemiausius balus gavusios Turkijos bei aukštesnių Vengrijos, Rumunijos ir Slovėnijos dalyvių KAP įvertinimų („The Face of Global Sex 2010"). Lietuviai turėjo labai nedaug žinių apie žmogaus seksualumo raidą, teigė, jog vengia kalbėtis su partneriu tiek apie seksualinius jausmus, tiek ir apie seksualinio elgesio saugumą.

Dar vienas kiekybinis tyrimas atskleidė, jog Lietuvoje gyvenantys penkiolikmečiai savo seksualinio debiuto ypatumais šiek tiek skiriasi nuo kitų Europos šalių ir kaimyninių Latvijos bei Estijos paauglių: lietuviai aktyvų seksualinį gyvenimą pradeda keletu mėnesių vėliau nei jų bendraamžiai. Seksualiai aktyvių paauglių šioje amžiaus grupėje taip pat yra mažiau (vaikinų – 24,6 % ir mergaičių – 12,2 %) nei rodo statistinis visos Europos vidurkis. Tokia Lietuvos pozicija nesikeičia jau ištisą dešimtmetį (HBSC 2002; 2006; HBSC-Ireland, 2010). Nors Lietuva ir pasižymi vienu žemiausių penkiolikmečių seksualinio aktyvumo Europoje rodikliu (22 % visų penkiolikmečių), tačiau dėl žemo seksualinio supratingumo ji užima santykinai aukštą vietą pagal penkiolikmečių seksualinio elgesio nesaugumą (bent vienu apsaugos būdu naudojasi mažiau nei 44 % paauglių), kas lemia ir su tuo susijusias paauglių sveikatos problemas. Žinoma, jog kasmet Lietuvoje nėštumą savo noru nutraukia per 870 mergaičių, apie 1000 merginų iki 18 m. kasmet pagimdo (LR Statistikos departamentas, 2012). Užkrečiamų ligų ir AIDS centro duomenimis (2011), apie 6,3% visų sergančiųjų lytinių keliu plintančiomis infekcijomis sudaro moksleiviai. Apibendrinant pasakytina, jog reikia gilesnių studijų, kurios ne tik konstatuotų, jog paaugliai yra seksualiai aktyvūs, tačiau atskleistų gilesnius šios daugiasluoksnės asmens patirties klodus: išgyvenimų įvairovę ar konfliktiškumą.

Tyrimo naujumas

Naujumas gali būti apibūdintas keliomis dimensijomis, kurios susijusios su diktuojama mokslo problema bei aktualumu.

35 *KAP –Knowledge, Attitudes, Practices* (angl.). KAP indeksas nurodo tam tikrą seksualinį supratingumą: seksualinių žinių ir požiūrių pritaikymą elgesyje.

Šis darbas yra vienas iš nedaugelio, kai paauglių seksualumo tyrimuose pritaikyta kokybinio ir kartu tęstinio tyrimo metodologija. Kokybinių seksualumo tyrimų paauglystėje, nors ir ne taip gausiai kaip kiekybių, visgi yra atlikta (Brown and Gilligan, 1993; Martin, 1996; Thompson, 1990; Tolman, 2002; Michels et al, 2005; Gilmartin, 2006; Youdell, 2005; Warr, 2005). *Kokybinio tęstinio* tyrimo metodologija paremtų darbų, analizuojančių viduriniosios paauglystės seksualumo patyrimų pokyčius įvairiais aspektais, yra vos vienas kitas (Viner, 2012 (dalyvių amžius 13–15 m.); Brown and Gilligan, 1993 (dalyvių amžius 12–16 m.); Way, 1995 (dalyvių amžius 15–16 m.); Hauge, 2009 (dalyvių amžius 12–16 m.)). Daugelį čia išvardintų tyrimų inspiravo J. Daniluk (1993) kokybinis tęstinis tyrimas su moterų fokus grupėmis, analizuojantis jų seksualumo patyrimus.

Šis tyrimas yra atliktas raidos psichologijoje retai pasirenkama hermeneutinės fenomenologijos epistemologija. Fenomenologinės epistemologijos šviesoje mergaičių seksualumo patyrimus nagrinėjo D. Cihonski (2003) (egzistencinė fenomenologinė studija), J. Daniluk (1993) bei G. Morrissey and J. Higgs (2006), kurių tyrimų objektas – moterys, tačiau dauguma kitų kokybinių seksualumo tyrimų paauglystės raidos laikotarpyje remiasi feministine ar postmodernistine socialinio konstruktyvizmo paradigma (Hauge, 2009; Way, 1995; Tolman, 2002; Martin, 1996; Youdell, 2005; Thompson, 1990).

Tyrimo naujumas atsispindi ir pasirenkant dalyvių amžių – viduriniąją paauglystę. Ženkliai daugiau seksualinės raidos studijų yra atlikta su sveikais vyresniosios paauglystės dalyviais (Aubrey, 2007; Horne and Zimmer-Gembeck, 2005; Vrangalova and Savin-Williams, 2010; Vickberg and Deaux, 2005; Legkauskas ir Jakovlevaitė, 2005; Masters et al., 2013).

Šis tyrimas savo kokybiniu žvilgsniu ir fenomenologiniu metodu, kuris iš esmės orientuotas į unikalų dalyvių patyrimą, pretenduoja į visuminį subjektyviai realistinį bei kultūriškai reikšmingą seksualumo raiškos paveikslą „iš vidaus“. Jis *kontekstualizuoja* kitų tyrėjų apibendrintus seksualumo srities tyrimų rezultatus Lietuvos socialinėje kultūrinėje aplinkoje ir papildo juos konkrečiais paauglių *gyvenamųjų* pasaulių pavyzdžiais. Man nepavyko rasti nei vieno kokybinio psichologinio tyrimo apie paauglių seksualumo patyrimą, atlikto Rytų Europos kontekste, išskyrus vieną sociologinę retrospektyvinę čekių paauglių nėštumams ir sprendimui gimdyti skirtą studiją (Vaškova, 2005). Daugelis šioje disertacijoje minimų kokybinių tyrimų yra atlikta angliakalbėse šalyse (JAV, Kanadoje ir Australijoje) arba Skandinavijoje. Duomenys apie europiečių paauglių seksualumą daugiausia gauti jau iš minėtų (HBSC 2002, 2006, HBSC-Ireland, 2010; „The Face of Global Sex 2010“) ir kitų tarptautinių kiekybinių seksualinio elgesio ir jo ypatumų epidemiologinių studijų (Tulloch and Kaufman, 2013; Moore, 2000; Schmitt, 2003; arba yra Rytų Europos moterų prostitucijos analizė (Goodey, 2004; Agustín, 2005; Gülçüra and İlkkaracanb, 2002). Reikia pabrėžti, jog keletas Lietuvos mokslininkų jau anksčiau atkreipė dėmesį į paauglių seksualinio elgesio paplitimo ir lytiškumo ugdymo problemas medicininiu (Jaruševičienė, 1998) ir krikščioniško edukologiniu požiūriu (Ustilaitė, 2008; Obelenienė ir kt. 2007; Ustilaitė ir kt., 2007b). Taip pat atliktas paauglių požiūrio į seksualinį elgesį tyrimas (Juodraitis ir Pacevičienė, 2008).

Apibendrinat norisi pabrėžti, jog šis tyrimas akcentuoja paauglystės seksualumo vertinimą *orientacijos į asmenį* požiūriu. Tokia tyrimo koncepcija visiškai atitinka raidos psichologų kvietimą paauglių seksualumo ypatumus tirti kuo platesnėje jų raidos perspektyvoje (Galambos and Leadbeatera, 2000; Welch et al., 2000; Crockett et al., 2003).

Tai atitinka seksualumo, kaip normalios ir tikėtinos žmogaus raidos paauglystėje, aspektą (Tolman and McClelland, 2011). Tradicinis paauglių seksualumo vertinimas *rizikos paradigmoje* apriboja visos paauglystės seksualumo patirties sampratą, tad reikalingas tradicinio požiūrio praplėtimas pozityvių galimybių bei seksualinės kompetencijos ir subjektyvios gerovės kryptimi (Hooghe, 2012; Russel, 2005; Kajokienė, 2011; Vrangalova and Savin-Williams, 2011).

Tyrimo teorinė ir praktinė reikšmė

„Subjektyvių patyrimų studijavimas ir supratimas turi akivaizdžią daugialypę teorinę svarbą, taip pat ir praktinį pritaikomumą“ (Crotty, 1996, cit. pagal Morissey and Higgs, 2006, p. 162). Pagrindinis praktinis šio disertacinio tyrimo pritaikomumas - naujos žinios, kurios praplės šiuolaikinės paauglės seksualumo patyrimo *mikro*procesų sampratą, tuo būdu bus pateikta naujų įžvalgų paauglių švietimo, ugdymo ir konsultavimo srityse.

Teorinė reikšmė: tyrimo metu buvo sukurta koncepcija apie viduriniojoje paauglystėje vykstantį paauglės seksualumo „pabudimo“ procesą, šiame darbe konceptualizuojamą kaip *žvilgsnio situacija.* Fenomenologinėje plotmėje *žvilgsnio situacija* – sąmoningo subjektyvaus seksualumo patyrimo *iniciacija*, vykstanti tik *KITO* (heteroseksualioms mergaitėms – kitos lyties) asmens dėka. *Žvilgsnio situacijos* procesas šioje disertacijoje išskaidytas į penkių persidengiančių, nuolatinėje dinamikoje sąveikaujančių mikroprocesų seką, galima sakyti, (per)keičia paauglės susikurtą savasties pojūtį įsisąmoninant naujai atrandamą seksualią Aš. Išryškinti seksualumo patyrimo mikroprocesai suteikia naujų akademinių įžvalgų apie šio tyrimo dalyvių paauglystės seksualumo sampratą.

Praktinė reikšmė: tyrimo radiniai suteiks galimybę tėvams kitaip pažvelgti į savo paaugles dukras, vadinasi, prisidės ir prie atvirumo skatinimo tarp tėvų ir paauglių. Tyrėja įsitikinusi, jog kuo išsamiau suprasime paauglių seksualumo patyrimo turinį ir jį lydinčias emocijas bei fantazijas, tuo artimesnius bei atviresnius, nesmerkiančius, bet suprantančius santykius su mergaitėmis galėsime palaikyti. Dėl šios esminės humanistinės prielaidos galėtų ir tėvai, ir ugdytojai būti efektyvesni ir kūrybingesni, orientuotų jaunuomenę sąmoningai bei atsakingai seksualumo raiškai.

Visapusiškas, nuolat naujomis mokslo žiniomis papildomas *seksualumo* ugdymas vis dar lieka problemiškas darbo laukas tėvams ir mokytojams. Lietuvos paaugliams būdingą žemą supratingumą jau aptarto tarptautinio tyrimo autoriai siejo su *„nepakankamu seksualiniu ugdymu paauglystės pradžioje*“ („The Face of Global Sex 2010“, p. 12). Prieš šešetą metų sukurta „Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa“ (2007) nebuvo pradėta visapusiškai įgyvendinti dėl organizacinių sunkumų ir dėl mokytojų kompetencijų ribotumo šioje srityje (Ustilaitė ir kt., 2009; Purvaneckienė, 2011). Šio disertacinio darbo pabaigoje suformuluotos rekomendacijos turėtų palengvinti mokytojų darbą, rengiantis klasės valandėlėms. Galima teigti, jog temas (pokalbiams su paauglėmis) pasiūlė pačios dalyvės, kurios ir yra tikrosios ekspertės šiame tyrime.

Tyrėjos įsitikinimu, kasdienius seksualumo potyrius ir socialinį kontekstą, kuriame jie kyla, ar įsitikinimus visada verta analizuoti paauglio akimis – tai leistų neprimesti išankstinės kategoriškos ir dažnai stereotipinės nuostatos „suaugę žino geriau“. Šis tyrimas prasmingas ir praktikuojantiems psichologams, nes analizuoja paauglių patirtis, apie kurias pačios jos nedrįsta pradėti kalbėti. Ši disertacija ir jos metu surinkta medžiaga tik

patvirtina, kad paauglės nori pasikalbėti intymiomis temomis ne tik su savo draugėmis ar vaikinais. Besiklausantis ir paauglių *gyvenamai patirčiai* atviras suaugęs – tyrėjas, tėvas, psichologas – geriau supras kartais keistai skambančią paauglės logiką ar priimtų sprendimų paaiškinimą ir padės atrasti tinkamesnę pagalbą. Tyrėja įsitikinusi, jog psichologinės pagalbos efektyvumas labai priklauso nuo klausančiojo intencijos girdėti.

Tyrimo tikslas ir tyrimo klausimai

Šiuo tyrimu siekiu atskleisti mergaičių seksualumo patyrimus viduriniojoje paauglystėje.

Tyrimo objektas: seksualumo patyrimas viduriniojoje paauglystėje

Šioje disertacijoje keliu tokius **tyrimo klausimus**:
1. *Kaip* mergaitės išgyvena savo seksualumo patyrimą viduriniosios paauglystės pradžioje?
2. *Kaip kinta* mergaičių seksualumo išgyvenimai viduriniosios paauglystės metu?

2. METODOLOGIJA

Disertacinio tyrimo projektas buvo sudarytas iš dviejų etapų: parengiamojo ir pagrindinio tyrimo. Parengiamąjį tyrimą pristatysiu labai trumpai, dėmesį sutelkiant į pagrindinio tyrimo metodologinius aspektus.

2.1. Parengiamasis tyrimas

Parengiamojo tyrimo tikslai. Parengiamasis tyrimas turėjo tris tikslus: a) atskleidžiamojo pobūdžio tikslas siekė iš pačių paauglių sužinoti bei suprasti, „*ką reiškia būti 14 metų amžiaus paaugliais*“ bei „*ką reiškia būti seksualiu vyru (vaikinu) ar moterimis (mergaite)*“?; b) metodologinio pobūdžio tikslas buvo įsitikinti, ar mokslinės literatūros analize pagrįstas fokus grupių metodo pasirinkimas yra tinkamiausias praktinis būdas rinkti informaciją apie asmenines seksualumo patirtis bendraujant su Lietuvos paaugliais. Iš literatūros jau žinojau, kad tęstinės fokus grupės buvo pasirinktos fenomenologiniame suaugusių moterų seksualumo tyrime (Daniluk, 1993; Morrissey and Higgs, 2006); c) asmeninės patirties kaupimas ir reflektavimas kalbant socialiai jautriomis ir tradiciškai viešai nediskutuojamomis temomis su paaugliais.

Parengiamojo tyrimo etika. Parengus detalų būsimo tyrimo eigos aprašą bei etikos deklaraciją, kreiptasi (2010.02.01) į MRU psichologijos katedros etikos komitetą. Buvo gautas palankus Etikos komiteto sprendimas pradėti parengiamąjį tyrimą (EK sprendimas 2010 m. kovo 7d.).

Parengiamojo tyrimo dalyviai. Fokus grupėse dalyvavo 4 skirtingų Vilniaus mokyklų abiejų lyčių 8 klasių mokiniai. Iš viso vyko 6 fokus grupės (viso 39 dalyviai).

Duomenų rinkimo metodas. Tyrimo tikslams pasiekti buvo pasirinktas fokus grupių metodas. Fokus grupės yra kokybiniai interviu, kuriuose nedidelė (tikslingai atrinktų) žmonių grupė susirenka diskutuoti parinktą bei konkrečia tema (Webb, 2002; Morgan,

1996). Fokus grupės metodas yra laikomas tinkamu metodu gauti žinių ir apie dalyvių socialinę realybę (McLafferty, 2004, Ruškus ir Sujeta, 2011). Šioje tyrimo projekto dalyje fokus grupės duomenų rinkimo būdas buvo pasirinktas, nes su mažesniais kaštais norėta gauti reikalingų žinių. Kita vertus, anot literatūros, tai yra tinkamas metodas pilotiniams tyrimams vykdyti (McLafferty, 2004). Kai kuriuose seksualumo tyrimuose autoriai pasirinko fokus grupes kaip pagrindinį duomenų rinkimo instrumentą (Ruškus ir Sujeta, 2011; Daniluk, 1993; Warr, 2005). Pasirinktas duomenų rinkimo metodas siekė „suprasti žmogaus požiūrius" ar perspektyvas.

Tyrimo eiga. Parengiamasis kokybinis tyrimas buvo vykdomas 2010 m. pavasario-žiemos laikotarpiu. Buvo pakviestos 3 mokyklos, MRU partnerės ir visos jos priėmė kvietimą dalyvauti. Į kiekvieną fokus grupę buvo kviečiama po dešimt vienos mokyklos aštuntų klasių moksleivių. Tyrimu susidomėjusiems moksleiviams buvo išdalinti informaciniai lapeliai apie planuojamą tyrimą ir vokai potencialių dalyvių tėvams, kuriuose taip pat buvo išdėstyta informacija apie tyrimą bei paruoštos tėvų leidimo formos. Gavęs tėvų leidimą dalyvis pasirašydavo informuoto sutikimo formą, kurioje buvo išdėstytos taisyklės, padedančios užtikrinti tyrimo dalyvių teises. Fokus grupės vyko MRU, po pamokų. Fokus grupėms vadovavo du skirtingų lyčių moderatoriai: vaikinų grupėms – bakalauro studijų studentas I. Iljinychas, o mergaičių grupėms – pati doktorantė I. Kajokienė, kurie dirbo pagal iš anksto parengtą klausimų planą (1 priedas). Kiekviena fokus grupė buvo pabaigiama padėka ir "*debrifingo*" procedūra, o dalyviai gaudavo voką su psichologinių tarnybų jaunimui kontaktais.

Duomenų analizės metodas. Pasirinkta tematinė analizė pagal V**.** Braun ir V. Clark (2006). Kaip nurodo autoriai, teminė analizė yra priimtiniausias kokybinių duomenų analizavimo metodas, kai tyrėjas neturi didelės patirties ar pasirengimo. Anot autorių, tematinė analizė yra metodas, kuris duomenyse „*identifikuoja, analizuoja ir pristato charakteringus teminius darinius (temas)*" (Braun and Clark, (2006, p. 79).

Parengiamojo tyrimo rezultatai. Pirmą kartą praktikoje susidūrus su kokybinio tyrimo duomenų analizės ypatumais ir duomenų gausa, tapo aišku, jog tai labai laiko sąnaudoms imlus tyrimo metodas, tad kitą tyrimo dalį teko labai tiksliai suplanuoti bei dar kartą pergalvoti duomenų rinkimo bei analizės metodus. Įvertinus laiko apribojimus ir norą atlikti ideografinį tęstinių atvejų tyrimą buvo apsispręsta pagrindinio tyrimo metu susitelkti tik prie vienos lyties dalyvių – paauglių mergaičių tyrimo, paauglių vaikinų seksualumo išgyvenimo tyrimą paliekant nuošalėje.

Fokus grupių patirtis parodė, kad tiek keturiolikametės mergaitės, tiek to paties amžiaus vaikinai, nors ir nedrąsiai, tačiau nori išsakyti savo nuomonę paauglystės eigos, besikeičiančių santykių tarp bendraamžių ar naujo socialinio vaidmens klausimais. Jie nesunkiai reiškė savo pastebėjimus apie skirtumus tarp buvimo vaiku ir buvimo paaugliu; skirtumus vertinant seksualinį elgesį tėvų, bendraamžių ir pačių paauglių akimis. Tačiau fokus grupių medžiaga ir moderatoriaus patirtis parodė, kad toks duomenų rinkimo metodas nesuteikia galimybės nagrinėti intymios asmeninės patirties ir jautrus iškylančių temų kitimui – mat interaktyvi dalyvių sąveika netikėtai keitė pokalbio kryptį, sunkoka buvo įsiginti. Taigi, atsakant į antrąjį parengiamojo tyrimo klausimą, nuspręsta, jog pagrindiniame tyrime geriau būtų taikyti mažiau dinamišką ir dalyvių dėmesį blaškantį, kartu labiau privatumo suteikiantį individualaus pusiau struktūrinio interviu metodą.

Fokus grupės leido pajusti, jog seksualumo tema reikalauja dėmesio specialiems pokalbio vedimo niuansams: tyrėja turi nebijoti ilgesnės pauzės, tačiau kartu jausti, kada pauzė darosi nemaloni ir ją reikia nutraukti nauju ar pakartotinu klausimu; parodė, jog tyrėja pati turi išlikti emociškai stabili, nesmerkianti bei nepasiduoti paauglių provokacijoms ar „tikrinimams", kai paauglės pavartoja ne visai socialiai tinkamą žodį („*pideras*"; „*mergos*"; „*užkniso tie tėvai*"; „*norisi kartais ir pasigraibyti*"; „*tai bėgame iš tos mokyklos, kai užpisa*"; „*mes gi pletkiname*" ir t.t.); kartais tyrėjai tekdavo lengvai provokuoti, jog būtų gauti detalesni pasisakymai („*Na, o kas tada vyksta, kai jau nebegalite ištverti tų barnių su tėte?*"; „*O kaip dar kitaip jūs imatės kviesti patinkantį vaikiną į susitikimą?*" ar pan.). Visa ši asmeninė patirtis nebuvo emociškai lengva, tačiau kiekviena fokus grupė leido pajusti vis didesnį pasitikėjimą savo kaip tyrėjos jėgomis, padėjo patikėti, jog pakaks asmeninių savybių bei profesionalumo atviram ir dalykiškam santykiui palaikyti su tolesnio tyrimo dalyviais. Svarbu paminėti tai, jog remiantis fokus grupės patirtimi bei temomis, kurios iškilo, buvo sukurtas interviu klausimynas (11priedas), kuris toliau buvo vartojamas pagrindinio tyrimo pirmos interviu bangos metu. Toliau pereisiu prie detalaus pagrindinio tyrimo aprašymo.

2.2. Kokybinis tęstinis tyrimas

Siekiant atsakyti į išsikeltus tyrimo klausimus, pasirinkta kokybinio tęstinio tyrimo (toliau tekste KTT) strategija. KTT atskleidžia sąveikos tarp asmens elgesio ir konteksto, suteikiančio šiam elgesiui prasmę, ypatumus, o tai atitinka „ekologinį požiūrį" į raidą ir elgesio keitimą. Dominuojantis KTT modelis socialiniuose moksluose paremtas prospektyviniais kartotiniais interviu (Thomson, 2007; Holland et al., 1994). Tokia metodologinė strategija praplečia klasikinę kokybinių radinių traktavimo galimybę, kadangi fenomeno supratimo procesas yra orientuotas dviem kryptimis: į „dabartį" (analogija sąvokai „skerspjūvis") ir tuo pat metu į pokyčio *laike* ir *erdvėje* diskursą („kaip vyko toliau") (Thomson et al., 2004; McLeod, 2003). Kokybinio tęstinio tyrimo duomenys buvo lyginami su vynu, „*kuris įgauna daugiau spalvos ir sodrumo, savitumo, ryškumo jį laikant ilgiau*" (Thomson, 2007, p. 573). Atskleidžiamojo pobūdžio tyrimo tikslas suponavo indukcinę radinių paieškos logiką, o tai reiškia, jog prasmės išryškinamos griežtai remiantis surinktais duomenimis, atspindinčiais empirinę dalyvio patirtį („*iš apačios į viršų*").

2.3. Metodologinės seksualumo patyrimo tyrimo prielaidos

Siekiant suprasti, kaip disertacinis tyrimas buvo sumanytas bei atliktas, manyčiau, yra prasminga išsamiau išryškinti darbo prielaidas, kurios epistemologijos ir ontologijos pavidalu formavo šio tyrimo projekto eigą nuo pat jo pradžios. Šio tyrimo planavimui, dalyvių atrankai, orientuojančių klausimų kūrimui bei interviu situacijai bei duomenų analizei – įtaką darė šios teorinės prielaidos:

a) *hermeneutika,* teigianti, jog nėra „objektyvios" tiesos (t.y. mokslo žinių), kuri būtų atsieta nuo tyrėjo mąstymo eigos, interesų, išsilavinimo ir asmeninių savybių. Ji t. p. teigia, jog pasaulį pažįstame per interpretacijas; *fenomenologija,* – teigianti, kad subjektyvumo, kaip išeities taško pažįstant pasaulį (ir tyrimo dalyvių patirtis), akcentavimas – yra dvi pamatinės šios disertacijos nuostatos. Žinios yra subjektyvios ir formuluojamos, remiantis

bendra ženklų ir simbolių sistema, kurią atpažįsta konkrečios visuomenės nariai. Šiame darbe *hermeneutinė fenomenologinė* prieiga atspindi M. Heidegger (1996), ontologinę hermeneutinę fenomenologiją;

b) patyrimo *kontekstualumas*. Ši pozicija atsispindi akcentuojant asmens ir jo artimiausios aplinkos nepaliaujamą sąveiką nuo gimimo iki mirties. Realybę suvokiu kaip psichikoje ir elgesyje sąmoningai ir iš dalies nesąmoningai atsispindinčius asmeninius ir socialinius kodus, susiformavusius dėl gyvenimo konkrečiose istorinėse šeimos sąlygose, konkrečioje socialinėje santvarkoje, kultūrinėje tradicijoje ir religinėje kultūroje, tai yra kiekvieno asmens patirtis yra veikiama *zeitgest* (laiko dvasios) ir atvirkščiai.

c) patirties *unikalumas*. Mano nuomone, nėra vieno kelio į suaugusio žmogaus seksualumą. Pasiremiant fenomenologine hermeneutika, kasdienės dalyvių patirtys, susijusios su seksualumo fenomeno išgyvenimu, buvo surinktos, interpretuojamos ir aprašytos „priėmus" konkrečių dalyvių *žiūrą* ir jų gyvenimo aplinkybių supratimus (Guignon, 2012; Armour, Rivaux and Bell, 2009). Laikiausi nuostatos, kad dalyviai yra tiriamo fenomeno ekspertai;

d) prasmė sukuriama per *supratimą ir interpretavimą*. Hermeneutiniame tyrime egzistuoja trys subjektai: dalyvis, tyrėjas ir tyrimo aprašo skaitytojas. Visi traktuojami kaip aktyvūs įvykių prasmės ieškotojai, pasižymintys subjektyvumu, kuris visada „nuspalvina" skaitomos medžiagos supratimą. Kitaip sakant, dalyviai yra pirmieji *hermeneutinės spiralės* proceso subjektai, patiriantys ir interpretuojantys savą pasaulį. Antruoju hermeneutinės spiralės subjektu tampu aš – tyrėja. Mano, kaip tyrėjos, požiūris į tiriamą fenomeną nėra laikomas „silpna vieta" tol, kol jį analizuoju ir suprantu, kokią reikšmę tai gali turėti duomenų radimuisi ir supratimui, išvadų formulavimui. Galiausiai parengtos mokslinės analizės (interpretacijos) skaitytojas ar vertintojas yra trečiasis subjektas, skaitymo metu aktyviai besiremiantis sukaupta asmenine gyvenimiška patirtimi, savo paties tyrimų patirtimi, subjektyvia nuostata dėl kokybinių tyrimų, emocinio požiūrio į tiriamą fenomeną ypatybėmis ir t.t. Hermeneutinis supratimas kuriamas nuolat judant hermeneutiniu ratu*: teksto visuma – dalys - vėl visuma*;

e) tyrėjas yra svarbus žinių atsiradimo proceso dalyvis, turintis savitą patirtį, kurią tik iš dalies gali „suskliausti". Jis privalo reflektuoti savo turimas žinias atsisakyti bet kokių išankstinių hipotezių.

2.3.1. Tyrimo dalyviai

Dalyvių atrankos kriterijai. Pagrindinio tyrimo dalyvių atrankai pasirinkau tikslinės atrankos metodą. Nustatant dalyvių grupės atrankos kriterijus, stengiausi rasti pusiausvyrą tarp norimos pasiekti tyrimo gelmės dimensijos ir pragmatiško laiko bei pastangų apskaičiavimo. Tyrimo gelmės siekis šiame darbe atspindėtas pastangomis rasti tokias dalyves, kurie gebėtų savo *asmeniniais* intymiais išgyvenimais *atvirai* pasidalyti su nepažįstama vidutinio amžiaus tyrėja. Suprantama, paauglių gebėjimas perteikti patyrimą yra apribotas jų kognityvinių funkcijų raidos ypatumų (Harter, 1999; Schmidt and Neville, 2011).

Atsižvelgdama į tyrimo tikslus ir suformuluotus tyrimo klausimus, laikiausi tokių dalyvių atrankos homogeniškumo kriterijų: 1) vienodas dalyvių amžius; 2) lytis (tik moteriškos lyties dalyvės); 3) lytinės raidos statusas: jau turinčios pirmąsias mėnesines dalyvės; 4) savanoriškas sutikimas dalyvauti interviu; 5) raštiškas tėvų leidimas dalyvauti tyrime;

6) formalus psichologinės sveikatos kriterijus (neigiamas atsakymas į YSR11–18 klausimyno klausimą „*Ar šiuo metu turite kokių nors psichologinių problemų, dėl kurių lankotės pas gydytoją ar psichologą*?“ bei YSR11/18 klausimyno simptomų dalies atsakymai, patenkantys ne į ribos ar nuokrypio (klinikinę) grupes; 7) heteroseksuali lytinė orientacija, apie kurią nebuvo klausima anketoje, tačiau tai paaiškėdavo iš dalyvių pasakojimų interviu metu. Tokia dalyvių atrankos kriterijų logika atitinka atskleidžiamosios strategijos tyrimo esmę: neriboti galimybės atsirasti seksualumo potyrių viduriniojoje paauglystėje įvairovei.

1 lentelė. Dalyvių socialinių santykių situacijos aprašymas

	Vardas	Šeimos sudėtis	Mėnesinių pradžia	Broliai, seserys	Ryšių su vaikinais pobūdis T1 metu
1.	Aistė	Abu tėvai	~11m.	Brolis (17 m.)	Pasimatymai, draugystės, PRR
2.	Delfina	Tik mama	13 m.	Brolis (23 m.)	Pirmų seksualinių santykių patirtis, PRR
3.	Džeinė	Tik mama	~10-11 m.	Sesuo (18 m.)	-
4.	Elena	Abu tėvai	13 m.	Sesuo (12 m.)	-
5.	Gertrūda	Abu tėvai	13 m.	Sesuo (20 m.)	Trumpa draugystė, PRR
6.	Indrė	Tik mama	13 m.	-	Pasimatymai, draugystė, PRR
7.	Ingrida	Tik mama	12 m.	Brolis (12 m.)	-
8.	Izabela	Abu tėvai	13 m.	-	Pirmų seksualinių santykių patirtis, pasimatymai, PRR
9.	Viktorija	Tik mama	11 m.	-	Pasimatymai, draugystės, PRR

Pastaba: Puberteto pradžios kriterijus šiame darbe atitinka mėnesinių pradžią. Trumpinys PRR nurodo „pirmuosius romantinius ryšius“, o T1 – pirmos interviu bangos laiką 2011m.

Dalyvių atrankos instrumentas (psichologinės sveikatos kriterijui užtikrinti). Dalyvių atrankai naudotas YSR11/18 (11–18 metų Jaunuolio klausimynas (*Youth Self Report, YSR11/18*) klausimynas yra vienas iš 2001 m. atnaujintos ASEBA metodikų grupės (CBCL, YSR ir TRF) klausimynų (Achenbach and Rescorla, 2001). YSR metodikos standartizacijos Lietuvoje darbai ir vertimai buvo atlikti remiantis tarptautiniais reikalavimais. Lietuviško vertimo patikimumas bei validumas buvo patvirtintas ankstesniuose Lietuvos mokslininkų darbuose (Žukauskienė ir Kajokienė, 2006; Kajokienė ir Žukauskienė, 2007; Žukauskienė ir kt. 2012).

Tyrimo dalyvės. 1 ir 2 lentelėse pristačiau tam tikras dalyvių charakteristikos: gyvenamą vietą, amžių visų susitikimų metu bei mėnesinių pradžios laiką (metais).

Pirmosios bangos interviu (T1, 2011 m.) metu atlikau iš viso 11 interviu su devyniomis mergaitėmis. Su dviem dalyvėmis iš Vilniaus (Aiste bei Viktorija) teko susitikti po du kartus, kadangi mergaitės į tyrimą MRU atvyko kartu, o interviu buvo trumpesni. Antrieji abiejų dalyvių interviu įvyko po 3 dienų, o gauta medžiaga pridėta prie pirmojo susitikimo transkripcijų, tad abi dalis analizavau kaip vientisą tekstą.

2 lentelė. Dalyvių gyvenama vietovė ir amžius skirtingų tyrimo interviu metu

	Vardas	Vietovė	Amžius T1	Amžius T2	Amžius T3 (2013.02)	Amžius T3/T4 (2013.06)
1.	Aistė	Vilnius	14 m. 9 mėn.	16 m.	-	-
2.	Delfina	Kita	15 m.4 mėn.	16 m. 5 mėn.	-	17 m. 5 mėn.
3.	Džeinė	Vilnius	14 m.4 mėn.	15 m. 5 mėn.	-	16 m. 5 mėn.
4.	Elena	Vilnius	15 m. 3 mėn.	-	-	-
5.	Gertrūda	Kita	15 m.1 mėn.	16 m. 3 mėn.	16m.11mėn.	(T4) 17 m. 3 mėn.
6.	Indrė	Vilnius	14 m.7 mėn.	-	-	-
7.	Ingrida	Vilnius	14 m. 4 mėn.	15 m. 3 mėn.	16 m.	(T4) 16 m. 4 mėn.
8.	Izabela	Kita	15 m.	16 m.	-	17 m.
9.	Viktorija	Vilnius	15 m. 2 mėn.	16 m. 5 mėn.	-	17 m. 5 mėn.

Antroje interviu bangoje (T2) 2012 m. sutiko dalyvauti 4 iš 6 vilniečių mergaičių ir 3 ne Vilniuje gyvenančios paauglės (2 lentelė). Taigi, T2 grupę sudarė 7 dalyvės, su kuriomis susitikau po vieną kartą.

Trečios interviu bangos tyrime (T3) dalyvavo šešios mergaitės ir įvyko 8 interviu. Su dviem iš jų (vilniete Ingrida ir ne vilniete Gertrūda) susitikau papildomai 2013 m. vasario pradžioje (T3) , o po to dar kartą ir 2013 m. birželio mėn. pradžioje. Tokiu būdu šių dviejų dalyvių medžiagą sudarė keturių tęstinių susitikimų transkripcijos. Viso šiame tyrime įvyko 25 interviu Jų trukmė nurodyta 2 priede.

2.3.2. Tyrimo eiga

2011 m. kovo – gegužės mėn., dviejose Vilniaus mokyklose ir vieno Lietuvos regiono administracinio centro dviejose mokyklose buvo paskelbta informacija apie numatytą tyrimą. Kiekviena į kvietimą atsiliepusi paauglė gavo du vokus, kurių viename buvo tėvų leidimo dalyvauti tyrime forma (16 priedas), o kitame – Jaunuolio savęs vertinimo klausimynas (YSR11/18), sutikimo dalyvauti tyrime forma (14 priedas) ir trumpa anketa (13 priedas). Visos 9 dalyvės užpildė YSR11-18 formą ir, sėkmingai atitikusios visus anksčiau pristatytus atrankos kriterijus, buvo pakviestos į pirmąjį interviu. Iki tyrimo pradžios tyrėja jokių ryšių su jomis neturėjo. Gerbiant dalyvių konfidencialumą jų vardai buvo pakeisti, o slapyvardžius mergaitės pasirinko pačios.

Visi susitikimai buvo įrašyti. Interviu eigą orientuojantis klausimų planas yra pateiktas 11 priede. Dalyvėms pateikti klausimai buvo sudaryti orientuojantis į išsikeltus tyrimo klausimus. Klausimų planas buvo tik kiekvieno pokalbio orientyras. Interviu pradžioje buvo užduoti „apšildantys“ klausimai apie save, šeimą bei pomėgius. Vėliau buvo užduodami jautresni ir intymesni kausimai, labiau susiję su tyrimo tema, pvz.: „*Ką tau reiškia būti seksualia paaugle?*“ bei „*Kaip manai, kaip (kokiu būdu) tavo seksualumas atsiskleidžia kasdieniniame gyvenime?*“. Susitikimai su mergaitėmis vyko su kavos pertraukėlėmis. Kiekvieno pokalbio metu tyrėja rasdavo progą pasiteirauti, ar mergaitė jaučiasi komfortiškai, kalbėdama atvirai, ar galima tyrimą tęsti. Nė viena iš dalyvių nenorėjo nutraukti

pokalbio. Interviu paprastai buvo baigiamas dalyves „*nujautrinančiu*“ trumpu klausimu ir trumpa padėka.

2.3.3. IFA kaip duomenų rinkimo ir analizės metodas

Buvo pasirinktas Interpretacinės Fenomenologinės Analizės metodas (toliau tekste IFA) (anglų k. – *interpretative phenomenological analysis),* sukurtas J. A. Smith (1996). IFA turi dvigubą paskirtį: yra duomenų rinkimo būdas ir kokybinės duomenų analizės metodas (Smith, et al., 2009). IFA pasirinkimą lėmė šie argumentai: a) pakankamai aiškiai išdėstyta analizės procedūra, paliekanti tam tikrą laisvę tyrėjui ir kartu nurodanti būtinus atlikti analizės etapus (pakartojamumo ir kokybės *patikros* galimybė) (Smith et al., 2009); b) autoriai pateikė gana išsamų filosofinį metodo, kildinamo iš fenomenologijos ir simbolinio interakcionalizmo tradicijų, pagrindimo aprašymą ir tai įgalina bei padrąsina mažiau patyrusį tyrėją imtis kokybinio metodo kaip pagrindinio instrumento rinkti bei analizuoti duomenis; c) IFA yra pritaikytas ir tęstiniams tyrimams, t.y. fenomeno pokyčiams interpretuoti (Shirani and Henwood, 2011; Smith, 1999; Powell et al., 2009); d) metodas atsirado psichologijos disciplinoje ir yra sparčiai plintantis sveikatos psichologijos srityje, vadybos moksle, sporto psichologijoje, edukologijoje; e) iš kitų metodų IFA išsiskiria pritaikomumu nagrinėti kūniškumo dimensiją (Smith, 1999; Allen-Collinson, 2009; Matulaitė, 2013); f) tinka paauglių tyrimams (Roose and John, 2003; Aisbett et al., 2007).

Kaip teigia vieni iš pagrindinių IFA metodologijos atstovų, IFA nėra tiesiog aprašomoji metodologija (Larkin, Watts and Clifton, 2006; Smith et al., 2009), bet siekia pateikti naujas įžvalgas diskusijoje su jau egzistuojančia psichologine teorija. IFA remiasi F. D. Shleiermacherio, W. Dilthey ir H. G. Gadamerio darbais bei P. Ricoeur hermeneutika. IFA derina savyje dvi fenomenologinės filosofijos tradicijas: aprašomąją fenomenologiją bei hermeneutiką ir iš dalies yra veikiama simbolinio interakcionizmo srovės.

Kadangi IFA remiasi ideografiniu dėmesiu analizės procesui, tai IFA tyrimuose renkama nedidelė, pakankamai homogeniška tikslinė dalyvių grupė (Smith et al., 2009). Mažos grupės pasirinkimas yra ne atsitiktinis, o metodologiškai reikšmingas, nes pasirinktas duomenų analizės metodas reikalauja išsamaus kiekvieno atvejo nagrinėjimo atskirai (ideografinis principas), o tyrimo dalyviai „*turi „reprezentuoti“ perspektyvą, bet ne populiaciją*“ (Smith et al., 2009, p. 49). Interpretacinės fenomenologinės analizės autoriai teigia, jog kiekvienu atskiru atveju reikia atsižvelgti ne į tyrimo dalyvių skaičių, o į bendrą atliktų interviu, kurie atskleidžia realistines sukauptų duomenų apimtis (Smith, et al., 2009), skaičių.

2.3.4. Tyrimo interviu

Duomenys apie paauglių mergaičių seksualumo patirtį buvo renkami pusiau struktūrinio interviu būdu. Pusiau struktūrinis interviu yra vienas dažniausių instrumentų kaupiant duomenis įvairaus pobūdžio kokybiniuose tyrimuose, taip pat ir IFA (Smith et al., 2009), be to, toks metodas gerai atitinka hermeneutinę fenomenologinę tyrimo epistemologiją. Pasirenkant šį duomenų rinkimo būdą, teko priimti ir jo ribotumą: tokia dialogo forma labai priklausoma nuo konteksto, dalyvio – tyrėjos santykio, tyrėjos gebėjimo užmegzti kontaktą ir kitų nenumatytų detalių (pvz., įtampos dėl stacionarios garso įrašymo

technikos gedimo, kaip tai atsitiko Džeinės T1 interviu pradžioje). Norėčiau pabrėžti, jog IFA tyrimų su paaugliais nėra daug (išskyrus Foster, 2009, Roose and John, 2003, Aisbett et al., 2007; Coleman and Cater, 2005; Shaw et al., 2009; Colton and Pistrang, 2004). Tačiau jie parodė, kad IFA bei interviu metodas gali būti sėkmingai pritaikytas ir šiame tyrime su paaugliais, išskyrus tai, jog tyrėjas paprastai yra kiek aktyvesnis nei pokalbiuose su suaugusiais asmenimis, o gaunama informacija mažiau nuosekli ar išsami, tad visą laiką tenka pateikti patikslinančių arba *„ar teisingai tave supratau, kad tu ...“* klausimų. Kaip seminaro Vilniuje metu aiškino IFA bendraautorius M. Larkin (2013 m. vasario 9 d., VU), nepaisant to, jog tokios studijos itin reikalingos, nedidelis paauglių studijų kiekis susijęs su tuo, jog paauglių atsakymai nėra tokie išsamūs kaip suaugusiųjų, stokoja gilumo, o tai labai apsunkina jų teisingą interpretavimą.

2.3.5. Tyrimo duomenų tvarkymas

Duomenų analizė vyko laikantis metodologinių reikalavimų (Smith, 2011; Smith et al., 2009). Analizė vyko šiais etapais:

1. Transkribavimas. IFA reikalauja detalios ir išsamios interviu transkribavimo medžiagos (teksto), kuris ir yra analizės objektas.

2. Pirmas žingsnis. Daugkartinis skaitymas arba „panirimas į gelmę“. Šiame etape laikytasi pagrindinių fenomenologinio tyrimo nuostatų: atvirumo medžiagai (šiuo atveju interviu tekstui) ir vengiama parodyti savo asmeninių nuostatų apie fenomeną. Perskaičius kiekvieną tekstą atskirai ir iki galo bent 2 – 3 kartus, laisvu stiliumi užrašomos pastabos, išgyvenimai ir mintys.

3. Fenomenologiniai komentarai (Smith et al., 2009) arba kodavimas (Smith and Osborn, 2003). Šiame etape buvo išryškinama asmeninė dalyvio patirtis ir dėl to kodavimas atliekamas „linija po linijos“ būdu, pažymint pasisakymo esmę, kuri tiesiogiai siejosi su tyrimo klausimu. Buvo išskirti tyrimo dalyviams svarbūs įvykiai, reikšmingi emociniai išgyvenimai ir pasikartojančios temos. Tai pirmosios hipotetinio pobūdžio įžvalgos, kurios vėliau dar buvo tikslinamos. Buvo stengtasi išvengti pernelyg didelio abstrahavimo, nutolimo nuo empirinės medžiagos.

4. Trečias žingsnis – interpretacinė analizė, kurios tikslas - sudaryti pagrindinių temų sąrašą. Remiantis fenomenologinės analizės pastabomis, buvo suformuotos pirmosios abstrakčios, bet nuo patirties nenutolusios įžvalgos – fenomeną aprašančios temos. Šiame etape induktyviai ieškoma to, kas bendra tarp kelių fenomenologinių pastabų ir kaip jas būtų galima integruoti – prasmingai konceptualizuoti. Dažnai tyrėja darė pastabas (patikslindama jas teksto citatomis), laikydamasi hermeneutinio principo „dalis ir visuma“, ieškodama temai „įrodymų“ viso interviu metu.

Sudarytų temų sąrašas, kuris pradžioje atspindėjo atsiradimo tekste eiliškumą, vėliau buvo peržiūrimas ir susiejamas dar aukštesniu abstrahavimo lygiu, tai yra labiau analitiškai ir teoriškai – jungiant jas į temų „kekes“[36]. Panaudojant psichologijos mokslo terminus suformuluota temų „kekė“ yra kiekvienos dalyvės „aukščiausias“ abstrahavimo lygmuo. Taip galiausiai kiekvienai dalyvei buvo sudaryta sava fenomeno reikšmių struktūra, geriausiai atspindinti konkrečios dalyvės perspektyvą (arba fenomenologine reikšmė – jos

36 Terminą „kekės“ pirmoji pasiūlė dr. A. Matulaitė (2013).

horizontą). Interpretacinės analizės tikslas – praplėsti požiūrį į akivaizdžius reiškinius, įžvelgiant naujas (kartais vadinamas latentinėmis) reikšmes, kurių pačios dalyvės galėjo ir nesuvokti. 3 – 10 prieduose pateikiami tokių struktūrinių lentelių pavyzdžiai. Analizės metu keletas temų gali likti nuošalyje, nes jos netinkamos kuriamai struktūrai arba nėra „*pakankamai turtingos įrodymų konkrečiame interviu tekste*" (Smith and Osborn, 2003, p. 72). Pabaigus vienos dalyvės pasisakymo temų struktūravimą, pereidavau prie kito atvejo. Buvo laikomasi principo, jog į kiekvieną naują tekstą žvelgiama kaip į atskirą ir nesikartojantį.

5. Ketvirtas žingsnis. Indukcinė skirtingų atvejų analizė. Anot J. A. Smith," keleto dalyvių IFA nuolat reikalauja ieškoti pusiausvyros tarp to, kas atvejus skiria ir sujungia, kas tarp jų bendra ir individualu" (Smith et al., 2009, p. 107). Šiame žingsnyje vienos dalyvės teminių kekių struktūra buvo sujungiama į vieną bendrą. IFA duomenų analizės tikslas – ne tik paprasto temų sąrašo sudarymas, bet skirtingų abstrahavimo lygių hierarchinės temų (reikšmių) struktūros, kurioje išryškinamos trys keturios esminės temos (metatemos), sukūrimas. Metatemą sudaro keletas bendrumu pasižyminčių „kekių", paremtų empirine medžiaga, tai yra gerai parinktomis teksto citatomis. Metatemos atitinka ypatumus, esmingai atspindinčius tyrimo klausimą ir tiriamą fenomeną.

6. Rašytinis fenomeno paveikslas. Remiantis IFA, galutinis analizės produktas sudarytas iš dviejų dalių: jungtinės teminės fenomeno reikšmių struktūros (lentelės) ir rašytinio visą fenomeną aprašančio bei interpretuojančio teksto, išryškinančio prasmes, būdingas dalyvių patirčiai (Smith et al., 2009; Smith and Osborn, 2003). Taip abstrahuotos metatemos (kaip fenomeno sudedamosios) vėl sujungiamos į visumą.

2.3.6. Tyrimo etika

Šio tyrimo aplinkybės suponavo padidėjusį dėmesį tyrimo etikai bei dalyvių apsaugai. Visos pagrindinio tyrimo proceso procedūros buvo aprobuotos MRU Psichologijos katedros Etikos komitete (2011m. kovo 8 d.). Tiriamosios dalyvavo savanoriškai ir neatlygintinai.

2.3.7. Tyrimo kokybės užtikrinimo procedūros

IFA metodui radinių kokybės klausimas (tikėtinumas radiniais) aktualus kaip ir visiems kitiems mokslo žinių gavimo metodams. Egzistuoja skirtingi tikėtinumo patikros metodai. Šiame darbe vadovavausi L. Yardley (2000) suformuluotais kriterijais: a) *jautrumas* kontekstui; b) tyrėjo *pasirengimas*; c) tyrimo *skaidrumas* ir *vientisumas*; d) tyrimo *indėlis* ir *praktinis svarbumas*. Žemiau šie kriterijai yra detaliau pristatomi: ***a) jautrumas kontekstui***. Įsijautimas į tyrimo situacijoje atsiskleidžiantį santykį tyrėja-dalyvė; įsijautimas į tyrimo tematikos tematikos aktualumą; suvokiama socialinę atsakomybę interpretuojant ir viešinant gautus radinius. Kita vertus, pripažįstu, jog nepilnametės dalyvės yra lengvai pažeidžiamos ir skyriau daugiau dėmesio etikos procedūrų įtvirtinimo klausimams. Siekta įsiklausyti į kiekvienos dalyvės seksualumo išgyvenimų ir jos aplinkos ypatumus; Pažinti paauglių kultūrinį kontekstą padėjo patirtis su paauglių fokus grupėmis; ***b) Įsitraukimo, kruopštumo, tikslumo*** *reikalavimas tyrimui.* Įsitraukimas atsispindėjo kruopščiai mokantis atlikti KTT pagal metodologinius reikalavimus, kompetencijų lavinimą lankant prak-

tinius seminarus, dalyvaujant kolegų supervizijose, asmeninėse konsultacijose. Laikiausi IFA nurodytų procedūrų, taip pat siekiau maksimalaus radinių pagrindimo bei atvirumo juos pristatydama kolegoms. Kolegų refleksijos apie pritarimą suformuluotoms temoms taip pat didino radinių tikėtinumą; Temų auditavimas sistemingai vyko kolegų supervizijų grupėse (supervizorė dr. A. Matulaitė) arba individualiai. Jie padėjo įvertinti, ar išryškintos temos įtikinamai paremtos empirine medžiaga. Hermeneutinės fenomenologijos nuostatos teigia, jog radiniai laikytini validžiais, jeigu kiekviena tema daugiau ar mažiau atspindi visų respondentų patirtis (Dahlberg et al., 2001). J. A. Smith nuomone, „*tema gali būti išskiriama tuomet, kai ji atsispindi pusės dalyvių transkripcijose*“ (Smith, 2011, p. 11). Analizuodama duomenis, stengiausi laikytis šio nurodymo; ***c) tyrimo skaidrumas ir vientisumas (darna)*** nusakomas visų procedūrų ir tyrimo eigos aprašymu bei analizės proceso temų išskyrimo pagrįstumu. Remiantis šios dimensijos reikalavimais, siekiau tyrimo eigos ir rezultatų pateikimo skaidrumo, atskleidžiant kaip kas kada ir kodėl vyko; darnos siekiau tyrimo klausimą derindama su metodologija, epistemologija ir interpretacijų kryptimi; Suformuluotos temos pagrindžiamos pavyzdžiais ***d) tyrimo indėlis ir praktinis svarbumas*** aptarti pratarmėje, pristatant šio disertacinio tyrimo praktinį naudingumą ir aktualumą.

3. RADINIAI

Prieš pradedant pristatinėti radinius, trumpai paaiškinsiu, kokia tvarka pristatomi gausūs radiniai. Nėra jokios griežtos tvarkos, kaip kokybinių tęstinių tyrimų (KTT) radiniai turėtų būti pristatomi, o pasirinkimą lemia tyrimo klausimai, tyrėjo kūrybiškumas bei radinių pobūdis. KTT paprastai laikomasi dviejų radinių chronologinės orientacijos krypčių: sinchroninės ir diachroninės. Sinchroninės analizės radiniai bus pristatyti skyriuje 3.1., o diachroninės – 3.2 skyriuje. Pradžioje (3.1.1.) pateiksiu trumpus kiekvienos dalyvės seksualumo patyrimo konteksto aprašus, suteikiančius galimybę susipažinti su tyrimo dalyvėmis ir jų pasauliu. Kitame skyriuje (3.1.2.) pateiksiu detalų *seksualumo patyrimo viduriniosios paauglystės pradžioje* fenomeno hierarchinę struktūrą (3 lentelė). Skyriuje (3.1.3.) pristatysiu viso tęstinio tyrimo medžiagoje reikšmingai dominavusio fenomeno *–seksualios Aš patyrimas pirmųjų romantinių ryšių erdvėje* – hierarchinę struktūrą ir jos detalų aprašą. Radinių 3.2. skyrius skirtas diachroninei jų analizės krypčiai: atskirų seksualumo patyrimo fenomenų išgyvenimų transformacijų analizei. Radinius iliustruoti pasirinktas konkretus Ingridos atvejis, kaip seksualumo patyrimo atsiskleidimo pavyzdys.

3.1. Sinchroninė patirties analizės kryptis

3.1.1. Individualių seksualumo patyrimų aprašai

Atlikus atskirų atvejų analizę, teko nemažai pagalvoti, kaip trumpiau ir aiškiau pristatyti duomenis. Pasirinkau paieškoti visoms dalyvėms svarbios patirties, savaip varijuojančios jų gyvenimus.. Kadangi absoliučiai visos mergaitės palietė ir draugysčių su berniukais temą, nusprendžiau dalyves suskirstyti į tris pogrupius, atspindinčius šią jų patirtį, įvar-

dintą kaip „romantinių ryšių patirtis“. Mergaites, „*kurioms tai yra reikšminga*“, dar sugrupavau pagal romantinių ryšių patirties trukmę (daugiau / mažiau nei 3 savaitės).

Asmeninės patirties su vaikinais neturėjusios mergaitės

Šį pogrupį sudarė mergaitės, kurios dar nėra turėjusios jokių asmeninių santykių su vaikinais, Pristatysiu Eleną (vardo kodas E), Džeinę (kodas Dž) ir Ingridą (kodas Igr).

Elena (15 m. 3 mėn.). Save priskiria grupelei merginų, kurias pati pavadino „*Nereikšmingai* [grupelei]“, nes „*dabar aš nesu turėjusi vaikino*“. Šios dalyvės medžiagoje ryškiau nei kitų mergaičių transkripcijose dominavo socialiai pageidaujamo elgesio bei geros reputacijos nuostatos („*man jau geriau pabūt tylia pele, pasitraukt į šoną, kad aplinkiniai nežiūrėtų į tave kreivai*“ (E1, 199)). Suaugusiosios vaidmenį prisiėmusi Elena labai nedrąsiai ir painiai prasitardavo apie asmeniškus seksualumo išgyvenimus: „*aš savęs apie seksualumą aplamai iš savo pusės aš nežinau... Jeigu atsiranda tokių, kurie laiko, tai aš nežinau, tebūnie. Labai gerai*“ (E1, 872). T1 metu Elena pripažįsta: „aš *esu moteris, kurią traukia vyrai*“ (E1, 650). Elenos T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 3 priede.

Džeinė (14 m. 4 mėn.). Svajoja išvykti mokytis į Angliją ir gyventi atskirai. YSR formoje dalyvė pažymėjo, jog „*norėčiau būti kitos lyties asmeniu*“. Labai nori turėti vaikiną. Pirmą kartą uždavus kausimą apie išgyvenamą seksualumą, Džeinė pasirenka apibūdinti šią patirtį pabrėždama išvaizdą ir asmenybinį gerumą („*seksualumą, tai pasakius, aš jaučiu, kad aš tikrai nesu bjaurus žmogus, hm, aš iš vidaus, nu, esu gera, bet gera, meili, bet tai nežinau, kaip kitiems atrodo, o dėl išvaizdos, aš sau atrodau graži*“ (Dž1, 353)). Kiek lengviau apie savo seksualumą kalbėti kaip apie aplinkinių reakciją į save ir asmenines pažiūras: „*aš kažkaip dar nesu išgirdusi, kad kažkas mane pavadintų seksualia*“ (Dž1, 363). Visa Džeinės T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 4 priede.

Ingrida (14 m. 4 mėn.). Seksualumą suvokė, sulaukusi vaikinų dėmesio. Tokie fragmentiški seksualumo potyriai priimami kaip pozityvūs, kurie visada „*pakelia nuotaiką*“ (Igr1, 363). Nelabai išgyvena dėl vaikino neturėjimo („*galbūt dar nesu tam pasiruošusi*“). Save laiko „*pakankamai seksualia*“. Šioje disertacijoje Ingridos seksualumo patyrimas pristatomas kaip vieno atvejo analizės duomenys (skyrius 3.2.1–3.2.2.).

Trumpo ir vienintelio romantinio ryšio patirtį turinčios mergaitės

Šį pogrupį sudarė mergaitės, kurios turėjo trumpesnius nei 3 savaičių trukmės santykius su vaikinais, buvo pasimatymuose. Šios grupės paauglės yra turėjusios ir pirmąsias seksualines praktikas (apsikabinimus ar bučinius). Pristatysiu Indrę (kodas I), Gertrūdą (kodas G) ir Delfiną (kodas D).

Indrė (14 m. 7 mėn.). Prieš metus mirė senelė, kuri buvo dalyvei labai svarbi, tėvai išsiskyrę. Save apibūdino taip: „*neišsiskiriu iš minios, bet nesu tokia kaip visi*“ (I1, 395), nes yra labai aktyvi. Turi 4 drauges, su kuriomis susitinka ir atvirai kalbasi. Apie pusę metų yra pažįstama su vienu vaikinu, tačiau tik prieš 3 sav. pradėjo „bendrauti“ artimiau: susirašinėja sms, susitikę- bučiuojasi. Seksualumą sieja tik su seksu, ir teigia, jog tam nepasiruošusi. Indrės T1 temų hierarchinė struktūra pateikiama 8 priede.

Gertrūda (15 m. 1 mėn.). Mergaitė šneki, aktyvi, mėgsta fotografuoti, domisi vaikinais, nors ir sako, kad „*lytiškai manęs dar nieks netraukia*“. T1 pokalbyje daug vietos užėmė pirmoji meilė ir pirmasis vaikinas, apie kurį nenustoja galvoti ir sapnuoti. Laikosi orienta-

cijos į mokslą („*nebendrauju su vaikinais, tiesiog, neturiu jiems laiko. Tiesiog galvoj mokslai ir laisvalaikis su draugėmis*“) (G1, 514). *Šiaip, manau, kad tai reiškia, norą mylėtis, nors man taip dar nė karto nebuvo*“, saugo savo ir šeimos reputaciją. Itin vertina savo drauges mergaites, nors susitinka su jomis tik savaitgaliais, tačiau jas vienija mergaitiškos paslaptys ir noras dalintis paskalomis. Visa Gertrūdos T1 interviu temų hierarchinė struktūra pateikiama 9 priede.

Delfina (15 m. 4 mėn.). Save apibūdinti buvo sunku, tačiau laiko save labiau fiziškai subrendusia nei dauguma bendraamžių. Kalba tyliai, nenuosekliais sakiniais, retkarčiais sunkoka suprasti, o vėliau paaiškina, jog taip „*bando neparodyti, kad nusišneka*“. Mėgsta pasakoti apie save, o kalbėjimą paįvairina ištiktukais ir gausiais gestais. Apie ateitį visai negalvoja. Yra turėjusi pirmuosius seksualinius santykius su vaikinu, kuriam nieko nejautė, tačiau „pasinaudojo proga praplėsti patirtį“. Pirmojo sekso metu buvo išgėrusi, ir sakė, kad „*geriau pabandyti ir gailėtis, negu galėtis, kad nebandei*“. Buvo turėjusi „*vaikiškus*“ trumpus romantinius ryšius, kuriuos po savaitės pati ir nutraukė. Niekaip negali suprasti, kodėl vaikinai nesiūlo jai ilgesnės draugystės. Seksualumą siejo su atvirais drabužiais ir provokuojančiu elgesiu. Itin rūpinosi reputacija, bijojo apkalbų, tačiau visą laiką praleidžia su vaikinais, mėgsta jų dėmesį. Visa Delfinos T1 temų struktūra pateikiama 10 priede.

Didesnę romantinių ryšių patirtį sukaupusios mergaitės

Šį pogrupį sudarė mergaitės, turėjusios ilgesnes nei 3 sav. romantines draugystes su vaikinas, ir intensyvesnes seksualines praktikas. Tai Aistė (kodas A), Viktorija (kodas V) ir Izabela (kodas Iz).

Aistė (14 m. 9 mėn.) Drovi, mažakalbė, daug laiko praleidžia su draugais, kai niekas negirdi, dainuoja. Išgeria kartais, praleidžia pamokas. Ilgai draugauja su Viktorija („*naa, apie problemas ..na..ten, kai būna.. vaikinus.. ten.. ką... ten susirašinėjam <...> ar šeimoj negerai, kai nesiseka... ten... meilėj meilės reikaluose <...> išsipasakojame viską ir panašiai*“ (A1, 63)). Ateitis dalyvei atrodo sudėtinga bei baugi. Interviu metu išaiškėjo, kad Aistė yra turėjusi keletą draugysčių su vaikinais, viena kurių truko 8 mėnesius. Tuomet jausdavosi reikalinga („*jaučiausi laiminga ten... nn nu, tiesiog, kad yra žmogus kuriam tikrai rūpi, kuris nenusisuks*“ (A1, 265)), mažiau vieniša („*draugės ne visada turės laiko, o vaikinas – jis visados turės laiko. Išklausys, kai tu pasakoji, kai paskambini... visada susitikti galės*“ (A1, 246)). T1 metu buvo susižavėjusi nauju vaikinu, apie jį daug svajodavo, tačiau išgyveno dėl atsako nebuvimo. Svajoti nemėgo, nes bijojo, kad teks nusivilti. Aistės T1 temų hierarchinė struktūra pateikiama 5 priede.

Viktorija (15 m. 2 mėn.). Tyrime jautėsi tikra savo seksualumo eksperte, Save apibūdino kaip nelabai „*gerą mergaitę*“ – mokėsi prastai, praleidinėjo pamokas, rūkė ir mėgo su draugais išvykti kartu, išgėrinėjo. Laikė save „vaikiška“, bet ir „berniokiška“. Užjautė mamą („*nepavydžiu tokios dukros kaip aš – nes aš visą laik... problemos būna su manim, – tai tą prisidirbu, tai aną*“ (V1, 18). Ūmi, neplanuojanti gyvenimo. Viktorija turėjo paskyrą keliose internetinėse svetainėse, kuriose buvo jos fotografijų, tad sulaukdavo provokuojančių komentarų iš vyresnių vyrų („*jeigu nuotrauką užsidedi kokią seksualesnę – tai tenai tokių žinučių gausi, kad gali apakt!*“ (V1, 558). Konstatavo, kad yra turėjusi „*daug*“ (minėjo 11) vaikinų, tačiau draugystės, greičiau, buvo tik trumpi susidomėjimai. T1 metu Viktorija jau 4,5 sav. romantiškai draugavo su vyresniu (16m.) vaikinu. Savąjį seksualumą išgyveno

kaip fizinį patrauklumą ir provokuojantį elgesį bei kūno „*virpuliukus*“, kai buvo glamonėjama vaikino. Ateityje norėtų būti „dar plonesnė ir seksualesnė“. Visa T1 temų hierarchinė struktūra pateikiama 6 priede.

Izabela (15 m.). Santykiai su tėvais blogi jau 3 metai, o konfliktas su tėvais kyla dėl „laisvės“. Mokykloje mokosi gerai, tačiau mama reikalauja dar geriau mokytis. Save laikė negražia, ypač kritikavo savo „arklio formos veidą“, svajojo apie grožio operacijas. Objektyviai tai buvo dailių bruožų mergaitė, kuriai netrūko realaus draugių ir vaikinų dėmesio. Labai rūpinosi reputacija. T1 metu, ji turėjo metais vyresnį vaikiną, – draugavo jau 3 mėnesius. Draugystę apibūdino kaip „rimtą“, tačiau varginančią ir norėjo, kad santykiai „*eitų į pabaigą*“. Izabela bijo būti palikta ir norėjo pirma palikti vaikiną. Tai viena iš dviejų dalyvių, turėjusių pirmuosius seksualinius santykius. Nustebino tuo, jog nors ir gėdinosi, tačiau papasakojo itin pozityvią pirmosios seksualinės sueities patirtį („*tai buvo daug geriau nei aš tikėjausi*“. Iki šio vaikino dar buvo turėjusi ir dvi „nerimtas“ draugystes su vaikinais. Izabelos T1 temų struktūra pateikiama 7 priede.

3.1.2. Viduriniosios paauglystės pradžios mergaičių (14-15 m.) seksualumo patyrimo struktūra

Pirmųjų susitikimų su devyniomis paauglėmis metu gauti pasakojimai leido suprasti jų subjektyvias seksualumo patirtis ir, apibendrinus, jas pristatyti. Sujungus visų dalyvių T1 interviu (2011 m.) radinius išryškėjo, jog mergaičių seksualumo išgyvenimai „sugula“ į 10 tarpusavyje susietų temų kekių, kurios dar sugrupavau į 4 stambias radinių grupes (metatemas). Temas formulavau ir pagal tai, *ką* paauglės pasakojo (kalbėjimo turinys), ir atsižvelgdama į tai, *kaip* šį turinį pasakojo (interviu eigos formą, atsakymų formuluotes ar jų nebuvimą). Šioje santraukoje pateiksiu tik struktūrinę fenomeno „Viduriniosios paauglystės pradžios mergaičių seksualumo patyrimas“ lentelę, platu ir gausiai citatomis iš transkribuotos medžiagos iliustruotas tekstas pateikiamas disertacijoje.

3 lentelė. Viduriniosios paauglystės pradžios mergaičių (14-15 m.) seksualumo patyrimo hierarchinė struktūra

Metatema ir ją sudarančių teminių kekių pavadinimai	**Kekę sudarančių temų pavadinimai**
I. METATEMA. Fizinio seksualumo atpažinimas	
1. Apranga ir patraukli išvaizda kaip seksualumo raiškos dimensijos	
2. Maloniai jaudinančio kūno nekasdieniškumas	
II. METATEMA. Fragmentinė seksualinė Aš	
3. Miglotas seksualios Aš vaizdas	
4. Sunkumas įvardyti išgyvenamą naują patirtį	

3 lentelės tęsinys.

III. METATEMA. *Seksualumo patyrimas kaip santykio Aš – (priešingos lyties) KITAS dalis*	
5. *KITO* žvilgsnis pažadina seksualios Aš pojūtį	a) keičiasi kitų žmonių žvilgsnio į mergaites pobūdis; b) kūnas tampa viešai stebimu objektu; c) asmeninio ypatingumo pojūčio iškilimas; d) *žvilgsnio situacijos* atkartojimo siekis;
6. Priešingos lyties akcentavimas *žvilgsnio situacijoje*	
7. Artimų santykių su priešingos lyties *KITU* svarba	a) Draugystė su vaikinu – tarp bendraamžių atpažįstamas procesas; b) noras turėti vaikiną; c) dvejonės dėl noro turėti vaikiną
IV. METATEMA. Seksuali, bet ne „*pasileidusi*“: naujo tapatumo paieškos	
8. Siekis suvokti nerašytas taisykles ir jas prisitaikyti	
9. Stereotipinis seksualios Aš pirmavaizdis	
10. Draugystė su mergaitėmis kaip palaikomąja aplinka	

3.1.3. *Seksualios Aš* išgyvenimas, užmezgus pirmuosius romantinius ryšius

Tęstinio tyrimo duomenys, surinkti skirtingu metu, leidžia dar vienu kampu pažvelgti į radinius. Apie realią pirmųjų romantinių ryšių (toliau PRR) patirtį dalyvės pasakojo būdamos skirtingo amžiaus. Nors daugelis jų ją išgyveno jau iki pirmojo interviu, tačiau Džeinė tai patyrė tik po metų, o Ingrida - po pusantrų metų nuo tyrimo pradžios. Tokiu būdu šiame skyriuje pristatysiu dalyvėms labai reikšmingos patirties, *buvimo seksualia romantinių ryšių erdvėje* fenomeno analizės rezultatus. Romantiniais ryšiais čia vadinu „*savanorišką diadinį santykį, kurį abu partneriai pripažįsta kaip išskirtinį emocinį ir fizinį tarpusavio ryšį*“ (pagal Collins, 2003). Medžiaga šio fenomeno analizei kaip mozaika buvo surinkta iš 18 įvairių tyrimo laikotarpių interviu: 9 pirmosios bangos (2011 m.), 7 antrosios bangos (2012 m.), ir 2 T3 bangos interviu. 4 lentelėje pateikiu teminės kekės ir dalyvių vardus, kurių medžiagoje šis išgyvenimas atsikleidė stipriausiai, o po to – labai trumpai pailiustruosiu jas ištraukomis iš interviu.

4 lentelė. Metatemos „Seksualios Aš patyrimas pirmųjų romantinių ryšių erdvėje“ struktūra

	Metatema *„Seksualios Aš patyrimas pirmųjų romantinių ryšių erdvėje“*	
	Teminės kekės	**Dalyvės**
1.	Aš – atvira	Izabela, Džeinė, Gertrūda, Viktorija, Inga
2.	Aš – laiminga	Gertrūda, Džeinė, Aistė, Ingrida, Viktorija, Inga
3.	Aš – eksperimentuojanti	Džeinė, Izabela, Gertrūda, Inga, Ingrida, Viktorija, Delfina, Aistė
4.	Įkūnytas jaudulys	Aistė, Ingrida, Izabela, Delfina, Viktorija, Gertrūda.
5.	Saviorientuotas bendrumas	Aistė, Izabela, Delfina, Džeinė, Viktorija

1 teminė kekė: Aš – atvira. Seksualios Aš išgyvenimas draugaujant su pirmuoju vaikinu pasižymėjo didesniu atvirumu – šią išskirtinį potyrį akcentavo dalyvės. Nauja, didesnio atvirumo patirtis santykiuose su vaikinu skyrėsi nuo atvirumo gilumo santykiuose su tėvais ar bendramoksliais. Izabelė (15 m.) apibūdino šią intersubjektyvią intymumo erdvę kaip *„vietą, kurioje apie viską galima kalbėti“*. Ingrida: *„jis buvo pirmas žmogus, kuriam nė karto nebuvau pamelavusi“* (Igr3, 450).

2 teminė kekė: Aš – laiminga. Pasakojimai atskleidžia, jog PRR sukeldavo mūsų dalyvėms pozityvių jausmų audrą. Galima teigti, jog šis pakilus jausmas pereidavo į neapibrėžtą bendrą gėrio pajautimo išgyvenimą (Aistė, Džeinė, Ingrida), Džeinė sako: *„tai labai daug laimės suteikia man tuo pačiu“* (Dž2, 197). Aistė teigė, kad *„jaučiausi laiminga ten“* (A1, 265); *„ kai turi vaikiną, tai tu ten laimingas“* (A1, 515). Apie savąjį laimės pojūtį Gertrūda T2 sakė: *„kai turiu vaikiną <...> atsikeli su gera nuotaika, viskas gerai. O kai neturi, kad ir kiek bemiegotai, pikta visada būni. Taip, būnu ir, nu, tiesiog viskas nemiela“* (G2, 261). Trys mergaitės laimę pirmą kartą romantiškai bendraujant susiejo su linksmumu. Apie laimę kaip bendrą gėrio pojūtį, susijusį su globa, kalbėjo Aistė (*„tiesiog, kad yra žmogus kuriam tikrai rūpi, kuris nenusisuks“* (A1, 266)).

3 teminė kekė: Aš – aktyviai eksperimentuojanti. PRR dalyvės atranda kaip erdvę, kurioje gali praplėsti seksualinių praktikų patirtį. Anot Indrės, *„viskas prasideda nuo žinutės, nuo susitikimo, nuo bučinuko. Nežinau, aš kol kas, aš dar „žinučių stadijoje“: susitinku, aišku, pakalbam, bet dar nėra tokių* [glamonių]. *Aišku, pasibučiuojame“* (I1, 482). Tokią „tradicinę“ seksualinių praktikų eilę pateikė ir Aistė: *„būdavo, susikibdavome rankom, kai eidavom, buvo biškį glamonių, ant kelių sėdėdavau jam ir panašiai“*(A1, 262). Izabela pabrėžė, kad pirmosios glamonės buvo tik su drabužiais: *„po drabužiais tai ne, po drabužiais – ne, bet taip tai... buvo“* (Iz1, 107). Jos istorija parodė, kad tokios „eiliškumo“ suabsoliutinti: *„kad* [seksas] *ten beveik buvo iš karto. Nes taip... tai tik bučiuodavomės ir už rankų... ten apsikabinę... O paskui ten taip įvyko“* (Iz1, 403). Anot daugumos mergaičių, joms bučiniai buvo svarbus draugystės pradžios ženklas: *„kai pirmą kartą susitikinėjome, tada ir pasibučiavome“* (Iz1, 105). Kaip pirmosios seksualinės praktikos, ne visi mėginimai pasibučiuoti pavykdavo, tad reikalavo tam tikro įgudimo: *„kai pirmą kartą pasibučiavau, tai nieko nebuvo įspūdingo. Nes tai buvo tiesiog paprastas bučinys į lūpas. O kai bučiavausi*

antrą kartą su liežuviais, tai po to... tai valandą sėdėjau apšalusi, nes tai buvo kažkas vau!“ (G1, 237).

4 teminė kekė: Įkūnytas jaudulys. Įkūnyto pasitenkinimo jaudulys padėjo suvokti seksualią Aš stipriausiai ir yra aiškiausiai diferencijuojamą „nes *potraukis jau buvo <...>* ***T: Anksčiau tau neteko to patirti? I:*** *„nieko panašaus!*“ (Iz1, 623– 639). Šioje kekėje atsiskleidžia kūno – psichikos ryšys, o kūnas „ima kalbėti“ stipriau nei kasdienos rutinoje (*„nu, kai tarkim, bučiuojuosi... tada kitoks pojūtis biškį*“ (A1, 416); *„nu, yra jaudulio biškį, na, gal ir ne biškį... ten*“ (A1, 419)). Pirmasis seksualinis jaudulys žymi ir naują asmeninę savybę, kurią viena dalyvė, santūrioji Ingrida, pavadina *„išdykusia savo puse*“ (*„su vaikinu, pamačiau, kad turiu tokią „išdykusią savo pusę... <...>* [su] *bučiniais, apsikabinimais*“ (Igr3, 109)). Seksualinį jaudulį mergaitės atpažindavo pirmiausia kaip kūno paviršiaus reakcijas ar širdies stiprų plakimą (Ingrida). Viktorija sakė: *„per kūną šiurpuliukai ėjo <...> Oda biškį pasišiaušus buvo ir tiesiog malonu buvo!”* (V1, 515). Ypač vaizdžiai savo seksualinį jaudulį papasakojo Izabela: „ *jau eidama jaučiau... kojos tai linko, rankos nusvirę, nu širdis daužėsi*“ (Iz1, 623). Dėl patirties neįprastumo, kasdiene kalba sunku įvardinti šias emocijas, tad mergaitės tam tikslui vartojo poetines *„drugelių*“, *„drakoniukų*“ metaforas. Pavyzdžiui, Viktorija taip pasakojo: *„pirmą kartą pasiglamonėjom... net nežinau, turbūt tada pilve kažkokie „drugeliai“ pradėjo, kaip sakoma, skraidyt*“ (V1, 507). Ingrida šiuos pojūčius palygino su ledais: *„kaip karštą dieną šalti ledai. Tas malonus atsigaivinimas*“ (Igr1, 458)).

5 teminė kekė: Saviorientuotas bendrumas. Šioje teminėje kekėje „pora“ pristatoma dar ne kaip *buvimas* drauge, bet kaip paprastesnis santykis, t.y. vaikiną objektyvizuojantis *turėjimas.* PRR romantinių santykių pasakojimuose mergaitės koncentravosi daugiau į savo savijautą, norus, poreikius ir lūkesčius: „[kai nėra vaikino] *nėra su kuo ten laiko praleisti, kuris lieka, kai draugai neišeina* [į lauką], *namie nėr ką veikti*“ (A1,123). Kai kurios mergaitės šią savo patirtį vertino labiau (*„buvo toks malonus jausmas, kad esu kažkam įdomi*“ (Igr3, 443), tačiau vis tiek buvo labai mažai užsimenama apie „mus“. PRR Džeinei, Ingridai buvo erdve, kurioje paauglės galėjo pasijusti silpnomis ir globojamomis (*„buvo toks lyg palengvėjimas. Kad šalia yra manęs žmogus, kuriuo galiu pasitikėti, prie kurio galiu jaustis silpnesnė. Kad galiu sau tuo metu leisti nebūti pačia stipriausia*“ (Igr3, 355). Gertrūda taip pat pabrėžė, jog daugiau jai pačiai, o ne partneriui buvo svarbūs šie pasimatymai ir patirtys: *tai buvo vienintelis dalykas, nu, kur toks didelis įvykis mano gyvenime*“ (G2, 855). Viktorija apie savo santykius*: „labai miela, kai kažkas tavim labai rūpinasi* (V2, 227). Džeinė džiaugėsi, jog pirmoji draugystė taip stipriai sutvirtino jos savivertę (*„suteikia jėgų tiesiog, pasitikėjimo pačiai pačia savim“*(Dž2, 197).

3.2. Diachroninė patirties analizė: Ingridos atvejo studija

Diachroninėje radinių analizės chronologijoje atsiskleidžia fenomeno stabilumo ir transformacijos įtampa, jo raidos dinamika. Ingridą pasirinkau remdamasi šiais kriterijais: aukšti akademiniai siekiai, įsisąmonintos socialinės normos, stiprus kūniškumo susietumas su savastimi. Iš visų dalyvių Ingrida išsiskyrė savo gebėjimu reflektuoti vidinius išgyvenimus, gebėjo perteikti ir subtilesnius seksualumo patyrimo kitimo niuansus. Ingridos seksualumo patyrimas ir kaita laikui bėgant , bus nagrinėjama 4 „pjūviais“ (svarsty-

mai, emocijos, elgesys ir kūnas). Radiniai šioje dalyje pateikiami lentelėse (3.2.1.), po to – viso Ingridos seksualumo patyrimo kaip laike atsiskleidžiančio proceso aprašas (3.2.2.).

3.2.1. Struktūrinė seksualumo patyrimo viduriniojoje paauglystėje analizė

Analizuojant pirmo Ingridos interviu medžiagą, suformulavau 13 temų suskirstant jas į keturias keturiolikmetės paauglės seksualumo patirtį atspindinčias temines kekes. Tai: a) *neapibrėžtumo kupina seksuali Aš; b) kūno potyriai kaip seksualios Aš ženklai; c) buvimo pamatytai svarba seksualinio Aš potyriui; d) seksualumo raiškos normų suvokimas*. Detali šių teminių kekių struktūra pateikta 5 lentelėje.

5 lentelė. Ingridos (14 m. 3 mėn.) pirmojo interviu medžiagos temos

SEKSUALUMO PATYRIMAS	
Teminė kekė	**Temos**
Neapibrėžtumo kupinas seksualinis Aš	1. Stereotipiškas seksualios moters pirmavaizdis (467); 2. Pamažu vykstanti seksualinio Aš diferenciacija (295); 3. Heteroseksualumas kaip sunkiai apibrėžiama patirtis (567) 4. Ambivalentiškas noras turėti vaikiną (422); 5. Abejonių kupinas mokymasis priartėti prie vaikino (411–419); 6. Santūrus susižavėjimas vaikinu (326);
Kūno potyriai kaip seksualios Aš ženklai	7. Malonūs kūniško jaudulio išgyvenimai (574); 8. Besikeičiančios kūno formos – seksualumo ženklai (120); (147);
Buvimo pamatytai svarba seksualinio Aš potyriui;	9. Buvimas pamatytai vaikino – kaip seksualumo išgyvenimą stimuliuojantis momentas (344); (187); 10. Erotiški grupiniai žaidimai („Tiesa-Drąsa“) kaip eksperimentinė terpė (442); 11. Draugės kaip mokymasis ir palaikymas (283);
Seksualumo raiškos normų suvokimas	12. Vertybiniai įsitikinimai apie seksualinių santykių nukėlimą (494); 13. *KITO* svarba mokantis apie seksualumą (43)

Pastaba: skliaustuose nurodyta citatos vieta transkribuotame tekste

Antrojo susitikimo (2012 m.) buvo suformuluotos penkios penkiolikmetės paauglės seksualumo patyrimą atspindinčios teminės kekės: *a) naudojimasis KITU kaip atspindžiu suprasti seksualią Aš; b) augantis seksualumo įsisąmoninimas; c) intensyvūs mintiniai ieškojimai kaip įprasminti naują patyrimą; d) pirmieji aktyvūs žingsniai link seksualumo; e) „minkštėjantys“ seksualinės abstinencijos įsitikinimai*. Visos šios antrosios interviu bangos medžiagoje (2012 m.) išryškintos temos pateiktos 6 lentelėje.

6 lentelė. Ingridos antrojo (15m. 3 mėn.) interviu medžiagos temos

SEKSUALUMO PATYRIMAS	
Teminė kekė	**Temos**
Naudojimasis KITU kaip atspindžiu suprasti seksualią Aš;	1. Vaikinų dėmesys kelia susidomėjimą savimi (847); 2. Draugai kaip palaikymo komanda (713); 3. Mama kaip svarbus *KITAS* (859);
Augantis seksualumo įsisąmoninimas	4. Jausmų maišatis, iškilusi susižavėjus vaikinu (140); 5. Netikėtumo jausmas, lydintis *žvilgsnio situacijas:* (506); 6. Seksualumas kaip suvokta žmogaus lemtis (836); 7. Savojo moteriškumo įsisąmoninimas (776); 8. Savaimingos kūno reakcijos regint patinkantį vaikiną (139); 9. Kūno kaip integralios savasties dalies priėmimas (1035);
Intensyvūs mintiniai ieškojimai kaip įprasminti naują patyrimą	10. Save drąsinantys svarstymai apie atsivėrimą *į* (96); 11. Naują seksualumo patirtį reflektuojančios mintys 12. Nerimo šešėlis dėl tamsiosios seksualumo patyrimo pusės (795); 13. Seksualios Aš atsiskleidimo galimybių tyrinėjimai (948); (581);
Pirmieji aktyvūs žingsniai link seksualumo	14. Išmėgintas autoerotiškumas kaip nesidalinama seksualumo dalis (660) 15. Pirmasis žingsnis kitos lyties link – prisipažinimas vaikinui (43);
„Minkštėjantys" seksualinės abstinencijos įsitikinimai	16. Aiškios, bet ne konservatyvios pažiūros ir ribos (548); (561)

Pastaba: skliaustuose nurodyta citatos vieta transkribuotame tekste

2013. 02. mėn. įvyko papildomas susitikimas su Ingrida, kurio nebuvo pirminiame formaliame tyrimo plane. T3 interviu medžiaga tapo pagrindu 4 teminių kekių, atspindinčių Ingridos seksualumo patyrimą formulavimui: a*) sutvirtėjusi seksualios Aš pajauta; b) atvirumas įkūnytam seksualumui; c) draugystė su vaikinu nepametant galvos; d) tikėjimas savo stiprybe*. Viso trečiojo interviu su Ingrida (16 m.) medžiagoje išryškinta 14 aktualių jos seksualumo patyrimą atspindinčių temų, kurios pateiktos 7 lentelėje.

T4 interviu medžiaga (2013. 06 mėn.). padėjo suformuluoti 11 seksualumo patyrimą apibrėžiančių temų, kurias sujungiau į 4 temines kekes: *a) susigyvenimas su savuoju seksualumu; b) drąsiai eksperimentuojanti seksualioji Aš; c) nemažėjanti KITO svarba seksualinio tapatumo tvirtėjimui; d) atvirumo pasauliui sustiprėjimas.* Teminių kekių struktūra pateikta 8 lentelėje.

7 lentelė. Ingridos (16 m.) trečiojo interviu medžiagos temos

SEKSUALUMO PATYRIMAS	
Teminė kekė	**Temos**
Sutvirtėjusi seksualios Aš pajauta	1. Kokybinis seksualios Aš virsmas patyrus pirmuosius romantinius ryšius (131); 2. Emocijų įvairovės lydimas seksualinio Aš stiprėjimas (172) 3. Sutvirtėjęs moteriškas heteroseksualumas (331); 4. Prisiimtas netipiškai moteriškas seksualumas (87); (40); 5. Apmąstomas išsiskyrimo liūdesys 6. Išgrynintas skirtumas tarp meilės ir simpatijos (430); 7. Komplimentai sustiprina seksualinę savastį (385);
Atvirumas įkūnytam seksualumui	8. Lietimosi prie kito kūno baimės mažėjimas (60); (383); 9. Autoerotiškumas be gėdos ir kaip būtinybė (537); 10. Intymesnės seksualumo praktikos dviese (156);
Draugystė su vaikinu nepametant galvos	11. Mokymasis iš patirties: reikalavimų ateities vaikinui sukūrimas (210); 12. Stiprus seksualinio elgesio ribos pojūtis (157); 13. Saugumo pojūtį suteikianti romantinių santykių erdvė (348);
Tikėjimas savo stiprybe	14. Siekis „*judėti pirmyn*“ ir tobulėti (8)

Pastaba: skliaustuose nurodyta citatos vieta transkribuotame T3 tekste

8 lentelė. Ingridos (16 m. 4 mėn.) ketvirtojo interviu medžiagos temos

SEKSUALUMO PATYRIMAS	
Teminė kekė	**Temos**
Susigyvenimas su savuoju seksualumu	1. Natūraliai puoselėjamas seksualumas (73); 2. Seksualaus kūno savaimingumas (38); 3. Esu seksuali: tvirtėjanti savęs seksualios pajauta (70);
Drąsiai eksperimentuojanti seksualioji Aš	4. Žvalgybiniai susitikimai su nauju vaikinu (307); 5. Malonūs seksualią Aš patvirtinantys komplimentai (7); *6. Žvilgsnio situacijos* – pasitenkinimą keliantis seksualumo patvirtinimas (29);
Nemažėjanti KITO svarba seksualinio tapatumo tvirtėjimui	7. Draugių pagalba sutvirtintas seksualumo pojūtis (47); 8. Mamos svarba kuriant savą seksualumo ribos pojūtį (83); 9. Prisiminimai ir buvusių RR reflektavimas (393-400);
Atvirumo pasauliui sustiprėjimas	10. Buvęs vaikinas padėjo tapti atviresne (153); 11. Dalyvavimas tyrime kaip mokymasis būti atvirame ryšyje su *KITU* (433)

Pastaba: skliaustuose nurodyta citatos vieta transkribuotame tekste

3.2.2. Atvejo studijos apibendrinimas: pokyčiai ir stabilumas

Šiame skyriuje apibendrinsiu Ingridos seksualumo patyrimus tyrimo laikotarpiu visose santykinai atskirose keturiose (svarstymų, emocijų, elgesio ir kūno) dimensijose. Kai kurie apibendrinimai žymi seksualumo patyrimų dinamiškumą – išgyvenimų pokyčius tyrimo laikotarpiu, tačiau nemaža dalis jų išryškina ir tuos aspektus, kurie kito labai nežymiai ar išliko stabilūs visų susitikimų medžiagoje.

3.2.2.1. Seksualumo patyrimo <u>gelminių svarstymų dimensijos</u> apibendrinimai T1-T4

Vertinant kognityvinius seksualumo patyrimo ypatumus, verta atkreipti dėmesį į 2 aspektus:

a) laipsniškas *seksualios Aš* sampratos formavimasis. Supratimas, kad seksualumas „*nėra laikina, kad tai jau bus nuolatos*“, kaip svarbi žmogiško *buvimo* („*esybės*“) dalis. Nesikeitė seksualinių santykių vertinimas kaip „negėdingos“ veiklos: „*tai nėra kažkas baisaus, kad tai nėra gėdinga*“ (Igr1, 523). Dalyvė pasižymėjo ir tuo, jog suvokė save kaip „*pakankamai seksualią*“ pirmojo interviu metu, pakartodama tai ir paskutiniajame interviu. Taigi, Ingrida nuo pat pradžių pasižymėjo „pakankama“ seksualine saviverte ir ontologiniu seksualumo reikšmės supratimu - tyrimo metu tai ne itin ženkliai kito. Poreikis labiau diferencijuoti potyrius ir juos, iškilus progai, permąstyti.

b) nuolatinė *KITO* svarba išgyvenant seksualią Aš. Visų pirma tai reikia pabrėžti kitos lyties bendraamžių svarbumą seksualios Aš formavimuisi. Konkrečios situacijos (S1 – S9) padėjo geriau suprasti, kokiu būdu *KITAS* padėjo Ingridai suvokti savo seksualinį patrauklumą („[*KITI*] *pasižiūrėdavo į mane ne kaip į vaiką, o kaip į kažką daugiau*“ (Igr1, 187)). Šios situacijos ir kitos lyties dėmesys inspiravo prieštaringų vidinių sampratų („*sau atrodžiau dar gal kaip vaikas*“ (Igr2, 540)) bei „[kiti] *parodė, kad jau nebesu visiškas vaikas*“ (Igr2, 524)) sujungimą. T4 Ingrida teigė, jog „*esu moteriška, kad traukiu vaikiną – anksčiau save taip negalvojau*“ (Igr4, 9). Romantinių santykių laikotarpis toliau stimuliavo seksualumo patyrimą. Ši keturis mėnesius trukusi draugystė ne tik patvirtino, jog ji nebėra vaikas („[vaikinas pasakė]: „a*trodei labai subrendusi*“(Igr3, 149)), bet ir empiriškai patvirtino heteroseksualią orientaciją. Šiuos savivokos momentą ji priėmė kaip išsivadavimą iš baimių: „ *lyg lūžis koks <...> atsikračiau baimių įvairių <...> ar man patinka vaikinai, ar merginos labiau <...> kad aš lesbietė*“ (Igr3, 314). Vadinasi, vaikinai inspiravo sąmoningo Ingridos seksualinio Aš vaido formavimąsi, sudarė galimybę suvokti save kaip traukiančią *KITĄ,* paauglę.

c) viešo seksualios Aš skleidimosi ir socialinių normų derinimas. Šis derinimas atsispindėjo dvejonėse, kaip viską suderinti su nerašytomis taisyklėmis („*norisi <...> ir... parodyti save. Truputį nedrąsu, nes vis tiek kartais pagalvoju, o ką kiti pamanys?*“ (Igr4, 136)). T1 metu perteiktas seksualios moters pirmavaizdis („*parodo, daugiau kūno, jis jaučiasi laisvai, savim pasitiki <...> moka flirtuoti, nebijantis apnuogint pečius* “ (Igr1, 471)) buvo svarbus suvokiant savąjį seksualumą ir mokantis jį išreikšti. Buvo galima stebėti nežymų požiūrio į seksualinius santykius kitimą (T1: „*jų dar nereikia*“(Igr1, 494)), vėliau galima pamatyti lengvą šios pozicijos švelnėjimą („*jeigu ilgiau bendrausim*“).

3.2.2.2. Seksualumo patyrimo emocinės dimensijos apibendrinimai T1-T4

Norėtųsi atkreipti dėmesį 2 seksualumo išgyvenimo emocinės dimensijos aspektus:

a) seksualumo, kaip malonumą suteikiančio patyrimo, priėmimas. Seksualios Aš išgyvenimai kėlė dažniausiai malonius potyrius („*sapnuoji tą žmogų <...> malonu prisiminti*“) arba „*bučiavimasis, prisilietimai, apsikabinimai... ir pagalvojus apie tai kažkaip malonu pasidaro, gera*“ (Igr1, 357). Kitas malonių emocijų šaltinis buvo ir jaudinantys pirmieji susižavėjimai konkrečiu vaikinu („p*ažvelgi į žmogų ir tau pasidaro gera, ramu, malonu*“), ir tylus pasitenkinimas, kylantis iš anoniminių praeivių dėmesio gatvėje (S2, S7), ir komplimentų keliamas džiaugsmas („*tai buvo taip labai malonu!*“ (Igr4, 32)). Apskritai visas trejų metų tyrimo laikotarpis Ingridos vidiniame gyvenime pasižymėjo emociniu susitaikymu su seksualumu kaip svarbiu ir neišvengiamu *būties* pasireiškimu („*tai nėra baisu*“, „*tai priimtina*“, „ *tai nėra tabu*“) ir mokymusi šią patirtį išgyventi;

b) baimė būti įskaudintai. Kadangi beveik visą savo seksualumo patirtį dalyvė siejo su *KITU*, tai greta esminio pasitenkinimo, teko susidurti su nuolat pasikartojančiu atstūmimo nerimu: „*tikriausiai nenorėčiau sužinoti, ką jis galvoja, nes galbūt tai mane nuviltų*“ (Igr2, 119); arba grėsme ir liūdesiu dėl greitos santykių baigties. Tiek T3, tiek ir T4 medžiagoje buvo stebimas nenoras akcentuoti šių baimių bei liūdesio. Net išsiskyrusi su vaikinu, ji nenorėjo gilintis ir priėmė tai kaip įvykusį faktą: „*liūdėjau, dabar neliūdžiu*“ (Igr3, 41); „*nujaučiau, kad tai bus. Mmm, buvo liūdna, bet turėjau laiko tai priimti*“ (Igr4, 362). Dėl stiprėjančio seksualumo kilo anksčiau nebūdinga grėsmė, jog jos seksualumas gali provokuoti vaikino jėgą ir galimybę būti išnaudotai („*galbūt šiek tiek išgąsdino, kad galiu sulaukti per didelio dėmesio, kad galiu sulaukti dėmesio, kuris man labai nepatiks, bet... gali priekabiauti pradėt. Nes kažkaip to nesinori*“ (Igr2, 796). Pastarasis nerimas nebuvo intensyvus ir atsiskleidė tik per vieną susitikimą.

3.2.2.3. Seksualumo patyrimo elgesio dimensijos apibendrinimai T1-T4

Apibendrinant seksualumo praktikų dinamiką laiko perspektyvoje, išryškėjo šie aspektai:

a) mokymasis fiziškai būti greta kitos lyties. Šį procesą galima pavadinti „fizinės erdvės tarp aš ir *KITO* įvaldymu“. T1 aprašytas „tiesos – drąsos“ žaidimas tapo pirmąja erdve, kurioje buvo galima „legaliai“ atlikti seksualiai orientuotus veiksmus: apsikabinti, pabučiuoti, paliesti vienam kitą. Šis visų kartų paaugliams žinomas žaidimas egzistuoja kaip eksperimentas flirtui ir erotiniam jauduliui patirti. Apie tokius nedidelius žingsnelius, kuriuos ji ilgai planavo, o po to ir pamėgino atlikti, Ingrida parodo ir T1, ir T2 metu. Tai buvo išties *mikro* lygmens judesiai: tiesiog atsistoti greta, asmeniškai pasisveikinti ar atsisveikinti, asmeniškai apsikeisti neutraliais el. laiškais. T2 medžiaga pasakojo ir apie pirmąjį daug ryžto pareikalavusį ir atvirai jausmus atskleidžiantį veiksmą – prisipažinimo laiško parašymą šiam ilgai patinkančiam vaikinui. T3 Toliau tęsėsi fizinės erdvės įvaldymas, apie kurį buvo užsiminta jau T2 metu: pradžioje tai buvo tiesiog baimės liestis prie kitos lyties kūno įveikimas: „*tuo metu jau pradėjau nebijoti liesti žmonių, būti artimesnė su jais, nes prieš tai man buvo labai keista, nejauku*“ (Igr3, 61). Draugystės su vaikinu patirtis „išmokė“ intymaus buvimo greta („*aš noriu būti visą laiką su tuo žmogumi. Ir kad aš jo labai pasiilgstu. Kai nebūname kartu... visada trūko to artumo*“ (Igr3, 349) ir naujos seksualinio

elgesio praktikos („*bučiniais, apsikabinimais*“ (Igr3, 114)). Svarbiausia transformacija, kad Ingrida iš nedrįstančios, daugiau mintyse įsivaizduojančios artimesnį ryšį su vaikinu per 2,5 metų laikotarpį tapo įvairesniu abipusiu seksualiniu elgesiu besidžiaugiančia paaugle („*prasidėjo nuo ramaus pasisėdėjimo, paskui kažkaip pradėjom kutentis, paskui jis mane pradėjo bučiuoti... Aš, aišku, vis bandydavau vis kutenti, nes jis labai jautrus kutenimui. Atsakyti tuo pačiu*“ (Igr3, 363)).

b) didėjanti autoerotinės praktikos svarba. T1 interviu metu (14,5 m.) dalyvė teigė dar neturėjusi jokių autoerotinio elgesio bandymų. Po metų (T2) ji trumpai konstatavo, jog savęs stimuliavimą yra bandžiusi, tačiau plačiau jo „*nepraktikuoja*“, o T3 medžiaga atspindi jau radikaliai pasikeitusį požiūrį į savęs stimuliavimo praktiką. Šias patirtis įvardino kaip „normalias“, padedančias sumažinti seksualinę įtampą ir net „*būtinas*“ („*kažkaip padeda nuimti įtampą. Ir kartais to net labai reikia*“ (Igr3, 537)).

3.2.2.4. Seksualumo patyrimo kūniškumo dimensijos apibendrinimai T1-T4

Pastebėjau, jog kūno dimensija yra rimta pagalba paauglei greičiau apsiprantant su pokyčiais:

a) seksualumo ir kūniškumo neatsiejamumas. Visos viduriniosios paauglystės metu Ingridai kūnas lieka reikšmingas, kaip „*kiautas visko, ką turi savyje*“, kuris „*eina kartu, nes jis kaip ir pagrindinė visos tavo esybės dalis*“ (Igr2, 1036). Paauglė pateikė gana holistinę sampratą - seksualumo patyrimą sujungė su asmenybės raida ir kūno pokyčiais: „*pradžia tai... pati brendimo pradžia, kai tik pradeda keistis jau kūnas, o pabaiga, kai jau kūnas yra susiformavęs... Tavo jau mąstysena, asmenybė yra susiformavusi ir ją gali tiktai koreguoti, bet jos visiškai jau nebepakeisi. Nu, gal... iki 25-erių?..*“ (Igr2, 670). Tai, kad kūnas svarbus, bendraujant su vaikinais, atskleidžia 10-ties ir 14-os metų amžiaus palyginimas („*jau kitoks bendravimas su berniukais, m, labiau net į jų kūną žvelgi*“ (Igr1, 289). Kūno ir seksualumo sąsaja nedingsta ir iš vėlesnių interviu: („***kaip tu jautei stipriausiai? I:*** Gal ne kaip pasibučiavom [pirmą kartą], bet kai ėjom apsikabinę“ (Igr3, 353));

b) seksualaus kūno „išnirimas“ *KITO* patyrime. Ingrida pastebėjo seksualinių potyrių spontaniškumą, atsirandantį matant patinkantį vaikiną („*kai pamatydavau, nuotaika pagerėdavo, pradėdavau šypsotis*“). Taip pat dalyvė aiškiai gebėjo atskirti seksualaus kūno potyrius („*virpuliukus*“) nuo kitų kasdienių kūno potyrių prausiantis, valgant, gulint („*kiekvieną dieną, jie niekuo neypatingi, tiesiog, paprasti*“ (Igr4, 573). Dar stipriau kūno seksualumas buvo išgyventas atsitiktinio fizinio kontakto metu arba intencionalaus intymumo su pirmuoju romantiniu draugu akimirkomis: „*kai vaikinas* [liečia] <...> *jauti tokį malonumą, virpuliukus, pereinančius per visą* kūną“ (Igr1, 574). Vaikino sukeltas fizinis pojūtis reikšmingai skiriasi nuo buvimo greta tos pačios lyties draugių: „[vaikinas] *tave paliečia, ir tu iškart pajauti kažką kitokio. Nei šiaip kaip tenai su drauge, ar ką. Jautriau*“ (Igr1, 462). Pirmasis romantinis ryšys ir seksualinės praktikos dar labiau padėjo kūną priimti kaip seksualų: „***I:*** *Aš leidau* [prisileisti prie krūtų] *ir pasakė, kad „oho, turi gerą krūtinę“* [NUSIJUOKIA]. *Man tai buvo labai didelis komplimentas*“ (Igr3, 384);

c) seksualumas išreiškiamas aprangos ir fizinės išvaizdos akcentavimu. Jau T1 susitikime Ingrida suvokė ir verbalizavo subtilų asmenybės ir aprangos santykį paauglystėje: „*skonį jau pradedi savo kurti: tiek drabužių, tiek išvaizdos. Jau pradedi rinktis tą, kas <...> pabrėžtų, kas tu esi*“ (Igr1, 196). Ingrida suvokia, kad vaikinai domisi patrauklia mergi-

na („*vaikinai irgi pastebi, kai jau tikrai tas žmogus*[37] *atrodo ne taip, kaip turėtų atrodyt savimi besirūpinantis, į save labiau žvelgiantis kaip į į viešą žmogų*“ (Igr 1, 217). Ingrida tvirtina, kad fizinis patrauklumas jai taip pat yra svarbus*: „nebūtina rengtis labai madingai. Tiesiog reikia <...> pateikti viską taip, kad atrodytum graži*“ (Igr1, 221) arba „*norisi, kad viskas būtų labai gražu*“ (Igr2, 311); Pasibaigus pirmai draugystei su vaikinu, atsirado kryptingesni Ingridos veiksmai : „*šiemet kažkaip pradėjau dažytis <...> labiau pradėjau kreipt dėmesį, kaip rengiuosi <....> norisi kiekvieną dieną atrodyti gerai*“ (Igr3, 304). Tai, kad drabužiai ir daili išvaizda yra reikšminga seksualumo dalis, parodė antrame interviu apibūdintas moteriškumo („*man būti moteriška reiškia gražiai rengtis, atrodyti visada susitvarkiusiai...*“ (Igr2, 390) supratimas bei tiesmukiškas išvaizdos tapatinimas su susikurtu seksualios moters provaizdžiu: „*tokia moteris, kuri <...> parodo savo išvaizdą <...> didelė krūtinė, gražus liemuo, platūs klubai, ilgos kojos*“ (Igr1, 467).

Apibendrindama visą šio konkretaus atvejo analizės metu gautą medžiagą norėčiau pabrėžti Ingridos unikaliai išgyvenamo seksualumo, kaip lėtai vykstančio proceso, ypatybę. Sudėtinga, nelengvai kognityviai ir verbaliai apibrėžiama patirtis ryškiausiai „iškildavo“ ir būdavo sąmoningai išgyvenama tik paskirais konkrečiais momentais, dažniausiai kuomet greta atsirasdavo vaikinas. Emocinis pakilumas ir sujaudintas kūnas buvo priimami kaip neatsiejami seksualumo patyrimo aspektai.

4. DISKUSIJA

Santraukoje nėra pateikiama šio tyrimo radinių palyginimas su kitų autorių teorinėmis koncepcijomis ar atliktais empiriniais tyrimais. Autorė remiasi M. Heidegger (1927/1996) ontologija ir *Dasein* kaip buvimo ir tapsmo procesų kaita būnant ir tampant seksualia Aš paauglystėje. Pristatoma originali autorės sukurta seksualumo patyrimo *žvilgsnio situacijoje* koncepcija, apibūdinama kaip 4 mikroprocesų ciklas. Taip pat remiamasi egzistencialistine P.-J. Sartre (1958/2003) „žvilgsnio“ koncepcija, taip pat psichoanalitinėmis E. H. Erikson (1968; 2004), P. Blos (1968), P. Fonagy (2008), M. Target (2007), R. Stein (2008), G. Karlsson (2010) bei kūno fenomenologės K. Zeiler (2010) mintimis.

IŠVADOS

1. Mergaičių seksualumo patyrimas viduriniosios paauglystės pradžioje yra išgyvenamas kaip skirtinga nuo kitų kasdienių patirčių, maloniai jaudinanti ir kūno pojūčiuose atsispindinti patirtis, kurią paauglė savyje „atranda“ tik intersubjektyvaus santykio su *KITU* erdvėje.

2. Suformuluota *žvilgsnio situacijos* koncepcija – *KITO* žvilgsnis (kartais lydimas prisilietimų) konceptualizuojamas kaip paauglių mergaičių seksualumo pabudimą inicijuojanti situacija, kai įvyksta seksualios Aš atpažinimas, išgyvenimas ir įsisąmoninimas.

3. Heteroseksualios mergaitės seksualios Aš įsisąmoninimas vyksta dalyvaujant *KITAM, kuris* yra artimas amžiumi, priešingos lyties ir nepriklausantis šeimai žmogus.

37 Įdomu, kad šioje vietoje dalyvė kalba nuasmenintai ir mergaites bei save pavadina „žmonėmis“.

4. Seksualios Aš raidai romantinių ryšių erdvė tampa svarbiu eksperimentavimo lauku, kuriame seksualumo patirties ribos praplečiamos fiziniu ir psichologiniu pasitenkinimu, tačiau temdomu atstūmimo ir trumpalaikiškumo nuojautų.

5. Pirmosios romantinės draugystės metu pabrėžiamas seksualios Aš asmeniškumas, *KITAM* kaip subjektui paliekant labai nedaug vietos. *KITAS* priimamas kaip seksualios Aš papildinys.

6. Seksualumo patyrimas gali būti vertinamas kaip nepaliaujamas transformuojančio mokymosi procesas viduriniojoje paauglystėje: vidinė slinktis nuo atpažįstamos, tačiau fragmentinės seksualios Aš pajautos stipresnės, labiau emociškai priimtinos ir drąsiau išreiškiamos seksualios Aš potyrio.

MOKSLINĖ VEIKLA

Disertacine tema paskelbtos mokslinės publikacijos

1. **Kajokienė**, I. (2013). Paauglių mergaičių seksualinio subjektyvumo analizė. *Psichologija. Mokslo darbai*, *47*, 61–75. ISSN 2345-0061
2. **Kajokienė**, I. (2013). The Experience of Sexual Self in the Context of the First Romantic Relationship. Proceedings of an International Scientific Conference for Young Researchers „*Social Transformations in Contemporary Society 2013*“: Vilnius, Lithuania, 5–6, June, Mykolas Romeris University doctoral Candidates'Association, 235– 248. ISSN 2345 – 0126
3. **Kajokienė, I.** , Žukauskienė, R. (2011). Seksualumo patyrimas paauglystėje: teorinė analizė. *Socialinis darbas*, *10 (2),* 353–364. ISNN 1648-4789
4. **Kajokienė, I.,** Iljinychas, I., Žukauskienė, R. (2010). Focus Groups Experience in Searching the Best Way to Study the Sexual-self Aspects in Teens. ISI Proceedings: *The 12th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence*: Vilnius, Lithuania, 12-15 May, ed. by R. Zukauskiene. Pianoro: Medimond, 2010, 167–171. ISBN 9788875875855

Disertacijos tema skaityti pranešimai konferencijose

1. **Kajokienė, I.** (2013). ***„Jaučiu, kad esu seksuali, tik kaip pasakyt tai kitiems?“***: Tėvams apie intymų dukterų pasaulį. Pranešimas praktinėje mokslinėje konferencijoje „*Rūpi vaikai –padėkim tėvams*“, 2013.12.06. Vilnius: Vilniaus universitetas.
2. **Kajokiene, I.** (2013). Sexual Self as Intimate and Salient Transformation over the Mid-Adolescence. *International Scientific Conference for Young Researchers „Social Transformations in Contemporary Society 2013*“, 5 – 6th, June, 2013, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania.
3. **Kajokienė, I.** (2012). Paauglių merginų seksualumo patyrimas hermeneutiniu žvilgsniu. *MRU doktorantų draugijos konferencijos „Socialinių transformacijų raiška 2012“ konferencijos medžiaga*. 2012m. birželio 6 d. Vilnius, Mykolo Romerio Universitetas. [prieiga: http://www.mruni.eu/lt/mokslas/doktorantura/svarbi_info/SANTRAUKU_LEIDINYS_2012-06-06.pdf]
4. **Kajokiene, I.,** Zukauskiene, R. (2012). Between Scylla and Charybdis: Navigating Through Narrow Standards on Sexuality Expression. *Fifth Gender Development Research Conference, San Francisco, USA,* April 19 - 20, 2012. [prieiga: http://gender.ucsc.edu/poster_present_2012.html]
5. **Kajokienė, I.** (2011). *I Feel Boring Without Him*: the Analysis of Sexual Self Development in the First Affection Relationships. Abstract book of IARR Conference: *Relationships Development, Maintenance and Dissolution,* 7 – 9 July, 2011, Gdansk, Poland, 35–36.
6. **Kajokienė, I**. (2011). Ką man reiškia būti seksualia paaugle? Interpretacinė fenomenologinė seksualumo patirties analizė. *Psichologija pokyčių laikotarpiu: Lietuvos psichologų kongresas: konferencijos medžiaga*: 2011 m. gegužės 6-7 d. VDU Bendrosios psichologijos katedra, VDU Teorinės psichologijos katedra, VDU Psichologijos klinika, Lietuvos psichologų sąjunga. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, 43–44. ISBN 9789955126744.

Kiti disertacijos tema skaityti pranešimai

1. **Kajokienė, I.** (2012). Experience of the Self as a Sexual Subject in Female Adolescents (60 min). *Special seminar "Introduction to an Interpretative Phenomenological Analysis through two research projects"* by I. Kajokiene, Mykolas Romeris University, Lithuania and I.-L. Matson, Stockholm University, Sweden, 16th March, 2012. Stockholm University, Sweden.
2. **Kajokienė, I.** (2010). Exploration of Sexual- Self Experience in Female Urban Teens (60 min). *International Psychoanalysis Association sponsored Research Training Programme* at UCL, 5 – 13th, August, 2010. University College of London, UK.

Kitos mokslinės publikacijos, parengtos doktorantūros laikotarpiu

1. **Kajokienė, I.** (2009). Valgymo sutrikimai kaip tapatumo raidos nuokrypis paauglystėje. *Lytiškumas: socialiniai, kultūriniai ir sveikatos aspektai. Straipsnių rinkinys* (sudarė M. A. Pavilionienė ir E. Kuliešytė). Vilnius: Senoja, 91-112. ISBN 9789986959410
2. Žukauskienė, R., **Kajokienė, I.,** Vaitkevičius, R. (2012). *Mokyklinio amžiaus vaikų ASEBA klausimynų (CBCL6/18, TRF6/18, YSR11/18) vadovas*. Vilnius. ISBN 978-606-95403-0-6

CURRICULUM VITAE

ASMENINĖ INFORMACIJA

Gimimo data: 1967 m. liepos 3 d.

Adresas: Ateities g. 20, Vilnius

El. paštas: ilonakajokiene@yahoo.com

IŠSILAVINIMAS

2009–2013	Psichologijos krypties doktorantūros studijos, Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Psichologijos institutas
2003–2007	Baigta psichoanalitinės psichoterapijos mokytojų (supervizorių) mokymo programa (Lietuvos psichoanalizės draugija ir Kauno medicinos universitetas)
1995–2002	Baigta psichoanalitinės psichoterapijos mokymo programa (Lietuvos psichoanalizės draugija, Olandijos psichoanalitinės psichoterapijos draugija, Vilniaus universitetas)
1986–1991	Psichologijos mokslų magistro laipsnis, Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas, Psichologijos katedra

DARBO PATIRTIS

Data	Organizacija	Pareigos
2012 – iki dabar	VšĮ. Žemynos Klinika	Psichoterapeutė
2009 – iki dabar	Mykolo Romerio universitetas	Lektorė
2004–2010	Vilniaus m. psichikos sveikatos centras, Valgymo sutrikimų tarnyba	Psichoterapeutė
2004–2005	Mykolo Romerio universitetas	Lektorė
2001–2006	VšĮ. Valgymo sutrikimų informacijos ir gydymo centras	Psichoterapeutė
1996–2004	Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė, Universitetinis vaikų ir paauglių skyrius	Psichologė
1991–1996	Vilniaus m. Klinikinis psichoterapijos centras	Psichologė

NARYSTĖ

1. Lietuvos psichoanalizės draugijos (www.psichoterapija.org) narė (nuo 1996)

2. Mykolo Romerio universiteto Doktorantų draugijos narė (2010–2013)

STIPENDIJOS IR KITA PARAMA

2010 m. – Lietuvos valstybinio studijų ir mokslo fondo stipendija

2011, 2012 ir 2013 m. – Lietuvos mokslo tarybos stipendija doktorantams už akademinius pasiekimus

2010, 2011 ir 2012 m. – MRU paskatinamosios premijos doktorantams

2010 m. – IPA (Tarptautinės psichoanalizės asociacijos) stipendija dalyvauti tarptautinėje tyrėjų mokymo programoje Londono universitete, Anglijoje (IPA, RTP 2010).

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Ilona Kajokienė

THE EXPERIENCE OF SEXUALITY IN MID-ADOLESCENT GIRLS

Doctoral Dissertation
Social sciences, Psychology (06 S)

Vilnius, 2013

Doctoral dissertation prepared during the period of 2009–2013 at Mykolas Romeris University.

Scientific supervisor:

Prof. Rita Žukauskienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S).

Doctoral dissertation will be defended before the Psychology Research Council of Mykolas Romeris University:

Chairman of the Council:

Prof. Rita Bandzevičienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S)

Members of the Council:

Assoc. Prof. Rasa Bieliauskaitė (Vilnius University, Social Sciences, Psychology – 06 S)
Assoc. Prof. Rūta Pukinskaitė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S)
Prof. Saulė Raižienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S)
Prof. Vilma Žydžiūnaitė (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Educational Science – 07S)

Opponents:

Assoc. Prof. Remigijus Bubnys (Šiauliai University, Social Sciences, Educational Science – 07S)
Assoc. Prof. Jolanta Sondaitė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S)

Public defense of the Doctoral Dissertation will be held at the Psychology Research Council at Mykolas Romeris University on the 7th of February, 2014, at 1 PM in the Conference Hall of Mykolas Romeris University (Room I - 414) (Ateities str. 20, Vilnius).

Summary of the Doctoral Dissertation was sent out on 6, January, 2014.

Doctoral dissertation is available at Martynas Mažvydas National Library (Gedimino ave. 51, Vilnius) and Mykolas Romeris University central library (Ateities str. 20, Vilnius).

Ilona Kajokienė

THE EXPERIENCE OF SEXUALITY IN MID-ADOLESCENT GIRLS

Summary

1. INTRODUCTION

Girls - flares, then longer let them
be asleep with sleep of fire...
Jonas Juškaitis, collection of 1979, „*Beyond the Glow*".

A sexuality of adolescent girls – is not a widely discussed topic both in the academic and public discourse. This intimate and personally significant topic in everyday *lived world* is more easily representable in consciousness in a poetic way than in comprehensive scientific concepts. It is still uncomfortable to think that children (in a broad sense) can be both sexy and enjoy the pleasurable tastes provided by this experience. Somehow an objective to explore such experience seems to be sacrilegious. However, science had helped to understand that the period of adolescence gives them two invaluable gifts: new mental capabilities to deeper look at themselves and at also an amplification of sexual impulse inspired by puberty, bringing both joyful anxiety and inner suffering. Exploring adolescent girls' sexual experiences – is to touch that experience, that the poet Jonas Juškaitis called *"fire"* and an aspiration to understand what is the relation of the girls themselves to their own *"fire"*. This is the aspiration to understand what are going through an adolescent girls just awakened from the *"sleep of fire"*, and at a level close to their personal experience, to provide this experience with a scientific robe.

Scientific problem

A significant proportion of scientists (Freud, 1905/1962; Erikson, 1958; Blos, 1968, Moore and Rosenthal, 2006; Savin-Williams and Diamond, 2004; Welsh et al., 2000; Tolman and McClelland, 2011) believe that sexuality is one of the major phenomena of human experience, which is slightly differently lived in separate periods of life. By the knowledge of developmental psychology, middle adolescence is marked by important directions of transformations influencing the conception of *sexual Self* in this period: from the acceptance of secondary sexual characteristics to the awareness of reproductive potential, significantly altering also the body image (Laufer, 1991), from the labile emotional processes to self-mastery of sexual behavior (Gailliot and Baumeister, 2007) and the aggravation of feeling of sexual agency (Carver, 2004), from emotional dependence to relative autonomy and the choice of an object of sexual desire (Blos, 1968). Because

"healthy sexuality is a foundation of human well-being" (Horne and Zimmer-Gembeck, 2005, p. 25), the transformations of sexual experience in adolescence determine not only the awareness of *sexual Self* but also the development of a whole personality – it creates prerequisites for formation of a young person's identity and intimacy (Erikson, 1968; Moore and Rosenthal, 2006; Beyers and Seiffge-Krenke, 2010; Schwartz et al., 2013). Empirically confirmed link between the development of sexuality in adolescence and adulthood sexual well-being (Hooghe, 2012; Schwartz et al., 2013) has led to go deep and understand in more detail sexual experience in the earlier adolescence in order to relate a knowledge of sexual development in adolescence to the later development of a young adult identity and his/her mental and sexual health.

In addition to direction emphasizing the individuality and identity development, sexuality can be also seen in the light of the feminist tradition which dominates in the adolescent sexuality studies the second decade already. Manifestation of power, control and ability of the subject in the context of sexual expression are analyzed and disclosed in qualitative adolescent sexuality studies (Hauge, 2009; Tolman and Diamond, 2001; Tolman et al., 2003; Tolman and Szalacha, 1999; Fine, 1988; Tolman, 2002; Stiepe and Tolman, 2003). However, it is worth to say that the discourse of the social power or control in sexual expression or it's experiencing during middle adolescence is not as relevant as during late adolescence or young adulthood.

Sexual Self emerges and develops much earlier than any physical sexual behaviour manifests (Freud, 1920; 1905/1962; Butler et al., 2006; Santelli et al., 2006). This means that the accumulation of experience of sexuality plays an important role. However, it is a particular lack of long-term (longitudinal) deep analyzes of sexual experience in the area of sexuality. Developmental psychologists also encouraged to supplement the sexual behaviour patterns with "the sight from the inside", performing more qualitative researches of sexuality with adolescents having a normal sexual development (Florsheim, 2003; Tolman and McClelland, 2011; Welsh et al., 2000). Some studies helped to acquire the knowledge about adolescents' sexuality awareness in adolescence analyzing memories of adult females, i.e. using a retrospective method (Morrissey and Higgs, 2006; Daniluk, 1993). More is known about girls' experiences of sexual desire (Savin-Williams and Diamond, 2004; Tolman, 2002; Fine, 1988), a process of sexual decision making (Vaškova, 2005; Michels et al., 2005) or personal meaning of sexual feelings and self-esteem (Martin, 1996) from prospective qualitative research.

Aforesaid K. Martin's research is perhaps the only (which was able to detect) that also touched the analysis of sexual body experience. She studied sexual feelings and their experience in the body of the adolescent girls based on personal experience of the participants themselves, "from the inside". The findings of this qualitative research revealed that partners of the participants explore their body and know more than they dare to do so themselves (1996). J. Daniluk (1993) in her phenomenological study of adult women living active sex lives the body have emerged as source of both shame and satisfaction shared by both partners or which can be "forfeited" by an aggressive partner. However, much more research looked into the body and sexuality from the opposite angle, emphasizing the social discourse of corporeality: as a place of many opportunities to express their political or social views, construct a "majority" or "minority" identities (Holland et al., 1994; Stiepe and Tolman, 2003; Hauge, 2009; Tereškinas, 2001). Yet a series of studies analyzed

the dimension of adolescents' sexual body with the assistance of scales (body image or embodied sexuality self-esteem) (Zimmer-Gembeck et al., 2011). The results showed that monogamous romantic relationship only enhances sexual body self-esteem for adolescent girls, and, in particular, if they are long-lasting.

On the other hand, according to many researchers (Dillon et al., 2011; Eliason, 1995; Worthington et al., 2002; Schwartz, 2005; Sullivan, 1998), more attention should also be focused on experience of heterosexual sexual identity of adolescents. According to M. Striepe and D. L. Tolman (2003), it is paradoxical that while heterosexual adolescents constitute the absolute majority of all teenagers, this majority did not attain an attention of investigators so far. Sexual development of youths and elder adolescents belonging to sexual minority was examined a little more broadly in previous studies (Burch, 1998; Diamond and Savin-Williams, 2000; Savin-Williams and Diamond, 2000), and several models of homosexual identity development arose from the empirical researchs' results, for example V. Cass's model (1979). M. J. Eliason (1995) qualitatively analyzed students' experience of heterosexuality based on E. Erikson's theory and J. E. Marcia's identity statuses model. However, both the author and the others (e.g., Worthington et al., 2002; Schwartz, 2005) recognized that the chosen approach to the development of heterosexuality is extremely narrow and a deeper analysis of heterosexual experiences is required.

As this brief review of empirical studies shows, there is a lack of researches analyzing deeper psychological, rather than social planes of sexuality aimed at healthy heterosexual group of adolescents. Literary analysis confirms that the research analyzing subjective multiple experience of sexuality (and particularly not disregarding the bodily dimension of sexuality) would be meaningful, since "*at every stage of its development, sexuality represents the interpenetration of personal experience and sociocultural context; of body, psyche and social environment*" (Naus, 1987, cit. Daniluk, 1993, p. 53).

Relevance of the study

Since sexuality, as well as other dimensions of human existence, are contextual and intersubjective, so adolescents (as well as others) form themselves on the basis of the opportunities offered by the environment (Mickūnas and Stewart, 1994). Sexual experience of contemporary adolescent has complicated context: adolescents of the twenty-first century and the postmodern era find themselves in intriguing ambiguity when the publicly operated, it is not analyzed enough scientifically and reflected in the educational process. Adolescents live in the context of overall sexualisation of human *being* and liberalism of cultural standards (APA, 2007; Papadopoulos, 2010; Skrzydlewska, 2012). Not so long ago, suchlike public discourse was equated with victimization of girls (Bailey, 2011; Papadopoulos, 2010; Skrzydlewska, 2012). Document on universal sexualisation of girls by American Psychological Association propose that *"adolescent girls are encouraged to look "sexy" but they hardly know what it means to be sexual, to have sexual desires*" (APA, 2007, p. 3, emphasis added). That is, the sexualisation particularly deeply permeates the *living* world of girls with seductive texts and images (especially the exposure of female body) (Gill, 2009; Jankauskaitė, 2004; Pipher, 1995; Tolman, 2012; Cato and Carpentier, 2010; Ruškus ir kt., 2010). However, it is unacceptable, uncomfortable, or there is no speaking traditions of openly discussing the issues of adolescent sexuality in

the family or at school (Ustilaitė ir kt., 2008; Fine and McClelland, 2006; Let's Talk, 2012). Modern adolescents are formed as independent sexual subjects in this everyday ambiguity and they have to discover their own way of exploring, to experiment while communicating and to reflect *sexual Self*, with regard to the traditional family, religious, social normative codes.

Discussing the position of this research in the context of Lithuania it is true to say that so far no attempt was made trying to reveal the detailed psychological picture of Lithuanian girls' sexual Self. For some picture of Lithuanian adolescent girls and boys could lead the results of one other intercultural research. In 2010, the company "Durex" launched a study in 15 European countries (including Lithuania) which compared peculiarities of *knowledge, attitudes* and *practices* of young people in the sphere of sexuality (based on the relative KAP index)[38] by the sociological point of view. The results showed that the KAP index was higher in Western Europe (Austria, Switzerland) than that of the Eastern European countries. Participants from Turkey, Hungary, Italy, and Lithuania were characterized by low sexual comprehension. In Eastern European group, Lithuania and Poland showed close estimations and occupied an intermediate position between Turkey which received the lowest scores and higher KAP estimates of participants from Hungary, Romania and Slovenia ("The Face of Global Sex 2010"). Lithuanians had little general knowledge about the development of human sexuality, they said that they shy away from talking with their partner about both sexual feelings, as well as their safety.

Another quantitative research revealed that fifteen year olds living in Lithuania are a little bit different from adolescents of other European countries and neighboring Latvia and Estonia by their features of sexual debut: Lithuanians begin active sex life several months later than their peers. Sexually active adolescents are also less in this age group (boys - 24.6 % and girls - 12.2 %) than the total statistical European average. This position of Lithuania does not change the whole decade (HBSC 2002, 2006; HBSC-Ireland, 2010). Even though Lithuania has one of the lowest in Europe fifteen-year olds' sexual activity rates (22% of all fifteen-year olds), but because of the low level of sexual comprehension, it takes a relatively high place by insecurity of fifteen year olds' sexual behaviour (at least one protection method is used by less than 44 % of adolescents), which determines the associated adolescents' health problems. It is known, that over 870 girls voluntarily cease pregnancy every year in Lithuania, about 1,000 girls under 18 give birth annually (Department of Statistics, 2012). By the data of The Centre for Communicable Diseases and AIDS (2011), about 6.3% of patients with sexually transmitted diseases are pupils. In conclusion, it is the need for deeper studies, which will not only find that teenagers are sexually active, but also disclose the deeper strata of this multi-layered personal experience: variety or conflictedness of experience.

Novelty of the study

Novelty can be described in a number of dimensions that relate to a problem and relevance dictated by science.

38 KAP index indicates certain sexual comprehension: application of sexual knowledge and attitudes in behaviour.

This work is one of the few works where qualitative and longitudinal research methodologies together were applied to adolescent sexuality studies. Qualitative studies of sexuality in adolescence were conducted, although not as abundant as quantitative (Brown and Gilligan, 1993; Martin, 1996; Thompson, 1990; Tolman, 2002; Michels et al, 2005; Gilmartin, 2006; Youdell, 2005; Warr, 2005). There is only one other research analyzing changes of sexual experience during middle adolescence in various aspects based on *qualitative longitudinal* research methodology (Viner, 2012 (age of participants 13-15 years); Brown and Gilligan, 1993 (age of participants 12 - 16 years); Way, 1995 (age of participants 15 - 16 years); Hauge, 2009 (age of participants 12 - 16 years)). Many of the listed above studies were inspired by J. Daniluk's (1993) qualitative longitudinal research of women's focus groups, analyzing their sexual experience in adulthood.

This research is carried out in epistemology of hermeneutical phenomenology which is rarely chosen in developmental psychology. In the light of phenomenological epistemology sexual experience was by examined D. Cihonski (2003) in the study with the girls (existential phenomenological study), J. Daniluk (1993), and G. Morrissey and J. Higgs (2006) in the research with women, but mostly the other qualitative studies of sexuality in adolescence are based on feminist or postmodern social constructionist paradigm (Hauge, 2009; Way, 1995; Tolman, 2002; Martin, 1996; Youdell, 2005; Thompson, 1990).

Novelty of the research is also reflected in the choice of participants' age - middle adolescence. Significantly more studies of sexual development were conducted with healthy late adolescence participants (Aubrey, 2007; Horne and Zimmer-Gembeck, 2005; Vrangalova and Savin-Williams, 2010; Vickberg and Deaux, 2005; Legkauskas and Jakovlevaitė 2005; Masters et al. 2013).

This study because of it's qualitative sight and phenomenological approach, which is mainly focused on the unique experience of participants, claims to the overall subjectively realistic and culturally significant picture of sexuality expression "from the inside". It *contextualizes* results of the other studies in the field of sexuality summarized by other researchers in the Lithuanian social and cultural environment and supplements those results with particular examples of adolescents' *living* world. I did not succeed to find any qualitative psychological research with adolescent girls in the field of experience of sexuality, carried out in the context of Eastern Europe, with the exception of one sociological retrospective study which was designed for Czech adolescent girls' pregnancy and the decision to give a birth (Vaškova, 2005). Many qualitative researches referred to in this dissertation were conducted in the English speaking countries (USA, Canada and Australia) or Scandinavian countries. It should be emphasized that a number of Lithuanian scientists have previously pointed out the problems of prevalence of adolescents' sexual behavior and sexual education from medical (Jaruševičienė, 1998) and Christian educational standpoint (Ustilaitė, 2008; Obelenienė et al., 2007; Ustilaitė et al., 2007b). A research of adolescents' attitude towards sexual behaviour was also carried out (Juodraitis and Pacevičienė, 2008).

When summarizing I want to emphasize that this research is focused on assessment of adolescence sexuality in perspective of *orientation to person*. Such conception of the study is fully consistent with the invitation of development psychologists to investigate the characteristics of adolescents' sexuality in the broader as possible perspective of their development (Galambos and Leadbeatera, 2000; Welch et al., 2000; Crockett et al.,

2003). This is consistent with the aspect of sexuality as a normal and presumptive human development during adolescence (Tolman and McClelland, 2011). Traditional assessment of adolescents' sexuality in *paradigm of risk* restricts all the concept of adolescence experience of sexuality, so the traditional approach requires an extension in the direction of positive opportunities, and sexual competence, and subjective well-being (Hooghe, 2012; Russel, 2005; Kajokienė, 2011; Vrangalova and Savin-Williams, 2011).

Theoretical and practical significance of the research

"Learning and understanding people's subjective experiences has an obvious and multi-faceted importance, as well as very practical applications" (Crotty, 1996, cit. according Morissey and Higgs, 2006, p. 162). The main practical application of this dissertation research is new knowledge that will broaden the modern adolescent girl's concept of *micro*processes of sexuality experience, in that way would be given the new insights into domains of adolescents' education, training and counseling.

Theoretical significance: the conception of the sexuality's of sexual adolescent girl "awakening" process which proceeds during middle adolescence and which is conceptualized in this work as *a gaze situation* was developed. *Gaze situation – initiation* of subjective conscious experience of sexuality which takes place only with the help of the *OTHER* person (for heterosexual girls - the other sex) in phenomenological framework. The process of the *gaze situation* which was divided into five series of overlapping, interacting in constant dynamics microprocesses in this dissertation, we can say (ex)changes a sense of self created by adolescent girl herself taking into awareness newly discovered sexual Self. Highlighted microprocesses of sexual experience provide new academic insights into the conception of adolescent sexuality of this study's participants.

Practical significance: the findings of the research will provide an opportunity for parents to look otherwise to their adolescent daughters, hence, will contribute to the promotion of openness between parents and adolescents. The researcher believes that the more comprehensive we understand the contents of adolescents' sexual experience and the accompanying emotions and fantasies, the closer and more open, non-judgmental, but understanding relationships we will be able to maintain with the girls. Because of this fundamental humanist assumption we as parents and educators would be more effective and more creative, would orient the young people for conscious and responsible expression of sexuality.

Wholesome, constantly supplemented with the new scientific knowledge education of *sexuality* still remains problematic field of work for parents and teachers. Low comprehension characteristic of Lithuanian adolescents the authors of already mentioned international research related to *"the lack of sexual education in beginning of adolescence"* ("The Face of Global Sex 2010", p. 12). "Programme of Preparation for Family Life and Sexuality Education" (2007) developed six years ago did not started its comprehensive realization due to organizational difficulties and limitations on teachers' competency in this field (Ustilaitė and others, 2009; Purvaneckienė, 2011). Recommendations structured at the end of this dissertation should facilitate the work of teachers in preparation for the hours of a class. It can be stated that the themes (for conversations with adolescent girls) were proposed by the participants themselves, who are the true experts in this research.

This research is meaningful for practicing psychologists, because it analyzes experience of adolescent girls, of which they themselves do not dare to start talking. This dissertation and the material collected during research period confirm that adolescent girls want to talk about intimates themes not only with their friends girls or boyfriends. Adult who is listening and open to the *living experience* of adolescents - the researcher, parent, psychologist – will better understand the sometimes strange sounding logic of adolescent or explanation of decisions made and will assist to find more appropriate correcting help. The researcher believes that effectiveness of psychological help depends largely on the intention of the listener to hear.

The aim, object and research questions

The aim is to reveal girls' experience of sexuality in mid-adolescence.

The object: the experience of sexuality in middle adolescence.
I raise two following **research questions**:
1. *How* the girls undergo their experience of sexuality in beginning of middle adolescence?
2. *How changes* the experience of girls' sexuality during middle adolescence?

2. METHODOLOGY

The dissertation research project consisted of two phases: a pilot study and the main study. I will present the pilot study very briefly, focusing mostly on methodology and results.

2.1. Pilot study

The objectives of a pilot study. The study had three objectives: a) to learn and understand from the adolescent girls themselves *"what it means to be a 14 year old adolescents"* and *"what it means to be a sexual man (boy) or a woman (girl)"* ?; b) the goal of methodological nature was to make sure whether the choice of the method of focus groups based on the analysis of the scientific literature is the most appropriate practical way to collect an information about personal experience of sexuality in dealing with Lithuanian adolescents; c) the accumulation and reflection of personal experience talking of socially sensitive and traditionally not discussing in public topics with adolescents.

The ethics of the pilot study. A positive decision of the Ethics Committee's was obtained to initiate a preparatory research (Decision of EC, March 7th, 2010).

Participants of the pilot study. 8th grade students of both sexes from four different schools in Vilnius took part in focus groups. There were six focus groups total (39 participants altogether).

The method of data collection. The focus groups method was chosen in this research project phase because it was sought to obtain the necessary knowledge for reaching the research objective.

The procedure of the pilot study. The preparatory qualitative study was being conducted in the spring-winter period, 2010. Three schools, MRU partners, were invited. Ten eighth-grade pupils from one school were invited to each focus group. The information leaflets of the planned research and envelopes to parents of potential participants were distributed to the pupils who were interested in the study, containing also the information about the study and prepared forms of the parents' permission. After receiving parental permission the participant signed the informed consent form. Two moderators of the different gender led their course, who worked under a prearranged plan of questions (Annex 1).

The method of data analysis. The thematic analysis by V. Braun and V. Clark (2006) was chosen. As the authors indicate the thematic analysis is the mostly preferred method of qualitative data analysis, when the researcher does not have a lot of experience or special preparation.

The results of the preparatory study. For the first time in practice facing particularities of qualitative research data analysis and abundance of data, it has become clear that this is a very time-consuming research method, so the next part of the study was planned very precisely and the data collection and analysis methods of the next phase were re-thought once more. We decided to focus on one sex of participants only - the research of adolescent girls in the main research when we evaluated the time constraints and the desire to perform the ideographic longitudinal cases study.

The experience of focus groups has shown that both fourteen year old girls and boys of the same age although timidly, but want to express their opinion of the issues of adolescence course, changing relationships with peers or role of new social role. However, the material of focus groups and experience of moderator has shown that this method of data collection does not allow analysis of intimate personal experience and is sensitive to the variation of emerging topics – because interactive interplay among the participants unexpectedly changed the direction of the conversation, it was a bit hard to fathom. So, answering to the second question of the preparatory research, it was decided that it would be better to apply a less dynamic and less distracting the participants' attention while giving more privacy individual semi-structured interview method in the main research.

Focus groups allowed to feel that the topic of sexuality requires attention for special interviewing nuances: researcher must not be afraid of a longer pause, but also feel when the pause is getting uncomfortable and it should be stopped by a new or repeated question; it showed that the researcher herself has to remain emotionally stable, non-judgmental and to resist adolescents' provocations or "tests" when adolescent girls use not quite the socially appropriate word *("faggot"*, *"maids"*, *"parents sucks"*, "*so we run away from the school when it fucks off"*, *"so we tattle"*, etc.); sometimes the researcher had to provoke easily in order to get a more detailed outgivings *("Well, then what happens when you can no longer endure these quarrels with a father?"*; *"How else otherwise you take to invite a pleasing guy to the meeting?"* or so.). All of this personal experience was not easy emotionally, but each of the focus groups allowed to feel a growing confidence in power as a researcher, have helped to believe that personal qualities and professionalism would be enough to keep an open and efficient relationship with the participants of further research. It is important to mention that the interview questionnaire (Annex 11) was created according to the experience of focus group and the topics that have emerged, which continued to be

used in the main research during the first interview wave. Further I will go on to a detailed description of the main research.

2.2. Qualitative longitudinal research

In order to answer the raised two research questions, the qualitative longitudinal research (QLR) strategy was selected. The prevailing QLR model in the social sciences is based on the prospective repeated interviews (Thompson, 2007; Holland et al., 1994). Such methodological strategy broadens the classical possibility of the qualitative findings' treatment, because the process of the phenomenon's understanding is oriented towards two directions: to the "present" (the analogy of the term "cross-section") and at the same time to the discourse of the change in *time* and *space* ("as was further") (Thomson et al., 2004; McLeod, 2003). Research objective of expressive nature supposed the inductive logic of search for the findings, which means that the meanings are highlighted strictly with reference to the collected data, that reflect the empirical experience of the participant ("*from the bottom to the top*").

2.3. Methodological assumptions of this research

In order to understand how the dissertation research has been constructed and carried out, I think it makes sense to highlight more comprehensively the assumptions of the work that in the form of epistemology and ontology shaped the course of this research project since its very start:

a) *hermeneutics,* stating that there is no "objective" truth "(i.e., scientific knowledge), which could be kept separate from the investigator's thought process and *phenomenology*, emphasizing subjectivity as a starting point of knowing the world (and experience of the study participants') are a fundamental attitudes of this thesis. Knowledge is subjective and is formulated based on a common system of signs and symbols, which is recognized by members of a particular society. A *hermeneutic phenomenological* rising from M. Heidegger's ontological hermeneutic phenomenology (1996) grounds this work;

b) *contextualism of experience.* This personal position is reflected by emphasizing on incessant interaction of a person and his/her immediate environment from birth to death. I understand the reality as the personal and social codes consciously and partly unconsciously reflected in psyche and behaviour which are formed for living in specific historical conditions of the family, a particular social order, cultural tradition and religious culture, that is, each person's experience of self is exposed to *zeitgest*, and vice versa.

c) the *uniqueness of experience*. In my opinion, no single path to adult sexuality exists. Relying on phenomenological hermeneutics (Guignon, 2012; Armour, Rivaux and Bell, 2009; Smith et al., 2009), participants' everyday experience related to sexuality phenomenon was collected, interpreted and described after "having intercepted" specific participant's viewing and understanding of his/her lives circumstances. I took a provision that the participants are experts in the research phenomenon;

d) the meaning is created through *understanding* and *interpretation*. Three subjects exist in hermeneutical study: the participant, the investigator and the reader of research description. All are treated as active seekers of events meaning, characterized by

subjectivity, which always "colours" an understanding of material. In other words, the participants are the first subjects of *hermeneutical spiral* process, I – researcher become the second subject of hermeneutical spiral. Finally, the third subject is a reader or evaluator of ready scientific analysis (interpretation), who in the process of reading actively refers to his/her accumulated personal life experience, his/her own research experience, the subjective attitude of the qualitative researches, characteristics of emotional approach to the phenomenon under investigation, and so on; the process of interpretation always means the constant dynamics between the *part and the whole* (ex., the particular fragment - complete interview text);

e) The investigator is an important co-*participant* in the process of the emergence of knowledge with a unique experience, which only partially could be "put into brackets". He/she must reflect on his/her available knowledge of the phenomenon analyzed.

2.3.1. Research participants

Selection criteria for participants. I chose the purposive sample selection method. I have worked to find a balance between the two qualitative research criteria for selecting participants proposed by a phenomenological psychologist A. Giorgi: dimension of desired to achieve depth of research and pragmatic calculation of time and effort (2010). Objective of depth in this research is reflected in the efforts to find those participants girls, who are capable openly share their personal intimate experience with an unknown middle-aged researcher. Naturally, the ability of adolescents to convey the experience is limited by the peculiarities of their cognitive functions development (Harter, 1999; Schmidt and Neville, 2011) – it is described in more detail in 1.3. section of this dissertation.

Considering the research objectives and formulated research questions, I took such criteria of participants selection homogeneity: 1) a uniform age of the participants; 2) gender (only female participants); 3) the status of sexual development: participants who already got their first menstrual period; 4) voluntary consent to participate in the interview; 5) a written parental permission to participate in the research; 6) a formal criteria of psychological health (a negative response to YSR11/18 questionnaire question "Do you have any psychological problems currently for which you are visiting a doctor or a psychologist?" and YSR11/18 questionnaire's symptoms part responses falling outside the limit or deviation (clinical) groups); 7) heterosexual orientation which was not a asked about in the questionnaire, but it emerged in the stories of the participants during the interview.

Such logic of the criteria of participants' selection meets the essence of expressive strategy research: to unbound the possibility of emergence of sexual experience variety in middle adolescence.

The instrument of participants' selection (criteria for ensuring a psychological health). YSR11/18 questionnaire was used for the selection of participants (*Youth Self Report Form*, *age 11-18*) was one of the questionnaires from ASEBA methodologies group updated in 2001 (CBCL, YSR, and TRF) (Achenbach and Rescorla, 2001)). Standardization works and translations of YSR methodology in Lithuania were done in accordance with international requirements. Reliability and validity of Lithuanian translation was confirmed in earlier works of Lithuanian researchers (Žukauskienė and Kajokienė, 2006;

Kajokienė and Žukauskienė, 2007; Žukauskienė et al., 2012). ***Participants.*** I presented some characteristics of the participants in tables 1 and 2. I put the data on participants' family composition and evaluation of experience communicating with the boys in table 1. Four of the nine girls lived in both parents families (Gertrūda; Aistė; Izabela; Elena), so a little bit more girls from divorced families took part in the research both in the first and, after a year, in the second wave of interviews. Actual ongoing romantic relationship at T1 had three participants, their duration ranged from 3 weeks (Viktorija) to eight months (Aistė). Another three participants have had significant interpersonal relations with a boy in the past. Two of the T1 participants told that they had an experience of the first genital sexual intercourse (Delfina and Izabela).

During the first wave of interview (T1, 2011) I performed a total of 11 interviews with 9 girls. I have met twice the two participants from Vilnius (Aistė and Viktorija) since the girls arrived together, and their individual interviews were shorter. Second interviews of both participants were held 3 days later, and the material was added to the transcriptions of the first meeting as an integral text.

Table 1. Description of participants' situation of social relations

	Name	Family composition	Beginning menstrual period	Siblings	Nature of relationship with boys during T1
1.	Aistė	Both parents	~11 yr.	Brother (17 yr.)	Dates, friendships, first romantic relationship
2.	Delfina	Mother only	13 yr.	Brother (23 yr.)	First sex, flirting, short first romantic relationship, friendship
3.	Džeinė	Mother only	~10-11 yr.	Sister (18 yr.)	-
4.	Elena	Both parents	13 yr.	Sister (18 yr.)	-
5.	Gertrūda	Both parents	13 yr.	Sister (18 yr.)	Short first romantic relationship
6.	Indrė	Mother only	13 yr.	-	Dates, friendships, first romantic relationship
7.	Ingrida	Only mother	13 yr.	Brother (12 yr.)	-
8.	Izabela	Both parents	13 yr.	-	First sex, flirting, first romantic relationship
9.	Viktorija	Mother only	11 yr.	-	Dates, friendships, first romantic relationship

Note: The criterion of puberty beginning corresponds to the beginning of menstrual period. Abbreviation T1 – time of the first interview wave in 2011.

Table 2 shows that more participants living in Vilnius began the investigation, but at the end, the amount of girls Vilnius residents and girls not the residents of Vilnius (the administrative center of Lithuania) was equal. Indrė and Elena from Vilnius have not

continued the research. Reasons for refusal to participate also remained unknown. Thus, T2 group consisted of seven participants with whom I met once.

Six girls from Vilnius participated in the third interview wave research, because Aistė did not respond to repeated two invitations. I met additionally with two of them (Vilnius resident Ingrida and not Vilnius resident Gertrūda) in early February, 2013, and then again in the beginning of June, 2013. In this way the material of these participants consisted of transcription of four meetings.

Table 2. Place of residence and age of participants in different research interview time

	Name	Locality	Age at T1, 06/2011	Age at T2 06/2012	Age at T3 02/2013	Age, at T3/ T4 06/ 2013
1.	Aistė	Vilnius	14 years 9 months	16 years	-	-
2.	Delfina	Other	15 years 4 months	16 years 5 months	-	17 years 5 months
3.	Džeinė	Vilnius	14 years 4 months	15 years 5 months	-	16 years 5 months
4.	Elena	Vilnius	15 years 3 months	-	-	-
5.	Gertrūda	Other	15 years 1 months	16 years 3 months	16 years 11 month	(T4) 17 years 3 months
6.	Indrė	Vilnius	14 years 7 months	-	-	-
7.	Ingrida	Vilnius	14 years 4 months	15 years 3 months	16 years	(T4) 16 years 4 months
8.	Izabela	Other	15 years	16 years	-	17 years
9.	Viktorija	Vilnius	15 years 2 months	16 years 5 months	-	17 years 5 months

I have had collected the material of 8 interview with 6 participants. These additional meetings with Ingrida and Gertrūda helped me to get more detailed stories about sexual experience, as both adolescents were able to convey feelings, reflect changes in figurative language, had some sort of "their own philosophy of life". Annex 2 presents the duration of all interview conducted during the period of the main research.

2.3.2. The research process

Information about the due research was announced in two schools of Vilnius and the two schools of one of the administrative center of the region of Lithuania in March - May of 2011. Each adolescent girl who responded to an invitation received two envelopes, one with a form of the parent's permission to participate in the research (Annex 16), and the other with Youth Self Report Questionnaire (YSR11/18), consent form to participate in the research (Annex 14) and the short form (Annex 13) containing questions about family composition, evaluation of their status of the pubertal development and of the romantic relationship history. All 9 participants completed the form of YSR11/18 and successfully

met all the previously presented selection criteria, were invited to the first interview. The researcher did not have any contact with them till the beginning of the research. Names of the participants have been changed respecting their confidentiality and the girls chose the pseudonyms by themselves.

All of the meetings were recorded. Questions submitted to participants were constructed on the basis of the raised research questions (Annex 11). Plan of questions was an interview orienting guide only. Interview started from the "warm-up": it was asked to tell more about themselves, family and hobbies. It was later asked more sensitive and more intimate questions, more concerned with the topic of the research, for example, *"What does it mean to you to be sexual teenager?"*, and *"What do you think how (in what way) your sexuality is revealed in everyday life?"*. Meetings with the girls were held with cofe breaks. The researcher founded the opportunity in each interview to ask the girl if she feels comfortable, speaking openly, whether to continue the investigation. None of the participants wanted to interrupt the conversation. Interviews usually ended with inquiry which *"desensitized"* the participants.

2.3.3. IPA as a data collection and analysis method

Interpretative phenomenological analysis (IPA) developed by J. A. Smith (1996) was selected. IPA has a dual purpose: it is a way of collecting data and method of qualitative data analysis (Smith et al., 2009). The selection of the interpretative phenomenological analysis method was determined by the following arguments: a) an analytical procedure set out quite clearly, leaving some freedom to an investigator (aspect of the art of interpretation), while showing the necessary steps to carry out the analysis (possibility to repeat and check a quality) (Smith et al., 2009); b) the authors gave a quite thorough description of substantiation of the method, originating from phenomenology and traditions of symbolic interactionism, and it enables, and encourages less experienced researcher to take a qualitative method as the main instrument to collect and analyze the data; c) IPA is adapted to longitudinal researches also, i.e. to analysis of changes of the phenomenon (Shirani and Henwood, 2011; Smith, 1999, Powell et al., 2009); d) method emerged in discipline of psychology and is rapidly spreading in the many areas of psychology; e) of IPA is distinguished from other methods by the applicability to analyze a dimension of corporeality (Smith, 1999; Allen-Collinson, 2009; Matulaitė 2013); f) is suitable for Adolescents research (Roose and John, 2003; Aisbett et al., 2007).

As one of the main representatives of the IPA methodology propose, IPA is not just a descriptive methodology (Larkin, Watts and Clifton, 2006; Smith et al., 2009), but it aims to provide new insights in the discussion with the already existing psychological theory. IPA is based on the works of F. D. Shleiermacher, W. Dilthey and H. G. Gadamer and on hermeneutics of P. Ricoeur. IPA combines inwardly two traditions of phenomenological philosophy: descriptive phenomenology and hermeneutics, and partly is exposed to the current of symbolic interactionism.

Small but homogeneous enough group is collected in IPA research since the IPA is based on ideographic attention to the process of analysis. Selection of a small group is not random, but methodologically significant because the chosen method of data analysis requires a detailed examination of each case separately (ideographic principle), and study

participants "*represent" a perspective, rather than a population*" (Smith et al., 2009, p. 49). The authors of interpretative phenomenological analysis argue that in each individual case not the number of participants must be considered, but the overall number of accomplished interviews that reveal realistic volume of collected data (Smith et al., 2009).

2.3.4. The research interview

Data on adolescent girls' sexual experience was collected through semi-structured interviews. This choice was also determined by the fact that this data collection technique is the most commonly used in IPA studies (Smith et al., 2009), and it well corresponds to hermeneutic phenomenological research epistemology. Choosing this method of data collection, we had to take its limitations: this form of dialogue is very dependent on the context, on the relationship of participant – researcher, the ability of the researcher to establish contact, and other unforeseen details (e.g., the tension because of the failure of stationary sound recording technique, as it happened in the beginning of the T1 interview with Džeinė). I would like to emphasize that there are not many IPA investigations with adolescents (except for Foster, 2009; Roose and John, 2003; Aisbett et al., 2007; Coleman and Cater, 2005; Shaw et al., 2009; Colton and Pistrang, 2004). However, they showed that IPA and the interview method can be also successfully applied in this research with adolescents, except for the fact that the researcher usually is slightly more active than in conversations with adults, and the resulting information - less consistent or complete, so all the time it is necessary to present clarifying or *"If I understood you correctly, that you..."* questions or clarifications. As co-author of IPA prof. M. Larkin explained during the seminar in Vilnius (9th of February, 2013, VU), despite the importance, a small number of studies of adolescents is related to the fact that adolescents' answers are not as detailed as those of adults, they lack a depth, and that strongly complicates their correct interpretation.

2.3.5. The processing of research data

Analysis of the data proceeded in accordance with the methodological requirements (Smith et al., 2009). The analysis took place in the following stages:

1. Transcribtion. IPA requires a detailed and comprehensive transcription of the interview material (text), which is the object of analysis (Smith and Osborn, 2003; Smith et al., 2009).

2. The first step - multiple reading or "dipping into the depth". At this stage the main phenomenological research provisions were met: openness to the material (in this case, the text of the interview) and it was avoided to show personal attitudes or beliefs about life, about the phenomenon. After reading each text individually and till the end at least 2 - 3 times notes, experience and thoughts were recorded freestyle.

3. Phenomenological comments. At this stage, the individual experience of the participant was highlighted and therefore the coding was done in a way of "line after line" marking the essence of speaking which was directly related to the research question. An important events, significant emotional experiences and recurring themes were identified for the research participants. This is the first hypothetical insights, which were later revised. It has sought to avoid excessive abstract, a departure from the empirical material.

4. Interpretative analysis, which aims to constitute the list of the main themes. At this stage it was inductively sought to what is common among several phenomenological notes and how they can be integrated – conceptualized meaningfully. The purpose of interpretative analysis - to extend the approach to the obvious phenomena, recognizing the new (sometimes called latent) meanings which could have been unawared by the participants themselves. The list of themes was formed which reflected the chronological sequence of the interview material at the beginning and was later revised and linked to even a higher level of abstraction, that is more analytically and theoretically - connecting them to the "*super-ordinate themes*" (Smith et al., p. 107). Thus ultimately the own structure of phenomenon's meanings was composed for each participant girl, which best reflected a perspective of each particular participant (or in phenomenological meaning - her horizon). "Super-ordinate themes" of themes is the "highest" level of abstraction of each participant. 3 - 10 annexes provide examples of structural tables. During the analysis, some of the themes can stay apart because they are not suitable for created structure, or they are "*not rich enough in evidence in the text of a specific interview*" (Smith and Osborn, 2003, p. 72). This process is repeated for each case. I followed the principle that each new text is treated as a separate and non-recurring.

5. Induction analysis of different cases. „*Doing IPA with number of participants constantly involves negotiating the relationship between convergence and divergence, commonality and individuality*"(Smith et al., p. 107). After analysis has been conducted on each case, patterns were established cross-case and documented in a master table of themes for the whole group. Based on the IPA method the purpose of the data analysis is not only constitution of the simple list of topics, but constitution of structure of hierarchical themes (meanings), in which three or four fundamental themes (meta-themes) were highlighted. Meta-theme consists of several "super-ordinate themes" characterized by similarity; they are based on empirical material that is on well-chosen quotations from the text. Meta-themes meet the characteristics of the research which in essence reflect the question of the research and the phenomenon under investigation.

6. Written picture of the phenomenon. In this stage the schematized structural form was turned into narrative highlighting a difference between what the participant had said, and my interpretation created (Smith et al., 2009, Smith and Osborn, 2003).

2.3.6. The ethics of the research

The circumstances of this research presupposed the increased attention to research ethics and the protection of participants. All the procedures of the Qualitative longitudinal research (study 2) process were approved by MRU Ethics Committee of Psychology Department (8th of March, 2011).

2.3.7. The research quality assurance procedures

The issue of findings credibility is relevant to IPA method as well as to all other methods of obtaining scientific knowledge. Where a difference exists is how credibility is checked. This work was guided by the criteria formulated by L. Yardley (2000): a) *sensitivity* to context, b) *dimension of the commitment and rigour* c) the *transparency* and *integrity* of

the research, d) *the contribution* of the research and *the practical relevance*. These criteria are presented in more detail hereunder: ***a) sensitivity to context.*** The researcher is aware of the relationships between participants-researcher; of the relevance of the research topic to society and her social responsibility in interpreting and publicizing the findings obtained. I recognize that juvenile participants are easily vulnerable and I have focused more attention to the ethical issues. Sensitivity to context was showed by the aspiration to get more insights into the unique *experience of sexuality* and cultural context of each participant; ***b) dimension of the commitment and rigour*** was realized by an intensive preparation of the researcher to carry out QLR. Doctoral studies, which included various methodological seminars, reading of special literature and practical traineeships abroad had helped to acquire the missing competencies of qualitative researches' performance. The competence of the researcher was developed in seven specialized trainings. The quality of this research also helped to ensure the help of colleagues in supervisions; individual feedbacks. I am a participant of the specialized internet online discussion forum *"Interpretative Phenomenological Analysis Research Yahoo Interest Group"* since 2009 (*ipanalysis@yahoogroups.com*). An auditing of the themes systematically proceeded in the supervision groups (supervisor A. Matulaitė, PhD) or individually. They have helped to evaluate whether the highlighted themes were convincingly based on the empirical evidence. By the opinion of J. A. Smith, "*the theme can be distinguished when it is reflected in the transcriptions of the half of the participants*" (Smith, 2011, p. 11). In analyzing the data, I tried to follow this instruction; ***c) the transparency and integrity of the research*** is defined by the description of all the procedures and course of the research, and legitimacy of the discernment of themes of analysis process. With reference to the requirements of this dimension each research's procedure was done carefully, as is required and the whole process is described clearly what, how, why it was done. The researcher searched the maximum transparency and openness in discussion of research procedures. ***d) the impact and importance of the research*** are discussed in the preface, presenting the practical usefulness and relevance of this dissertation research.

3. FINDINGS

Before starting to present findings I will shortly review this part of the work and explain the order in which the reader would be presented with plentiful findings. There is no strict order how the findings of qualitative longitudinal researches (QLR) should be presented, and the choice is often determined by the research questions, the researcher's creativity and the nature of the revealed findings. The two directions of findings' analysis are usually kept in QLR: *synchronous* way (cross-sectional) and *diachronic* (longitudinal) way. I'll give brief descriptions of the context of sexual experience of each participant that provide possibility to acquaint with research participants and their *lived world* (section 3.1.1.). Later, I will give a hierarchical structure of phenomenon of *sexual experience at the beginning of the middle adolescence* (Table 3) (section 3.1.2). I will present a hierarchical structure of the significantly prevailed phenomenon in the material of this longitudinal research – *the experience of Sexual Self in the space of the First Romantic Relationships* – and its detailed textual description in the final section (3.1.3.) of the part 3.1. The part 3.2. is designed for the diachronic analysis: the Ingrida's case was chosen for findings demonstration as example of an unfoldment of sexual experience during the mid-adolescence.

3.1. Synchronous direction of experience analysis

3.1.1. Descriptions of an individual sexual experience

Having performed analysis of separate cases, I had to think a lot how to present the data briefly and clearly. Because totally all the girls also touched a theme of friendships with boys so having completed an analysis of the data from the first wave interview (T1), I decided to divide participants into three groups (according the duration of romantic relationship), reflecting this very important and most often mentioned experience of theirs sexuality. The findings are presented in a very fragmented way in English abstract, because the translation of illustrating extracts and the volume of the summary complicate this objective.

The girls who did not have personal experience with the boys

This subset consisted of the girls who have not yet had any personal relationship with the boys. I will present Elena (code of the name E), Džeinė (code Dž) and Ingrida (code Igr).

Elena (15 years 3 months). She puts herself into a group of girls, that she herself named *"insignificant"*, because *"I has not had a boyfriend by now"*. Elena assumed the role of the young adult and very gingerly and confusingly talked about the personal sexual experience: *"I do not know about my sexuality from my side generally… If there appear those, that consider themselves, well I do not know, let it be. Very good"*(E1, 872). During T1 Elena admits: *"I am a woman, who is attracted by men"* (E1, 650). The hierarchical structure of Elena's T1 interview themes is presented in Annex 3.

Džeinė (14 years 4 months). Džeinė together with older sister dream as soon as possible to go to England to study and live apart. The participant noted that "I would like to be the person of the other sex" in the selection (YSR) form. Asked a question about experienced sexuality Džeinė was trying to find the right words to describe this and choose to define this experience accentuating the appearance and kindliness of personality *("sexuality, it has to be said, I feel but I'm not a nasty person really, uh, I'm a kindle, well, I'm good, nice but I don't know how others feel, but what for appearance, I myself look beautiful. <..> I do not know now how to explain"* (Dž1, 353)). Full hierarchical structure of Džeinė's T1 interview themes is presented in Annex 4.

Ingrida (14 years 4 months). She experiences sexuality as an attention she gets from the boys. Such fragmented sexual experience is taken as positive, which always *"raise a mood"* (Igr1, 363). Reflections, books, movies and girls friends' stories help to compile the sexuality related experience. The full story of sexual experience of Ingrida is presented as the data of a one case study in this dissertation (Section 3.2.1.–3.2.5.).

The girls with an experience of a short and only romantic relationship

This group consisted of girls who have not yet had longer than 3 weeks duration relationship with boys, but already had been at least a few dating or experienced first romantic, although short, relationships. Adolescent girls of this group have had also the first sexual practices (hugs, touches or kisses). I will present Indrė (code I), Gertrūda (code G) and Delfina (code D).

Indrė (14 years 7 months). Her grandmother died a year ago, which was very important for the participant. She described herself as *"I do not stand out from the crowd, but I am not like all"* (I1, 395). She has four friends' girls who meet daily and are chatting openly. In addition, she knows a boy for a half of year with which just 3 weeks ago began to "communicate" more closely, daily writes and receives sms, when they meet – they are kissing. She identifies sexuality as sexual behavior only and she claims that she is still not ready. All data of the interview T1 is presented in Annex 8.

Gertrūda (15 years 1 month). She is talkative, active, loving photography girl. Gertrūda was interested in boys as sex in general and the possibility to date personally (*"I am not attracted sexually by anybody yet")*. Much space was occupied in T1 interview by the first love within a short, just 4 days lasting intensive romantic relationship, about which she so far does not cease to think and dream. She has her position of values and attitudes ("*I do not communicate with the boys. Simply I do not have time for them. Just in my head is education and leisure")* which protects her own and family reputation. She highly appreciates her girlfriends, and they are united by a girlish secrets and gossips about the boys. Sexuality she perceives mostly as "*the desire to have sex, so even though it has never been happened to me*" (G1, 514)). Gertrūda's T1 interview themes are presented in Annex 9.

Delfina (15 years 4 months). She does not have a clear self-image, but she sees herself as more physically mature than most peers. Speaks silently, using incoherent sentences, and then explains that *"thus she is trying to show that she does not talk nonsense"*. She likes to talk about herself and her friends, and speech intersperses with emotional whoops. She has had the first sexual relationship with a boy for whom she does not feel anything, but she *"took the opportunity to broaden an experience"*. The first sex was drunk, and with the motive *"it's better to regret I have done, than regret, that didn't"*. She has had "*childish*" romantic relationships which lasted more than a week, which she herself ceased. During the interview she could not understand why boys do not offer her longer friendships. She associates sexuality with open clothes and provocative behavior. She highly protects her reputation and is afraid of gossip. However, all the time she spends with the boys, likes their attention. All Delfina's themes from T1 are presented in Annex 10.

Girls having more experience of romantic relations

This group constituted of the girls who have already had of personal experience with one or more boys longer than 3 weeks. I will present Aistė (code me A), Viktorija (code V) and Izabela (code Iz).

Aistė (14 years 9 months). She is shy, a girl of few words, spends a lot of time with friends in the yard, singing when unheard by anybody. She sometimes drink, is absent from school. She has a long friendship with Viktorija ("[talking] *about the problems <…> boys ...<…> let's say …it happens…or wrong in a family...When things go wrong … there ... in love ... in love matters... or the day failed. We confided there"* (A1, 63)). The future seems to the participant a complex and frightening. It came out during the initial interview that Aistė has had several closer friendships with the boys, one of it - even 8 months duration. In their companionship she felt accepted (*"I* felt happy there ... um, just that there is a person who really cares about you who would not turn away" (A1, 265)), less lonely

(*"friends girls would not always have time, and the boy - he always would have time. He would listen to you when you tell him, when you call ... always would be able to meet"* (A1, 246)). She was also captivated with the new boy, was dreaming about him, but worried because of the absence of response. She did not like to dream, because she was afraid of disappointment if the dreams would not come true. All hierarchical structure of Aistės's T1 interview themes is presented in Annex 5.

Viktorija (15 years 2 months). She felt as the real expert of her sexuality experience in the research. She described herself as a "bad girl" – not learned, misses lessons, smoked and went together with friends on weekends, consumed alcohol. She considered herself a child, but *"boyish"*. Sympathized with her mother (*"I don't envy her having daughter like me - as I do all the time the problems: this and that"* (V1, 18). She is quick-tempered, not planning the future participant. She had created accounts on several internet websites where she also placed photographs of herself which attracted the attention of older men (*"somehow – if you put the sexier photo – then you will receive such messages can get astonished!"* (V1, 558). She stated that she had *"many"* (she mentioned 11) boyfriends but friendships rather more like short involvements. During this interview Viktorija 4.5 weeks already was in romantic relations with an older boyfriend. Her own sexuality she experienced as demonstration of physical attractiveness and provocative behavior and body *"thrills"*. She wants to be *"even thinner and sexier"* in the future. All the hierarchical structure of Viktorija's T1 interview themes is presented in Annex 6.

Izabela (15 years). Her relationships with parents are bad already for three years. She conflicted for *"freedom"*. At school she studied well, but mother insisted on even better results. She considered herself to be ugly, especially fiercely criticized her *"horse-shaped face"*, and was dreaming about the plastic surgery and model work. Objectively she was a girls with handsome traits who was not in lack of real girls friends' and boys' attention. She highly guarded her reputation. At the time of the interview, she has a one year older boyfriend whom she met over the internet and they were in friendship for 3 months already. She described their friendship as "serious" but tiring and wanted that their relationship *"would go to the end"*. Izabela is afraid to be left and wanted first to leave the guy. She is one of two participants who have had their first sexual intercourse. She surprised by the fact that although he blushed but she openly told the researcher about the very much positive experience of the first sex: "*it was even much better than I expected*". She was able to describe sexual experience in fragmented and inconsistent way. The hierarchical structure of Izabela's T1 interview themes is presented in Annex 7.

3.1.2. The structure of mid-adolescence girls' experience of sexuality

Stories that came into being during the first meetings with the nine adolescent girls allowed me to understand in more the detail their subjective experience of sexuality and having summarized to present them in the form of a table of themes for all participants. After combination of findings of all participants' "first wave" interviews (2011) it cleared up that the sexual experience of the interviewed girls "lies" into ten thematic groups of interconnected themes, which in turn I further divided into four large groups findings ("Metathemes"). Hierarchical structure of sexuality experience of middle adolescence girls (14-15 years) is presented in the table 3.

I formulated themes in accordance with *what* the adolescents told (content), and taking this into account – *how* the content was told (I mean the form of the interview course, the formulations of answers or their absence). Main themes mean some general patters in experience of sexuality inherent for the most of participants of this study.

Table 3. Hierarchical structure of sexuality experience of middle adolescence girls (14-15 years)

Metathemes and super-ordinary themes	Themes
I. METATHEME. Recognition of physical sexuality	
1. Clothing and attractive appearance as a dimensions of sexuality expression	
2. Non-commonness of pleasantly exciting body	
II. METATHEME. Fragmented sexual Self	
3. Obscured image of sexual Self	
4. Difficulty to name the new experience feeling	
III. METATHEME. Experience of sexuality as a part of relationship I – (the opposite sex) *OTHER*	
5. *Gaze of the OTHER* evokes a sense of sexual Self	a) changes a nature of the other people's sight into the girls; b) the rise of the personal sense of uniqueness; c) the body becomes an object of public observation; d) an aspiration to repeat the *gaze situation*
6. The emphasis on the opposite sex in the situation of sight	
7. The significance of the intimate relationship with the *OTHER* of the opposite sex	a) having a boyfriend – a process recognizable among peers; b) a desire to have a boyfriend; c) doubts about the desire to have a boyfriend
IV. METATHEME. Sexual but not „*promiscuous*": the search of new identity	
8. Striving to understand the unwritten rules and adapt them	
9. The stereotypical prototype of sexual Self	
10. Friendship with girls as a supportive environment	

3.1.3. The experience of sexuality in the first romantic relationships

I will present more findings from the synchronous direction of data analysis in this section. Phenomenological strategy of longitudinal research enables to accumulate large amounts of very detailed descriptions of experience obtained speaking with the same group of participants during repeated interviews. In this way it is possible to grasp the

common, but in a different age of each of participants life "emerging" common across multiple cases experience which can be analyzed as a (relatively) separately *living* phenomenon with its own structure and uniqueness and the context in which it reveals itself. Making use of the rich longitudinal research material, I decided to summarize separately the stories of the participants about their unique sexuality experience in the space of the very first in life romantic relationships. I call here romantic relationships *"voluntary dyadic relationship that both partners recognize as an exceptional emotional and physical interrelation"* (according to Collins, 2003).

Not all of the T1 interview participants had been having boyfriends in reality, even though many of them thought a lot of, fantasized or actively strive for them. The material for the analysis of this phenomenon was assembled as a mosaic from 18 different interviews during various research periods: 9 of the first wave (2011), 7 of the second wave (2012), and 2 of the third wave of interviews (2013). In the table 4 I present five significant aspects (five super-ordinate themes) of *the experience of sexual self in the space of the first romantic relationships*. Hereunder are presented references to the participants' transcripts, which most clearly ground each super-ordinate theme. Citations are given fewer in the English summary than the dissertation itself.

Table 4. The structure of sexual Self experience in the space of the first romantic relationships

	The Sexual self-experience in the first romantic relationships	
	Super-ordinary themes	**Participants**
1.	Experience of openness	Izabela, Džeinė, Gertrūda, Viktorija, Inga
2.	Experience of happiness	Gertrūda, Džeinė, Aistė, Ingrida, Viktorija, Inga
3.	Experimentation	Džeinė, Izabela, Gertrūda, Inga, Ingrida, Viktorija, Delfina, Aistė
4.	Embodied sexual excitement	Aistė, Ingrida, Izabela, Delfina, Viktorija, Gertrūda
5.	Self-oriented commonality	Aistė, Izabela, Delfina, Džeinė, Viktorija

1. *"Experience of openness".* The being open in relationships with a boy – the participants emphasized this exceptional nature of personal being together. New experience of bigger openness in relationships with boys was different from the depth of openness in relationships with parents or peers. Izabela (age 15) described this space of the intersubjective intimacy as *"a place where you can talk about everything"* in her narrative.

2. *"Experience of happiness".* It can be argued that this elated feeling of the participants's shifted to the unspecified experience of sense of goodness in everyday life (Aistė, Džeinė, Ingrida), manifested in high mood. Džeinė said: *"It at the same gives me a lot of happiness"* (Dž2, 197). Aistė told that *"I felt happy there"* (A1, 265), *"when you have a boyfriend, you are happy there"* (A1, 515). Gertrūda spoke about her own feeling of happiness in the second meeting: *"When I have a boyfriend <...> woke up in a good mood, it's everything okay. And when you have not no matter how long you sleep, you always are angry. Yes, then just I live and that, everything is unwelcome. It seems like everything is badly ...*

and everything really went wrong" (G2, 261). Three girls happiness linked with cheerfulness in the first in romantic relations. Aistė spoke about happiness as a common sense of goodness related to care (*"just that there is a person who really cares about you, who would not turn away*" (A1, 266)).

3. *"Experimentation".* According to Indrė *„everything begins at a message, at a meeting, at a small kiss. I do not know, I'm still in a „messages phase": we meet, of course, some conversations, but there are not yet [foreplay]. Of course, kissing*"(I1,482). This "traditional" sequence of sexual practices also was presented by Aistė: "*There were arm-in-arm when walking, there was a bit of petting, sitting on his knees and so*"(A1, 262). Izabela emphasized that the first petting was with clothes on only: *"under the clothes not at all, under clothes - no, but just ... it was*" (Iz1, 107). The story of this participant namely indicates that such a "succession order" cannot be made absolute, and that it is possible a different sequence of sexual practices when the sexual feelings soon progressed into the first sexual relationship: „*That [sex] there were almost immediately. Because so we were just kissing and holding arms... there embracing... And then it happened so there*" (Iz1, 403). According to most of the girls, kisses for them were an important sign of the beginning of friendship: "[after 3 days] *from the meeting we kissed for the first time and started a friendship since then* (Dž2, 157). Izabela: „*When we first meet then kissed each other*" (Iz1, 105). As the first sexual practices, not all attempts to kiss succeeded, so demanded certain proficiency: *when I kissed for the first time – nothing has been impressive. Because it was just – a simple kiss on the lips. And when kissing a second time with tongues, it is then... then I sat an hour astonished, because it was something wow!*" (G1, 237).

4. "*Embodied sexual excitement*". The girls' sexual Self was experienced most strongly and most clearly differentiated along with the excitement of embodied satisfaction: "[it draw further and] *I wanted to go home but after* ***R: and you wanted to run away from that? Iz:*** *Um, because attraction was there already. <...>* ***R: You did not experience that before, did you? Iz****: nothing of the sort!*" (Iz1, 623– 639). This category vividly reveals how the body „start talking" stronger than ever the girls were accustomed to feel themselves before, so it is easier to experience themselves in "special way" than in the everyday live (*„well, let's say, when I'm kissing... then there is a bit different sensation*" (A1, 416); *„well, it's a bit of excitement, well, maybe not a bit.. there*" (A1, 419)). The first sexual excitement denotes also a new personal property which one participant restrained Ingrida names "*my wicked side*"(*„in communication with the boyfriend I saw that I have such a „my wicked side...<...>* [with] *kisses, embraces*" (Igr3, 109)). The girls recognized a sexual excitement at the first as the body surface reactions (Ingrida, Viktorija, Izabela) or strong heart palpitations (Ingrida). Viktorija talked about skin sensations: *„small shivers went through the body. <...> Skin was a little bristled and, just, it was a pleasure!"* (V1, 515). It is difficult to name these embodied emotions using everyday language because of the novelty of the experience, so the girls used for that purpose poetical metaphors of „butterflies", „dragons": eg., Viktorija said like: *„for the first time we pet ...I do not even know, maybe then some „butterflies" in the stomach began, as to said, to fly*" (V1, 507). *„R:* ***How do you feel that sexual your body? V****: It was rather „hot", „butterflies „in the stomach flied or „dragons" so called.* (V1, 515). Ingrida these sensations compared with ice cream: *„as a cold ice cream in a hot day. That pleasant refreshment*"(Igr1, 458)).

5. *"Self-oriented commonality".* In the formed thematic cluster "couple" is presented not yet as oneness, *being* together, but as a more simple relationship, i.e., having a boyfriend in which much more space were given for the participant experiences than for the partner's feelings or well-being. During the interview, girls focused more on their own well-being, desires, needs and expectations the spontaneous episodes of the first romantic relationships: *"[without a boyfriend] there is no one to spend the time with that remains when friends do not go [out], there's nothing to do at home"* (A1,123). Some girls (Džeinė, Gertrūda, Ingrida) valued more this experience ("*it was a nice feeling that I am interesting to someone*" (Igr3, 443), but still it was a very little mention of "we" or separately, a boy, in the stories: "*with the boyfriend had changed a lot <...> I got rid of fears of various"*(Igr3, 317). The value of the first interpersonal relations in the eyes of participants was conveyed unilaterally focusing on personal usefulness. It was the space for Ingrida and Džeinė where adolescents could feel weak and sheltered (*„it was like a kind of relief. When next to me is a person whom I can trust, with whom I can feel weaker "* (Igr3, 355). Viktorija about her relationship: „it's very nice when somebody cares very much about you" (V2, 227). Valuing being together Džeinė was happy that the first friendship so strongly asserted her self-esteem (*„just gives strength, more confidence for myself in myself "*(Dž2, 197).

3.2. Findings of diachronic analysis: *becoming* a sexual

I have chosen Ingrida as a case study to illustrate the *process of becoming* a sexual being throughout the period of mid-adolescence. She was chosen on the basis of the following criteria: high academic aspirations, conscious social norms, strong coherence of corporeality with identity. Of all the participants Ingrida distinguished by her ability to reflect the inner experiences, she was able with help of the language to convey also a more subtle nuances of the changes in sexual experience. Findings of one case diachronic analysis with the help of four "cuts" (perceptions, emotions, behavior and body) will be presented. Findings in this section are introduced in two ways: at the beginning in tables (section 3.2.1.) and then – in the form of rich description (3.2.2.). Four tables of the hierarchical structure (tables 5 - 8) represent "bare" findings of particular meeting (T1-T2-T3-T4) incorporated into clusters.

3.2.1. Structural analysis of sexual experience in middle adolescence

At T1 I formulated 13 themes grouping them into four super-ordinate themes reflecting fourteen year old adolescent girl's sexual experience. These are: a) *full of uncertainty sexual Self*; b) *body experiences as a signs of sexual Self*; c) *importance to be seen for the experience of sexual Self;* d) *perception of sexual expression norms*. Detailed structure of these thematic clusters is presented in Table 5.

Table 5. Themes of material of the first Ingrida's (14 years 3 months) interview

EXPERIENCE OF SEXUALITY	
Super-ordinate themes	**Themes**
Full of uncertainty sexual Self	1. Stereotypical prototype of sexual woman (467); 2. Slowly ongoing differentiation of sexual Self (295); 3. Heterosexuality as a hardly definable experience (567); 4. Ambivalent desire to have a boyfriend (422); 5. Learning to get close to a boy filled with doubt (411-419); 6. Restrained fascination with boy (326);
Body experiences as a signs of sexual Self	7. Pleasurable experience of bodily excitement (574); 8. Changing shape of the body – signs of sexuality (120);[(147);
Importance to be seen for the experience of sexual Self	9. *Being seen* by a boy - as a moment stimulating an experience of sexuality (344); (187); 10. Erotic group games ("True-Courage") as an experimental medium (442); 11. Friends girls as learning and support (283);
Perception of sexual expression norms	12. Value beliefs about delay of sexual relationships (494); 13. Importance of *Other* learning about sexuality (43)

Note: a place of quotation in transcribed text is put into brackets

Five super-ordinate themes reflecting fifteen years old adolescent girl sexual experience were formed after the second meeting (2012): a) *the use of OTHER as a reflection to understand a sexual Self;* b) *growing awareness of sexuality*, c) *intense mental search how to give a sense to new experience*, d) *the first active steps toward sexuality*, e) *"softening" beliefs of sexual abstinence*. All these highlighted themes in the second-wave interview material (2012) are presented in Table 6.

The third meeting with Ingrida was held as the mediate meeting revising the case analysis material, which was not put into the original formal interview plan of an investigation. In the third (February, 2013) meeting with Ingrida two important experiences for the participant were "caught": her father's burial who already 5 years did not live together with the family and the feeling of the end of the first romantic relationships. Under these circumstances, I formed the four thematic clusters reflecting Ingrida's sexual experience: a) *the strengthened sense of sexual Self I*, b) *openness to embodied sexuality*, c) *friendship with a boy not losing her head*, d) *belief in her strength*. 14 relevant themes reflecting her experience of sexuality were highlighted in the material of the third meeting with Ingrida which are presented in Table 7.

Table 6. Themes of material of the second Ingrida's (15 years 3 months) interview

EXPERIENCE OF SEXUALITY	
Super-ordinate themes	**Themes**
The use of OTHER as a reflection to understand a sexual Self	1. An attention of boys arouses interest in herself (847); 2. Friends as a support team (713); 3. Mother as significant *OTHER* (859);
Growing awareness of sexuality	4. Confusion of feelings that arose fascinated by a boy (140); 5. Feeling of surprise accompanying *gaze situations* (506); 6. Sexuality as a perceived human destiny (836); 7. Awareness of her own femininity (776); 8. Spontaneous body reaction seeing a pleasing boy (139); 9. Acceptance of the body as an integral part of self (1035);
Intense mental search how to give a sense to new experience	10. Self-encouraging considerations about opening up (96); 11. Thoughts reflecting new sexual experience (798) 12. Anxiety shadow on the dark side of sexual experience (795); 13. Opportunity studies for unfolding of sexual Self (948); (581);
The first active steps toward sexuality	14. Tried auto-eroticism as not shared part of sexuality (660); 15. The first step towards the other sex - confession to a boy (43);
"Softening" beliefs of sexual abstinence	16. Definite, but not conservative views and limits (548); (561)

Note: a place of quotation in transcribed text is put into brackets

Table 7. Themes of material of the third Ingrida's (16 years) interview

EXPERIENCE OF SEXUALITY	
Super-ordinate themes	**Themes**
The strengthened sense of sexual Self	1. The qualitative transformation of sexual Self having experienced the first romantic relationships (131); 2. Strengthening of I sexual accompanied by diversity of emotions (172) 3. Firmed female heterosexuality (331); 4. Assumed atypical feminine sexuality (87); 5. Comtemplated sadness of separation (40); 6. Purified difference between love and sympathy (430); 7. Compliments enhances sexual self (385);
Openness to embodied sexuality	8. Decreased fear of touching another body (60); (383); 9. Auto-eroticism without shame and as necessity (537); 10. More intimate sexual practices for two (156);
Friendship with a boy not losing her head	11. Learning from experience: establishment of requirements for the future boyfriend (210); 12. A strong sense of the limit of sexual behavior (157); 13. A space of romantic relationship providing a sense of security (348);
Belief in her strength	14. Desire to "move forward" and improve (8)

Note: a place of quotation in transcribed text T3 is put into brackets

The last interview was the shortest, and it reflected the more commonplace statuses of sexual experience than previous. All 11 themes describing sexual experience of Ingrida (age 16 years 4 months) formed in the fourth interview were incorporated into four thematic clusters: a) *settling down with SELF sexuality*, b) *bravely experimenting sexual Self*'; c) *relentless significance of the OTHER for consolidation of sexual identity*, d) *strengthening of openness to the world.*

Table 8. Themes of material of the fourth Ingrida's (16 years 4 months) interview

EXPERIENCE OF SEXUALITY	
Super-ordinate themes	**Themes**
Settling down with personal sexuality	1. Naturally nurtured sexuality (73); 2. Sexual body spontaneity (38); 3. I am sexual: strengthening sense of sexual self (70);
Bravely experimenting sexual Self	4. Reconnaissance meetings with new boyfriend (219); (307); 5. Pleasant compliments supporting sexual self (7); *6. Gaze situations* – gratifying endorsement of sexuality (29);
Relentless significance of the OTHER for consolidation of sexual identity	7. Sense of sexuality reinforced with the help of friends girls (47); 8. Significance of mother in creating a sense of self sexual boundaries (83); 9. Memories and reflection of former romantic relations (393);
Strengthening of openness to the world	10. Former boyfriend helped to become more open (153-163); 11. Participation in the study, as learning to be open in relationship with the *OTHER (*433)

Note: a place of quotation in transcribed text is put into brackets

3.2.2. Summary of case study: highlighting of changes in sexual experience

This chapter I will present generalizations of qualitative longitudinal study: transformations sexual experience showed up in the material of all four of meetings. I would like to focus on highlighting of stability and change of sexual Self experience in middle adolescence. I will summarize sexual experience in all four analytically separate (cognitive, emotional, behavioural and corporeal) dimensions.

3.2.2.1. Generalizations of <u>deep reflections dimension</u> on sexual experience during the T1-T4

a) gradual formation of the conception of being sexual. Most notably here is to say that Ingrida's sexual experience were accumulated as very separate experiences that take place slowly, unhurriedly, naturally. An aspiration inherent to her personality and biological assumptions of cognitive development allowed to accept this part of human existence, which *"is not temporary, it will be thus all the time*" as an important part of human being ("entity"). She talked quite philosophically about sexual relationships already at T1: *"This is not something terrible, that it's not shameful"* (Igr1, 523). The participant also

was characterized by the fact that she accepted herself as a *"sexual enough"* during the first interview and also repeated this during the last interview.

b) the constant importance of the *OTHER* in experiencing sexual Self. The attention of the opposite sex inspired interconnection of conflicting internal concepts *("maybe for myself I looked even like a child"* (Igr2, 540)), and "[others] *have shown that I'm not an absolute child already"* (Igr2, 524)). T4 Ingrida said that *"I am feminine, I attract a boy – previously I haven't thought like this about myself"* (Igr4, 9). Period of the first romantic relationship even more stimulated sexual experience and its acceptance. ("[boy said]: *"You looked very mature"*), and empirically confirmed heterosexuality. The participant accepted these moments of self-awareness as liberation from fears: *"like some break <...> got rid of fears different <...> whether I like boys or girls more <...> that I'm a lesbian"* (Igr3, 314). In summary, the boys more inspired formation of Ingrida's conscious image of sexual Self, made it possible to accept herself as a unique, feminine, sexually attractive female adolescent.

c) adjustment of public unfolding of sexual Self and social norms. Ingrida herself called "atypical" teenager, not meeting the narrow standards applicable to "young ladies", because she loved many conflicting things: sewing, dancing, drawing, computer games, sport and what is "extreme". Unrepresentativeness of participant also was reflected in the way she treated the stereotypical image of a woman. I think that her awareness went through not identification with socially being implanted image of "high tall blonde", but through its rejection. This is most clearly shown during the content of T4 meeting: *"even little girl began to wear the highest shoes, high heels, miniskirts, blouses through which everything could be seen"* (Igr4, 77). Mother emerged in narratives as particular helper in accommodation of the social cultural rules and personal experience. It was possible to observe a slight change of Ingrida's approach to sex in the research. In T1 participant formulated the strongest position in relation to a sexual relationship: *"I don't need it yet"* (Igr1, 494), and also set the possible age limit for such behaviour: *"perhaps not in adolescence"* (Igr1, 504).

3.2.2.2. Generalizations of <u>emotional dimension of sexu</u>ality experience during the T1-T4

a) the acceptance of sexuality as experience providing pleasure. Ingrida more often namely the pleasurable feelings associated with pleasant sexual thoughts, evening dreams or erotic night dreams ("*having a dream about that man <...> nice to* remember") or *"kissing, touches, hugs ... and thinking about it somehow it's a pleasure, good feeling"* (Igr1, 357). Another source of pleasant emotions was also moving first fascinations with the particular boy ("*you look at someone and it becomes to you good, quiet, nice*") and silent satisfaction arising from attention of an anonymous passers-by on the street (S2, S7) and a joy raised by compliments (*"it was so <u>very</u> pleasant!"* (Igr4, 32)). Relationships with a boy also revealed pleasant experiences of excited body and accompanying waves of positive emotions. In general, all the three-year research period in Ingrida's inner life was marked by emotional reconciliation with sexuality as an important and inevitable manifestation of *existence* ("*it's not terrible*", "*it's acceptable*", "*it's not a taboo*"), and the learning to live with that experience.

b) fear of being hurt. Since almost all of her sexual experience participant linked with being in relation to the *OTHER*, so in addition to essential satisfaction, Ingrida had to deal with recurrent rejection anxiety time after time. Rejection anxiety usually manifested as a fear that a boy would sneer at her feelings: *"I would not probably to know what he was thinking, maybe because it would disappoint me"* (Igr2, 119), or a threat and sadness for a quick end of relationships. In material of both T3 and T4 reluctance to accent these fears and sadness was observed. The fear that she could get hurt was reflected in mind that her sexuality may provoke an aggression from a boy and desire to make use of her (*"maybe a little scared that I could get too much attention that I can gain attention, which I really do not like, but ... may start harassing. Because somehow I do not want this"* (Igr2, 796). The last mentioned anxiety was not intensive and it revealed during only a single meeting.

3.2.2.3. Generalizations of behavioural dimension of sexuality experience during the T1-T4

a) learning to be physically close to the other sex. The three-year research revealed Ingrida's learning to be close intimately to the opposite sex peers, which can be described as a "mastery of a physical space between the Self and *OTHER*". The "Truth – Courage" game described in the first interview became the first space in which it was possible to perform sexually oriented actions "legally": embrace, kiss and touch each other. At T1 Ingrida admired the first boy in her mind and pondered over plans of possibilities of meetings and short staying together. It was truly movements of micro-level: just stand next, personally greet or say goodbye, exchange neutral electronic letter in person. T2 material said a lot about the first action which required a lot of determination and openly revealed feelings – writing a confession letter to this boy pleasing for a long time. Experience of friendship with the boy (T3) "taught" intimate staying next to each other (*"I want to be all the time with that person. And that I miss him very much. When not together… always missed this closeness"* (Igr3, 349)). The most important transformation was that Ingrida from timid, more fantasying a closer relationship with the same boy over the 2.5 year period became a teenager enjoying real mutual sexual behaviour (*"started from quiet sitting, and then somehow we started to tickle each other, then he started to kiss me...I, of course, again tried to tickle, because he is very sensitive to tickling. To do the same"* (Igr3, 363)). Acquired practice has strengthened her sexual girl self-image and led to the further development of relations: *"I can say that I enjoy company of boys, I feel cozy there, comfortable, it does not disturb me"* (Igr4, 343).

b) the increasing importance of autoerotic practice. The participant said at T1 interview (14.5 years) that she still did not have any autoerotic behavioural trials. A year later (T2) she briefly stated that she had tried self-stimulation but she *"does not practice"* it more extensively. During the third meeting participant, she presented a radically changed approach to practice of self-stimulation. She termed these experiences as *"normal"*, and even "*necessary*" ("*somehow helps to remove tension. And sometimes I even really need it*" (Igr3, 537)). So, during the middle adolescence sexual experience in behavioural dimension of this participant constantly unfolded, gradually taking on more and more purposeful pleasurable forms of sexual behaviour. It is likely that it was a romantic friendship and intimate petting with the first boyfriend that preconditioned more peacefully, free of

internal reproaches accept also petting of herself (*"now no longer* [shameful]. *Accept it now completely normally"* (Igr3, 548)).

3.2.2.4. Generalizations of corporeality dimension of sexual experience during the T1-T4

a) the inseparability of sexuality and corporeality. Findings of this longitudinal research show that at the beginning the theme of sexuality as corporeality showed up. Body remains significant during all middle adolescence for Ingrida, as "*the shell of everything you have inside*", which "*goes along because it is like the main part of all your entity*" (Igr2, 1036). When asked to tell the personal "story" about the experience of sexuality that would reveal how Ingrida self-actualizes as a sexual person, adolescent gave rather holistic conception: *"The is beginning is… the very start of puberty is when just the body begins to change, and the end when the body is already formed...Your thinking, personality is formed already and you can only correct it, but you can't change it absolutely any more. Well, maybe...up to 25 -year-old?"* (Igr2, 670). Ingrida related sexuality to changes in body shape during the first and at the beginning of the last interview only (*"I see even newer things both in my body, and the OTHERs"* (Igr1, 120)). Ingrida spontaneously revealed connections of corporeality and sexuality during an attempt to reflect about the attraction to boys ("*firstly you try to understand why he* [the boy attracts]*...and...why such* [body response]*...and then you just live with it, accept as normal… response to touch. I think it's ... like the body, like...perception...Because you feel through it*...(Igr1, 579). Connection of corporeality and sexuality does not disappear from the subsequent interviews ("***R: how do you heard*** **[a body],** ***how do you felt it most strongly? I:*** *Maybe not when we kissed* [first time], *but when we went embracing one an OTHER"* (Igr3, 353).

b) "dislocation" of sexual body in experience of OTHER. The first conscious experience of sexual body occur at sight from a distance of pleasing boy ("*when I saw my mood improved, I began to smile*"). Both in the start of the research, and a couple of years older, the girl was able to distinguish between sexual body experiences ("*quivers*") from the *OTHER* daily body experiences ("*every day, they are not anything particular, just simple*" (Igr4, 573). Sensual sexuality was even stronger experienced in accidental contact or in the moments of intimacy with the first romantic boyfriend: *"when the boy [touches]...you feel such a pleasure, quivers, moving throughout the all body"* (Igr1, 574). Physical sensation aroused by a boy is significantly different from the presence next to the same-sex friends: "[boy] *touches you, and you immediately experience something of that nature. Neither just as there with a friend girl, or something. More sensitively"* (Igr1, 462). Boy's touches electrifies all the senses of the body and it becomes experienced "*live*", more sensible ("[shows admiration] *a reaction to how I felt when I saw him.< ...> I just saw him, the heart begins to beat three times faster, it seems about to collapse"* (Igr2, 84)). The first romantic relationship and sexual practices helped Ingrida mostly to accept her body as sexual: "***I:*** *I allowed [touch the breasts], and he said, "Wow, you have good breasts"* [laughs]. *For me it was a very big compliment. Plus for me myself.* ***R: How you appreciate your breasts? I:*** *I wanted bigger but now I can see that such is also good for me"* (Igr3, 384).

c) sexuality is expressed with emphasis on clothing and physical appearance. Already in the first meeting Ingrida realized and verbalized subtle relationship of

personality and clothing in adolescence: *"the taste of yourself you're already starting to build: both clothing and appearance. Already starting to choose the one which <...> would emphasize who you are"* (Igr1, 196). Schematic self-understanding "garment – that is Me" Ingrida further complement by the perception that attention of boys is also firstly directed to the appearance ("*boys also note when some person*[39] *definitely does not look like it should look like a man who cares of self, who looks at self as to a public man*" (Igr1, 217). In both T1 and T2 interviews Ingrida was able also to convey her personal opinion about the fact that physical attractiveness for her (as well as for the *OTHER* girls) is important: *"there is no need to dress very fashionably. Just you need <...> to present everything so to look yourself nice"* (Igr1, 221) or *"I want everything to be very nice"* (Igr2, 311). A year later, after the end of the first friendship with a boy, the story also reflected more purposeful actions of Ingrida trying to make herself more attractive: *"This year I started to use make-up somehow <...> I began to pay more attention to how I dress < .... > want to look good every day"* (Igr3, 304). The garment and handsome appearance is an important part of her sexuality, ("*be feminine means to me to dress nicely, seem always neatly*" (Igr2, 390).

4. DISCUSSION

The author refers to M. Heidegger's ontology and Dasein as the presence and changes in processes of becoming in being and becoming sexual self in adolescence. The original conception of sexual experience in *Gaze situation* defined as a cycle of 4 microprocesses created by the author is presented. It is also based on M. Heidegger (1927/1996), an existential P.-J. Sartre (1958/2003) „The Look" theory, as well as on psychoanalytical thoughts of E. H. Erikson (1968; 2004), P. Blos (1968), P. Fonagy (2008), M. Target (2007), R. Stein (2008), G. Karlsson (2010) and body phenomenologist's K. Zeiler (2010).

CONCLUSIONS

1. The experience of girls' sexuality in the beginning of middle adolescence is an exciting experience identified firstly with the help of the physical dimensions (embodied sensuality and appearance) of sexuality which is "discovered" in the intersubjective relationship with the *OTHER*.

2. The conception of the *Gaze situation* was formulated in which the sight of the *OTHER* (sometimes accompanied by touches) was conceptualized as a situation initiating awakening of adolescent girls sexuality where occurs recognition, experience and perception of sexual *Self*.

3. Perception of sexual *Self* of a heterosexual girl proceeds in the presence of *OTHER* person, which is parallel to the age, is of the opposite sex and does not belong to the family.

39 It's interesting that in this place the participant talkes impersonally and names girls and herself as „*persons*".

4. The space of romantic relationships becomes an important field of experimentation for development of sexual Self where the boundaries of sexuality experience are extended by physical and psychological satisfaction shaded with a suspicion of rejection and transience.

5. The sexual *Self* self-orientation is emphasized in the experience of the first romantic relations, leaving very little space for the *OTHER* as a subject. *OTHER* is complementing to the sexual *Self*.

6. The experience of sexuality could be seen as a continuous process of spontaneous learning in mid- adolescence: mental movement from recognizable but fragmented sense of sexual Self toward a more emotion acceptable and confidently practiced experience of sexual *Self*.

SCIENTIFIC ACTIVITY

Selected publications

1. **Kajokienė**, I. (2013). Analysis of adolescent girl's sexual subjectivity. *Psichologija. Mokslo darbai*, *47*, 61–75. ISSN 2345-0061
2. **Kajokienė**, I. (2013). The Experience of Sexual Self in the Context of the First Romantic Relationship. Proceedings of an International Scientific Conference for Young Researchers *"Social Transformations in Contemporary Society 2013"*: Vilnius, Lithuania, 5–6, June, Mykolas Romeris University doctoral Candidates' Association, 235–248. ISSN 2345 – 0126
3. **Kajokienė, I.**, Žukauskienė, R. (2011). The experience of sexuality in adolescence: theoretical analysis. *Socialinis darbas*, 10(2), 353–364. ISSN 1648-4789
4. **Kajokienė, I.,** Iljinychas, I., Žukauskienė, R. (2010). Focus Groups Experience in Searching the Best Way to Study the Sexual-self Aspects in Teens. ISI Proceedings: *The 12th biennial conferences of the European Association for Research on Adolescence*: Vilnius, Lithuania, 12–15 May, ed. by R. Zukauskiene. Pianoro: Medimond, 2010, 167–171. ISBN 9788875875855

Selected conference presentations

1. **Kajokienė, I.** (2013). „*I feel that I'm sexual, but how to say that to OTHERS?*": Parents about an intimate world of their daughters". Oral presentation at the scientific-practical conference at Vilnius University „*Caring about children - let's help parents*", 6th, December, 2013.Vilnius: Vilnius University.
2. **Kajokiene, I.** (2013). Sexual Self as Intimate and Salient Transformation over the Mid-Adolescence. *International Scientific Conference for Young Researchers "Social Transformations in Contemporary Society 2013"*, 5 – 6th, June, 2013, Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania.
3. **Kajokienė, I.** (2012). The experience of Female sexuality in Adolescence according to Hermeneutic Approach. Proceedings *of the Scientific Conference for Young Researchers at Mykolas Romeris University "Social Transformations in Contemporary Society 2012": Vilnius, Lithuania, 5–6, June, Mykolas Romeris University doctoral Candidates' Association* (p. 51–52), 6th, June, 2012. Vilnius. ISBN 9789955194347

   [http://www.mruni.eu/lt/mokslas/doktorantura/svarbi_info/SANTRAUKU_LEIDINYS_2012-06-06.pdf]
4. **Kajokiene, I.,** Zukauskiene, R. (2012). Between Scylla and Charybdis: Navigating Through Narrow Standards on Sexuality Expression. *Fifth Gender Development Research Conference, San Francisco, USA*, 19–20, April, 2012. [http://gender.ucsc.edu/poster_present_2012.html]
5. **Kajokienė, I.** (2011). "*I Feel Boring Without Him*": the Analysis of Sexual Self Development in the First Affection Relationships. *Abstract book of IARR Conference: Relationships Development, Maintenance and Dissolution*, 7–9 July, 2011, Gdansk, Poland, 35–36.

6. **Kajokienė, I**. (2011). What does it mean for me to be a female sexual adolescent? An Interpretative phenomenological analysis of sexuality experience. *Psychology in the period of Changes: The 6th Congress of Lithuanian Psychology: Abstract book* (p. 43–44). *6–7th, May,* 2011. Vytautas Magnus University Dep. of Psychology and Lithuanian society of psychologists. Kaunas: Vytautas Magnus University. ISBN 9789955126744

Other conference presentations

1. **Kajokienė, I.** (2012). *Experience of the Self as a sexual subject in female adolescents*. Special seminar (60 min). "Introduction to an Interpretative Phenomenological Analysis through two research projects" by I. Kajokiene, Mykolas Romeris University, Lithuania and I-L. Matson, Stockholm University, Sweden", 16th March, 2012. Stockholm University, Sweden.
2. **Kajokienė, I.** (2010). *Exploration of Sexual- Self Experience in Female Urban Teens*. Oral presentation (60 min) on IPA sponsored Research Training Programme at UCL, 5–13th, August, 2010. University College of London, UK.

Other related publications over the period of doctoral studies

1. **Kajokienė**, I. (2009). Eating disorders as a deviation of the identity development in adolescence. In M. A. Pavilionienė and E. Kuliešytė (Eds.), *Sexuality: Social, cultural and health aspects* (p. 91–112). Vilnius: Senoja. ISBN 9789986959410
2. Žukauskienė, R., **Kajokienė, I.,** Vaitkevičius, R. (2012). *ASEBA manual for School-age Forms (CBCL6/18, TRF6/18, YSR11/18)*. Vilnius. ISBN 978-606-95403-0-6

CURRICULUM VITAE

PERSONAL INFORMATION

Date of birth:	3th, July, 1967
E-mail:	ilonakajokiene@yahoo.com
Address	Ateities str. 20, Vilnius, Lithuania

EDUCATION

2009–2013	Doctoral studies in Psychology, Mykolas Romeris University, Faculty of Social Policy, Institute of Psychology
2003–2007	Completed Training programme for the Teachers of psychoanalytic psychotherapy (Lithuanian Society of Psychoanalysis, Dutch Society of Psychoanalytic Psychotherapy, Kaunas Medical University)
1995–2002	Completed Training programme for psychoanalytic psychotherapy (Lithuanian Society of Psychoanalysis, Dutch Society of Psychoanalytic Psychotherapy, Vilnius University)
1986–1991	Master Degree in Psychology (Social Sciences), Vilnius University, Faculty of Philosophy, Department of Psychology

WORK EXPERIENCE

Date	Organization	Position
2012 – till now	Public Institution „*Zemyna Clinic*“	Psychotherapist
2009 – till now	Mykolas Romeris University	Lector
2004–2010	Vilnius city Mental Health Center, *Eating Disorder Service*	Psychotherapist
2004–2005	Mykolas Romeris University	Lector
2001–2006	Public Institution „*Eating Disorder Information and Treatment Centre*“	Psychotherapist
1996–2004	Republican Vilnius Psychiatric Hospital, Children and Adolescent Department	Psychologist
1991–1996	Vilnius city Clinical Psychotherapeutic center	Psychologist

MEMBERSHIP

1. Lithuanian Society of Psychoanalysis (www.psichoterapija.org) (since 1996)
2. Doctoral Candidates‘ Association at Mykolas Romeris University (2010–2013)

BURSARY AND OTHER SUPPORT

2010 – Doctoral Scholarship (State Studies Foundation)

2010 – Bursary of IPA for training Programme at University College of London, UK

2011, 2012, 2013 – Scholarship for Academic Achievements (Research Council of Lithuania)

2010, 2011, 2012 – Scholarship for Academic Achievements (Mykolas Romeris University)

Kajokienė, Ilona

MERGAIČIŲ SEKSUALUMO PATYRIMAS VIDURINIOJOJE PAAUGLYSTĖJE. Daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013. 270 p.
Bibliogr. 150–170 p.
ISBN 978-9955-19-611-2

Subjektyvių seksualumo išgyvenimų paauglystėje analizė nėra dažna tema psichologinių tyrimų lauke. Tačiau tai nereiškia, kad turėtume sutikti su paplitusia, tačiau mokslinę žiūrą ribojančia perspektyva, seksualumą tapatinančia tik su seksualine elgsena. Šioje disertacijoje atsisakoma išankstinių nuostatų paauglių seksualumą vertinti tik kaip problematišką ir rizikingą reiškinį. Kaip heteroseksualios mergaitės išgyvena savo seksualumą viduriniosios paauglystės laikotarpiu (14-17m.)? Kaip jų seksualumas atsiskleidžia kasdienybėje? Atsakymams atrasti šiame tyrime pasitelkta kokybinio tęstinio tyrimo strategija ir interpretacinės fenomenologinės analizės metodas. 9 tyrimo dalyvių interviu medžiaga atskleidė, jog 14–15 m. amžiuje seksualumo patirtis galima struktūruoti kaip keturias metatemas: fizinio seksualumo atpažinimą; seksualios Aš fragmentiškumą; seksualumo patyrimą kaip santykio Aš-priešingos lyties KITAS, dalį; buvimo seksualia, bet ne „pasileidusia“: naujo tapatumo paieškas. Disertacijoje formuluojama žvilgsnio situacijos koncepcija, aiškinanti seksualios Aš įsisąmoninimą. Pristatomas nuoseklus buvimą ir tapsmą seksualia paaugle iliustruojantis atvejis.

The experience of sexuality in adolescence is not a frequent research object in the field of psychological inquiry. However, it does not mean that we must accept the narrow identification of sexuality with the sexual behavior. The discourse of this thesis denies the prejudices to see adolescent sexuality as the problematic and risky phenomenon only. How the girls undergo their experience of sexuality in mid-adolescence (age 14-17)? The novel strategy of the developmental longitudinal qualitative research and the method of interpretative phenomenological analysis were selected to answer this question. The findings of nine girls (age of 14-15) interview revealed that sexual experience can be structured as four meta-themes: a) recognition of physical sexuality; b) a fragmented sexual Self; c) sexual experience as a part of intersubjective relation between SELF and the opposite sex OTHER; d) a dilemma of being sexual, but not „promiscuous“: search for a new identity. The material provides new data on the first conscious sexual experiences, conceptualized as a gaze situation. The processes of being and becoming a sexual person are uncovered through the coherent case study.

Ilona Kajokienė

THE EXPERIENCE OF SEXUALITY IN MID-ADOLESCENT GIRLS

Doctoral Dissertation

Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2013 11 04. 19,3 leidyb. apsk. l.
Tiražas 20 egz. Užsakymas 21 271.
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vitae Litera“
Kurpių g. 5–3, Kaunas
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt

ISBN 978-9955-19-611-2

